

Dünden Bugüne
Bursa'nın
Eğitim Tarihinden
Sayfalar

Dünden Bugüne Bursa'nın Eğitim Tarihinden Sayfalar

BBB Yayınlar Koordinatörü
Güney Özkılınç

Yayın Yönetmeni
Deniz Dalkılıç

Yayıma Hazırlayan
Prof. Dr. Betül Batır

Tasarım
Huriye Bilişik

Tasarım Yönetimi
Ömer Durmaz

Konsept Grafik Tasarım
Tuğrul Mustafa Günaydın

Son Okuma
Rıza Ertekin

Katkıda Bulunanlar
Furkan Arslan, Adnan Menderes Kaya,
Semih Kum, Işık Demir, Emre Mert Gül

Kapak Fotoğrafi
Solda: Bursa Tophane Endüstri Meslek
Lisesi öğrencileri döküm atölyesinde
Atatürk büstü çıkarıyor, 1969.
Sağda: Bursa Necatibey Kız Enstitüsü
öğrencileri Cumhuriyet'in 10. yılı
kutlama töreninde, 1933

Baskı ve Cilt
Bpc Matbaacılık Sanayi ve Ticaret A.Ş.
Osmangazi Mah. Mehmet Deniz Kopuz Cd.
No: 17 / 1 Oda: 1 Esenyurt 34518 İstanbul

info@bpcmatbaacılık.com.tr
Tel: 0212 549 53 83

Sertifika No: 48745

ISBN: 978-625-7546-50-8

1.Baskı: İstanbul, Kasım 2025, 1.000 Adet
Bursa Kültür Sanat Ürünleri ve Turizm Tic. A.Ş.
Santralgaraj Mah. Merinos Cd. A.K.K.M. B-Blok
Osmangazi / BURSA
Tel: 0224 253 26 46 - Fax: 0224 253 14 85

info@bursakultur.com
©Bursa Kültür Sanat Ürünleri ve
Turizm Tic. A.Ş. 2025
Sertifika No: 41569

Bütün hakları sınırlıdır. Yasal sınırlar içinde ve kaynak gösterilmek sureti ile yapılabilecek alıntılar dışında her türlü kullanım ve yararlanma, eser/hak sahiplerinin ve yayıncının önceden yazılı iznine tabidir.

All rights reserved. No part of this publication may be reproduced, stored in a retrieval system or transmitted in any form or by any means, electrical, mechanical or otherwise, without seeking the written permission of the copyright holders and of the publishers.

BURSA
BÜYÜKŞEHİR
BELEDİYESİ

BURSA
MİRAS

BURSA
KÜLTÜR A.Ş.

Dünden Bugüne
Bursa'nın
Eğitim Tarihinden
Sayfalar

Yayıma Hazırlayan
Prof. Dr. Betül Batır

İÇİNDEKİLER

Sunuş	7
Önsöz	9
Osmanlı Klasik Dönemi'nde Bursa'da Eğitim-Öğretim (Mektepler-Medreseler)	
Prof. Dr. Mefail Hızlı	11
Tarihteki Bursa Medreseleri	31
Vakıflar ve Dergâhlar	
Prof. Dr. Mustafa Kara	39
Yıldırım Darüşşifası Örneğiyle Bursa'da Tıp Eğitimi	
Prof. Dr. Osman Çetin	63
Hoca İlyas Mektebi	79
Tanzimat Okullarından Cumhuriyet Okullarına Bursa'da Eğitim	
Prof. Dr. Betül Batır	85
Işıklar Askeri Lisesi	101
Bursa Erkek Lisesi	105
Bursa Kız Lisesi	111
Tophane Mesleki ve Teknik Anadolu Lisesi	117
Bursa Hamidiye Mektebi Örneğiyle Bursa'da Meslek Okulları	
Doç. Dr. Ahmet Vurgun	123
Harir Dârüttalimi	141
Necatibey Mesleki ve Teknik Anadolu Lisesi	149
Bursa'da Yabancı Sermayeye Kurulmuş Okullar (1834-1928)	
Prof. Dr. İsmail Yaşayanlar	157
Bizim Mektep	177
Bursa'nın Kültür Tarihinde Bursa Türk Ocağı	
Prof. Dr. Celil Bozkurt	183
Bursa Halkevi	
Dr. Öğr. Üyesi Berrin Sarıtunç	203
Bursa Ticaret Meslek Lisesi	219
Bursa Eğitim Enstitüsü	
Doç. Dr. Sabri Becerikli	225
İhsan Çizakça Lisesi	
Bursa Maarifinden Örnek Bir Eğitimci Ertuğrul Seyhan'ın Bursa Eğitimine Katkıları	
Aytül Seyhan Dursunoğlu	243
Bursa Anadolu Lisesi	261

SUNUŞ

Değerli Hemşehrilerim,

Bir toplumun geleceğini şekillendiren en önemli güç, kuşkusuz eğitimidir.

Çocuklarımızın, gençlerimizin; aslında hepimizin yarınlarını, eğitim için attığımız adımlar ve bu alanda gösterdiğimiz kararlılık belirler. Tarih boyunca toplumsal ilerlememizi, bilimsel düşünceye ve eğitim yoluyla kazandığımız özgüvene borçluyuz.

Ulu Önderimiz Gazi Mustafa Kemal Atatürk'ün, Kurtuluş Savaşı'nın en zorlu günlerinde 16 Temmuz 1921'de gerçekleştirdiği 1. Maarif Kongresi'nde söylediği şu sözler, bu gerçeği en güçlü biçimde ortaya koyar:

“Eğitimidir ki bir milleti ya hür, bağımsız, şanlı, yüksek bir toplum halinde yaşatar; ya da bir milleti kölelik ve yoksulluğa terk eder.”

Bursa, tarih boyunca bu bilincin taşıyıcısı olmuştur. 1326'da “devletin ilk başkenti” olduğundan bu yana; medreseleriyle, mektepleriyle, kolejleriyle bir ilim ve kültür kenti kimliği kazanmıştır. Sıbyan mekteplerinden günümüzün çağdaş eğitim kurumlarına uzanan bu yolculukta, Bursamız hep bilgiye, bilime ve eğitime öncülük etmiştir.

Bu topraklardan nice öğretmenler, bilim insanları, sanatçılar ve yöneticiler yetişmiştir. Cumhuriyet'imizin yüz akı olan bu eğitim mirası, kentimizin her köşesinde yaşamaya devam etmektedir.

Bugün elimizde tuttuğumuz “Dünden Bugüne Bursa'nın Eğitim Tarihinden Sayfalar” kitabı, işte bu zengin birikimin hikâyesidir.

Geçmişten bugüne Bursa'da eğitime gönül verenlerin fedakârlıklarını, öğretmenlerimizin özverisini ve hemşehrilerimizin çocuklarına duyduğu inancı sayfalarına taşımaktadır.

Bu eserle birlikte, tarihi okullarımızın öykülerine yeniden dönüyor; kültürel mirasımıza sahip çıkmanın, geçmişi bilerek geleceği kurmanın önemini bir kez daha hatırlıyoruz.

Bizler bugün, tıpkı Cumhuriyet'in kuruluş yıllarında olduğú gibi, milletimizin kaderini belirleyecek en güçlü mücadeleyi yine eğitim alanında veriyoruz.

Atatürk'ün açtığı yolda, çağdaş, eşitlikçi ve erişilebilir bir eğitim anlayışıyla çocuklarımıza daha adil, daha özgür, daha mutlu bir gelecek hazırlamanın kararlılığı içindeyiz.

Bu değerli eserin hazırlanmasında emeği geçen tüm akademisyenlere, eğitimcilerimize ve Bursa'nın kültürel belleğine katkı sunan herkese yürekten teşekkür ediyorum.

Sevgi ve saygılarımla.

Mustafa BOZBEY

Bursa Büyükşehir Belediye Başkanı
Marmara Belediyeler Birliği Başkanı

Ö N S Ö Z

Sultanlar şehri Bursa, Osmanlı Devleti'nin kurulduğu, yayıldığı, güçlendiği ilk başkentlerinden biridir. Bursa şehri Türk tarihinin uzun bir dönemine sahip olan Osmanlı İmparatorluğu'nun yıkılışına kadar önemini korumuştur. Türkiye Cumhuriyeti'nin mirasını devraldığı imparatorluktan gelen yapı, dönemin şartları ve gereksinimleriyle yenilenecek bu kez de Türk Devleti'ne yaraşır şekilde yeni ve modern bir yapıya büründürülmüştür. Osmanlı İmparatorluğu'ndan Türkiye Cumhuriyeti'ne devrolunan Bursa şehri de kadim ve köklü şehir olma özelliğini koruyarak reformlarıyla çağı yakalamıştır.

İmparatorlukları, ülkeleri, devletleri ayakta tutan, tarih boyunca köklerine bağlılıklarını sağlayan değerler arasında kültür ve eğitimin yeri büyüktür. Çünkü kültür ve eğitim sayesinde nesillere aktarım sağlanarak çağlar boyunca atalara bağlılık, tarihe bağlılık, devlete, soya, millete bağlılık gerçekleşmiştir. Toplumsal anlamdaki değişimler ve düşünce yapıları bu aktarımları bazen din olgusunda, bazen töre olgusunda, bazen ırk (etnik yapı) olgusunda birleştirse de asıl çaba ve amaç kültür ve eğitim aktarımı olmuştur. Kısacası kültür ve eğitim aktarımıyla milletlerin, devletlerin bekası amaçlanırken, bunu sağlayacak araçların dönemin misyonuna göre değişiklik gösterdiği görülmektedir.

Tarihi kronoloji dikkate alındığında Bursa'nın Osmanlı Devleti Dönemi'nde 1326 yılında fethedilmesiyle başlayan kültürel yapısı bazı değişimlerle benzer şekilde bugüne kadar devam etmektedir. Köklülük ve tarihe bağlılık en iyi örnekleriyle Bursa'da yaşanmaktadır. Türk tarihinde 699 yıl önce yerini alan Bursa şehri her alanda (tarih-coğrafya-din-turizm-spor gibi) pek çok kez araştırma ve inceleme yapılmaya değer olduğu gibi özellikle Bursa'nın kültür, eğitim ve bilim alanındaki tarihsel süreci, araştırma konularının temelini teşkil etmektedir.

Dünden Bugüne Bursa'nın Eğitim Tarihinden Sayfalar başlıklı eserde birbirinden kıymetli ve alanının uzmanı bilim insanlarının çalışmaları bulunmaktadır. Bursa'nın fethi ve başkent yapılmasından sonra kurulan medrese ve sıbyan okulları ile başlayan eğitim yapısının anlatıldığı bölüm, Prof. Dr. Mefail Hızlı'nın kaleme aldığı "Osmanlı Klasik Dönemi'nde Bursa'da Eğitim-Öğretim (Mektepler-Medreseler)" başlığını taşımaktadır. Prof. Dr. Mustafa Kara'nın Bursa'da vakıf ve dergâhları ele aldığı bölümü "Vakıflar ve Dergâhlar", Prof. Dr. Betül Batır'ın kalemiyle "Tanzimat Okullarından Cumhuriyet Okullarına Bursa'da Eğitim" kronolojik olarak Bursa'da örgün eğitimin bütünsel anlatıldığı birbirini tamamlayan bölümlerdir.

Bursa'nın demografik yapısı gereği yabancı okulların da yer aldığı şehirde mevcut okullar "Bursa'da Yabancı Sermayeye Kurulmuş Okullar (1834-1928)" başlığı ile Doç. Dr. İsmail Yaşayanlar'a ait makalede ele alınmaktadır. Meslek ve teknik eğitimin spesifik olarak ele alındığı "Bursa Hamidiye Mektebi Örneğiyle Bursa'da Meslek okulları" Doç. Dr. Ahmet Vurgun; "Yıldırım Darüşşifası Örneğiyle Bursa'da Tıp Eğitimi" Prof. Dr. Osman Çetin; "Bursa Eğitim Enstitüsü" ise Doç. Dr. Sabri Becerikli tarafından değerlendirilmiştir. Bursa'nın meslek hayatına, ekonomi alanındaki üretime ve sağlık alanındaki katkılarına dikkat çeken bu çalışmalar, meslek okullarının değerini ve önemini Bursa şehri özelinde bir kez daha kanıtlamıştır.

Bursa şehrinde örgün eğitimin yanında yaygın eğitimin önemine vurgu yapan, toplumsal aydınlanmaya sağladıkları katkıyla önem arz eden iki eğitim ve kültür yuvasını kaleme alan, Prof. Dr. Celil Bozkurt'un "Bursa'nın Kültür Tarihinde Bursa Türk Ocağı"; Dr. Öğr. Üyesi Berrin Sarıtunç'un "Bursa Halkevi" başlıklı yazıları tarihsel dönemleri itibarıyla kitabın içeriğini daha değerli kılmıştır.

Tarih boyunca Bursa'nın eğitim, bilim ve kültür yapısına yer verdiğimiz kitabın sonunda yakın dönem tarihini örneklendirmesi açısından kıymetli bulduğumuz biyografi niteliği taşıyan bir yazıyı paylaşmayı faydalı bulduk. Bursa'nın 1970-1990 yılları arasında vermiş olduğu eğitim mücadelesinde yer alan, bu günleri anımsayan okuyucular için de anılarını tazelemelerine imkân sunacak, Aytül Seyhan Dursunoğlu'nun kaleme aldığı "Bursa Maarifinden Örnek Bir Eğitimci Ertuğrul Seyhan'ın Bursa Eğitimine Katkıları" başlıklı yazısını kitaba ekliyoruz. Böylece kitabın, akademik bilgi ziyafetiyle başlayan okuma serüvenini yaşanmış hikâye ve fotoğraflarla daha da zevkli hale gelmesini ümit ediyoruz.

Belirttiğimiz yazarlar ve incelemelerinin arasında kalan renklendirilmiş sayfalarda ise Bursa'nın köklü okullarının kısa tarihçelerini bulacaksınız.

Bu kitabın basımını sağlayan, Bursa tarihi araştırmalarına daima destek veren, başta Bursa Büyükşehir Belediye Başkanımız Sayın Mustafa Bozbey'e; Kent Tarihi ve Tanıtımı Dairesi Başkanı Sayın Güney Özkılınç'a; Kent Tarihi Araştırmaları ve Arşiv Şube Müdürü Deniz Dalkılınç'a ve emeği geçen tüm ekibine teşekkürlerimizi sunmayı bir borç biliriz.

Yazılarıyla, araştırmalarıyla kitaba katkı sağlayan, destek veren tüm bilim insanlarına teşekkürlerimizi sunarız.

Bilim, kültür ve eğitim toplumları yaşatır, sürekli kılar. Bursa tarih boyunca bilim, kültür ve eğitimin ışığıyla var olmaya devam ediyor.

Geçmişten günümüze atalarının sesine kulak veren okuyuculara selam olsun...

Prof. Dr. Betül BATIR

13 Temmuz 2025- Bursa

**Osmanlı
Klasik Döneminde
Bursa'da
Eğitim-Öğretim
(Mektepler-Medreseler)**

—
Prof. Dr. Mefail Hızlı*
—

Selçuklu mirası ve birikimini çok iyi değerlendiren başarılarını gösteren ve birçok alanda son derece başarılı hamleler gerçekleştiren Osmanlılar, Türk eğitim-öğretim tarihinin belki de en ciddi gelişmelerine imza atmışlardır. Devletleşme ve müesseseleşme sürecinin en yoğun yaşandığı kuruluş dönemini müteakip yükseliş devrinde medreselerle birlikte mekteplerin de Osmanlı coğrafyasının en ücra kent ve kasabalarına son derece hızlı bir şekilde inşa edilmiş oldukları görülmektedir. Nerede bir medrese bina edilmişse, o bölgede birden fazla mektep de mutlaka bulunmuştur.

1326 yılında Bursa'yı alarak devletin başkenti yapan ve ülkeyi ayakta tutmak için her sahada büyük hamlelere girişen Osmanlılar, bürokrasinin oluşması ve halka yönelik hizmetler verilmesinde birinci derecede etkili olan eğitim-öğretim kurumlarının açılması konusunda önemli atılımlar gerçekleştirmiştir. Bu bağlamda, fethedilen her yerde, halkın dinî ve ilmî ihtiyaçlarına cevap verebilmek için cami, mektep ve medreseler inşa edilmiştir. Padişah ve yakınlarının yanı sıra sosyo-ekonomik durumları müsait birçok vatandaşın da katıldığı bu faaliyetler kapsamında en küçük yerleşim birimlerine kadar bütün Osmanlı coğrafyasında yüzlerce, hatta binlerce eğitim-öğretim müessesesi açılmıştır. Bu konuda üç kıtaya yayılan ülkenin en şanslı bölgesi şüphesiz Anadolu olmuştur. Bursa, Osmanlı tarihinde hemen her konuda olduğu gibi eğitim-öğretimin kurumsallaşması

sürecinde de öncülük etmiş ve tecrübesiyle bütün coğrafyaya örnek olmuştur.

A. SIBYAN MEKTEPLERİ

1. Osmanlı İlkokulları

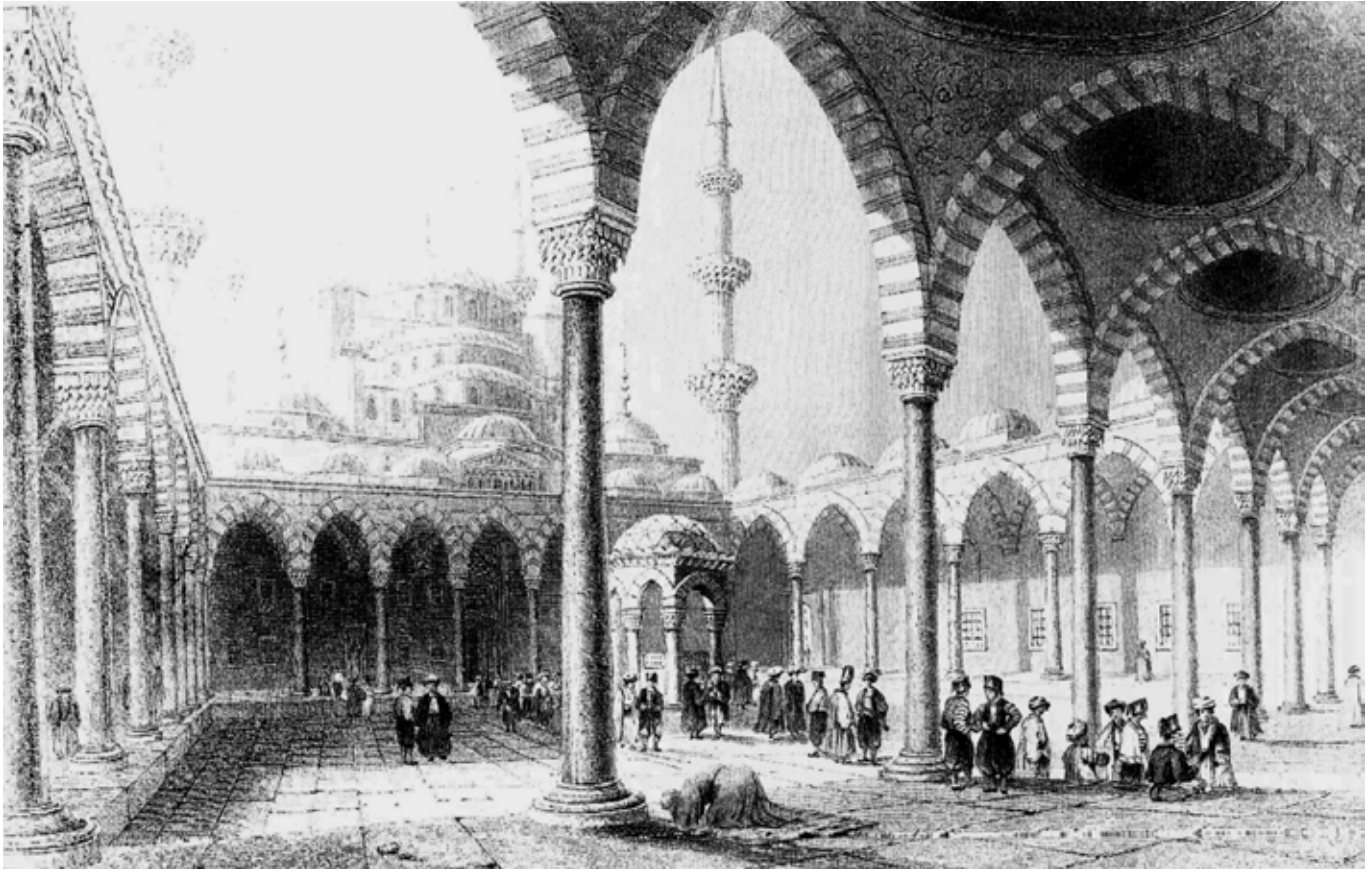
Osmanlı Devleti'nin eğitim-öğretim sisteminin ilk basamağını mektepler oluşturmaktadır. Klasik Dönem boyunca daha çok "muallimhâne", daha sonraları ise genelde "mektep" kelimesinin tercih edildiği bilinen sıbyan mektepleri için mahkeme sicilleri ve vakfiyelerde "mektebhâne", "dâru't-ta'lîm", "mahalle mektebi", "beytü't-ta'lîm" ve "küttâb" adlarının da kullanıldığı görülmektedir¹.

Diğer vakıf eserleri gibi, belli bir hukukî prosedürle kurulan mektepler, muallimine görev verilmesiyle birlikte faaliyete başladılar. Fiziksel büyüklüklerine göre mekteplerin yapımına harcanan miktarlar 10 bin ile 50 bin akçe arasında değişirdi².

Mektepler, eğer bir külliye içinde değil ise, genellikle sokakların kesiştiği yerlerde ve cami ile mescit yakınında yer alırdı. Medreselerden farklı bir mimariyle yapılan mektepler, özellikle Klasik Dönem'de daha çok evlere benzetilerek bir ya da iki katlı, kubbeli veya tonozlu, ahşap ya da kâgir olarak inşa edilirdi. İçlerinde odaların yanı sıra sofa, matbah, selâmlık, (akarsulu) havuz ve

1 Bkz. *Bursa Şer'îye Sicilleri (BŞS)*, A19 55b, 305b, A42 16b, 71a, A33 314b, A34 213b, A58 42a, 47b, 53a, A94 159a, A95 29a, A97 31b, A145 20a.

2 Bkz. *BŞS*, A36 6a; Kamil Kepecioğlu, *Bursa Kütüğü*, haz. H. Algül, O. Çetin, M. Hızlı, M. Kara, M.A. Yediyıldız, Bursa Kültür A.Ş. Yayınları, Bursa 2009, c.4, s.161.

Sultan Ahmet Camii bahçesinde medrese öğrencileri

tuvaleti olan bu mektepler, içi meyveli ağaçlarla dolu bir bahçe içinde bulunurdu. Mekteplerin genelde ev mimarisinde yapılması, ilk kez evleri dışında uzun süreli bir eğitim-öğretim alacak küçük çocukların psikolojilerinin önemsenmesinden kaynaklanırdı.

50'yi aşkın öğrenciyle ders yapılabilecek bir mekân büyüklüğüne de ulaşabilen mekteplerde, zemin tahta döşeme ile kaplanır ve kubbelerdeki "tepe camları" ile aydınlatma sağlanırdı. Ayrıca öğrencilerin derslerde okudukları elifbâ cüzleri ile Kur'ân-ı Kerimlerin ve yine derslerle ilgili diğer araç-gereçlerin konulduğu dolaplar bulunurdu.

Osmanlı mektepleri daha ziyade sultanlar ile hanedana mensup diğer kişilerin yanı sıra ticaret erbabı ve ilim adamları tarafından yaptırılırdı. Mektep kurucularının en az % 10'unu hanımlar oluştururdu. Toplumun ihtiyacına paralel olarak inşa edilen mektepler sayesinde, daha ziyade maddî durumları elverişsiz ailelerin çocuklarına

ve -vakfiyelerde çoğu zaman dikkatle vurgulandığı gibi- yetimlere tahsil yapma imkânı tanınmış oluyordu.

2. Mektep Öğretim Kadrosu

İlmiye teşkilâtının dışında tamamen bağımsız vakıf üniteleri olan mekteplerde, berat alan *muallimler* hemen göreve başlar, eğitim-öğretimin aksamasına fırsat verilmezdi. Mektep muallimlerinin bu göreve gelmek için, bir ölçüde günümüzün lise öğretimini karşılayan İbtidâ-i Hâric ve Hareket-i Hâric medreselerinden mezun olmaları yeterliydi.

Mektep vakfiyelerinde, iyiliklerle donanımlı, kötülüklerden kaçınan, çocuk eğitiminde maharetli ve eğitim-öğretim hizmetini aksatmamaları istenen muallimlerin, iffetli ve dindar olmalarına da özen gösterilmekteydi. Görevlerinden azlini gerektirecek bir gelişme olmadıkça, hayat boyu aynı yerde görev yapabilen muallimlerin ölümleri halinde, yerleri boş

bırakılmamakta ve nitelikleri uygun görülen bir kişi bu göreve getirilmekteydi. Meşru birtakım sebeplerle, izin alıp görevinden ayrılan muallimlerin, kendi yerlerine birilerini bulmaları gerekiyordu. Sıbyan muallimlerine, bazen ortaya çıkan olumsuz davranışları sebebiyle görevlerinden el çektiriliyordu.

Muallimler, mekteplerin bağlı bulunduğu vakfın ekonomik durumuna göre, 1-6 akçe arasında değişen miktarda yevmiye alıyorlardı. Mekteplerin büyük bir bölümü muallimlerine, genellikle 2-4 akçe arasında değişen günlük ücret ödüyorlardı. Muallimler ayrıca, -buldukları mektepteki faaliyetlerini aksatmamak şartıyla- ek görevler yapabiliyordu³.

Muallime yardımcı olan *halifeler*, kendisine verilen görevleri yerine getiren ve muallimin derse gelemediği nadir durumlarda dersleri devam ettirmekle görevli idi. Muallimde aranan niteliklerin halifede de bulunması istenirdi. Günlük 1-3 akçe arasında değişen ücret ödenen halifeler, herhangi bir nedenle vazifelerinden ayrıldıklarında vakit kaybetmeksizin yerlerine, yapılan bir sınavdan sonra bir başkası görevlendirilirdi⁴.

3. Mekteplerde İdari Personel

Mekteplerde idarî mekanizmada ve iç hizmetlerde görev alan kişiler de bulunurdu. İdari personel arasında, kurulduğu amaç doğrultusunda vakfın ve onun bütün birimlerinin idaresi için tayin olunan *mütevelli*; onun, vakfiye şartlarına göre hareket edip etmediğini ve vakfa zarar verecek davranışlar içine girip girmediğini kontrolle görevli *nâzır*, giriş çıkışları kontrol eden ve “danışma” görevini üstlenen *bevvâb*, temizlikle görevli *ferrâş* ve güvenlikten sorumlu bekçi görev yapardı. Bunlar dışında, mekteplerde sıklıkla rastlanan görevliler arasında, Kur’ân-ı Kerim’in belirli cüzlerini veya surelerini okumakla vazifeli *cüzhanlar* ile *ihlâshânlar*, *müsebbihler* ve *vaizler* de bulunurdu⁵.

3 Bkz. BŞS, A35 389b, A 53 253b-255a.

4 Bkz. BŞS, A36 6a, 38a, A53 192a, 221b, 253b-255a, A97 135a.

5 Bkz. BŞS, A23 61b, A24 105a, A36 38a, A53 192a, 221b, 253b-255a, A60 151a, A 97 150a, B15 118b.

6 Bkz. BŞS, A45 196b-197a, A64 193a, A82 66b, 136a, A135 59b, A163 45b, 46a.

Osmanlıda bir medrese kütüphanesi

4. Mektep Öğrencileri

Osmanlı sıbyan mekteplerinin en önemli ögesi olan öğrenciler, bu kurumlara 5-6 yaşlarında başlar ve en az 3-4 yıl süreyle eğitim-öğretim alırlardı. Mekteplerin daha çok “yetimler” ve “fakirler” için açılması öngörülmekle birlikte pratikte maddî durumları müsait olmayan ailelerin çocuklarına da bu imkânın tanındığı anlaşılmaktadır. Kız ve erkek öğrenciler mekteplerde beraber ders yaparlardı.

Öğrenci sayısının 9 ile 60 arasında değiştiği mekteplerde, vâkıflar yetim ve fakir çocuklar için belli miktarda karşılıksız burs verir, aynı yardımlarda bulunurlardı. Çocuklara yapılan bu tür yardımlarda ilk sırayı, genellikle dinî bayramların birinde olmak üzere, giyim-kuşam almaktaydı. Öğrencilere ayrıca vakıf kanalıyla ücretsiz yemek de verilirdi⁶.

Vakfiye ve diğer belgelerden hareketle Klasik Dönem Osmanlı sıbyan mekteplerindeki öğretimin temelinde, Kur’ân’ın belletilmesi ve olabildiğince tecvide uygun tarzda verilmesi vardı. Bu konu, mükellefiyet çağında devreye girecek ibadetlerde okunması gereken âyet, sûre ve duaların hatasız bir şekilde öğretilmesini amaçladığı için pratik bir değere sahipti.

Mekteplerdeki diğer bir ders de yazının öğretimidir. Sadece yazı öğretilmekle kalınmamakta, güzel yazı (hüsn-i hat) yazılmasına itina gösterilmektedir. Yazıya ilâveten, basit aritmetik kuralların ve özellikle dört işlemin de belletildiği tahmin edilebilir.

Ders programları arasında önemli bir yeri de fıkıh dersi tutmaktadır. Kişinin sadece ibadetlerini değil, hayatının her ânını kapsayan ve “muâmelât” denilen uygulamaların ilkokul düzeyindeki çocuklara öğretilmesi de son derece faydalı olmalıdır. “Helâl” ve “haram” anlayışının en iyi bir biçimde öğretilbilecek, en net bir şekilde zihinlere nakşedilebilecek çağın ilkokul devresi olduğu şüphesizdir.

Mekteplerde verilen dersler içinde, İslâm dışındaki dinlerle ilgili bilgilerin yer alması da oldukça dikkat çekmektedir. Bu dersin muhtemel amacı, müslüman çocukların diğer dinler hakkında genel bilgiler edinmelerini sağlamak ve mensup oldukları İslâm dininin nerede yer aldığını daha iyi anlatmaktır. Belki de bu derste, Hz. Âdem'den başlayarak Hz. Muhammed'e (a.s.) kadar olan tarihî süreç bir “Peygamberler Tarihi” akışıyla ele alınmaktaydı.

Mekteplerde ihmal edilmediği anlaşılan diğer bir ders de, çocuk kişiliğinin İslâm'ın yüce değerleri doğrultusunda yönlendirildiği, aileye, topluma ve millete daha faydalı olmanın yollarının öğretildiği “edeb” veya “ahlâk” adı verilen ders idi⁷.

Osmanlı eğitim-öğretim sisteminin bu örgün boyutu dışında, yine aynı düzeydeki çocukları hedefleyen yaygın bir eğitimden de bahsedilebilir. Mekteplerin dışında, yine mekteplere benzer müfredatın takip edildiği bazı uygulamalar daha çok cami ve mescitlerde veriliyordu. Ayrıca zaviyelerin de zaman zaman bu işe tahsis edilebildiği görülmektedir. Bu yaygın faaliyetlerin dışında, ekonomik durumu müsait bazı ana-babaların, özellikle kız çocuklarının eğitim-öğretimi için özel muallimler tuttukları da bilinmektedir⁸.

Klasik Dönem boyunca genel çizgisini bu biçimde devam ettiren sıbyan mektepleri özellikle Tanzimat sonrasında bazı değişikliklerle karşı karşıya kalmıştır. Değişik tarihlerde sıbyan okullarını ıslah etmek için bazı çalışmalar yapılmıştır. Osmanlı tarihi boyunca adında ve ders programlarında yaşadığı bazı küçük değişiklikler dışında işleyişini büyük ölçüde devam ettiren sıbyan mektepleri, klasik devrin bir hatırası olarak Cumhuriyet Dönemi'ne kadar varlıklarını sürdürmüşlerdir.

B. MEDRESELER

1. Osmanlı Bilim Geleneği

Osmanlı öncesi Selçuklu döneminde Anadolu'nun muhtelif yerlerinde köklü bilim kurumlarının yerleşmiş gelenekleri ile dönemin en önemli kültür merkezleri sayılan Mısır, Suriye, Endülüs, İran ve Türkistan'dan gelen bilim adamları, aynı zamanda Osmanlı topraklarındaki bilimsel nüveyi de oluşturmuşlardır. İslâm dünyasında 12. yüzyılda giderek sönmeye yüz tutan bilimsel aktivite ve heyecan Osmanlılar sayesinde yaklaşık dört asır daha devam etme şansı bulmuştur. 16. yüzyıla gelindiğinde ise, etkinliğinin ve performansının zirvesine ulaşan bir İslâm bilimiyle karşılaşmaktadır. Bunda, bilim ve kültür hayatına yeni bir dinamizm ve zenginlik katan Osmanlıların büyük katkısının olduğu şüphesizdir. Artık bu dönemde, İslâm dünyasının bilinen kadim bilim merkezlerine Bursa, Edirne, İstanbul, Üsküp, Saraybosna gibi yeni kültür ve bilim merkezleri de ilave edilmiştir.

Bizzat Osmanlı medreselerinde yetişenlerin müderris olarak işbaşına geçmelerine kadar, ilk Osmanlı medreselerinde görev alan müderrisler menşe itibarıyla ya Anadolu'da doğup yetişenler ya Anadolu'da doğmuş olup tahsillerini Mısır, İran ve Türkistan gibi eski İslâm ilim merkezlerinde tamamlayarak geri dönenler ya da

7 Bkz. BŞS, A36 6b, A53 253b-255a. Osmanlı sıbyan mekteplerinde okutulan dersler hakkında geniş bilgi için bkz. Mefail Hızlı, “Osmanlı Sıbyan Mekteplerinde Okutulan Dersler (Klasik Dönem Bursa Örneği)”, *Osmanlı Dünyasında Bilim ve Eğitim Milletlerarası Kongresi (İstanbul, 12-15 Nisan 1999)*, Tebliğler, IRCICA Yayınları, İstanbul 2001, s.109-115.

8 Bursa'da Osmanlı Klasik Dönemi'ndeki sıbyan mektepleri hakkında müstakil bir araştırma için bkz. Mefail Hızlı, *Mahkeme Sicillerine Göre Osmanlı Klasik Dönemi'nde İlköğretim ve Bursa Sıbyan Mektepleri*, Uludağ Üniversitesi Basımevi, Bursa 1999, s.27-86.

Anadolu dışında doğup oralarda yetişen ve sonradan Osmanlı ülkesine gelenlerden oluşmaktadır. Osmanlı medreselerinde muhtelif konularda okutulan 33 ders kitabının müelliflerinin yetiştikleri ülkelere bakıldığında, değişik İslâm bilim merkezlerinin Osmanlı ilminin gelişmesine kaynaklık ettiği görülür⁹.

2. Kuruluş Dönemi'nin Önemli Bilim ve Kültür Merkezleri

İlk Osmanlı medreselerinde müderris olanların bir bölümü tahsilinin tamamını Anadolu'da tamamlarken büyük bir kısmı da ilk tahsilinden sonra İslâm dünyasının ünlü bilim merkezlerine giderek değişik alanlarda kendilerini yetiştirip icazet alıyorlardı. 14 ve 15. yüzyıllarda Osmanlı ilim adamları ve geleceğin müderrisleri Mısır, İran ve Türkistan'a seyahat etmişler ve oradaki medreselerde öğrenimlerini tamamlamak suretiyle tekrar Anadolu'ya gelerek ilmî faaliyetlerine devam etmişlerdir.

Bu yüzyıllarda bilimsel birikim ve potansiyelleri İslâm dünyasınca kabul gören İran ve Mısır'a genellikle tefsir, fıkıh ve mantık gibi ilimler tahsil etmek için gidilirken, Orta Asya'nın en önemli ilim ve kültür merkezi olan Semerkant'a daha çok matematik ilimlerini öğrenmek amacıyla yolculuk yapılmaktaydı. Bu konuya ilişkin sadece şu iki örneği vermekle yetinmek istiyoruz:

İznik'te kurulan *Orhan Gazi* adındaki ilk Osmanlı medresesinin ve Osmanlıların ilk müderrisi *Davud-ı Kayserî*, öğrenimine Karaman beldesinde başladıktan bir süre sonra Kahire'ye gitmiş, orada hadis, tefsir ve fıkıh usulü ilimlerini okumuş ve Mısır'da birkaç sene kaldıktan sonra Anadolu'ya dönmüştür.

Timur'un torunu Uluğ Bey'in Semerkant'ta kurduğu medreselerde yetişenler arasında Kadızade-i Rûmî ve talebesi Ali Kuşçu gibi Osmanlı medreselerinde aklî ve tecrübî ilimlerin kurulup gelişmesinde etkili olan müderrisler de vardı.

Bu seyahatler neticesinde gelişen bir ilim alış-ve-rişinin yanında Anadolu'ya bilhassa Şam, Mısır,

Osmanlı medresesinde eğitim konulu minyatür

Maverâünnehr ve Horasan'dan bir kitap akımı da başlamıştı. Osmanlı medreselerinde yetişen ilim adamlarının da bu devirde eser vermeye başlamaları ve bu eserlerin kopyalarının meydana getirilmesiyle de artık Osmanlı ülkesinde bir birikiminin başladığı görülmektedir.

3. İlk Dönem Osmanlı İlim Adamları

Osmanlıların ilk müderrisi Davud b. Mahmud b. Muhammed el-Kayserî önde gelen bir Türk bilim adamı ve mütefekkiridir. Tasavvuf üzerine geniş bilgisi olan Davud-ı Kayserî, 1351 yılında vefat etmiş olup kabri

9 Ekmeleddin İhsanoğlu, "Osmanlı Eğitim ve Bilim Müesseseleri", *Osmanlı Devleti ve Medeniyeti Tarihi*, IRCICA Yayınları, İstanbul 1998, c.2, s.223.

İznik'tedir. Hadis, tefsir, fıkıh ve tasavvuf ilimlerine dair 20'yi aşkın eseri vardır.

Davud-i Kayserî'den sonra İznik'teki Orhan Gazi Medresesi'ne Taceddin-i Kürdî ve Alâeddin Esved müderris olarak atanmışlardır. Yine bu dönemdeki ünlü bilim adamlarından biri olan Şemseddin Mehmed b. Hamza el-Fenarî (Molla Fenarî), hem tasavvuf hem de mantık ve diğer aklî ilimlerde söz sahibi idi.

Diğer bir ilim adamı, matematikçi ve astronom Kadızade-i Rûmî adıyla şöhret bulan Musa Paşa'dır. Kadızade aslen Bursalı olup burada tahsilini tamamladıktan sonra önce Horasan'a, sonra da Türkistan'a giderek ders görmüş ve Semerkant'ta rasathane müdürlüğüne, daha sonra da Semerkant Medresesi Başmüderrisliğine yükselmiştir.

Osmanlı Kuruluş Dönemi'nde bunlardan başka değişik alanlarda Molla Yegân, Murad b. İshak, Hacı Paşa adıyla meşhur Celâleddin Hızır, Şeyh Cemaleddin Aksarayî, Taceddin İbrahim ve Hüsameddin Tokadî gibi bilim adamları da yetişmiştir.

4. Osmanlı Medrese Geleneğinin

Kaynağı: Bursa

İlk kez Orhan Gazi devrinde Bursa'da Hisar içinde yaptırılan medrese olan Manastır'dan sonra, özellikle 16. yüzyıl boyunca pek çok medresenin hızlı bir şekilde kuruldukları görülmektedir. Klasik dönemde Bursa şehir merkezinde, 14. yüzyılda 13, 15. asırda 20 ve 16. yüzyılda da 17 olmak üzere toplam 50 medrese yaptırılmıştır. Medreselerin en çok bina edildiği dönem Fatih Sultan Mehmed devridir (1451-1481). 16. asır sonlarında Bursa'daki medreselerde okuyan öğrenci potansiyeli 500 civarındadır.

Yine bu dönem dikkate alınırsa, Bursa'daki medreselerle ilgili şu bilgiler ilave edilmelidir. Osmanlı medreseleri, daha çok müderrisine verdiği günlük ücret baz alınarak isimlendirilmiştir. Müderrise günlük 20-40 akçe arasında yevmiye veren Bursa medreselerinin önemli bir bölümü (yaklaşık % 70), günümüzün orta öğrenim düzeyindeki okullarına tekabül etmektedir. Her gün için müderrisine

50 ve üzeri akçe ödeme yapan medreselerde (yaklaşık % 30) verilen öğretimin de bugünün yükseköğrenimine benzediğini tahmin ediyoruz.

Bursa medreselerinin bir bölümünü ihtisas medreseleri oluşturmaktadır. Çoğunluğunu genel öğretimin yapıldığı medreseler teşkil etmekle beraber Osmanlılar, belirli konu, gaye ve hizmet için değişik ihtisas medreseleri kurmuşlardır. Klasik Dönemde, şehirde 3 dârulkurrâ (Kur'ân bilimlerinin öğretildiği medrese), 4 dârülhadis (Hadis bilimlerinin öğretildiği medrese) ve 1 tane de dâruttıb/dârüşşifa (Tıp bilimlerinin öğretildiği medrese) tespit edilmiş bulunmaktadır. İhtisas medreselerinin diğer genel medreselere oranı ise yaklaşık % 20'dir.

İlk Osmanlı padişahlarının tahta çıktıkları ve devletin uzun süre başkentliğini sürdüren Bursa'da bina edilen medreselerin yaklaşık % 20'si padişah ve aileleri, kalan % 80'i de ileri gelen devlet adamları ve hayırsever halk tarafından finanse edilmiştir. Çünkü vakıflarla desteklenen bu medreselerin tamamı, 17 ve 18. yüzyılda da eğitim-öğretimin sürdürüldüğü yerler olarak hizmet vermeye devam etmiş, hatta büyük bir bölümü 20. yüzyıla ulaşmıştır. Medreselerin bu denli yoğun bir ilgiyle karşılanmasının belki de en önemli sebebi, Osmanlılarda, padişaktan alelâde bir vatandaşa kadar, toplumun her kesiminde bu müesseselerin ibadet yerleri gibi telakki edilmesidir.

5. Kuruluş Döneminde Osmanlı Medrese Düzeni

İlk dönem medreseleri "yirmili", "otuzlu", "kırklı", "hariç", "dahil" şeklinde derecelerle anılıyordu. Bunlar, bir bakıma ders veren müderrislerin aldıkları günlük ücretleri gösteriyordu. 20 akçe ile başlayan müderris yevmiyeleri, 60 ve hatta bazı özel durumlarda daha da yükseğe çıkabiliyordu. En düşük yevmiyeli bir medresede görev alan bir müderrisin maaşı, herhangi bir mescitte görev yapan imamın 4-5 katına eşitti. Aldıkları ücrete ek olarak her gün verilen yemek ve sağlanan lojman imkânı, müderrislerin eğitim-öğretimde performanslarının en üst düzeye çıkmasını sağlıyordu.

Osmanlılarda ilk devirlerde medreselerde,

derecelerine göre çeşitli zamanlarda değişik dersler okutulmuştur. Ancak bu derslerin hangileri olduğu hakkında kesin bilgimiz yoktur. Bununla birlikte, İslâm coğrafyasının diğer medreselerinde okutulmakta veya okutulmuş olan fıkıh, hadis, tefsir, fıkıh usulü tarzındaki dersler (naklî ilimler) ile mantık, kelâm, belâgat, lügat, nahiv, hendese, hesap, hey'et ve felsefe gibi derslerin (aklî ilimler) Osmanlı medreselerinde de verilmekte olduğu kolaylıkla tahmin edilebilir. Gerçekten de bu dönemde müderris konumuna gelmiş kişiler aklî ve naklî ilimleri büyük ölçüde okutabilecek durumda yetişiyorlardı.

İlk devir Osmanlı medreselerinde, Selçuklularda olduğu gibi Hanefî fıkhı üzerinde ders verilir. Osmanlı medreselerinde baştan itibaren müderrisler hep maaşlı idi. Maaş yanında müderrislere, onların yardımcıları ve asistanları durumundaki “muîd”lere ve öğrencilere de yiyecek yardımında bulunulurdu. Müderrislere günlük maaş yanında birtakım yan ödemeler de yapılırdı. Bu yan ödenekler senelik veya mevsimlik olarak veriliyor ve genellikle “luhûmiye”, “bahâriye”, “yaylâkiye” ve “taâmiye” adlarıyla anılıyordu. Kışlık yakacak olarak ücretsiz odun verilmesi de âdetten idi.

6. Fatih ve Sonrasında Medrese Düzeni

Osmanlı Devleti sınırları içindeki medreselerin hiyerarşisi, Fatih Sultan Mehmed tarafından kurulan Sahn-ı Seman ile birlikte yeniden düzenlendi. Medreseler genelde -Enderun mektebi hariç tutulacak olursa- giderek yükselen hiyerarşik bir yapıya sahipti. Buna göre, en alt seviyede kelâm alanıyla ilgili Hâşiye-i Tecrîd adlı kitabın okutulduğu *Tecrîd medreseleri* bulunmakta idi.

İkinci sırada belâgata dair Miftâh adlı eserin okutulması nedeniyle bu adı alan medreseler vardı. *Miftâh medreselerinden* sonra Kırklı medreseler geliyordu. *Kırklı medreselerin* üzerinde ise *Hariç Ellili medreseler* yer almaktaydı. *Hariç medreseleri*, umumiyetle Osmanlılardan önceki Müslüman devlet yöneticileri, yani hükümdarlar, onların oğulları, kızları veya devlet erkânı tarafından yapılmışlardı. Osmanlı döneminde devlet adamları tarafından yaptırılan medreseler de daha ziyade bu kategoriye

dâhil edilmişti.

Hariç Ellili medreselerin hemen üstünde *Dâhil Ellili medreseler* bulunuyordu. Bunlar Osmanlı padişahlarıyla şehzadeler, valide sultanlar, hanım sultanlar ve padişah kızları tarafından yaptırılmışlardı. 16. yüzyıldan sonra, devlet erkânı tarafından yaptırılan birçok medrese de *Dâhil* statüsünü kazanacaktır. Her iki medrese arasındaki fark, ‘itibarî’ idi. Zira ulema nezdinde hükümdarlar tarafından yaptırılan medreselerde ders vermek bir imtiyaz ve itibar göstergesiydi. Ayrıca bu medreseler, ilmiye tariki içinde eğitim yolunun sonunu belirliyorlardı. Zira buralardan kadılıklara geçilmekteydi. Fatih külliyesi içinde statüsü en yüksek olan medreseler ise *Sahn-ı Semân medreseleri* idi.

7. Kanunî ve Sonrasında Medrese Düzeni

Bu medrese düzeni, 16. yüzyılın ikinci yarısında Süleymaniye medreselerinin yapılışıyla büyük ölçüde değişmiş ve genişletilmiştir. Kanunî Sultan Süleyman (1520-1566), ordunun tabip, cerrah ve mühendis ihtiyacını karşılamak üzere bir tıp medresesi/dârüşşifa, riyaziyat öğretimine mahsus dört tane medrese, ayrıca hadis alanında üst düzeyde öğretim yapan bir de ihtisas medresesi (dârülhadis) kurmuştur. Kanunî devrinde yapılan düzenlemeyle öğretim, dâhil statülü medreselerden sonra iki kola ayrılmıştır. Birincisi Sahn-ı Seman medreselerinde hukuk, ilâhiyat ve edebiyat dallarında yapılan öğretim, ikincisi ise Süleymaniye medreselerinde riyaziyat ve tıp alanlarında yapılan öğretimdir. Bunların üzerinde de “dârülhadis” öğretimi vardı.

Ahmed Cevdet Paşa, 19. yüzyılın sonlarına kadar varlığını sürdüreceği olan bu medrese düzenini şu sıralamayla verir: 1. İbtidâ-i Hâriç / 2. Hareket-i Hâriç / 3. İbtidâ-i Dâhil / 4. Hareket-i Dâhil / 5. Mûsıla-i Sahn / 6. Sahn-ı Semân / 7. İbtidâ-i Altmışlı / 8. Hareket-i Altmışlı / 9. Mûsıla-i Süleymaniye / 10. Süleymaniye / 11. Hâmîs-i Süleymaniye / 12. Dârülhadis

Bu sıralamada kırklı ve daha küçük medreseler dikkate alınmamış olmakla birlikte eğitim-öğretime

devam ettikleri şüphesizdir. Bu derecelendirme İstanbul, Edirne, Bursa gibi büyük şehirlerdeki medreseler için geçerliydi. Bunu destekleyen pek çok arşiv belgesi bulmak mümkündür.

8. Osmanlı Medreselerinde Okutulan Dersler ve Kitaplar

İslâm coğrafyasında olduğu gibi o dönemde medreselerde tahsil olunan bütün ilimler, “aklî” ve “naklî” olmak üzere iki gruba ayrılıyordu. Osmanlı medreselerinde okunan ilimler farklı bir tasnifle “ulûm-ı âliye (عولم آلييه)” ve “ulûm-ı ‘âliye (عولم آلييه)” olarak da isimlendirilmişti. Sözelimi İsmail H. Uzunçarşılı, genel olarak medreselerde okunan ve okutulan kelâm, mantık, belâgat, lügat, nahiv, hendese, hesap, hey’et, felsefe, tarih ve coğrafya ile ilgili dersleri “ulûm-ı âliye”; aralarında Kur’ân, hadis ve fıkıh konuları bulunan diğer dersleri de “ulûm-ı ‘âliye” (yüksek ilimler) olarak iki ana başlık altında değerlendirir.

Fatih döneminde hazırlanan bu tür kanunnamelerde hangi derecedeki medresenin ne tür dersleri okutacağı belirtilmektedir. Kanunnâme ve müderris biyografilerinden hareketle 15 ve 16. yüzyıllarda değişik medrese kademelerinde okutulan dersler ve ders kitaplarını bir tablo halinde göstermek mümkündür:

Medrese derecesi	Ders adı	Okutulan Kitaplar
Yirmili	Kelâm Fıkıh Belâgat	Hâşiye-i Tecrîd Şerh-i Ferâiz Mutavvel
Otuzlu	Belâgat Fıkıh Kelâm Hadis	Şerh-i Miftâh Tenkîh, Tavzîh Hâşiye-i Tecrîd Mesâbih
Kırklı	Belâgat Fıkıh Hadis Fıkıh Usulü	Miftahu’l-Ulûm Sadruşşerîa, Meşârik Mesâbih (Begavî) Tavzîh (Taftazânî)

Ellili Hâric	Fıkıh Hadis Kelâm	Hidâye Mesâbih Şerh-i Mevâkif
Ellili Dâhil	Fıkıh Hadis Tefsir Fıkıh Usulü	Hidâye Buhârî Keşşâf, Beyzâvî Telvîh
Sahn-ı Seman	Fıkıh Hadis Tefsir Fıkıh Usulü	Hidâye Buhârî Keşşâf, Beyzâvî Telvîh, Şerh-i Adud
Altmışlı	Fıkıh Hadis Kelâm Tefsir Fıkıh Usulü	Hidâye, Şerh-i Ferâiz Buhârî Şerh-i Mevâkif Keşşâf Telvîh

9. Modernleşme Sürecinde Osmanlı Eğitim-Öğretim Kurumları

Osmanlı medrese tarihinin ana hatlarıyla iki eksen üzerine oturduğu söylenebilir. Klasik Dönem olarak tanımlanan ilk evresi, kuruluşundan, Mühendishane-i Bahrî-i Hümayun’un açıldığı 1773 yılına (1299-1773), diğer evresi ise Modernleşme Dönemi adı verilen ve bu tarihten medrese sisteminin tamamen ortadan kaldırıldığını resmen belgeleyen Tevhid-i Tedrisat Kanunu’nun çıkarıldığı 1924 yılına kadar (1773-1924) olan dönemi kapsamaktadır.

Osmanlı Devleti’nde Batı tarz ve anlayışına göre bir eğitim sistemi kurulurken önce yüksekokullardan işe başlanmıştır. Yenilik hareketlerinin ilk önce başlatıldığı yerler, askerî alanlar olmuştur. Bu alanda reform ile ilgili ilk ciddi adım I. Mahmud Dönemi’nde (1730-1754) atılmış ve 1734 yılında Üsküdar’da bir Hendesehane açılmıştır. Böylece geleneksel eğitim sistemi dışında yeni bir eğitim kurumu da kazandırılmış oluyordu. I. Abdülhamid Dönemi’nde (1773-1789) Hendesehane yeniden düzenlenerek 1773 yılında Mühendishane-i Bahrî-i Hümayun adını almıştır.

III. Selim Dönemi'nde (1789-1807) de askerî alanda yenileşme hareketleri devam etmiş ve 1795 yılında Mühendishane-i Berrî-i Hümayun kurulmuştur. Böylece Osmanlı eğitim sistemi içerisinde medrese dışında ikinci bir yükseköğretim kurumu oluşturulmuş bulunuyordu. Bütün bunlara destek olarak ayrıca matbaanın kurulması, kitap basımı ve kütüphanelerin teşkil edilmesi önemli gelişmeler olarak dikkati çekmektedir. 17. ve 18. yüzyılda eğitim sistemi içerisinde yükseköğretimde sınırlı ve daha taşraya açılmayan İstanbul merkezli bazı değişimler gerçekleşmiş, medreseler ve Enderun da bu dönemde varlığını koruyabilmiştir¹⁰.

Vakıf kuruluşları olan medreseler, devlet desteği ortadan kalktıktan sonra da yaşamaya devam etti. II. Abdülhamid Dönemi'nde medreselere kayıtlı öğrencilerin askerlikten muaf tutulması, çok sayıda kişinin medreselere hücum etmesine yol açmış, dolayısıyla bu durum medreselere ilgiyi arttırmış, ama bir yandan da onların çöküşünü hızlandırarak reform girişimlerini engellemiştir. Bununla birlikte medreseler hem ortaöğretim hem de yükseköğretim düzeyinde eğitim kurumları olarak Batı tipi rüşdiyeler, idâdîler ve sultanîler, yüksekokullar ve Dârülfünun'un yanı başında yaşamaya, öğretim yapmaya, öğrenci yetiştirmeye devam etmişlerdir. II. Meşrutiyet'ten itibaren medreselerde girişilen ıslah teşebbüsleri, bu ikiliği bozma yolunda bir şey yapamamıştır.

Ayrıca Batı örneğine göre kurulmuş okullar arasında da tam bir birlikten söz edilemez. İlk önce askerî yüksek okullar kendi liselerini (askerî idâdîler) ve ortaokullarını (askerî rüşdiyeler) kurmuşlardı. Bunun dışında her bakanlık kendi ihtiyacı olan kalifiye elemanlarını, kurdukları okullarda yetiştiriyorlardı. Ülkedeki eğitim kurumları muhtelif nezaretlerin (Harbiye, Maarif-i Umumiyye, Evkaf, Şer'iyye, Ziraat, Ticaret, Orman ve Maden vs.) kontrolünde bulunuyordu.

10. Medreselerin Fiziksel Yapısı

Osmanlı Dönemi boyunca, Bursa başta olmak üzere, her şehirde medreseler, genellikle açık-avlulu ve revaklı bir avlunun etrafında inşa edilmiş talebe odalarından ve bu avlunun bir tarafında ders okutmaya ayrılmış eyvan gibi önü açık veya kapalı büyük bir dershaneden meydana geliyordu. Medreseler ahşap ya da kargir olarak inşa edilmekteydi. Önce kargir olarak bina edilmiş iken daha sonraları tamir sırasında ahşap yapıya dönüştürülen medreseler de vardı¹¹.

Medreselerde göze çarpan önemli bölümlerden biri avludur. Avlular, medreselerin hücre sayısı ile orantılı olarak geniş bir alan kaplayabilmekteydi. Osmanlı medreseleri genelde açık-avlulu medrese modelinde inşa edilmişlerdir.

Medreselerde öğrenciler ile bazı görevlilerin kalmaları için bina edilmiş odalara "hücre" adı verilmekteydi. Talebeler, revakın arkasındaki küçük hücrelerde vâkıfın belirttiği şartlar doğrultusunda kalmaktaydı. Selâtin medreselerinde her hücrede bir öğrencinin kalması âdet haline gelmişti¹². Gerçekten de selâtin medreselerinden biri olan Bursa Yıldırım Medresesi'nde 20 hücre mevcut olup her odada bir kişi olmak üzere 20 öğrencinin kalması vakfiyede belirtilmişti¹³.

Medrese hücrelerinde, öğrencilerin rahat bir şekilde barınmasına uygun bazı eşyaların bulunduğu anlaşılmaktadır. Mahkeme sicillerinde yer alan tamir kayıtları, medrese hücrelerinde, bir kısım giyim eşyalarının konulacağı dolapların, yüklük ve minder tahtalarının bulunduğu göstermektedir. Ayrıca hücrelere, ısınmak ve ihtiyaç duyulduğu zamanlarda kullanmak amacıyla ocakların konulduğu ve tabana döşenen tahtaların üzerine hasırların yerleştirildiği müşahede edilmektedir. Ayrıca hücrelerin sıvalı duvarları üzerine "kireç ile beyaz badana" yapıldığı ve hücre önlerinde, kömür konulmasına

10 İlhan Tekeli - Selim İlkin, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Eğitim ve Bilgi Üretim Sisteminin Oluşumu ve Dönüşümü*, TTK Yayınları, Ankara 1993, s.27-31.

11 Bkz. BŞS, A46 191a, B58 105b, B228 65a, C6 16a, C10 135a, C81 15ab.

12 Ekrem Hakkı Ayverdi, *Osmanlı Mimarisinde Çelebi Mehmed ve II. Sultan Murad Devri II*, Fetih Cemiyeti Yayınları, İstanbul 1972, s.95.

13 Bkz. BŞS, C1 6a.

uygun biçimde tahtadan imal edilmiş kömürlüklerin mevcut olduğu bilinmektedir¹⁴.

Medreselerde ayrıca dersane olarak kullanılan ve genellikle avlunun güney kısmında, medresenin iki tarafındaki hücrelerin bitiminde yer alan ve yapıya bütünlük kazandıran büyük bir oda bulunmaktadır. Medrese dersanelerinin kible yönünde genellikle bir mihrap bulunurdu¹⁵. Ders saatleri dışında ve namaz vakitlerinde dersaneler mescit olarak kullanılabilirdi. Ancak belirtmek gerekir ki, çoğunlukla medreseler camilerin yanı başında inşa edilmekte ve öğrenciler namazlarını daha ziyade camilerde kılmaktaydı.

Dersaneler çoğu zaman kubbeli olarak bina edilmekteydi. Dersanelerin bir kısmı “kiremid pûşîdeli ah-şâb”, bir bölümü de kurşun ile örtülü idi¹⁶. Dersanelerde hangi eşyanın bulunduğu kesin olarak bilinmemekle birlikte, zemine hasır döşendiği, öğrencilerin minderler üzerinde oturduğu, müderrise ait bir kürsünün bulunduğu kolaylıkla tahmin edilebilir.

Bazı medreselerin kütüphanelere sahip olduklarını biliyoruz. Umumiyetle medrese vâkıfları, kurdukları medreseye ya sahip oldukları kitapları vakfederek ya da bunun için bir fon ayırarak bir kütüphane kurulmasına imkân tanımışlardır¹⁷.

Bunlar dışında medresede kalanların ihtiyaç duyduğu hemen her ünite yer alıyordu. Tuvaletler, bazen medresenin dahilinde, bazen de dışında bulunuyordu. Çamaşırhane ve mutfak, daha çok binadan ayrı inşa edilmekteydi. Ayrıca medreselere çeşme de yaptırılmaktaydı¹⁸.

Osmanlı medreselerini, genel olarak, ilk yapıldıkları sırada medrese amacıyla yapılması ya da zaviye iken medreseye çevrilmesi yönüyle ikiye ayırmak mümkündür. Kurucusuna ait yerlerde inşa edilen medreseler olduğu gibi, ilgili kişi ya da vakfa belirli bir ödeme yapılmak suretiyle

başkasına ait bir yerde de medrese inşa edilebilmekteydi¹⁹.

11. Medreselerin Dereceleri

Osmanlı medreselerini Klasik Dönem itibarıyla, dereceleri yönünden üç zaman dilimine ayırmak mümkün görünmektedir. Birincisi, derecelendirmenin nasıl bir sisteme oturtulduğu netlik kazanmayan ve Osmanlı Devleti'nin kuruluşundan II. Murad devrinin sonuna kadar (1299-1451) süren “İlk Medreseler Dönemi”; ikincisi, yönetimde olduğu gibi öğretim kurumlarında da gerçekleştirdiği düzenlemeler ile çığır açan “Fatih Dönemi” (1451-1481); üçüncüsü ise, kurduğu medreseler ile medrese düzenine yeni bir çerçeve kazandıran ve Osmanlılarda bu sistemi zirveye oturtan “Kânûnî Dönemi” (1520-1566). Derecelendirme konusunda bütün medreseleri kapsayan bir yolun takip edilmediğini, Fatih ve Kânûnî'nin yaptığı düzenlemelerin genel anlamda kendi medreselerini ve selâtin medreselerini ilgilendirdiğini görüyoruz. Bir başka deyişle, bu iki padişahın getirdiği derecelendirme konusunun daha çok İstanbul'daki Fatih ve Süleymaniye medreseleri için geçerli olduğunu, ancak Anadolu'daki diğer medreseler için pratikte gerçekleşmediğini anlıyoruz. Bursa ve diğer Osmanlı şehirlerinde, selâtin medreselerinin belli bir seviyeden aşağı inmedikleri ve bu medreselerin genellikle yüksek okul seviyesinde öğretim verdikleri fark edilmektedir.

Medreseler devamlı olarak belli bir düzeyde bulunmamakta, zaman içinde kademeli olarak yükseltilmektedir. Müderrisler esas alınırca, genel kural olarak, bir medreseye atanan kişiye, -eğer ilk göreve başladığı medrese değilse- bir önceki medresede aldığı yevmiyenin daha üstünde bir maaş ödenmekteydi. Medreselerde, geniş zaman aralıkları ile kısmî yükselmeler sağlanmakta ve

14 Bkz. BŞS, A140 35a, A69 4a, B58 105b, C6 2b-3a, C10 121a, 133b, C8114b,15b.

15 Bkz. BŞS, B228 65a. Ayrıca bk. Ünver, Süheyl, *Fatih Külliyesi ve Zamanı İlim Hayatı*, İstanbul Üniversitesi Yayınları, İstanbul 1946, s.24.

16 Bk. BŞS, B10 100b, C6 2b, C81 15a.

17 Bkz. BŞS, A35 339a, A47 45b, A82 43b, 56b, A83 48a, B26 129a, B107 139a. Ayrıca bk. Edirneli Mehmed Mecdî, *Hadâiku's-Şakâik*, Dâru't-Tibâati'l-Âmire, İstanbul 1269 H., s.197 (derkenar)

18 Bkz. BŞS, A58 55a, C10 120b.

19 Bkz. BŞS, A64 99b.

belli seviyelere ulaşmış müderrislere görev verilmekteydi. Meselâ, 30-50 akçe arasında yevmiye verilen medreselere, genellikle bu statüyü elde etmiş müderrisler tayin edilmekte, yeni işe başlayan müderrislere bu tip medreselerde görev verilmemekteydi. Müderrisler, görev aldıkları her medreseden sonra, daha fazla yevmiye alacakları diğer bir medresede görev yapmaktaydı.

Özellikle belirtmelidir ki, yukarıdaki değerlendirmelere “selâfın medreseleri”ni katmak mümkün görünmemektedir. Padişahların yaptırdığı medreselerde müderrisler, belli bir düzen içinde görev almakta ve yevmiyeleri giderek yükseltilmekte idi.

12. Müderrisler

Osmanlı ilmiye teşkilâtının belkemiğini teşkil eden medreseler sayesinde, devlet yönetimi için gerekli her alanda nitelikli elemanların yetişmesi mümkün olabilmiştir. Özellikle toplumu ilgilendiren hemen her sahadaki görevlileri bünyesinde barındıran ilmiye teşkilâtının en önemli sınıfını müderrisler oluşturmaktaydı. Aldıkları eğitim sebebiyle, istedikleri anda kadılık ve müftülük görevlerini de üstlenebilen müderrisler, hizmet verdikleri alanın öğretim olması hasebiyle bu adı almışlardı. Zira bir kişi, medrese öğretimini bitirdikten sonra şu üç alanda görev alma imkânına sahipti. Bunlar; *kazâ (yargı)*, *iftâ (fetva)* ve *tedris (eğitim-öğretim)*. Her birinin belli bir prosedürünün olduğunu²⁰ hatırlatarak müderrislerin bu göreve hangi kademelerden geçerek geldiklerini, bir başka ifadeyle, nasıl müderris olunduğunu kısaca izah etmeye çalışalım.

Daha önceki dönemlerde müderrislerin bu göreve nasıl getirildiklerini net olarak bilememekle beraber Fatih'in kurduğu Sahn-ı Semân ve Tetimme medreselerinden sonra Kânûnî döneminde tesis edilen Süleymâniye medreselerini müteakip müderrislik şu yöntemle elde

edilmekteydi: Osmanlı medrese teşkilâtında “Hâriç” ve “Dâhil” derslerini gören bir talebe, “Sahn-ı Semân” veya “Süleymâniye” seviyesinde belli bir öğretimden sonra mezun olarak “icâzet” alırdı. Bu, o talebenin artık müderrislik yapabileceğini gösteren bir diploma mahiyetindedir. Eğer bu müderris adayı Anadolu'da vazife alacaksa *Anadolu Kadıaskerine*, Rumeli'de görev istiyorsa *Rumeli Kadıaskerine* müracaat ederdi. Kadıaskerin muayyen günlerindeki meclislerine devam ederek “matlab” adı da verilen bir deftere (ruznâme) “mülâzim” kaydedilirdi. Sırası gelinceye kadar beklerdi ki, buna “nevbet” (nöbet) denirdi. Belli bir zaman geçip sırası geldiğinde, 20 akçe yevmiye alacağı bir medreseye tayin edilirdi. Bundan sonra, kademe kademe yükselerek en üst seviyede maaş verilen medreseye kadar çıkabilirdi²¹.

Kadıaskerin atadığı müderris, elindeki beratla medresede görev almaktaydı. Kadıaskerin yanında bulunan “rûznâme”de yazılı olmayan ve belli bir süre “mülâzemet” etmeyen kişilerin müderrislik almaları mümkün değildi. Ancak bazen istisnâî uygulamalara da rastlanabilmektedir.

Müderrislerin atamalarında, özellikle yer değiştirmelerde ve terfilerinde, “tevkît” adı verilen, değişen sürelerde beklemeler müşahade edilmektedir. Bu tevkît süresi şartlara göre 3, 5, hatta 7 ay sürebiliyordu²².

Özellikle Fatih devrinde, müderrislerin medreselerde genellikle 3 yıl görev yaptıktan sonra bir üst dereceye yükseldikleri bilinmektedir²³. Ancak bu süre, daha sonraki dönemlerde değişikliklerle uğradı ve önce 2 yılda, sonraları ise daha kısa süre içerisinde terakkî imkânı elde edildi²⁴.

Müderrisler, mülâzemetlerinden hemen sonra 20 akçeli bir medresede görev alıyor ve müderrislerin yükselmeleri (terakkîleri) Fatih devrinde beşer akçe ile sağlanıyordu.

16. yüzyılda otuzlu medreselere kadar yine beşer akçelik terakkîlerin sağlandığı, otuzdan fazla yevmiye

20 Bilgi için bkz. İsmail H. Uzunçarşılı, *Osmanlı Devletinin İlmiye Teşkilatı*, TTK Yayınları, Ankara 1984, s.55 vd., 83 vd., 173 vd.

21 Uzunçarşılı, *age*, s.45.

22 Bkz. BŞS, A143 236b, B17 66b, B20 199a.

23 Bkz. Nev'îzade Atâî, *Hadâiku'l-Hadâyik fi Tekmilet-i Şakâik*, Matbaa-i Âmire, İstanbul 1268 H., s.108, 257, 450.

24 Bkz. Gelibolulu Mustafa Âlî, *Kühû'l-Ahbâr*, İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi, TY. 5959, vr.87ab.

Sultanıye Medresesi bugün Türk İslam Eserleri Müzesi olarak kullanılıyor

alan müderrislerin ise onar akçelik terakkî imkânına hak kazandıkları anlaşılmaktadır. Bazen bir müderrisin almakta olduğu akçede herhangi bir artırıma gidilmeksizin yatay olarak bir başka medreseye geçişi veya aynı medresede kalması mümkün olabilmekteydi²⁵.

Vakıflar, medreselerinde görev yapan müderrislere “cihet-i tedris” olarak tespit edilen yevmiyeleri nakdî olarak ödüyorlardı. Müderrisler, imaretlerin hazırladığı günlük yiyeceklerin yanında, muhtelif zamanlarda ve çeşitli vesilelerle verilen bazı ikramlara da mazhar oluyorlardı.

Müderrislere “taâmiye” adıyla, pişmiş yiyeceklerin

dışında hububat türü ödeneklerin de verildiğini görüyoruz. Özellikle selâtin medreselerinde görev alan müderrislere hayli yüklü aynî tahsisatların yapıldığı ve bunların yıllık olarak belirlendiği anlaşılmaktadır²⁶.

Müderrisler, bu tür nakdî ve aynî gelirlerin yanı sıra diğer bazı avantajlara da sahiptiler. Bursa medreselerinin büyük bir bölümünde müderrislere lojman tahsis edilmişti. Müderrislere sağlanan imkânlarla dikkat edildiğinde, onların düzenli ve disiplinli bir çalışma ortamına sahip olmalarının ve geçim sıkıntısına düşmeden vazifelerini yerine getirmelerinin amaçlandığı hemen göze çarpmaktadır.

25 Bkz. BŞS, A107 213b, A145 296b, B5 83b, B13 185a, B26 127a, B29 92b, A144 201b.

26 1581’de Bursa Yıldırım Medresesi müderrisine 50 müd buğday, 50 müd pirinç ve 40 müd arpa verildiği öğrenilmektedir. Bkz. BŞS, A113 147a. Selâtin dışındaki medrese müderrislerine de bu tür aynı yardımlar yapılmaktaydı. Nitekim Lala Şahin Paşa vakfıyesinde müderrise yevmiye hâricinde, yılda 27 müd buğday verilmesi vâkıf tarafından şart koşulmuştu. Bkz. Mustafa Bilge, *İlk Osmanlı Medreseleri*, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul 1984, s.303 vd. Ayrıca bkz. BŞS, A43 12b.

Müdrisler, tedris vazifesi sırasında, istedikleri zaman iftâ (fetva) ya da kazâ (yargı) alanında görev almakta serbest idiler. Kadılıktan müdrisliğe geçilebildiği gibi, bunun aksi de mümkündü. Ancak bu alan değiştirmelerde denklik prensibine dikkat edildiği ve belli bir düzenin getirildiği anlaşılmaktadır. Müdrisler, İbtidâ-yı Hariç, bir başka ifadeyle, Hâşiye-i Tecrid müdrisliğinden Süleymaniye Dârülhadisi müdrisliğine kadar, hangi aşamada olursa olsun, yevmiyesine ve derecesine uygun bir kadılığa geçebilirdi²⁷.

Vakfiye ve siciller, medreselerde görev alacak müdrislerde, geniş bilgiye sahip olmalarının öncelikle istendiğini, ancak bunun müdris olmaya kâfi gelmediğini, ilmi birikimin yanında pek çok insanî ve ahlâkî vasıflarının da arandığını göstermektedir. Ayrıca ders verme yeteneğine sahip ve kolayca dersi işleyebilen deneyimli müdrislerin tercih sebebi olması, o dönemlerde pedagojik bazı kriterlerin varlığına işaret etmektedir²⁸.

Osmanlıların Klasik Dönemi'nde müdrisler, cemiyette oldukça itibarlı olmalarının yanında, ulaştıkları refah seviyesi ile toplumun orta tabakasının üzerinde bulunuyorlardı. Çok zengin oldukları iddia edilmese bile, bir müdrisin, ekonomik endişe ve kaygılardan uzak bir hayat yaşadığı kesindir. Müdris, tedrisat görevinin dışında, bazı idarî görevleri rahatlıkla üstlenebilecek bilgi ve yeteneğe sahipti. Güvenilir kişilikleriyle tanınan müdrisler, hayatın her sahasındaki girişimcilikleriyle toplumda özel bir ilgiye muhatap oluyorlardı.

13. Muid

Muid, medresede talebenin derslerini müzakere ve mü-

derrisin verdiği dersi tekrar eden kimsedir. Muid, müdris ile öğrenci arasında bir yerde bulunurdu. Bugünkü araştırma görevliliğine (asistan) büyük ölçüde benzerdir. Muid, talebelerle aynı yerde oturan, müdrisin dersten ayrılmasını müteakip veya daha sonra dersi talebeye tekrarlayan ve talebenin müdrise sormaktan çekindiği şeyleri cevaplayan bir kişi durumundaydı. Bu yönüyle muid, aynı zamanda bir müzakereci idi. Keli-meye yüklenen anlama uygun olarak muid, müdrisin muavini durumundaydı. Onun bulunmadığı zamanlarda veya birtakım şer'î özürleri bulunduğu, müdrislerin vermesi gereken dersleri onlar takrir ederlerdi²⁹.

Eser yazabilecek bilgi ve yeteneğe sahip kişiler arasından seçilen muidler, müdrislerin kontrolünde öğretime birinci derecede katkıda bulunuyorlardı. Daha çok, medresede okunması gereken kitapları öğrencilere defalarca okutan³⁰, ders öncesi ve sonrasında verdiği bu hizmet sebebiyle, öğrenciler tarafından dersin hazmedilmesini sağlayan kişiler durumundaydı.

Osmanlı medreselerinin genelinde ve özellikle ilk dönemlerinde, her müdrise bir muid prensibine uyulduğunu, ancak öğrenci mevcudu fazla olan medreselerde iki muidin birden görevlendirilebildiğini söyleyebiliriz.

14. Medrese Talebeleri

Osmanlı eğitim-öğretim sistemi içinde sıbyan mekteplerini bitiren öğrenciler, medreselerde tahsillerini devam ettirirlerdi. Medreselerde ders gören öğrenciler için mahkeme sicillerinde farklı isimlerin kullandığını görüyoruz. Yaygın olarak "talebe" kelimesine yer verilen mahkeme sicillerinde, "talib-i ilm", "suhte", "dânişmend" ve "müstaîd" kelimelerine de rastlanmakta, bir öğrenci

27 Bkz. BŞS, A39 10a, A64 135b, A91 75a, B25 160b, B74 100a, C3 130b. Ayrıca bkz. Uzunçarşılı, age, s.66.

28 Bkz. BŞS, A43 63a, A58 63a, A107 213b, A66 117b, A143 231a, A145 296b, B3 109a, B13 185a, B25 186b, B103 139b, C1 16b,17b, C3 130b,142b.

29 Bkz. Johs Pedersen, "Mescid", *İslam Ansiklopedisi*, MEB Yayınları, Ankara 1961, c.8, s.68; Tekindağ, agm. s.8.

30 II. Murad devri âlimlerinden Mehmed b. Beşir, Bursa Bayezid Mahallesi'ndeki tahsili ile dânişmend ve sonra muid oldu. Seyyid Şerif Cür-cânî'nin Şerh-i Metâli'a yazdığı hâşiyesini 36 kez baştan sona muid iken okutmuştu. Taşköprülüzâde'nin dedesi, bu hâşiyeyi adı geçen muiddin 37. defa okuyan kişiydi. Talebelikten muidlîğe ve oradan da müdrisliğe aynı medresede iken geçmiş, başka bir yerde görev almamıştı. Bkz. Ahmed İsamüddin Taşköprülüzâde, *eş-Şakâiku'n-Nu'maniyye fi Ulemai'd-Devleti'l-Osmaniyye*, İstanbul 1975, s.45-50; Mecdî, age, s.100.

Tophane'deki Haraçcioğlu Medresesi sosyal tesise dönüşen yapılar arasında

grubundan bahsedilecek ise “suhtevât” veya “tâife-i müstaidîn” tarzında ifadeler yer almaktadır³¹.

Bu kelimelerden her birinin, diğerinin yerine kullanılabildiğini mahkeme sicillerinden öğreniyoruz. Ancak “dânişmend” kelimesinin -çok belirgin bir şekilde ayrıldığını iddia etmek mümkün değilse de- genellikle, müderrisine yüksek maaş verilen medreseler ile selâtin medreseleri öğrencileri için kullanıldığı söylenebilir.

Bursa medreselerinde, öğrencileri yakından ilgilendiren farklı bir uygulamaya, sadece Hacı İvaz Paşa Medresesi'nde rastlanmaktadır. Vâkîf, talebeleri, derslere devam edenler ile “mütereddîn” adını verdiği talebeler olmak üzere iki kategoriye ayırmıştı. Medresede buldukları³² vakfiyede kesinlik kazanan bu öğrencilerden

derse düzenli girenlere günlük 3 akçe, derslere tam anlamıyla devam etmeyenlere ise 2 akçe verilmekteydi. Muhtemeldir ki, devamsızlıklarına küçük bir ceza olarak her gün 1 akçeleri kesilmekte, ancak bütün yevmiyeleri kesilmeyerek, yine 2'şer akçe verilmesi, derslerden tamamen kopmalarını engellediği gibi derslere ısınmalarını da sağlamaktaydı.

Osmanlı medreselerinde kalan talebeler, hücrelerinde kaldıkları sürece bekâr olmak durumundaydı. Zira medresenin şartları bunu gerektiriyordu. Aynı şekilde, medrese çatısı altında kalan diğer akademik ve idarî personelin de evli olmaları mümkün değildi. Osmanlı medreselerindeki öğrencilere uygulandığı bilinen genel bir usul de, onların askerlik görevinden muâfiyetleri idi.

31 Bkz. BŞS, A5 388b, A145 233a, A29 93a, A72 54a, A94 113b, A97 213b, B14 24b, B57 23b.

32 Bkz. BŞS, C1 18b. Ayverdi, “mütereddîn” denilen grubun medrese dışından derse devam edenlere verilen isim olarak değerlendirmektedir. Bkz. Ekrem Hakkı Ayverdi, *Osmanlı Mimarisinde Çelebi Mehmed ve II. Sultan Murad Devri II*, s.290.

Kurulan her medresenin vakfiyesinde, öğrencilere verilecek günlük miktar belirtildiği gibi onlardan istenen bazı hususlara da yer verilmiştir. Talebelere tayin edilen günlük ücret, vakfın ekonomik kapasitesine göre farklılık arz ederdi. İlk dönemlerde talebelere verilen yevmiyeler, daha sonra kurulan medreselerin talebelerine verilmesi şart koşulan miktara göre daha az görünmekte ise de, bu yevmiyeler zaman içinde yükseltilmiş ve öğrencilerin mağdur duruma düşmeleri engellenmiştir.

Medreselerde tahsil gören öğrencilere vakıf tarafından verilen akçelerin miktarları, 16. yüzyıl sonralarında 1-5 akçe arasında değişmekteydi. Selâtin medreseleri gerek öğrenciler gerekse diğer personele genellikle tatminkâr ücret vermekteydi.

Vakıflar, talebelere düzenli olarak verdikleri yevmiyeler dışında ek yardımlar da sağlıyorlardı. Talebelere yevmiyeler, “hücre akçesi” ya da “hakk-ı süknâ” adıyla, medreselerde “sâkin oldukları zaman” karşılığında ödenmekteydi. Medrese öğrencileri, aldıkları yevmiyeye ilâveten kendilerine pişmiş ve hazır bir şekilde sunulan iki öğünlük yemekleri içinde, eğer et bulunmuyorsa, “imâretde et tabh olunmadığı günlerin et akçesi”ni de isteme hakkına sahipti³³.

Öğrencilere sağlanan imkânlar arasında, daha sonra üzerinde durulacak olan “yaylâkiye” için tayin olunan akçe de vardı. Mesela 1572’de Bursa Kazzâziye Medresesi talebelerine 1,5 vukiyye et karşılığı akçe yaylâkiye adıyla ödenmekteydi. Müteveli ve nâzırın gözetiminde ve vakfın gücü oranında dağıtılan yaylâkiyeye ek olarak talebelere “bahâriye” ve “nehâriye” adı verilen yan ödenekler de tahsis edilmişti³⁴.

Öğrencilerin medreselerdeki tahsil süresiyle ilgili olarak kısaca şu bilgiler verilebilir:

Kanunî Sultan Süleyman devrinde, 1526-1540 yılları

arasında, Sahn öncesi sekiz yıl civarında bir tahsil süresinden söz edilmektedir³⁵. Kanunî devrinin ilk dönemlerinde Sahn derecesine kadar 8-9 yıl süren bu öğretim, sonraları giderek kısaltmaya başlamış, daha Kanunî tahtta iken 5 yıldan az tahsil edilmemesi bildirilmişti. 1 Şubat 1576’da İstanbul, Edirne ve Bursa kadılarına ve müderrislerine hitaben gönderilen bir fermanla medrese öğrencilerinin Sahn-ı Semân’a kadar olan öğrenim süreleri 3 yıl ile sınırlandırılmıştı³⁶.

Öğrencilerin medreselerdeki disiplinsiz davranışlarına da kısaca değinmek gerekir. İlk dönemlerde medreselerde, disiplini bozan davranışların mevcut olduğuna dair sicillere geçirilen kayıtlara pek rastlanmamaktadır. Bu dönemde, nadiren bazı ferdî olaylar görülmekte ise de bunları genelleştirmek kesinlikle mümkün değildir. 16. yüzyıl ortalarından itibaren, medrese öğrencilerinin birçok çirkin olaya sebebiyet verdikleri, cinayet işleyebildikleri, hırsızlık yaptıkları, ahlâksız davranışlar sergiledikleri arşiv kaynaklarından öğrenilmektedir. Gerçekten de bu yüzyıl ortalarına kadar, öğrencilerden kefil istendiğine dair çok az kayıt bulunurken yüzyılın ikinci yarısında bu tür kayıtlara sıklıkla rastlanmaktadır³⁷.

Bütün bu hususlar tamamen öğrenci kaynaklı olmayıp yine bu yüzyılda ortaya çıkan ve devleti sarsan Celâlî İsyanları, dış harpler ve sosyal çözülme gibi siyasi, sosyal ve muhtemelen ekonomik çıkmazlara bağlı olarak gelişmiştir. Bu dönemde medrese ve vakıf teşkilâtı gerçekten büyük zararlar görmüştür³⁸.

15. Öğretim Programları

Osmanlı medreselerinin bir sistem içinde kurulmasında ve teşkilâtın işleminde, ilk önemli adım Fatih Sultan Mehmed tarafından atılmıştır. Kurduğu

33 Bkz. BŞS, A39 12b, A43 1b, 75b, A66 126b, A144 198a, B4 41a, C1 18b.

34 Bkz. BŞS, B12 98b, B72 54a, B97 213b

35 Hüseyin Atay, *Osmanlılarda Yüksek Din Eğitimi*, Dergâh Yayınları, İstanbul 1983, s.175.

36 Uzuncarşılı, age, s.13-14.

37 Bkz. Bk. BŞS, A35 2392a, 363a, 392a, 465a, 548b, A42 23a, A94 113b, A98 31a, 38a, A99 71b, A101 2a, 245b-246b, A107 210b, A112 84b, A113 240b, A121 42b-43a, A129 200a, 209b, A137 73ab, B14 24b, B113 86a,

38 Kepcioğlu, *Bursa Kütüğü*, c.1, s.222

medreselerle Osmanlı ilim tarihine adını yazdıran Fatih'in, medreseler teşkilatının ve ders programlarının düzenlenmesi görevini, bilimsel kariyere sahip bir heyete havale ettiği bazı kaynaklarda belirtilmektedir. Ali Kuşçu, Molla Hüsrev ve Mahmud Paşa'dan oluşan³⁹ bu komisyonun hazırladığı tüzük, padişah tarafından "kanun" haline getirilmişti⁴⁰.

Kanunî Süleyman'ın, Fatih'ten yaklaşık bir asır sonra kurduğu külliye için hazırlanan vakfiyede medrese dersleri ve kitapları konusunda pek bilgi yoktur. Osmanlılarda, eğitim-öğretim alanında zirveye çıkıldığı bu dönemde, Kanunî'nin Süleymaniye Vakfıyesi'nde dârülhadis için ayrılan bölümden anlaşıldığına göre, bu medresede, hadis alanında en önemli eserler sayılan *Buharî* ve *Müslim* ile *Mesâbih* ve *Meşârik* okutulmakta, ayrıca açıkça gösterilmese de tefsir ile ilgili eser veya eserler takip edilmekteydi.

Medreselerde verilen dersler genelde *naklî ve aklî ilimler* olarak iki ayrı kategoride değerlendirilmekteydi. "Ulûm-i 'âliye" adı da verilen nakli ilimler, hadis, tefsir, fıkıh ve usûlü ile akâid dallarından oluşmaktaydı. Bu ilimleri daha iyi öğrenebilmek için de "ulûm-i 'âliye" adıyla anılan aklî ilimlerin tedrisi gerekiyordu.

Naklî ve aklî ilimlerin her şubesinde -diğer özel çalışmalar da dikkate alınırsa- yeteri kadar eser okunmuş görünmektedir. Felsefe (ilm-i hikmet) alanında birçok kişiye ait eserlerin okunduğu kesin ise de bunların adları tam olarak tespit edilememektedir. Muhtemelen, bu alanda ilk mümessiller olan Aristo ve Eflâtun (Platon) ile İslâm dünyasındaki temsilcileri Fârâbi (öl. 950), İbn Sina (öl.1037), İbn Rüşd (öl.1199) ve Fahreddin Râzi (öl.1209)'nin

eserlerine Osmanlı ilim adamlarının yazdıkları şerhler ve haşiyeler medreselerde tartışılıyordu.

Genel olarak medreselerde müderrisin daha çok *takrîr*, bazen de *münazara* tekniği ile yaptırdığı derslerde, *kitap/ders geçmenin* esas alındığı, muid sayesinde derslerin tam olarak öğrenildiği, öğrencilerin bu yolla edindikleri bilgileri, medreselerindeki mescit, dersane ya da yıllık tatillerde tatbikatla daha iyi kavradıkları söylenebilir⁴¹.

Medresede cuma günü, İslâm dünyasında malum sebeplerden dolayı kendiliğinden tatil günü kabul edilmiştir. Kutsal sayılan *cuma* ile birlikte birçok Osmanlı medresesinde, salı ve perşembe günleri de tatil sayılmış ve haftalık tatil günleri 3'e çıkarılmıştır. Medreselerde, Ramazan ve Kurban bayramları ile İslâm dininde mübarek sayılan kandil günleri de tatil kabul edilmişti.⁴²

Medreselerde yıllık tatiller, "şuhûr-i selâse" adı verilen ve Receb, Şaban, Ramazan aylarını içeren "üç aylar"da yapılmaktaydı. Medreseler, Receb ayı başlarında kapanmakta ve Ramazan ayı sonrasında, Şevval ayında öğretime geçmekteydi. Öğrenciler bu aylarda medreseden uzaklaşarak yurdun değişik yerlerine dağılıyorlardı. En ücra köylere kadar dolaşarak halka vaaz ve nasihat etmeleri karşılığında, vatandaşların para, yiyecek ve giyecek verdikleri bu uygulamaya "cerre çıkmak" adı veriliyordu. Öğrenci, müderrisin direktif ve tavsiyeleri doğrultusunda her yıl başka bir köye veya kasabaya gidiyor ve bu tatbikat sırasında öğrencinin kendi memleketinden uzak bir yere gitmesine özen gösteriliyordu.⁴³

Öğrencilerin düzenli olarak çıktıkları cerrin dışında müderrisleri ile birlikte, bazen bahar mevsiminde bir tür piknik yaptıkları da anlaşılmaktadır.⁴⁴

39 Bkz. Gelibolulu Mustafa Âlî, *Künhü'l-Ahbâr*, İstanbul Üniv. Kütüphanesi, TY. 5959, vr.85b. Hafız Hüseyin Ayvansarâyî, *Hadikatü'l-Cevâmi*, Matbaa-i Âmire, İstanbul 1281 H., c.1, s.248.

40 "Kânûn-ı Talebe-i Ulûm" , "Kânûn-ı Örfiye-i Osmani" adlarıyla tanınan kanunun metni için bkz. M. Şehabettin Tekindağ, *Medrese Dönemi*, *Cumhuriyetin 50. Yılında İstanbul Üniversitesi*, İstanbul Üniversitesi Yayınları, İstanbul 1973, s.38-39; Şerafettin Yaltkaya, "Tanzimattan Evvel ve Sonra Medreseler", *Tanzimat'ı den ayrı basım*, İstanbul 1940, s.2; Cahid Baltacı, *XV-XVI. Asırlarda Osmanlı Medreseleri*, İrfan Matbaası, İstanbul 1976, s.36.

41 Klasik Dönem Osmanlı medreselerinde okutulan dersler ve kitaplar hakkında ayrıntılı bilgi için bk. Mefail Hızlı, "Osmanlı Medreselerinde Okutulan Dersler ve Eserler", *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 17/1 (2007), s.25-46.

42 Bkz. BŞS, A40 54b: Mecdî, age, s.100, 192; Baltacı, age, s.43; Ünver, age, s.97.

43 M. Zeki Pakalın, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, MEB Yayınları, İstanbul 1971, c.1, s.208.

44 Osmanlı Klasik Dönemi'nde Bursa medreselerindeki eğitim-öğretim faaliyetleri hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Mefail Hızlı, *Osmanlı Klasik Dönemi'nde Bursa Medreselerinde Eğitim-Öğretim*, 2. Basım, Emin Yayınları, Bursa, 2012.

SONUÇ

İslam ilimleri ve ağırlıklı olarak İslam Hukuku'nun okutulduğu bir eğitim kurumu olan medreseler, devleti ayakta tutan temel kurumların başında geliyordu. Devlet bürokrasisinin ihtiyaç duyduğu eğitilmiş personel ile özellikle toplumda hukukun uygulanmasını sağlayacak kadılar tamamen medreselerde yetişiyordu. Tanzimat'la birlikte başlayan büyük değişimden bütün Osmanlı kurumları gibi sıbyan mektepleri ve medreseler de payını aldı.

Vakıflarla desteklenen ve önemli bir bölümü 20. yüzyıla ulaşan medreseler, Osmanlı Dönemi boyunca adeta ibadet yerleri gibi değerlendirilmiş ve bu kurumların inşası konusu padişahın elinde bir vatandaşın kadar, toplumun her kesiminden büyük bir ilgi görmüştür.

Bursa'nın fethinden itibaren yoğun bir şekilde medrese ve mekteplerin kurulmasına özen gösterilmiş, devlet kademelerinde görev alacak elemanların nitelikli yetişmelerine ilgi gösterilmiş, Bursa'dan başlayarak fethedilen her yerde bilimsel ve kültürel faaliyetler giderek artmış ve devletin en güçlü olduğu alanlar arasında eğitim-öğretim kurumları ilk sıralarda yer almıştır. Ayrıca Osmanlıların yetiştirdiği bilim adamları, devletin kuruluş ve yükselişinde önemli rol almış ve dünyanın dikkatini çeken pek çok araştırmaya imza atmışlardır.

Osmanlı İslam hukukunun tepesinde şeyhülislam bulunuyordu

Osmanlılar, medreselerinden mezun ettikleri öğrencilere müderris, kadı veya müftü olabilme fırsatını vermiş ve böylece önemli ölçüde istihdam problemini halletmişlerdir. Eğitim-öğretimin kaliteli şekilde verildiği Klasik Dönem boyunca, devlet bürokrasisinin nitelikli eleman ihtiyacının karşılanmasında herhangi bir sıkıntı çekilmemiştir. Bu durum, Osmanlı Devleti'nin birçok alanda yakaladığı başarıyı izahta bize büyük kolaylıklar sağlamaktadır.

KAYNAKÇA

ÂLÎ, Gelibolulu Mustafa, Kühnü'l-Ahbâr, İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi, TY. 5959.

ÂŞIKPAŞAZÂDE, Tevârih-i Âl-i Osman, nşr. Âlî Bey, İstanbul: Matbaa-i Âmire, 1332 H.

ATÂÎ, Nev'îzade, Hadâiku'l-Hadâyık fı Tekmileti's-Şakâik, Matbaa-i Âmire, İstanbul 1268 H.

ATAY, Hüseyin, Osmanlılarda Yüksek Din Eğitimi, Dergah Yayınları, İstanbul 1983.

AYVANSARAYÎ, Hafız Hüseyin, Hadîkatü'l-Cevâmi, I-II, Matbaa-i Âmire, İstanbul 1281 H.

AYVERDÎ, Ekrem Hakkı, Osmanlı Mimarisinde Çelebi Mehmed ve II. Sultan Murad Devri II, Fetih Cemiyeti Yayınları, İstanbul 1972.

BALTACI, Cahid, XV-XVI. Asırlarda Osmanlı Medreseleri, İrfan Matbaası, İstanbul 1976.

BİLGE, Mustafa, İlk Osmanlı Medreseleri, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Basımevi, İstanbul 1984.

BURSA Şer'îye Sicilleri (BŞS), A5, A19, A23, A24, A29, A33, A34, A35, A36, A39, A40, A42, A43, A45, A47, A53, A58, A60, A64, A66, A69, A72, A82, A83, A91, A94, A97, A98, A99, A101, A107, A112, A113, A121, A129, A135, A137, A140, A143, A144, A145, A46, A163; B3, B4, B5, B10, B12, B13, B14, B15, B17, B20, B25, B26, B29, B57, B58, B72, B74, B97, B103, B107, B113, B228; C1, C3, C6, C10, C81.

- ERGİN, Osman, Türk İmar Tarihinde Vakıflar, Türkiye Basımevi, İstanbul 1944.
- HIZLI, Mefail, Osmanlı Klasik Döneminde Bursa Medreseleri, İz Yayınları, İstanbul 1998.
- HIZLI, Mefail, "Osmanlı Sıbyan Mektepleri", Osmanlı (ed. Güler Eren), Ankara 1999, c.5, s.207-217.
- HIZLI, Mefail, Mahkeme Sicillerine Göre Osmanlı Klasik Döneminde İlköğretim ve Bursa Sıbyan Mektepleri, Uludağ Üniversitesi Basımevi, Bursa 1999.
- HIZLI, Mefail, "Osmanlı Sıbyan Mekteplerinde Okutulan Dersler (Klasik Dönem Bursa Örneği)", Osmanlı Dünyasında Bilim ve Eğitim Milletlerarası Kongresi (İstanbul, 12-15 Nisan 1999), Tebliğler, IRCICA Yayınları, İstanbul 2001, s.109-115.
- HIZLI, Mefail, "Osmanlı Medreselerinde Okutulan Dersler ve Eserler", Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi 17/1 (2007), s.25-46.
- HIZLI, Mefail, Osmanlı Klasik Döneminde Bursa Medreselerinde Eğitim-Öğretim, 2. Basım, Emin Yayınları, Bursa 2012.
- İHSANOĞLU, Ekmeleddin, "Osmanlı Medrese Geleneğinin Doğuşu", Belleten, c.66, sy.247 (Aralık 2002), s.849-903.
- İHSANOĞLU, Ekmeleddin, "Osmanlı Eğitim ve Bilim Müesseseleri", Osmanlı Devleti ve Medeniyeti Tarihi, ed. Ekmeleddin İhsanoğlu, IRCICA Yayınları, İstanbul 1998, c.2, s.221-361.
- KEPECİOĞLU, Kamil, Bursa Kütüğü, I-IV, haz. H. Algül, O. Çetin, M. Hızlı, M. Kara, M.A. Yediyıldız, Bursa Kültür A.Ş. Yayınları, Bursa 2009.
- MECDÎ, Edirneli Mehmed, Hadâiku's-Şakâik, Dâru't-Tıbbâti'l-Âmire, İstanbul 1269 H.
- PAKALIN, M. Zeki, Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü, I-III, MEB Yayınları, İstanbul 1971.
- PEDERSEN, Johs, "Mescid", İslam Ansiklopedisi, MEB Yayınları, Ankara 1961, c.8, s.1-17.
- SÜLEYMANİYE Vakfıyesi, (nşr. K.E. Kürkçüoğlu), Vakıflar Umum Müdürlüğü, Ankara 1962.
- TAŞKÖPRÜLÜZADE, Ahmed İsamüddin, eş-Şakâiku'n-Nu'maniyye fı Ulemai'd-Devleti'l-Osmaniyye, İstanbul 1975.
- TEKELİ, İlhan - İLKİN, Selim, Osmanlı İmparatorluğu'nda Eğitim ve Bilgi Üretim Sisteminin Oluşumu ve Dönüşümü, TTK Yayınları, Ankara 1993.
- TEKİNDAĞ, M. Şehabettin, "Medrese Dönemi", Cumhuriyetin 50. Yılında İstanbul Üniversitesi, İstanbul Üniversitesi Yayınları, İstanbul 1973.
- UZUNÇARŞILI, İsmail Hakkı, Osmanlı Devletinin İlmiye Teşkilatı, TTK Yayınları, Ankara 1984.
- ÜNVER, Süheyl, Fatih Külliyesi ve Zamanı İlim Hayatı, İstanbul Üniversitesi Yayınları, İstanbul 1946.
- YALTKAYA, Şerafettin. "Tanzimattan Evvel ve Sonra Medreseler", Tanzimat I'den ayrı basım, İstanbul 1940.

Tarihteki Bursa Medreseleri

O smanlı eğitim sisteminin temelini medreseler oluşturuyordu. Bu yapılanma 20 yüzyılın başına kadar uzandı. Cumhuriyetin ilanından sadece 126 gün sonra, 3 Mart 1924'te kabul edilen "Tevhid-i Tedrisat Kanunu" ile medreseler kapatılarak, Türkiye sınırları içerisindeki tüm okullar Milli Eğitim Bakanlığı'na bağlandı.

Prof. Dr. Mustafa Kara'nın Bursa'da Dini Kültür isimli çalışmasında listelenmiş Bursa medreselerinin isimleri ve son durumları.

Binası Duranlar

Lala Şahin Paşa Medresesi: Bugün Tophane'den Pınarbaşı Mezarlığı'na çıkan Kavaklı Caddesi ile Ortapazar Caddesi'nin kesiştiği yerdeki medrese, Rumeli Beyler Beyi Lala Şahin Paşa tarafından 14. yüzyılda yaptırıldı. Edirne ve Filibe fatihi, hem Orhan Gazi'ye hem de 1. Murad'a komutanlık yapan Lala Şahin Paşa, bu medreseyi kendi bütçesinden inşa ettirdi. Medrese binası bugün Tophane Çocuk Kütüphanesi olarak hizmet veriyor.

Hudâvendigâr Medresesi: Sırp Sındığı Zaferi'nin ardından 1364'te Sultan 1. Murad tarafından Çekirge'deki 1. Murad Camii'nin üst katına yaptırıldı. Sultan Murad, medrese ile birlikte caminin çevresinde yaptırdığı imarethane, mektep ve misafırhane ile külliyesini tamamlıyordu.

Lala Şahin Paşa Çocuk Kütüphanesi

*Hudâvendigâr Medresesi
Muradiye Camii'nin üst katında*

İnebey Medresesi

Subaşı Eyne Bey Medresesi: Fetret Dönemi'nde Şehzade Süleyman Çelebi'nin tarafını tutan ve 1. Murad Dönemi'nde subaşılık görevinde bulunan Eyne Bey tarafından 14. yüzyılın sonlarına doğru inşa ettirildiği tahmin ediliyor. Tahtakale'deki bu medresenin binası bugün İnebey Eski Basma ve Yazma Eserler Kütüphanesi olarak hizmet veriyor.

Yıldırım Medresesi: Sultan Yıldırım Bayezid Han tarafından 13. yüzyılın sonlarında yaptırılan ve önu kapalı ilk Osmanlı Medresesi olarak kabul edilen tarihi yapı, bugün Yıldırım Belediyesi'nin etkinlik alanı ve kurs eğitim merkezi olarak hizmet veriyor.

Vâiziye Medresesi: Sultan Yıldırım Bayezid Han tarafından Ulucami'nin batı kapısının karşısına 15. yüzyılın ilk başlarında inşa edilen Vâiziye Medresesi, Mahkeme Medresesi olarak da biliniyor. 1957'deki Kapalıçarşı yangınından sonra bir kısmı yeniden inşa edilen medreseden bugüne kalan bölümler çarşı olarak kullanılıyor.

Yıldırım Dârüşşifası: Yıldırım Medresesi gibi 13. yüzyılın sonlarına doğru inşa edildiği düşünülen Yıldırım Dârüşşifası, Osmanlı'nın ilk tıp fakültesi ve hastanesi olarak kabul ediliyor. Yıldırım Bayezid Han tarafından yaptırılan, Sinandede Mahallesi'nde Kasım Önadım Bulvarı'nın başındaki Barutluk Caddesi ile kesişen noktada yer alan Dârüşşifa, son dönemde Göz Vakfı'na bağlı Göz Hastanesi olarak da hizmet vermişti. Bina Göz Vakfı'nın çıkmasının ardından halen Bursa Vakıflar Bölge Müdürlüğü uhdesinde boş olarak tutuluyor.

Yıldırım Medresesi

Gökdere Medresesi

Sultaniye (Yeşil) Medresesi: Sultan Çelebi Mehmet Han tarafından yaptırılan Sultaniye Medresesi, günümüzde Yeşil'de Türk-İslam Eserleri Müzesi olarak kullanılıyor. 1419'da tamamlandığı bilinen Süleymaniye Medresesi, Yeşil adıyla da anılıyor.

Muradiye Medresesi: Sultan II. Murad tarafından bugünkü Muradiye Külliyesi'nin bir parçası olarak inşa ettirilen medrese, Muradiye Cami'nin 40 metre kadar batısında bulunuyor. Medrese bugün Verem Savaş Dispanseri olarak hizmet veriyor.

Veliyyüddinoğlu Ahmed Paşa Medresesi: Kazasker ve Şair Veliyyüddin-i Ahmet Paşa tarafından 15. yüzyılda (Sultan II. Bayezid Han dönemi) inşa ettirilen medrese, Geyikli Medrese olarak da anılıyor. Muradiye Camisi'nden Kültürpark'a inen Beşikciler Caddesi'ndeki medresenin binası, Esat Uluumay Osmanlı Halk Kıyafetleri ve Takıları Müzesi olarak hizmet veriyor.

Gökdere Medresesi: Paşa Çelebi Medresesi olarak da bilinen bu yükseköğretim kurumunun kayıtlardaki bilgilere göre Fatih Sultan Mehmed Han döneminde, Paşa Çelebi tarafından inşa ettirildiği biliniyor. Kayhan'daki bu tarihi yapı, Osmangazi Belediyesi tarafından restore ettirildikten sonra kültür sanat merkezi olarak kullanılıyor.

Molla Yegan Medresesi: Yıldırım Bayezid Han döneminde Subaşı Eyne Bey tarafından yaptırılan ve ünlü İslam alimi Bursa Kadısı Molla Yegan'ın sahip çıktığı medrese, Tatarlar Caddesi'nden Yıldırım Külliyesi'ne çıkan caddede bulunuyor. Medrese Yıldırım Belediyesi tarafından yapılan restorasyon çalışmasının ardından sosyal tesis olarak kullanılıyor.

Cizyedarzade Medresesi: Haraççioğlu Medresesi olarak bilinen yapı Cizyedarzade Hacı Hüseyin Ağa tarafından inşa ettirildiği biliniyor. Kavaklı Caddesi'ndeki tarihi yapı Osmangazi Belediyesi'nin restorasyon çalışmasının ardından kültür sanat merkezi olarak kullanılıyor.

Molla Yegan Medresesi Kültür Merkezi

Binası Yok Olanlar

Manastır Medresesi: Molla Fenari, Kadızade-i Rumi ve Molla Yegan gibi önemli İslam alimlerinin müderrislik yaptığı bu medrese, Orhan Gazi Medresesi olarak da anılıyor. Sultan Orhan Gazi'nin Bursa'nın fethinden hemen sonra inşa ettirildiği medrese, Tophane'de Orhangazi ve Osmangazi Türbelerinin hemen arkasındaki alanda bulunuyordu. Ahşap olarak yapıldığı bilinen medreseden bugüne ulaşabilen bir kalıntı bulabilmek mümkün değil.

Orhan Gazi Medresesi: Sultan Orhan Gazi'nin Bursa surlarının hemen dışına inşa ettirdiği medresenin, kaynaklarda yeri Orhan Cami ile tarihi Büyükşehir Belediye binasının arası olarak tarif ediliyor. 1339'da açılan medresenin 1895 yılına kadar faaliyetini sürdürdüğü biliniyor...

Esediye Medresesi: Arslan Bey tarafından 14. yüzyılın son çeyreğinde inşa edildiği bilinen medrese, Ulucami'nin güneydoğu kısmında bugün musalla taşının bulunduğu bölgede faaliyet gösteriyordu. Kayıtlarda 1906 yılına kadar faaliyetine devam ettiği bilgisi verilen medresenin Atatürk Caddesi'nin açılması sırasında yok

olduğu öne sürülüyor.

Ali Paşa Medresesi: Çandarlı Halil Hayrettin Paşa'nın oğlu Ali Paşa tarafından 14. yüzyılda inşa ettirilen medreseden günümüze bir şey ulaşabilmiş değil. Medrese ve imaretinin, 1. Murad'ın kazaskeri olan Ali Paşa'nın bugün kendi adıyla anılan semtte inşa ettirdiği caminin önündeki alanda olduğu biliniyor.

Ferhadiye Medresesi: Yıldırım Bayezid Han'ın veziri Ferhat Paşa tarafından yaptırılan medresenin yeri kaynaklarda Yıldırım Külliyesi'nin güneyindeki İncirli Mahallesi Selimzade Cami'nin yakınında, Kara Davut ve İncirli caddeleri kavşağının olduğu bölgede bulunduğu belirtiliyor. Medresenin 1869 yılına kadar faal olduğu biliniyor.

Molla Fenari Medresesi: Kaynaklarda Osmanlı'nın ilk Şeyhülislamı kabul edilen Molla Fenari tarafından yaptırıldığı bilgisi verilen medresenin yeri, 1430 tarihli vakfiyeye göre Pınarbaşı olarak geçiyor. Medrese ile bir de caminin bulunduğu bölge günümüzde Mollafenari Mahallesi olarak anılıyor.

Bayezid Paşa Medresesi: Sultan Çelebi Mehmet Han ve II. Murad'ın vezirlerinden Yahşi Bey'in oğlu ve Hamza Bey'in kardeşi Bayezid Paşa tarafından yaptırılan medresenin yerinin Yeşil Cami'yle Emir Sultan Cami arasındaki bölgenin tam ortasında Hocataşkın Cami'nin karşısındaki kendi adıyla anılan caminin bitişiğinde bulunduğu biliniyor.

Hacı İvazpaşa Medresesi: Ünlü Osmanlı Veziri Hacı İvaz Paşa tarafından yaptırılan medrese Ulucami'nin kuzeyinde kendisi tarafından yaptırılan caminin doğusunda yer alıyordu.

İsa Bey Medresesi: Çelebi Mehmed'in vezirlerinden Bayezid Paşa'nın oğlu İsa Bey tarafından yaptırılan medrese, Devlet Hastanesi'nin karşısındaki parkın bulunduğu alanda yer alıyordu.

Arap Şah Medresesi: Çelebi Mehmed Dönemi'nin büyük tüccarlarından kabul edilen Arap Şah'ın oğlu Hoca Taceddin İbrahim'in oğlu Mustafa Muslihuddin tarafından yaptırılan medresenin Tahtakale yakınlarında faaliyet gösterdiği biliniyor.

Hasan Paşa Medresesi: Alaaddin Ali Esved'in oğlu Hasan Paşa tarafından yaptırılan ve Kuzginiye ismiyle de anılan medrese, Demirtaşpaşa Endüstri Meslek Lisesi'nin bulunduğu alanın hemen karşısında faaliyet gösteriyordu.

Molla Hüsrev Medresesi: Fatih Sultan Mehmed Han'ın şeyhülislamlarından Molla Hüsrev'in adıyla ünlenen ve Mehmed b. Feramüz b. Ali tarafından yaptırılan medrese, Zeyniler Cami'nin 70-80 m güneyinde bulunuyordu.

Hamzabey Medresesi: Yahşi Bey'in oğlu ve Bayezid Paşa'nın kardeşi Hamza Bey tarafından yaptırılan medrese Muradiye semtinde kendi adıyla anılan caminin hemen doğu tarafında bulunduğu biliniyor.

Turşucu Medresesi: Bıyık Mahmud adıyla tanınan Mahmud Efendi tarafından yaptırılan medrese Yeşil Camii'nin yakınlarında bulunuyordu.

Çendik Medresesi: Fatih devrinde yaşadığı tahmin edilen Kazzazoğlu Süle Mehmed Paşa tarafından yaptırılan medrese, Albayacılar Mahallesi'nde Kara Şeyh Camii civarında bulunuyordu.

Fenari Ahmed Paşa Medresesi: Molla Fenari'nin

torunu ve Yusuf Bâli'nin oğlu tarafından inşa edilen medresenin, halen ayakta olan Ahmet Paşa Camii'nin bulunduğu Çatalfırın yakınlarında yapıldığı tahmin ediliyor.

Başçı İbrahim Medresesi: Abdal Mehmed'in müridlerinden biri olan Abdullah oğlu İbrahim Bey tarafından yaptırılan medresenin Ulucami'den Maksem'e doğru çıkarken, sol taraftaki Ticaret Lisesi'nin üst kısmında ve Çinkolu Kahve Caddesi'nin az altında olduğu biliniyor.

Köseler Medresesi: Çandarlı İbrahim Paşa'nın oğlu olduğu düşünülen Bedreddin Mahmud'un kaynaklarda Bursa'ya iki medrese yaptırdığı geçiyor. Bunlardan ilki, kendi adına hanımı tarafından inşa edilen caminin bahçesine bitişik yerde, diğeri ise Yeşil'de Türk İslam Eserleri Müzesi'nin güneyinde ve Yeşil Türbe'nin hemen batısında bulunuyordu.

Kalıntısı Olanlar

Süleyman Paşa Medresesi: Yıldırım Bayezid devrinden Fatih Sultan Mehmed Han dönemine kadar Osmanlı devletine önemli hizmetleri bulunan Süleyman Paşa tarafından yaptırılan medrese, Muradiye Külliyesi'nin karşısındaki türbesinin yakınlarında yer alıyordu. Medresenin üzerinde bugün evler bulunuyor. Hayatı hakkında bir bilgiye rastlanılamayan Lütfullah Çelebi tarafından yaptırılan dârülhadis, Hisar'da Yerkapı Mahallesi'nde bulunuyordu.

Kasım Paşa Medresesi: Mısır asıllı olan ve Fatih Sultan Mehmed Han döneminin önemli isimleri arasında kabul edilen Cezeri Kasım Paşa tarafından yaptırılan medresenin Emirsultan Türbesi'nin batı tarafında, bugün dinlenme parkı olarak kullanılan yerde olduğu biliniyor.

Sarrafiye Medresesi: Hoca Muslihuddin Mustafa Çelebi b. Hoca Taceddin tarafından Tahtakale civarında inşa edildiği biliniyor.

Müftü Ahmed Paşa Medresesi: İlk İstanbul kadısı Hızır Bey Çelebi'nin büyük oğlu Ahmed Paşa tarafından yaptırılan medresenin yeri kayıtlarda Ulucami'nin güneybatısındaki Subaşı Eyne Bey Medresesi'nin yakını

Hançeriye Medresesi

olarak geçiyor.

Leysiye Medresesi: II. Bayezid devrinde uzun süre divanının *Başdefterdarlığı* görevini üstlenen ve Leys Çelebi adıyla şöhret bulan Nureddin Hamza b. Ali tarafından medresenin yeri kayıtlarda Hisar'da Tefsirhan Mahallesi olarak geçiyor.

Molla Medresesi: Bursa'da birbirine benzer adlar taşıyan iki medreseden ilk yapılanı olarak kabul ediliyor, ancak nereye inşa edildiği bilinmiyor.

Kadiri Efendi Medresesi: Şeyhülislâm Abdülkâdir b. Muhyiddin Mehmed tarafından yaptırılan medresenin yeri kayıtlarda Musababa Mahallesi olarak geçiyor.

Hançeriye Medresesi: II. Bayezid'in oğlu Sultan Mahmud'un kızı Hanzâde Hatun tarafından yaptırılan medresenin Musababa Türbesi'nin yakınlarında faaliyet gösterdiği biliniyor. Cafer Çelebi Medresesi Bursa'da zaviye iken Kanuni Sultan Süleyman devrinde Sinan Bey oğlu Cafer Çelebi tarafından tamir edilerek medreseye dönüştürülen yapının yeri kayıtlarda, Altıparmak civarında bulunan Yahudilik olarak geçiyor.

Molla Efendi Medresesi: Sultan II. Selim döneminin Bursa Kadısı Mahmed Vusûlî Efendi tarafından yaptırılan medresenin nerede ve ne zaman inşa edildiğine dair kesin bir bilgi bulunmuyor.

Muallimzâde Dârülhadisi: 16. yüzyılda Bursa Kadısı

olarak görev yapan Ahmet b. Şeyh Muslihuddin Efendi tarafından yaptırılan medresenin yeri kayıtlarda Zeyniye Zaviyesi civarı olarak geçiyor.

Emircan Dârulkurrâsi: Hoca Emircan b. Hacı Abdullah adında bir tüccar tarafından yaptırılan medrese, İbrahim Paşa Mahallesi'nde bulunuyordu. Medresenin yeri Bursa Kız Lisesi ile İbrahim Paşa Hamamı tarafındaki köşe olarak tarif ediliyor.

Mahmud Bey Dârulkurrâsi: Hayırsever tüccar Mahmud Bey tarafından 16. yüzyılda yaptırıldığı tahmin edilen medresenin yeri kayıtlarda Ulucami yakınları olarak geçiyor.

Zeyrekzâde Dârulkurrâsi: Zeyrekzâde adına yaptırılan dârulkurrânın yeri kesin olarak bilinmiyor.

Seyyid Hüseyin Erzincâni Dârülhadisi: Önceleri zaviye iken medreseye dönüştürülen binayı Seyyid Abdurrahman oğlu Seyyid Hüseyin Efendi'nin yaptırdığı biliniyor. Vakfiyelerden darülhadisin, Hisar'daki eski bir adıyla Gürâni Mahallesi'ndeki mescit ile birlikte inşa ettirildiği anlaşılıyor.

Pazarbaşı Medresesi: 1605 yılına ait bir mahkeme kaydı, bu isimle Bursa'da bir medresenin varlığını haber veriyor. Ancak medresenin nerede bulunduğu ve kimin yaptırdığı bilinmemekle birlikte Tuzpazarı civarında olduğu sanılıyor.

Sultan Paşa Medresesi: “Cağalzâde/Cağaloğlu” adıyla şöhret olan ve özellikle İstanbul’da birçok vakfi bulunan Sinan Paşa tarafından yaptırılan medrese için ünlü Osmanlı devlet adamının Hisar’da birkaç ev vakfettiği biliniyor.

Selinzâde Medresesi: “Selinzâde” adıyla tanınan Mehmed b. Selim tarafından yaptırılan medresenin, bugün halen ayakta olan caminin civarında inşa edildiği biliniyor.

Serrac Mustafa Medresesi: Mahkeme sicillerine 1580 tarihinde geçirilen bir kayıt, “Serrac Mustafa vakfına bilfiil müderris” ve aynı zamanda nâzır olan Mehmed Çelebi’nin ismini bize veriyor. Söz konusu kayıt, bu vakfın, Gürle kazasına bağlı Pazarköy’de 9 dükkânı ve hanının bulunduğunu bilgisini de veriyor.

Bülbül Hatun Medresesi: II. Bayezid’in hanımı ve Hundi Hatun’un anası tarafından yaptırılan medresenin 1532’den sonra yok olduğu biliniyor.

Abdurrahmanefendi Medresesi: 1746 yılında Fâzıl Abdurrahman Efendi tarafından yaptırılan medrese Hisar’da Zindankapısı Caddesi’nde Filboz Mahallesi’nde bulunuyordu.

Yeni Medrese: “Mevczade” adıyla şöhret bulan Fazıl

Abdurrahman Bey tarafından yaptırılan medreseden bugüne ulaşan bir iz bulunmuyor.

Kaşıkçioğlu Medresesi ve Darülhadisî: Hacı İsmail Ağa’nın oğlu olup “Kaşıkçızade” diye ünlenen Mustafa Bey tarafından yaptırılan medrese Yiğitcedit Mahallesi’nde bulunuyordu.

Kurşunoğlu Medresesi: Hacı İbrahim Medresesi olarak da bilinen yapı, Mecnundede Cami’nin yakınında bulunuyordu.

Faikbey Medresesi: Acem tüccarından Hacı Necib Ağa’nın oğlu Faik Bey tarafından yaptırılan medrese Deveciler Cami’nin karşısında yer alıyordu.

Hamidiye Medresesi: Yapı ilk olarak ilmi birikimiyle dikkat çeken Dağıstanlı Hacı Ahmed Efendi tarafından Maksem civarında Kademeri Mescidi’nin bulunduğu sokağın sonuna tekke olarak inşa ediliyordu. Tekke, II. Abdülhamid döneminde medreseye dönüştürülüyordu.

Köpüklü Medrese: Bu ilim yuvasının Hisar Kapısı’ndan Kavaklı Mahallesi’ne giderken sağ taraftaki mermer kabrin bulunduğu alanda yer aldığı düşünülüyor.

Zeyniye Medresesi: Kayıtlarda Zeyniye Medresesi’nin yeri Zeyniye Camii civarı olarak geçiyor.

Vakıflar ve Dergâhlar

—
Prof. Dr. Mustafa Kara*
—

* Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Emekli Öğretim Üyesi.

Bu makalede dünkü eğitim tarihimizin temel finans kaynağı olan vakıf kurumu hakkında genel bilgiler verildikten sonra Bursa Cizye-dârzâde zaviyesinin vakfiyelerine, özellikle eğitimin temel bir unsuru olan kütüphane konusuna temas edilecektir. Dergâhlarda yürütülen tasavvufî/ahlâkî eğitimin temel özellikleri sıralandıktan sonra ise, son bölümde XVII. yüzyılda Ahmet Cunûnî Dede tarafından yaptırılan Bursa Mevlevîhanesi hakkında bilgi verilecektir.

İnsanlık tarihinde nakletmekten utanacağımız olaylar olduğu gibi anlatmaktan mutluluk duyacağımız hatıralar da vardır. Mesela sömürgeciliği esas alan savaş ve faaliyetler birincisine örnek olarak hatırlanabilir. İkincisi için pek çok konu altalta sıralanabilirse de şimdilik sadece bir tanesine işaret edelim: Vakıf.

Kişinin sahip olduğu mali imkân ve serveti, toplumun ihtiyaçları için gönüllü olarak tahsis etmesi anlamında olan vakıf, insanlık tarihinin yüzakı olan ortak tavırlarından biridir. Diğer kültür ve medeniyetlerde konunun detaylarına girmeden söyleyelim ki bizim kültür ve medeniyetimizde ilk vâkıf=vakıf kuran, Hz. Peygamber'dir. Onun açtığı bu çığır yüzyıllar boyu

katlanarak büyümüş, yaygınlaşarak bereketlenmiş ve sosyal hayatın bütün alanlarına uzanmış adeta kılcal damarlarına kadar nüfuz etmiştir.

Dinin iki ana kaynağı olan Kur'an-ı Kerim ve Hadis-i şeriflerin ısrarla üzerinde durduğu, farklı kelimelerle tavsiye ve telkin ettiği konulardan biri de infak ve yardımlaşmadır. Hz. Peygamber'in yaşama tarzı da bu ayetlerin ışığında şekillenmiştir denebilir. Sosyal tarihimizin detaylarına bu gözle bakıldığında sadece insanların değil diğer bütün canlıların ihtiyaçlarını da esas alan bir yardımlaşma/paylaşma geleneğinin oluştuğu ve adeta insanların yardımlaşma için birbirleriyle yarıştığı görülebilmektedir.¹ Diğer konuları bir tarafa bırakarak şimdilik burada dinî hayatın bir alt başlığı olan tasavvufî eğitim ile ilgili vakıf kurma geleneği arasındaki ilişkilere kısaca temas edelim.

Tasavvufî eğitim tarihinin üç ana konusu (3K formülü) vardır:

1. Kurucu şahsiyetler: Sûfîler, dervişler, erenler.
2. Kitaplar: Kurucu şahsiyetlerin sohbet risale ve menkıbeleri.
3. Kurumlar: Dergâhlar, tekkeler, tarikatlar.²

Vakıflar, özellikle bu üçüncü maddede karşımıza

1 Vakıflar hakkında geniş bilgi için bk. Bahattin Yediyıldız, *XVIII. Yüzyılda Türkiye'de Vakıflar*, Ankara, 2003, Nazif Öztürk, *Türk Yenileşme Tarihi Çerçevesinde Vakıflar*, Ankara 1995. DİA ilgili md.

2 Bursa dergâhlarının tarihi için en önemli kaynak Şemseddin Mısırî'nin eseridir: *Yâdigârı Şemsî/ Bursa Dergâhları* Hzn. M. Kara-K. Atlansoy, Bursa 1997

çıkılmaktadır. Bazen padişahlar, yöneticiler, bazen mu-tasavvıflar bazen de zengin vatandaşlar servetlerini bu kurumların ihtiyaçlarına gönüllü olarak tahsis etmişlerdir.

Dergâhlar, tasavvufî eğitim ve öğretimin temel kurumudur. Basit bir mekândan ibaret tekkeler olduğu gibi geniş bir alanda kurulan, mescidinden ahırına kadar kervansaraylar gibi değişik mimarî unsurları ihtiva eden yapılar topluluğu olarak da karşımıza çıkmaktadırlar. Tekkeler aynı zamanda cami ve medreselerden farklı olarak iâşe ve ibâte/yeme içme yatma hizmetlerini de karşılayan bugünkü anlamda bir sosyal güvenlik kurumu- mudur. Dolayısıyla vakıfların tarihi, tekkelerin tarihi ile yakından ilgilidir. Bir başka ifade ile 1939 tarihinden beri çıkmakta olan Vakıflar Dergisi'nde yer alan makalelerin mühim bir kısmı tekkelerin/dergâhların/zaviyelerin hem dinî-sosyal hem de iktisadî mimarî tarihi ile alâkalı- dır. Burada şimdilik konu ile ilgili üç çalışmaya dikkat çekilecektir.

1. BARKAN VE MAKALESİ

Bağdat'tan Bosna'ya, Kahire'den Kırım'a kadar uzanan Osmanlı Devleti'nin eğitim tarihi, bir yönüyle vakıflar- la iç içedir. Sosyal hayatın her alanında var olan vakıf hizmetlerini dikkate almadan bu devletin tarihini bütün boyutlarıyla anlamak ve anlatmak mümkün değildir. Bunun için Osmanlı arşivlerinde bulunan evrakların bütünüyle gün ışığına çıkması gerekir. Bu zor işe talip olanların başında İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi öğretim üyesi Edirneli Ömer Lütfi Barkan (ö. İstanbul, 1979) vardır. 1942 yılından beri bütün dünyanın kaynak olarak kullandığı o meşhur makale Vakıflar Dergisi'nde yayımlandı: *İstila Devirlerinde Kolonizatör Türk Dervişleri*.³

Ömrünü Osmanlı arşivinin tozlu labirentlerin- de geçiren Barkan, zaviyelerle ilgili bulduğu bilgi ve belgeleri kamuoyu/ilim alemi ile paylaşmak istiyordu. Ancak 15 yıldan beri tekkelerin, zaviyelerin aleyhinde

Ömer Lütfi Barkan (1905-1979)

değerlendirmeler dinleyen, lehinde hiçbir şey duymayan ve duymak istemeyen insanlara bu konu nasıl anlatılacaktı? O, bir akademisyen olarak, tarihimizin bir bölümünü aydınlatmak, bir kurumunu tanıtmak kısaca “üzüm ye- mek” istiyordu. Makalenin onsekiz kelimelik uzun ismi, üst başlığı alt başlığı bile bir endişeye işaret ediyordu: *Osmanlı İmparatorluğunda Bir İskân ve Kolonizasyon Metodu Olarak Vakıflar ve Temlikler: İstila Devirlerinin Kolonizatör Türk Dervişleri ve Zaviyeler*.⁴

Uzun makalede⁵ zaman zaman şeyh ve zaviyeler için kullanılan ifadeler de aynı endişenin mahsulüdür: “İslâm şövalye ve misyonerleri diyebileceğimiz derviş- ler...”, “Türk ve İslâm dünyasının her tarafında şubeleri

3 Vakıflar Genel Müdürlüğü'nce kitap olarak da yayınlanmıştır.

4 Hoca'nın kısaca hayatı ve makalenin özeti için bk. M. Kara, Bu Son Fasıldır Ey Ömrüm, s.146 vd.

5 Makale çok uzun olduğu için özeti birkaç defa farklı kişilerce müstakil broşür şeklinde yayımlandı. Bütününe Vakıflar Genel Müdürlüğü 72 sene sonra yayınladı. Ankara 2014

olan ve bugünkü komünist yahut farmason teşkilatına benzeyen teşkilatı bulunan tarikatler...”, "... Bir nevi Türk manastırları (couventermitage) olan zaviyeler...” Yazarın başka şekilde kurulan cümleleri de var: "...Onları son zamanın dilenci dervişlerinden dikkatle ayırmak lazım gelir”, "Dervişlerle tekkelerin son zamanlarındaki soysuzlaşmış şekillerine ait taşıdığımız kanaatler...”

Vakıflar Dergisi'nin birinci sayısı 1939'da ikinci sayısı ise 1942'de yayımlanmıştı⁶. İşte bu ikinci sayıda yer alan ve o gün bugün konu ile ilgili bütün araştırmaların ana kaynaklarından biri olan söz konusu makaleyi dikkatle okuyanların tekke, zaviye ve dervişlerle ilgili kanaatlerinde değişiklik olacak, zaman zaman dervişlerin vakıflar aracılığıyla sosyal hayattaki hizmetlerinin çeşitliliği karşısında hayrete düşeceklerdir.

2. KUNTER VE MAKALESİ

Halim Baki Kunter'in (ö. İstanbul,1971) Vakıflar Dergisi'nin VI. sayısında 1965'te yayınlanan *Tarsus Türkistan Zaviyeleri ve Vakfiyeleri* isimli makalesi dikkat çekici bilgiler ihtiva etmektedir. 1379 tarihini taşıyan vakfiye, Abdullah Mencek ve Beyce Şeyh Gürkanî tarafından düzenlenmiştir.

Tarsus'ta kurulan bu zaviyeler daha çok geniş Türkistan coğrafyasından gelen insanların ihtiyaçlarına cevap vermek amacıyla kurulmuştur. Vakfiyenin bazı maddeleri şöyledir:

1. Gelen misafirlerin kimlikleri tesbit edilecektir.
2. Üç günlük ihtiyaçları karşılanacaktır.
3. Misafirler, geldikleri memleket hakkında ilgililere bilgi verecekleri gibi döndüklerinde buradaki intibalarını da orada yaşayan dostlara anlatacaklardır.
4. Zaviyenin kapıcı, bekçi gibi görevlileri -rahat iletişim kurabilmeleri için- Türkistan bölgesinden olmasına dikkat edilecektir.
5. Misafirlere gerekli hassasiyeti göstermeyenler görevden alınmalı, yerlerine "ehl-i takva ve erbab-ı salah"tan olanlar tayin edilmelidir.

Osmanlı'nın ilk yüzyıllarından bize intikal eden

belgelerde daha çok *Zaviye* kelimesi kullanılmıştır. Bu zaviyelerin vakfiyelerine bakıldığında tasavvufî eğitimden çok sosyal hayatın diğer ihtiyaçlarına yönelik olduğu görülür. Zaviyede yaşayan dervişlerin arak-ı cebinleri=alın erleri ile ekip biçtikleriyle önce kendi ihtiyaçlarını karşılamakta daha sonra da âyende ve revendeye=gelip geçen insanlara maddi bir karşılık beklemeden sundukları bilinmektedir. Yani yanlış bir genelleme olarak yazılıp çizilen, "dervişler başkalarının sadakalarıyla geçinen" değil alın terleriyle maişetlerini temin eden fazlasını daha önce hiç tanımadıkları insanlarla paylaşan kimselerdir.

Geniş vakıf arazileri üzerinde kurulan tekkeler bir nevi tarım işletmesi gibi çalışmış, buğday başta olmak üzere zirai faaliyetlerin gereği yapılmış, hayvan sürülerinden arı kovanlarına kadar bölgenin özelliğine, iklim şartlarına göre her şey üretilmiştir. Bu grupta olan tekke ve zaviyelerin devletin mali kontrolü altında olduğunu, bir başka ifade ile devletin gerektiğinde hesap sorduğunu söylemeye gerek var mı?

Vakfiye metinlerinde *şeyh*, *derviş*, *imam*, *zâkirbaşı*, *türbedar...* kelimeleri geçtiği gibi, *nâzır*, *câbi*, *vekilharç*, *kilerci*, *tabbâh*, *mütevelli* gibi terimler de geçmektedir. Fethedilen arazilerde kurulan zaviyeler bazen yeni şehrin nüvesini teşkil etmiş, diğer müesseselerle birlikte devletin iskân politikalarını desteklerken dolaylı olarak ticaret yollarının güvenliğini de sağlamışlardır.

3. SÜREYYA FARUKÎ VE ESERİ

Anadolu ve Balkanlarda yaygın olan tarikatlardan biri de Bektaşiliktir. Özellikle bu tarikatın *Yeniçeri* ordusuyla olan gönül bağı yayılma imkânlarını artırmış, tarikat mensupları zaman zaman da bu birlikteliği istismar ederek başka tarikatlara ait olan tekkelere cebren ve hile ile el koymuşlardır.

XVII-XIX. yüzyıl belgelerinde/vakfiyelerde adı geçen Bektaşî tekkeleri ve buldukları yerler bize tarikatın yaygın olduğu coğrafya hakkında da bilgi vermektedir.⁷

6 1930'lu yıllarda ülkemizde çıkan ve halen çıkmakta olan iki dergi vardır: Vakıflar ve Varlık.

7 Bk. Surayya Farokhi, *Anadolu'da Bektaşilik*, çev. Nasuh Barın-Gültekin Yıldız, s. 201 vd. (İstanbul, 2003) Alman bir anne, Hindistanlı müslüman bir babanın kızı olarak 1941 yılında Berlin'de doğan Süreyya Farukî şu an için İstanbul İbn Haldun Üniversitesi Öğretim Üyesi'dir. (2025)

Ömer Lütfü Barkan'ın yanında Osmanlı arşivlerinde çalışmanın şifrelerini öğrenen Süreyya Farukî, *Anadolu'da Bektaşilik* isimli eserinde bu araştırmalarının bir kısmını kamuoyu ile paylaşmıştır.⁸

BURSA CİZYEDÂR VAKFIYESİ VE KÜTÜPHANESİ

1389 tarihinde Buhara'da vefat eden Bahauddin Nakşibend'in fikir ve yorumlarıyla oluşmaya başlayan Nakşibendîlik, Taşkentli Ubeydullah Ahrâr'ın (ö.1490) Ferganalı Ahmed Kâsânî'nin (ö. 1542) yanında yetişen dervişlerle yaygınlık kazanmaya başlamıştır...⁹

Tarikat, XVII. yüzyılda *Mektûbât* sahibi Hindistanlı İmam Rabbânî'nin dergâhında yetişen sûfîlerle yeni bir döneme girmiş, Rabbânî'nin kendisine verdiği *Müceddid-i Elf-i Sâni* (İkinci Bin Yılın Yenileyicisi) lakabından hareketle tarikatın *Müceddidiye* kolu tarih sahnesine çıkmıştır.¹⁰

Rabbânî'nin oğlu Muhammed Masum'un yanında tasavvufî terbiyesini tamamlayan Murad Buharî'nin himmet ve gayretleriyle İstanbul Eyüp'te inşa edilen dergâhtan kısa bir süre sonra Cizyedârzâde Hüseyin Ağa tarafından kurulan vakfiye ile bu kültür Bursa'ya ulaşmıştır. Bir başka ifade ile Türkistan ve Hindistan'ın; Buhara ve Bombay'ın hoş kokusu, bu insanların himmet ve gayretleriyle Osmanlı'nın ilk başkentine vâsıl olmuştur.

1760 tarihli Cizyedârzâde vakfiyesinde Hindistanlı Rabbânî'nin oğlu Muhammed Ma'sum'la ilgili olarak şu ifadeler kullanılıyor: "...'Umdetü'l-evliyâ 'usvetü'l-asfıyâ, cenâb-ı şeyh-i âlişân, bakıyye-i nakıyye-i hâcegân, sadrnişîn-i erîke-i cinân, vâsıl-ı bezm-i hâssu'l-hâs, encümend-i hidmet Şeyh Muradu'l-Ma'sumî en-Nakşibendî kaddesallâhu esrârehû hazretleri..."

Vakfiyede daha sonra sıralanan binalar bize dergâh ve kütüphane merkezli bu külliyenin mimarî yapısı hakkında ipuçları vermektedir:

1. Sekiz bab hücre (oda)
2. Şeyh odası
3. Yemekhane
4. Hatm-i hâcegân (zikir için bir mahâl)
5. Matbah (Mutfak)
6. Kiler
7. Menzil (Şeyh evi)
8. Kütüphane¹¹

Vakfiyede kütüphanenin çalışma şartları ve dikkat edilmesi gereken hususlar da belirtilmiştir. Bunlar şöyle sıralanabilir:

1. Haftada beş gün açık olacaktır. (Cuma ve sülesâ/Salı) kapalı)
2. Yaz aylarında güneşin doğumundan iki, kışın bir saat sonra açılıp ikindi namazına kadar açık olacaktır.
3. Gelenlere iyi muamele edilecektir. İfade aynen şöyledir: "...ve tüllâb ve küttâb gelub kitab istediklerinde hüsn-i muamele ile çıkarub birkaç defadır getür götür dersin deyu dilazârlık olunmayub, mescid-i şerifde mütala'a ve kitâbet ideler."
4. Kitaplar, şeyh efendinin odası dahil hiçbir yere çıkarılmayacaktır.
5. Kütüphane defteri şeyh efendinin nezdinde olacaktır.
6. İki hâfız-ı kütüb görevli olacaktır.
7. Hiç kimse gelmese dahi belirtilen saatlerde açık tutulacaktır. "Gerekse bir senede bir âdem gelüp kitap suâl itmeye"

Şimdi İslâm dünyasında var olan iletişimin bir başka boyutuna temas edilebilir. Buharalı bir sûfînin, Hindistan'dan aldığı tasavvufî neşveyi İstanbul'a, oradan da Bursa'ya taşıyan dervişlerin kurduğu Cizyedârzâde zâviyesinde bir başka tecelli zuhûra gelmiştir.

İslâm dünyasının batı ucunda yaşayan Faslı Muhammed Cezulî'nin (ö .1465) kaleme aldığı evrâd/dua

8 Simurg yayınları, İstanbul,2003.

9 Geniş bilgi için bk., Necdet Tosun, *Bahaeddin Nakşibend*, İstanbul 2002. Ahrâr'ın yanında yetişen Simavlı Abdullah İlâhî, Nakşilîği İstanbul üzerinden Vardaryenicesi'ne taşımıştır. Eserleri vardır. Şeyh Bedreddin'in Vâridat'ını şerhetmiştir. Kabri oradadır.

10 Geniş bilgi için bk., İbrahim Şimşek, *Osmanlılarda Müceddidlik*, Ankara, 2004. Sesli zikir başta olmak üzere bazı farklılıklar taşıyan Kâsânîyye kolu 1586'da vefat eden Ahmet Sadık Taşkendî ile İstanbul'a ulaşmıştır. XVIII. yüzyılda aynı kola mensup Mehmet Niyaz Buharî Dersaadet'tedir. Medine Banu Kasâniyye üzerinde doktora tezi hazırlıyor.

11 Külliye'nin mescid kısmı birkaç sene önce onarılmış, Hisarici'nde Haraççioğlu Kültür Merkezi olarak hizmete açılmıştır. Kütüphaneler hakkında genel bilgiler için bk., İsmail Erünsal, *Türk Kütüphaneleri Tarihi, II*, Ankara 1991.

kitabı *Delâilu'l-Hayrât'ın*¹² vakfiyemizdeki yeri şöyledir: "... ve zâviye-i mezkûre sükkânı beş vakti cemaat ile edâ ve ba'de sâlâti's-subh yedi kıta mevkûfe *Delâilu'l-Hayrât* –tabbahdan ma'dâ– yedi hücre sâkinleri külle yevmin birer hizb-i şerif kıraat ve yevm-i cum'ada yedi hatm-i delâil..." Bu tespite Atlas Okyanusu ile Hint Okyanusu'nun Hz. Peygamber ile ilgili bir kitap vesilesiyle bir araya gelmesi olarak bakılabilir.

Cizyedârzâde zaviyesinde postnişin olarak hizmet veren sûfîlerin isimlerini Mehmed Şemseddîn Efendi(ö. 1936) *Yadigâr-ı Şemsî*'de şöyle veriyor:¹³

1. Kustahîzâde Efendi (?)
2. Mahmud Efendi 1770
3. Ahmed Efendi 1810
4. Murad Efendi 1852
5. İbrahim Rıfkî Efendi 1898
6. Abdurrahman Efendi 1907
7. Ahmed Efendi (Vekil) 1913'ten sonra

Hisar içinde bulunan dergâh ve kütüphanenin yöneticisi olacak olan Şeyh Efendi ile ilgili vakfiye esasları onun hem şeyh hem de müderris olmasını yani hem medrese hem de tasavvufî eğitimini tamamlamış bir kişi olmasını şart koşuyor: "*Zâviye-i mezbûrede tarikat-ı âliye-i Nakşibendîye'den teslîk-i sâlikîn ve tedris-i müteallimîne kâdir ve zâhir ve bâtını mamur ulemâ ve sulehâdan mu'temedun aleyh ve mütedeyyin bir kimse şeyh ve nâzır-ı kütüb tayin olunub meşihat-ı mezkûrenin tevcihi arz-ı müteveli ile olub mutlaka meşâyah-ı kirâm vefat eylediklerinde müteveli-i vakfın arzı ve âsitâne-i aliyede (İstanbul'da) Ebû Eyyüb Ensarî civarlarında Hangâh-ı Hazret-i Şeyh Murad Masumî kuddise sırruhda şeyh u seccadenişîn bulunan meşâyah-ı kirâmın marifetleriyle evsaf-ı mezkûre ile mevsûf olan bir zât-ı maarif sıfata tevcih oluna..."*

Burada daha çok dergâhın vakfiyelerinden hareketle kitap ve kütüphane üzerinde durulacaktır.¹⁴

12 Nşr. Ertuğrul Düzdağ, İstanbul 1999. Ayrıca bk. *DîA* Cezulî ve Delâil maddeleri. 2004 yılında Fas'ın Merakeş şehrinde bulunan kabrini ziyaret ettiğimizde *Delâilu'l-Hayrât'ı* –bizdeki *Mevlid* gibi– makamla okuyan dostları dinlemiştik. (M.K.)

13 Bk., *Bursa Dergâhları, Yadigâr-ı Şemsî*, s. 307.

14 Vakfiyenin fotokopisinden bir nüsha almamıza müsaade eden Üftadezâde Hayrettin Algın'a teşekkür ederim.

15 Tasavvufî eserler için bu ifade kullanılmıştır.

16 Bursa'da hizmet veren diğer tekke kütüphaneleri için bk. Hasan Basri Öcalan, "*Bursa Dergâh Kütüphaneleri*", Osmanlı Kültüründe Bursa içinde, İstanbul 2003, s. 74.

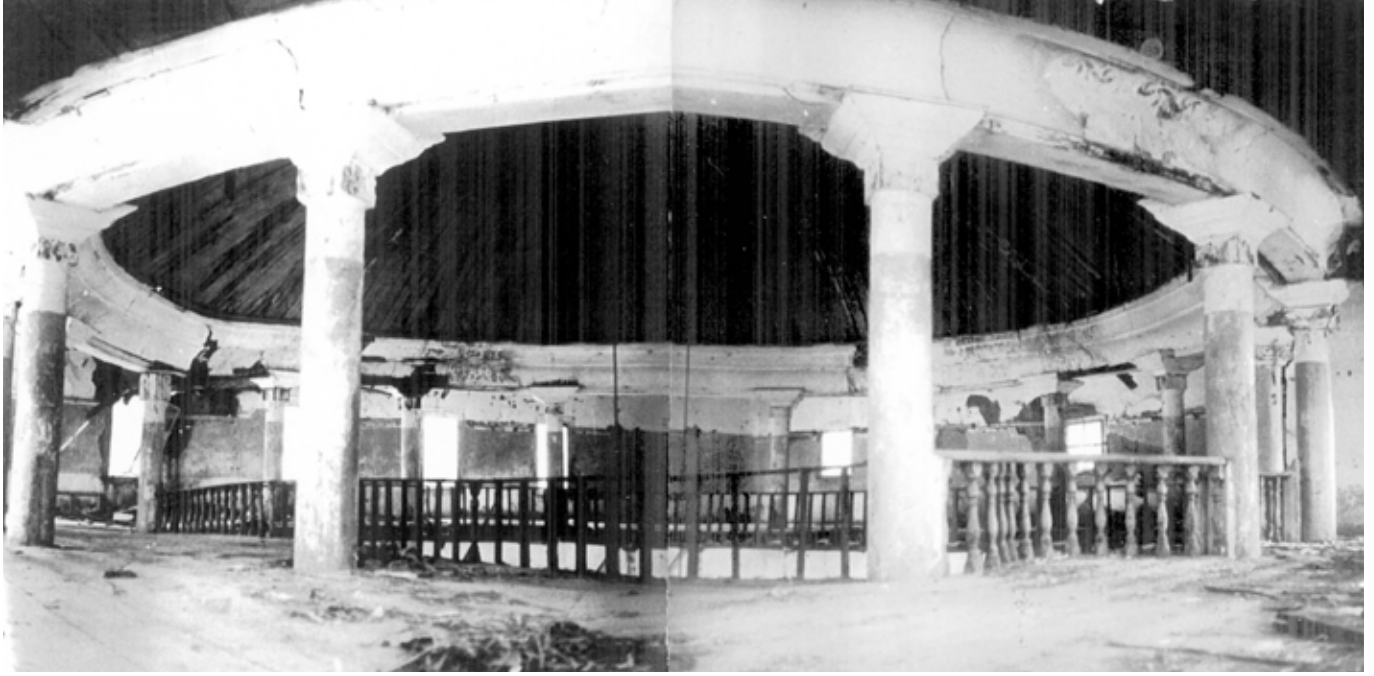
KÜTÜPHANE

Vakfiye ile kurulan dergâh ve kütüphanede 20 bilim dalında 1600'den fazla yazma eser hizmete sunulmuştur. Tefsirden mantık ve tıbbâ kadar uzanan bilim dalları ve eser sayıları şöyledir:

Kütübü't-tefâsir	159
Kütübü'l-Kur'ân	37
Kitâbu'l-ehâdîs	172
Kütübü'l-'ulûmî'z-zevâcîre ¹⁵	181
Kütübü'l-fıkıh	254
Kütübü'l-ferâiz	24
Usûl-i fıkıh	59
Kütübü'l-luga	51
Kitâbü's-sarf	46
Kitâbü'n-nahv	132
Kitâbü'l-me'ânî	57
Kitâbü'l-mantık	35
Kitâbu'l-âdâp	19
Kitâbü'l-keâm	71
Kitâbü'l-hikme	26
Kütübü'l-cüziyyât	40
Kütübü'l-muhâdarât	59
Kütübü't-tevârih	44
Kütübü'l-Furs"	102
Kütübü't-tıb	41

1925'te tekkelerin kapatılmasından sonra bugünkü adıyla Bursa Yazma Eserler Kütüphanesi'ne *Haraççioğlu Bölümü* adıyla intikal eden bu nadide eserler bize ve dünya eğitim-kültür tarihine kaynak olmaya, ışık tutmaya devam ediyor.¹⁶

Cizyedârzâde Hüseyin Ağa tarafından 1760 tarihli vakfiye ile kurulan bu dergâh ve kütüphane, 1769, 1772, 1780, 1782 tarihli yeni vakfiyelerle takviye edilmiştir.

Bursa Mevlevihanesi'nin restorasyon öncesi durumu

SON YÜZYIL VE PROBLEMLER

Vakıflar hayatın her alanına nüfuz ettiği için dönen sermayenin kontrolünü yapmak zaman zaman sıkıntılara/tartışmalara sebep olmuştur. Harcamaların kanun ve vakfiyenin şartlarına göre yapılıp yapılmadığı meselesi her zaman aktüalitesini korumuştur. Mahkeme tutanakları/Şeriyye sicilleri bu meselenin binbir çeşidiyle ilgili örnekler sunar. Menfaatperest insanların imkânları istismar etmesi insanlık tarihinin değişmeyen olumsuz tavırlarındandır.

Tasavvufî eğitimin kalitesini tehdit eden önemli konulardan biri olan “Beşik şeyhliği” de kısmen vakıflar, vakıfların imkânlarıyla ilgilidir. Çünkü ‘evlada meşrut vakıflar’ şeyh efendinin vefatından sonra oğlunun posta oturmasını istiyordu. Şeyhzâde bu makama layıkça mesele yok. Layık değilse ciddi bir problemin ilk adımı atılmış oluyordu. Onun için II. Meşrutiyet Dönemi’nde “Tekkelerin Islahı” konusunu tartışan yetkililerin görüşleri bir tarafa,

sûfîler de bu “beşik şeyhliği”nin getirdiği problemleri, çıkardıkları dergilerde¹⁷ seslendiriyor ve bunun için Medresetü'l-meşâyih ismiyle bir medresenin kurulmasını ve şeyh çocuklarının müstakbel görevleri için yetiştirilmelerini teklif ediyorlardı.¹⁸

Tanzimat Dönemi’nde Evkaf Nâzırlığı en önemli bakanlıklardan biri olmuş, 1920 tarihinde Ankara’da kurulan yeni hükümette Şeriyye ve Evkaf Bakanlığı şeklini almış, 3 Mart 1924 tarihine kadar varlığını sürdürmüştür.¹⁹ Daha sonra 633 sayılı kanunla Şeriyye kısmına Diyanet İşleri Reisliği, Vakıflar’a da Vakıflar Umum Müdürlüğü bakmaya başlamıştır.

Cumhuriyet’ten önce konu ile ilgili birçok kitap ve risale kaleme alınmıştır. Yazma halinde kütüphanelerde bulunanlar bir tarafa basılanlardan birkaç tanesi şöyle sıralanabilir:

1. Halil Şükrü, *Ahkâmü'l-evkâf*, İstanbul 1329
2. Ali Haydar, *Tertibu's-sunûf fi Ahkâmi'l-vukuf*, İstanbul, İstanbul, 1310

17 Özellikle *Ceride-i sūfiyye*, *Tasavvuf* ve *Muhibban* dergileri.

18 Geniş bilgi için bk. M. Kara, *Tekkeler ve Zaviyeler*, s. 256

19 Şeriyye ve Evkaf Vekillerinden biri de Bursa Mebusu Mustafa Fehmi Efendi'dir. 23 Nisan 1920 günü TBMM'nin açılış duasını yapan da bu zattır.

Bursa Mevlevihanesi'nin restorasyon sonrası durumu

3. Hüseyin Hüsnü, *İhsaf fi Ahkâmi'l-evkâf*, İstanbul, 1903

4. Elmalılı Hamdi Efendi, *İrşâdü'l-ahlâf fi Ahkâmi'l-evkâf*, İstanbul 1915

5. Ömer Hilmi Efendi, *İthûfu'l-ahlâf fi Ahkâmi'l-evkâf*, Ankara, ts.

TASAVVUFÎ EĞİTİMİNİN BAZI ÖZELLİKLERİ

Bütün medeniyetlerin aslî unsurlarından biri olan dinin, üç temel terimi vardır: *Ma'bud*, *âbid* ve *ma'bed*. Yani ibadet edilen varlık, ibadet eden insan ve ibadet edilen yer.

Bu tespit İslâm Medeniyeti için de geçerlidir. Medeniyetimizin temelindeki üç terim şöyle sıralanabilir: *Allah*, *Müslüman* ve *Mescid*. Buna dördüncü terimi eklemek istersek o da peygamberdir. Peygamber, insanlara nasıl *Mümin* olunacağını, Allah'a nasıl ibadet edileceğini öğreten insandır.

Din eğitiminin ilk muallimi Hz. Peygamber, ilk mektep binası da Medine'deki Mescid-i Nebevî olmuştur.

Daha sonraki yüzyıllarda coğrafyanın büyümesiyle ihtiyaçlara göre müesseseler çoğalmış mektep / medrese / tekke gibi kurumlar devreye girmiştir. Bir başka ifadeyle Hz. Peygamber'in tek başına yürüttüğü eğitim, kendilerinden sonra alt başlıklara ayrılarak farklı kişi ve kurumlarca yürütülmüştür.

İslam medeniyet tarihinde din eğitimi ile ilgili olarak üç kurum öne çıkmaktadır: *Mescid*, *Medrese*, *Tekke*. Bu üç kurum bazen aynı külliye de yer alırken bazen de bağımsız yapı veya yapılar topluluğu olarak görülmektedir. Bazen mescid aynı zamanda medrese ve tekkenin görevini görmekte bazen de tekke olarak yapılan bir binaya vakfiye gereği atanan kişinin müderris olma şartının koşulması hizmetlerin bir çatı altında toplanmasına sebep olmuştur. Bazı mescidlerin medrese bazı tekkelerin mescid görevi görmesi bir tarafa genel durum değişmemektedir. Mescidler ibadetler için, medreseler ilmî faaliyetler için tekkeler ise tasavvufî/ahlâkî/kalbî yolculuklar içindir.

İslam dünyasının büyümesi ve gelişmesi sebebiyle ilmî / fıkri / felsefî / ahlâkî / içtimaî / bedîî anlayış ve yorumlarda da farklılaşmalar ortaya çıkmıştır. Bazı âlimler Kur'an ve hadisin metnini anlamaya çalışırken bir bölümü de bu iki kaynağın tuttuğu ışıkla insanı, kâinatı ve hakikati kavramaya gayret etmiştir. Farklı anlayış ve kavrayışlar mezhep ve ekollerin temellerini atarken tartışmaların tansiyonunu da zaman zaman yükseltmiştir.

Hız. Peygamber'in vefatından yaklaşık 100 yıl sonra farklı tavır ve yorumlarıyla dikkat çeken insanlar da vardı. Bunlara *âbid*, *nâsik*, *zâhid* gibi isimler veriliyordu. Bu insanlar daha çok ibadet ve taatle meşgul oluyor, dünyadan çok ahireti düşünüyor, maddeden çok manâya önem veriyor, kalıptan çok kalbe yöneliyor, dinî vecd ve coşku için ellerinden geleni yapıyor, kendileri gibi düşünenlerle bir araya gelip sohbet etmeye önem veriyor, içinde yaşadıkları dünyayı ve içerlerinde yaşayan alemi anlamaya ve anlamlandırmaya çalışıyorlardı.

Bir müddet sonra bu '*haldaş*' ve '*fikirdaş*'ları bir araya getiren bir mekân da oluşturdular. Daha sonra çok yaygınlaşacak olan bu basit yapı *tekke*, *zaviye*, *düveyre*, *savma'a*, *dergâh*, *hangâh*, *asitane*, *ribat* gibi çok değişik isimlerle anılacak ve medeniyetin aslî unsurlarından biri haline gelecekti.

Tekkelerde verilen eğitimin detaylarına geçmeden maddî/mimarî yapının özelliklerine kısaca temas etmekte fayda vardır.

Tekkelerin mimarî yapılarını, içinde buldukları tabiat şartlarının tayin ettiğini söylemek zor değildir. Dolayısıyla Bağdat şehrinde yapılan bir tekke ile Belgrad şehrinde inşa edilen bir zaviyenin dış görünüşü aynı olmayacaktır. Ama her iki mekânın ibadet ve sohbet etmeye elverişli, öğrenmeye ve dinlenmeye kısaca talim ve terbiyeye uygun bölümleri olmalıdır.

Tarihî ve mimarî bilgilerden ulaşabileceğimiz tespitler şöyle sıralanabilir:

1. Basit bir gölgelikten, tek bir odadan ibaret tekke olduğu gibi bahçeli bir mekânda tek veya çift katlı binalar da vardır.

2. Cami, medrese, hamam, türbe, çarşı gibi değişik yapıları ihtiva eden külliyelerde müstakil bir kurum

olarak hizmet veren dergâhlar da vardır.

3. Zengin vakıflarla desteklenen bazı tekkeler hizmet alanlarını da çeşitlendirmiştir. Kendi dervişlerinin yanında gelip geçenler için bir sosyal güvenlik kurumu özelliği taşıyan dergâhlar, insanın ruhuyla beraber bedenine de hizmet etmiştir.

4. Geniş bir arazi üzerinde kurulan '*tam teşekküllü*' bir zaviyede şu bölümler vardı: Mescid / Şeyh evi, harem / Derviş odaları / Mescid / Kütüphane / Ahır / Mutfak / Avlu / Mezarlık.

5. Osmanlı coğrafyasında daha çok ahşap malzemenle yapılan tekkelerin büyük kısmı yangın, deprem gibi tabii afetler bir kısmı da ilgisizlik sebebiyle ortadan kalkmıştır. Bir bölümü tamirlerle XX. yüzyıla ulaşmıştır. Bugün ise orijinal şeklini koruyan tekke bulma ihtimali, imkânsız derecesinde azalmıştır.

6. Bazı tekkeler bağlı olduğu tarikatın özelliklerine, ritüellerine göre şekil almıştır: Sema'/mukabeleye uygun olarak inşa edilen Mevlevihaneler bunun en güzel örneğidir. Halvet için küçük odaları ihtiva eden *Halvetî* tekkeleri de vardır.

Bu genel bilgilerden sonra tekke eğitiminin özelliklerine geçilebilir.

TEKKE EĞİTİMİ ZORUNLU DEĞİLDİR

Dinin esaslarını öğrenmek, iman, ibadet ve ahlâkın ana ilkelerini kavramak, abdest namaz gibi dinî pratiklerin uygulamasını yapmak, kısaca farzları ve haramları tanımak dinî hayatın gerekleri arasındadır. Her Müslüman bunları ergenlik çağına eriştiğinde öğrenmeli ve imkân nisbetinde uygulamalıdır.

Tekke eğitimi ise bu safhalardan sonra başlayan bir eğitim olup tabiri caizse zorunlu değil seçmelidir. Ancak belli bir yaşa geldiği halde yukarıda sıralanan temel ilkeleri öğrenemeyen müridlere bu esaslar öğretilir, tabiri caiz ise bu hazırlık eğitiminden sonra esas derse geçilir.

Süfilere göre Allah'a giden yollar sınırsızdır. Bunlardan biri de tasavvuf yoludur. Bu yol da kendi içinde yollara ayrılır. Bu 'yol'ların çeşitliliği/renkliliği insanoğlunun yaratılışından kaynaklanmaktadır.

BELLİ BİR YAŞ SINIRI YOKTUR

Tekke eğitiminin başlama yaşı yoktur. Çok erken

yaşlarda bu yola girenler olduğu gibi, geç dönemde veya medrese tahsilini tamamladıktan sonra böyle bir tercih yapanlar da vardır. Belli bir yaşa kadar iş-güç meşgalesiyle tekke tarafına dönüp bak(a)mayanlar derviş olabileceği gibi, dervişliğin şartlarını yerine getiremediği için bu yoldan ayrılanlar da vardır. Çünkü tasavvufî hayat bilgiden çok duygu merkezli bir hayattır. Duygu alışverişi olmayınca gelişme ve güzelleşme ol(a)mamaktadır.

Yaş sınırının olmaması müridle müşhid arasındaki yaş farkını da ortadan kaldırmaktadır. Yani çok genç bir müşhidin çok yaşlı bir müridi olabilmektedir.

MÜRŞİD GEREKLİDİR

Dinin 'olmazsa olmaz'ları bellidir. Bunları iki başlık altında toplamak mümkündür: Farzlar ve haramlar. Bu iki konuya dikkat ederek yürüyen bir Müslüman hedeflediği noktaya ulaşabilir. Fakat sözkonusu yolculuğu tasavvufî bir neşve ile yapmak isteyenlerin bir şey daha yapması gerekir: Bu yolda kendisine rehber olacak bir şahsı bulmak ve onunla yürümek. Yani tasavvufî yol, kendimizin icad ettiği veya kitaplar okuyarak belgeseller seyrederek kat edilebilecek bir yol değildir. "Şeyhi olmayanın şeyhi şeytandır" sözü bu anlamdadır. Yoksa "tasavvufî hayata girmeyenin hali haraptır" anlamında değildir. Yaşayan bir insandan feyz almadan gönlünü saf hale getirenlere ise 'Üveysî' denir. Ancak bu istisnaî bir durumdur. Bilindiği gibi istisnalar kaideyi bozmaz.

MÜRŞİDİ ARAMAK BULMAK GEREKİR

İlk eğitim genellikle en yakın kurumlarda yapılır. Dinî eğitim mahalle camiinde başlar, mektepte devam eder. Tasavvufî eğitimde müşhidini herkes kendisi arar ve bulur: Eve yakın olan tekkeye veya aile fertlerinin mensup olduğu şeyh efendiye bağlanmak diye bir esas yoktur. Aksine kişi kendisi arayacak, araştırarak, tanışacak, görüşecek sonra karar verecektir. Çünkü bu eğitim bir gönül alışverişi olduğu için mizaç ve tabiatların uyumu da önemlidir. Bir insan için çok faydalı ve ufuk açıcı olan bir müşhid bir başka kişiye hitap etmeyebilir. Sizin müşhidi değil de müşhidin gelip sizi bulması ise istisnaî bir durumdur.

İKİLİ BİR EĞİTİMDİR

Müşhid müridlerle tek tek ilgilenir. Ruhî yapıları ve kültürel düzeylerine göre kendilerine 'vazife' verir, onları takip eder. Umuma yönelik yapılan sohbette genel ilkeler anlatılır. Tek tek görüşmelerde ise müride daha çok eksik ve kusurları ile yanlış davranışları hatırlatılır, tashihi istenir. Müridlerin çok kalabalık olması, müşhidlerin istemediği bir şeydir. Bunun iki tehlikesi vardır. Birincisi tek tek ilgilenmenin zorlaşması ikincisi ise şöhrettir. Yani müridi çok olan müşhidin meşhur olması. "Şöhret alettir" ifadesi tekke muhitlerinde çok yaygındır.

Tekke eğitiminde 'teke tek' esas olmakla beraber belli bir seviyeye gelen mürid bazen mektuplarla da eğitebilir.

MÜRŞİDLER ARASINDA MÜRİD ALIŞVERİŞİ VARDIR

Normal şartlarda bir müşhiden el alan mürid, eğitimini o şahıstan tamamlar. Şeyh vefat ederse genellikle onun yerine geçen zata biatini yeniler, yürüyüşüne devam eder. Bazen de müşhid gerekli görürse müridini bir başka yerde hizmet veren meslektaşına gönderir. Bunun farklı sebepleri olabilir. Önemli olan müridin kabiliyetleri istikametinde en üst noktayı yakalamasıdır. Bu alışverişe 'farklı alanlarda ihtisas' şeklinde bakmak da mümkündür. Bu konuda müşhidler o kadar rahattır ki müridini bir başka tarikata mensup bir tekkeye de gönderebilir. Gerçek müşhidler için 'tarikata taassubu'nun olmadığını söylemeye ihtiyaç yoktur. Çünkü taassup küçük düşünenlerin, ufku olmayanların gıdasıdır.

TESLİMİYETÇİ BİR EĞİTİMDİR

Müşhidini arayıp bulan ve müşhidinin de kabulüyle intisabı gerçekleşen şahsın artık bu yolun esasları ile ilgili konularda itiraz hakkı yoktur. Müşhidinin rehberliğine teslim olmalıdır. Çünkü müşhid bu yolu daha önce bir kişinin rehberliğinde kat etmiştir. Müride düşen görev onun tecrübesine teslim olmaktır. İtiraz gönülden gönüle olan bağı keser, alış-verişi engeller. Şüphesiz hayatın diğer konularıyla ilgili müşhidine danışabilir, ancak o konularda 'teslim olma' şart değildir. İstişare eder, uyup

uymamakta serbesttir.

SÜRESİ BELLİ DEĞİLDİR

Tasavvufî eğitimin başlama yaşı olmadığı gibi uzunluğu da önceden tespit edilemez. Çok kısa bir sürede *icazetnamesini* alarak mezun olanlar olduğu gibi uzun seneler boyu son noktayı koyamayanlar da vardır. Bu yolculuğun manevi konaklama yerlerine ‘*makam*’ adı verilir. Bu makamlardan birine ‘*takılıp kalan*’ ve yola devam edemeyen gönül adamlarına ‘*mezcûb*’ denir. Mezcuplar Allah’ın dostluğunu kazanmış olabilir, ancak müşid olarak görevlendiril(e) mezler. Çünkü ‘*yol*’un bütününe ait tecrübeye sahip olamamıştır.

YATILIDIR / GÜNDÜZLÜDÜR

Gece gündüz tekkede kalanlar olduğu gibi gündüzleri normal iş hayatını sürdüren talipler de vardır.

Devamlı tekkede kalanlar, kurumun iç hizmetlerini de yürütürler. Özellikle toplu zikirlerin yapıldığı ‘*ihya geceleri*’nde tekkedeki hizmetleri yürütmek önemli bir meseledir. Halvete giren dervişlerin ihtiyaçları, girmeyen kardeşleri tarafından karşılanır. Bu iç hizmetleri görenlerin de kendi aralarında bir hiyerarşisi vardır. Ona dikkat edilir. Maddî durumu yerinde olan müridler dergâhın ihtiyaçlarını karşılamak için elinden geleni yapar. Dostlarını teşvik eder, vakıflar kurar, kurulmuş olan vakıfları takviye ederler.

MASRAFLARI VAKIFLAR KARŞILAR

Cami ve medreselerde olduğu gibi Osmanlı toplumunda tekkeleri de ayakta tutan malî gücün kaynağı vakıflardır. Tekkelerin vakıfları genellikle kurucu şeyhlerdir. Daha sonra müridler, muhibler halkası genişledikçe vakıf gelirleri de artmakta bazen de devlet yetkililerinin ilgisiyle bu imkânlar en üst noktaya çıkmaktadır. İrfan değirmeninin suyu vakıflardan geliyorsa da bu imkânı

Semaya duran dervişler. 18. yüzyıl gravürü

kullanmak için maalesef birçok ‘*tatsız*’ olayın olduğu ilave edilmelidir. Üst düzey yetkililerinin sağlamak istediği malî imkânları almak istemeyen sufiler de vardır. Çünkü “*Kurb-ı sultan âteş-i sûzandır.*”

ÖZEL BİR MEKÂN GEREKLİDİR

Tekkeler tasavvufî eğitimin özelliklerine göre yapılan binalardır. Melâmîler hariç bütün tasavvuf ehli, tekke adını alan bu özel mekânda söz konusu eğitimi gerçekleştirmişlerdir. Melâmîler ise Sufîlere has özel bir mekân ile gösteriş arasında ilgi kurdukları için özel bir mekâna ve özel bir kıyafete karşı çıkmışlardır. Diğer tarikatlara mensup şahıslar eğitim için dergâhları tercih ederken Melâmîler, buluştukları yerlerde (cami, dükkân, ev, kahve...) gönül alışverişinde bulunmuşlardır. Yukarıda işaret edildiği gibi tekkeler malî imkân ve ihtiyaçlara göre mimarî yapılarında değişme ve büyüme olmuştur.

TÜRKÇE, ARAPÇA, FARŞA ÖĞRETİLİR

Bilindiği gibi İslâm Medeniyeti’nin üç temel dili vardır.

Arapça, Farsça ve Türkçe. Tekkenin şeyhi veya onun tayin ettiği kimseler bu konuda dervişlere yardımcı olurlar. Bu derslerde okunan kitapların en meşhurları; İbn Arabî'nin *Fusûsu'l Hikem*'i, Mevlâna'nın *Mesnevî*'si, İbn Atâullah İskenderî'nin *Hikem*'i, İmam Rabbanî'nin *Mektubat*'ıdır. Tarihi kayıtlarda bu kitapların dışında pek çok eserin tekke atmosferinde okunduğu anlaşılmaktadır. Özellikle Farsça'nın öğrenilmesi büyük oranda tekke çatısı altında gerçekleşmiştir. *Türk Tasavvuf Edebiyatı* başlı başına bir alandır. Bugün bile Balkanlarda Türkçe bilmeyen Müslümanlar zikir meclislerinde, Türkçe ilâhileri coşku ile okuyabilmektedirler. Tekkelerde kurulan kütüphaneler ise kültür tarihimizin önemli bir 'damar'ını canlı tutmuş ve bu yadigârları asrımıza taşımıştır. Bugün Süleymaniye Kütüphanesi başta olmak üzere yazma eserler kütüphanelerinin raflarını dolduran kitapların mühim bir kısmı 1925 sonrasında bu kurumlarımıza intikal eden 'tekke kütüphaneleri'dir.

BAZI KLASİKLER TOPLUCA OKUNABİLİR

Müridlerin yetişmesinde sohbet esas ise de mürşidin veya görevlendireceği bir şahsın yönetiminde bazı tasavvuf klasiklerinin okunması da yaygın bir gelenektir. Birlikte okunup şerhedilen bu eserlerin başında, *İhyau Ulûmid-din*, *Avarifu'l-Meârif*, *Fusûsu'l-Hikem*, *Futûhat-ı Mekkiyye*, *Mesnevî*, *Kûtul-Kulûb*, *Hikem-i Ataiyye*, *Mektûbât-ı Rabbanî*, *Ramuzu'l-Ehâdis* gelmektedir.

Bu eserler dervişlere tasavvufun derinliklerini tanıtırken bir taraftan da sohbetlerde sözkonusu edil(e) meyen konular hakkında da bilgi vermektedir. Şüphesiz tekke eğitiminin bu halkasına katılanlar, ilim ve irfan dünyaları daha zengin olan kimselerdir. Bunların da bir kısmı 'yarın'ın müellifleri, şârihleri olacaklardır.

GÜNLÜK OKUNAN DUALAR

Tekke eğitiminde 'bir bilen'in 'rahle-i tadrîs'inden bazı kitapları okumak geleneği olduğu gibi müridin kendi kendine okuduğu kitaplar da vardır. Bunların başında, hizib, vird, delâil, gibi eserler gelir. Dua ve Hz. Peygamber'e *salat u selâm* merkezli bu kitaplar dervişlerin bir nevi el kitaplarındandır.

Fas'lı Cezulî'nin (ö. 1465) kaleme aldığı *Delâilu'l-hayrat* bunların en meşhuru olup renkli şekil, tasvir ve minyatürlü nüshaları vardır. Türkçe başta olmak üzere değişik dillere tercüme ve şerhi yapılan eserin, Mısır, İstanbul, Petersburg baskıları vardır. *Delâil*, mürşidin tavsiyesine göre her gün baştan sona okunabileceği gibi, 7 bölüm halinde haftalık okunan bir salavat kitabı da olabilir. Bu ve benzeri eserlerin Allah, Peygamber sevgisini artırmaya yönelik olduğunu söylemeye gerek var mı?

SANAT EĞİTİMİ DE VERİLİR

Tasavvufi seyr u sulûk devam ederken müridlere, kabiliyetleri doğrultusunda güzel sanatlarla ilgili bilgiler de verilir. Özellikle şiir, musikî ve hat sanatı en çok ilgi gören alanlardır. Zikir meclislerinde okunan ilahîlerin dervişlere ait olması, onları besteleyenlerin de tekke mensubu olması bu yönelişleri teşvik etmiştir. Dolayısıyla tekkeler güzel sanatlara kabiliyeti olanların beslendiği, rehber bulduğu mekânlar haline gelmiştir. Büyük şair, bestekâr ve hattatlarımızın derviş olmasının sebebi de budur. O dönemin 'Güzel Sanatlar Fakültesi' tekkelerdir. Bu sanatlara kabiliyetli olanlar tekkenin dervişi olsun olmasın söz konusu imkândan istifade edebilir, bu tecrübeyi kullanabilir.

Bir misal verelim. 1876'da vefat eden Kazasker Mustafa İzzet Efendi bir Nakşîbendî derviştir, şairdir, neyzendir, bestekârdır ve dünya şaheserlerinden olan Ayasofya Camii'nde bulunan 7,5 metre çapındaki 'cihar-yâr-i güzîn'in hattatıdır.

EĞİTİMİ BİTİREN HERKES MÜRŞİD OLMAZ

Tekke eğitimini bitirenlere -ilk asırlarda yoksa da- *icazetname/hilâfetnâme* denilen bugünkü anlamda diploma verilir. Bu belgede Hz. Peygambere kadar çıkan 'mürşidler silsilesi'nde yer alan mutasavvıfların adı zikredilir.

Bu icazetnameyi alan herkes mutlaka şeyh olur diye bir kaide yoktur. Mürşidler, bu yolculuğu bir şekilde bitiren herkesin mürşid olmasını uygun bulmazlar. Ve herkese 'irşad izni' vermezler. Çünkü başka insanları eğitmek, farklı kabiliyetlerin olmasını gerektirir. Bazen mürşid yetiştirdiği 'halife'lerine sınırlı yetki verir. Meselâ, sadece

Bursa Mevlevihanesi'nin restorasyon öncesi bahçesi

zikir telkini vermek, sadece rüyaları tabir etmek, gibi. Tekkedeki eğitimini tamamlayan mürşid adaylarının görev yerlerini genellikle mürşid tayin eder. Kendi başına hareket eden yumuşak bir 'muhalefet'i seslendirenler de görülür.

BİRDEN ÇOK TARİKATTAN EL ALINABİLİR

Tasavvufî eğitimde yaygın olan usûl şudur: Mürid bir tarikata mensub olan mürşide intisab eder ve eğitimini tamamlayabilirse o tarikatta mürşid olur. Talibleri yetiştirmeye başlar. Adetleri az olsa da birden çok tarikat mensubunun yanında seyr u sülûkünü tamamlayan ve icazet alan mutasavvıflar da vardır. Bunlar mürdilerini böyle yetiştirebilirler. Bunun tabiî neticesi olarak aynı kişi bir Nakşî dergâhında Kadirî eğitimi de verebilir, bir Rifaî tekkesinde Sa'dî usûluyla derviş de yetiştirebilir. Bazı sufîlerin isimlerinden sonra yer alan *Halvetî*, *Sa'dî*, *Bedevî* kelimeleri bu tarikatlardan el aldığı gösterir. Bazen de mürşidler diğer meslekdaşlarına 'teberrüken' hırka giydirir, icazet verir. Bu günümüzdeki 'fahri doktora'ya benzer bir durumdur.

EĞİTİM SÜREKLİDİR

Dinî hayat beşikten mezara kadar devam ettiği gibi tekke eğitimi de hayat boyu devam eden bir eğitimidir. İnsanlar seyr u sulûkünü tamamlasa bile bağlı bulunduğu tekke ile irtibatını kesmez, sohbetlerine katılır. Özellikle 'ihya

geceleri'ne iştirak eder, dostlarıyla birlikte iç âlemini aydınlatır. Kitap okumaya, anlamaya, anlatmaya devam eder. Kendini yeniler, gücü varsa yazar. Hassas bir konu da şudur: Sürekli 'öğretici' olmak da zamanla bir 'çıkılmaz' olabilir. Buna da dikkat eder. 'Benlik' tuzaklarının çok ve gizli olduğunu bilir. 'Hayır' gibi görünen bazı şeylerden 'şer', 'şer' gibi görünen bazı konulardan 'hayır' çıktığının şuurunda olur.

AHMET CUNÛNÎ DEDE VE BURSA MEVLEVÎHÂNESİ

Güldeste-i Riyâz-ı İrfan sahibi İsmail Belîğ'in ifadesiyle "Livâ-i Karaman'da, Lârende nam kasabada" Mevlevî bir ailenin çocuğu olarak dünyaya gelen Ahmed'in babasının adı kaynaklarda Süleyman olarak geçiyorsa da *Bursa Şeriyeye Sicilleri*'ndeki bir kayıta Yusuf olarak zikredilmiştir.²⁰ Doğum tarihini kesin olarak bilmiyoruz. 1610 tarihlerinde ihtiyar olduğunu ifade ettiğine göre yaklaşık olarak 1543 tarihlerinde doğduğu tahmin edilebilir. İlk tahsilini doğduğu yerde yaptıktan sonra Konya'ya giden Dede, devrin medreselerine devam etti. Bir taraftan bu eski Selçuklu başkentinin özelliği, diğer taraftan ailesinden aldığı ilk tesirler sebebiyle Mevlevîliğe meylectti. Merkez dergâhla başlayan bu manevî alış-veriş yıllarca devam etti. Mevlevî kültürünün tabiî neticesi olarak Farsça şiirler yazacak kadar 'Mesnevî dili'yle ilgilendi. Çilesini tamamladıktan sonra kendisine Bağdat Mev-

20 "... Derviş Ahmed Efendi b. el-Hac Yusuf el-Müştehir bi-Cünûnî", *Bursa Şeriyeye Sicilleri* (BS), B 37/231, 12b.

Şeyhin Adı	Vefat Tarihi	Tekkesi
Ali Efendi	1025/1616	A. Paşa-yı Fenarî
Süleyman Efendi	1064/1654	“ “
Ali Efendi	1020/1611	Emîr Sultan
A. Mehmed Efendi	1059/1649	“
Sır Ali Efendi	1045/1636	Eşrefzâde
Eyüp Efendi	1030/1621	Eyüp Efendi
Saçlı Ali Efendi	1051/1641	Hamam Tekke
Hüsameddin Efendi	1042/1632	Temenye
Mehmet Efendi	1060/1650	İncirli
Abdülğani Efendi	1028/1618	Kâsım Subaşı
Çelebi Efendi	1025/1616	Mısrî
Muhyiddin Bursevî	1090/1679	Üçkozlar
Kutub İbrahim Efendi	1089/1678	Üftâde
Mustafa Efendi	1030/1621	Yoğurtlubaba

levîhânesi'nin Mesnevîhanlığı teklif edildi. Bağdat'a gittikten sonra Sakıb Dede'nin ifadesiyle "...zaman-ı şeriflerinde ol muhtasar zâviye bir mufassal hangâh ve mahall-i icra-yı âyin" olmuştur.²¹

Bağdat'a gidiş ve dönüş tarihleri bilinmiyorsa da Başvekâlet Arşivi'ndeki 1610 tarihli kayıttan Cünûnî'nin bu yıllarda orada olduğu anlaşılmaktadır. Denebilir ki Ahmed Dede, ömrünün en faal yıllarını Bağdat'ta, Bağdat Mevlevîhânesi'nde hizmet vererek geçirmiştir. Ahmed Dede yaklaşık olarak 1611 tarihlerinde Ahmed Niyâzî Dede'yi yerine halife bırakarak Konya'ya döndü. Niyeti ömrünün son yıllarını doğduğu yerde, Larende'de geçirmek, orada kendi murakabe ve mukabelesiyle baş başa kalmaktı. Konya'da Ebûbekir Çelebi ile (ö. 1638) karşılaştı. Sohbet esnasında Çelebi, Bursa'ya bir mevlevîhâne

yapmanın gereğinden bahisle bu işi Ahmed Dede'nin yapabileceğini söyledi. Dede ihtiyarlığını ve yukarıda söylediğimiz arzusunu ileri sürerek affını istedi. Bir müddet sonra Larende'ye dönmek üzere Çelebi'ye veda ziyaretinde bulunan Cünûnî, bu sefer, "*Burc-ı evliyâ diye bilinen bir yerde mevlevîhânenin bulunmaması tuhaf değil mi?*" ifadesiyle karşılaştı. Çelebi Efendi'yi ikinci defa reddedemedi. Ahmed Dede, daha önceki yıllarda Bağdat'ta gördüğü bir rüyayı da hatırlayınca teklifi kabul etti.

Yeğeni Salih'i yanına alarak Bursa'ya gelen²² Ahmed Dede, *Güldeste*'ye göre, "*Sedbaşı kurbünde vaki meşâyih-i sûtûde-siyerden Şeyh Yakub Efendi Zâviyesi'ne*",²³ Hüseyin Vassaf'ın *Sefîne* isimli eserine göre ise²⁴ "*Cami-i Kebîr civarındaki vaki zâviye-i kadime-i Mevleviyyeye*" inmişlerdir. *Sefîne*'nin bu ifadesi haklı olarak "Bursa'da daha önce

21 *Sefîne*, III/57. Bu Mevlevîhâne'nin şeyhlerinden biri de bestekâr Osman Dede'dir. (ö. 1918) Öztuna, *BTMA*, II/170-171.

22 Rüya şöyle: Dede'nin eline bir gül verilmiş fakat kokusunu bir türlü alamamış. "Ne olurdu bu gülün güzelliğine uygun bir de kokusu olsaydı" diye kendi kendine söylenirken şöyle bir ses işitmiş: "Bu gül-i şadab-ı gülbin-i behcetin şemmesi sana Burusa'da resa olur", *Güldeste*, 129-130, Atlansoy, *Bursa Şairleri*, 226.

23 *Güldeste*, 138.

24 *Sefîne*, III/58. Setbaşı ile Ulu Camî'nin birbirine yakınlığı dikkate alınırsa bu iki yer ile aynı mekân kastedilmiş olabilir.

mevlevîhâne var mıydı?” sorusunu hatıra getirmektedir.

1. Bursa’da ilk Mevlevîhâne kaplıca yolunda Demirhisar diye bilinen yerde Hayreddin b. Garib tarafından yaptırılmış ve Mevlevî dervişlerine vakfedilmiştir. Daha sonraki yıllarda Dîvâne Mehmed, zâviyeyi genişleterek tamir ettirmiştir. Şeriyeye Sicilleri’ndeki kayıtlardan anlaşıldığına göre Mustafa b. Ahmed 1519’da Mevlevîhâne’nin şeyhidir. 1611’de ise dergâh oturulamayacak durumdadır.²⁵

2. Esrâr Dede, Derviş Hâzin’i anlatırken Bursa’da üç ayrı yerde Mevlevîhâne kurulduğuna işaret etmiştir. Birincisi Sultan Dîvânî’nin teşriflerinde²⁶ kaldıkları buk’a-i mübarekenin bir müddet ‘*silvegâh-ı âşikân*’ olduğunu söylüyorsa da bulunduğu yerden bahsetmemiştir. İkinci olarak Cami-i Kebîr yanındaki Mevlevîhâne’den, üçüncü olarak da Pınarbaşı’ndaki dergâhtan söz etmiştir.²⁷

3. Geçici bir müddet için Mevlevîhâne görevi gören Setbaşı’ndaki Şeyh Yakup Efendi Dergâhı’nı da Bursa mevlevîhânelerinden biri olarak ele almak mümkündür. O yıllarda Şeyh Yakub Efendi İstanbul’da Eyüp’te bulunduğundan tekkesi boştu.²⁸

4. Mevlevîhâne: Ebûbekir Çelebi’nin Bursa’da bir Mevlevîhâne bulunmamasını ‘*mahall-i taaccüb ve istiğrab*’ olarak görmesi ve Ahmed Dede’yi ikna etmesi üzerine Bursa’daki Yakub Efendi Dergâhı bir müddet ‘*icra-yı de’bü âyin*’ için mekân olmuştu.

İsmail Belîğ’in beyanına göre Ahmed Cünûnî Dede yaşlı dostu Derviş Mehmed’den Mevlevîhâneyi nerede yapacaklarını istihare yoluyla tesbit etmesini istemiş, bunun üzerine Pınarbaşı’nda dergâhın yapılmasına başlanmıştır. Sakıb Dede’ye göre ise Mevlevîhânenin yerini bizzat Dede seçmiştir.²⁹ Haylî’nin dergâhla ilgili

mısraları ve düşürdüğü tarih ise şöyledir:

*Hamdülillâh ki bu diyar içre
Âşikâr oldu sırr-ı Mevlânâ*

*Geldi bir mürşid-i tarîk-ı îlâh
Urdı işbu makam-ı hûba bina*

*Dimiş ana meğerki rüyada
Server-i enbiyâ Resûl-i Huda*

*Sana emroldı cânib-i Hak’dan
Eyle var Bursa şehrini me’va*

*Emrine imtisâlen ol da gelüb
Kıldı hükm-i şerifini icra*

*Mevlevîler bu cây-ı dilkeşde
Süricek döne döne zevk u safa*

*Hikmet-i evliyâ ile Haylî
Didi tarih için bu beyti ana*

*Mevlevîhâneyi Cünûnî Dede
Eyledi hû diye diye ihyâ (1024)*

Bursa Şeriyeye Sicilleri’ndeki kayıtlara göre 1611 tarihinde Sultan I. Ahmed, Bursa mukataasından 100 bin akçe harcanarak bir mevlevîhâne yaptırılmasını emretmişti.³⁰ Pınarbaşı Vezirî Mahallesi’ndeki bir ev 10 bin gümüş akçeyle Ahmed Dede tarafından satın alınarak 1616 tarihinde dergâha ilhak edilmiştir.³¹ 1614 yılında Tefsirhan Mahallesi’nden Ali Bey’in karısı Fatma Hatun 20 bin dirhem akçeyle satın aldığı hanı, *Mesnevî-i Şerif* okunmak şartıyla dervişlere vakfetmiştir.³² Yine Ahmed

25 *Sefîne*, III/58; *Bursa Kütüğü*, III/332.

26 Rivayete göre Mevlânâ’nın *Dîvân-ı Kebîr*’ini İran’dan getirdiği için Dîvâne Mehmet, Sultan-ı Dîvâne gibi isimlerle de anılır. A. Gölpinarlı, *Mevlânâ’dan Sonra Mevlevîlik*, 103 (İstanbul 1953).

27 *Sefîne*, III/60.

28 *Güldeste*, 138. Klâsik kaynaklar, Ebubekir Çelebi’yi o yıllarda merkez tekkenin postnişini olarak gösterirse de kendisinin selefî Bostan Çelebi 1040/1630 tarihinde vefat ettiğine göre bunun doğru olmaması gerekir.

29 *Sefîne*, III/58.

30 *BS*, B 28/221, 147a.

31 *BS*, B 227/64.

32 *BS*, B 33/227.

Cünûnî Dede kale duvarına bitişik harap bir evi 3 bin akçeyle tamir ettirerek 40 akçe ile kiraya vermiştir.³³

Dede yaptırdığı âsitânede 6 yıl hizmet verdikten, şeyhlik ve mesnevîhanlık yaptıktan sonra 1620 tarihinde Hakk'a yürümüştür. Beyânî'nin vefatına düşürdüğü tarih şöyledir:

*Ârif-i billâh Cünûnî Dede
Olmuş idi ana müyesser fütuh*

*İtmek için def'-i humar-ı hayat
Câm-ı ecel çekdi misâl-i sabûh*

*Nakline tarih Beyânî didi
Kıldı Cünûnî Dede teslim-i ruh (1030)*

Eserleri

Kaynaklar Cünûnî Ahmed Dede'nin şairliği, Türkçe, Farsça pek çok şiir yazdığı konusunda müttefik iseler de bu şiirlerden pek azı bize kadar ulaşmıştır. Bunlar da bir Türkçe, bir Farsça gazel ile bir Türkçe dördlüktür. Yine kaynaklardaki bilgilere göre şiirlerinin bir araya getirilmesine kendisi müsaade etmemiştir. Bu tavır onun mahviyetkârlığı ve Melâmî meşrebiyle izah edilebilir. Şairliğinden hareketle şu da düşünülebilir: Yarım asra yaklaşan sürede mesnevîhanlık yapan bir Dede'nin Mesnevî ve Mevlevî kültürü ile ilgili bir eser yazmış olması da muhtemeldir. Ama bu konuda tatmin edici bilgilere şimdilik sahip değiliz. Esrâr Dede onu dîvân sahibi bir sûfî olarak gösterirse de şimdilik yukarıdaki bilgileri doğru kabul etmek gerekir. Sakıb Dede ise sık sık coşup kendinden geçmesi sebebiyle Cünûnî mahlasını kullandığını söyler.

Cünûnî dir, Cünûnî dir, Cünûnî

Olubtur nefs-i emmare zebûni

Mısraları:

Men tûti-i kudsem ten-i fanî kafesimdir

İhya iden enfâs-ı Mesihâ nefesimdir

Men bâr-i emanet çekici ol şutûrum kim

Nâlem reh-i maksûduma bang-i ceresimdir

*Dil virmedi dünyaya olan ârif-i billâh
Bunca sebab-i meks heva vü hevesimdir
Ol lem'a-ı ruhsar dürür asl-ı sımaım
Musa sıfatım nur-ı şecer muktebesimdir*

*Gencine-i esrâr olalı kalb-i Cünûnî
Nefs ecderi hakka ki kemine asesimdir*

*Yekta güherim meclis-i rindan sadefimdir
Şems-i tarabım meygede beyt-i şerefimdir*

*Has itdi Cünûnî bana sultan-ı mahabbet
Bu mansıb-ı makûlede Mecnun selefimdir*

Bursalı Meslektaşları

Yukarıda Cünûnî Dede ile çağdaş olan mutasavvıflara işaret edilmişti. Şimdi de onun yakın/muasır meslektaşları, Bursa'daki muhtelif tarîkatlara ait tekkelerin başında bulunan şeyhlerin bir dökümünü vermek istiyoruz.

Tesirleri

Ahmed Dede, Osmanlı Devleti'nin iki mühim kültür merkezinde hizmet veren sûfîlerden biridir. Bağdat ve Bursa bu yüzyıllarda oldukça canlı, kültürel bir vasata sahip bölgelerdi. Dolayısıyla o sadece Bursa ve bölgesinin değil, Ortadoğu'nun din, tasavvuf ve kültür dünyasının mütevâzı mimarlarından biri sayılmalıdır. Mesnevîhanlığının yanında teşkilâtçılığıyla da dikkati çeken Dede, Mesnevî'den aldığı ilhamı binlerce gönüle aktarmış, onlarla coşmuş, onlarla ağlaşmıştır. Bu arada unutmamak gerekir ki her Mevlevîhâne aynı zamanda Farsça öğretim yapan bir filoloji merkezidir.³⁴ Farsça dolayısıyla İran Edebiyatı'nın müslüman toplumlarda yaygınlık kazanmasında Mevlevîliğin tesiri apaçık ortaya çıkmaktadır. Dede, Bağdat'tan Bursa'ya kadar uzanan geniş bir alanda hizmet vermesi sebebiyle, sûfîler, yöneticiler ve özellikle Mevlevîler arasında çok tanınan ve

33 BS, B 231/12, 37/231, 12b. Mevleviyeye tarîkatında zâviye olarak kabul edilen seksen civarında dergâhın isimleri için bkz. Gölpinarlı, *age*, 330.

34 Dr. Serhat Gültaş'ın Şubat 2024'ten itibaren Bursa Mevlevihanesinde Farsça dil eğitimi kursu başlatacağıdır.

sevilen şahsiyetlerden biri olmuştur.

Özellikle mesnevîhanlığı yoluyla, *Mesnevî* ve Mevlevî kültürünün yaygınlık kazanmasına olduğu kadar Anadolu topraklarında tasavvufî zihniyetin oluşmasına da doğru-
dan tesir etmiştir. Konya-Bağdat-Bursa arasındaki top-
raklarda onun yetiştirdiği derviş ve mürîdler vasıtasıyla
bu zihniyete süreklilik kazandırılmıştır.³⁵

Teşkilâtçılığı

Türkçe-Farsça şiirlerin şairi, mesnevîhanlığı ve âsitâne şeyhliğinin yanında, onun teşkilâtçılığına da temas etmek gerekir. Dede'nin, kurulmuş, belli bir düzen içinde hizmet veren dergâhlara değil de Bağdat, Bursa gibi kurucu bir şahsın gayret ve himmetine ihtiyaç gösteren merkezlerde görevlendirilmesi bir tesadüf eseri olmamalıdır. Nitekim Bağdat'a gider gitmez yaptığı ilk işlerden biri işgal edilen dergâhın vakıflarını geri almak için faaliyete geçmesidir. Durumu bir mektupla İstanbul'a bildirmiş ve gerekli işlerin yapılmasını istemişti. "...Bağdat beylerbeyine ve kadısına hüküm ki.." diye başlayan Padişah'ın cevabında durum özetlendikten sonra şöyle denilmektedir: "...Mahall-i mezbûrda vâki Mevlevîhânenin kadimden sicilde mukayyed ve mestur evkaf varsa giru, olduğu üzere zabt itdürüb fukaranın maaşına kimesneyi dahl ve deaddi etdirmeyesin..."³⁶

Başvekâlet Arşivi'nde yer alan bu 1610 tarihli vesikada şeyhimizin ismi şöyle geçmektedir: Bağdat Mevlevîhânesi Şeyhi Mevlânâ Cünûnî. Bursa'daki faaliyetlerin kalıcı olması bu bilgi ve tecrübe birikiminin neticesidir. Dergâhı kurması, dergâhın hayatiyeti için vakıflar temin etmesi veya diğer muhibbanca tahsis edilen vakıfların en verimli bir tarzda kullanılmasının neticesidir ki Bursa

Mevlevîhânesi bu şehirdeki dergâhların en büyüğü, en geniş ve en teşkilâtlısı olmuştur.

Cünûnî Dede'nin vefatından sonra dergâhın maddî gelirleri ve onarımı ile ilgili olarak Bursa Sicillerinde ve kitaplarda yer alan bazı kayıtlar ise şöyledir: 1633'te dervişlere taamiyesi kâfi gelmediğinden ihtisab mukata-
asından günlük üç vukiyye et verilmesi fermanla emredilmiştir.³⁷ 1758'de IV. Murad devrinden beri verilmekte olan üç vukiyye koyun etinin aynen verilmesi tekid edilmiştir.³⁸ 1775'te Mevlevîhâne harap ve "mail-i türab" olmakla Cizyedârzâde Hacı Hüseyin ve Hassa mimarı İsmail Halife taraflarından yapılan keşif defterinde 1268 kuruş ve 85 akçe ile türbenin üstü ve bitişiğindeki meydan odası ve semâhâne döşemesi ve dervişlerin hücreleri ve mutfağı tamir ettirilmiştir.³⁹ 1815'te tekkenin varidatı olmadığı, içinde oturan dervişlerin düçar-ı ızdırıp oldukları için Hüdâvendigâr valisi Nureddin Paşa mutfağının küşadıyla zaruretlerini azaltmış ise de yeneden vazife tevcihi memnuattan olduğundan Bursa bağ pazarı, ipek terazisi ve Mudanya gümrüğü mallarından günlük yüzer akçeden üç yüz sağ akçe yevmiye tayin edilmiştir.⁴⁰ 1819'da Mevlevîhâne dervişleri için 150 kuruş tahsis edilmiştir.⁴¹ 24 Nisan 1891'de Hüdâvendigâr vilâyeti valisi Mahmut Celâleddin Paşa tarafından semâhânenin tamirine başlanılmış ve hazine-i hassadan beş yüz lira ihsan edilmiştir.⁴²

Cumhuriyet Dönemi'nde bazan depo, bazan da karakol olarak kullanılan Bursa Mevlevîhânesi zamanla bakımsızlıktan çökmüş ve 1952 tarihinde kalan binalar yıktırılarak arsası su deposu olarak kullanılmıştır.

10 yıl önce Bursa Büyükşehir Belediyesi'nce başlatılan yeniden yapılanma, 2023 tarihinde tamamlanmış, Mevlevihane ve Müze olarak yeniden açılmıştır.⁴³

35 Bu açıdan Bağdat Mevlevîhânesi'nin tarihi de önemlidir.

36 *Mühimme*, 79, s. 264/923.

37 BS, B 53/247, 165B.

38 BS, B 172/89.

39 *Bursa Kütüğü*, II/333.

40 *Age.*, III/332.

41 agy.

42 Başvekâlet Vakıf Dosyaları, Nu. 22462.

43 Hasan Basri Öçalan'ın hazırladığı *Bursa Mevlevihanesi* isimli eser açılış törenine katılanlara hediye edilmiştir.

Vakfiyeler: Bursa'dan Medine'ye

Burada Bursa Mevlevîhânesi ile ilgili 2 vakfiye tanıtılacaktır. Bunlardan biri Ahmed Cünûnî Dede'ye, ikincisi Muhammed Kalanisî'ye aittir.

I. Cünûnî Dede'nin 1026 tarihini taşıyan vakfiyesinin ilk satırları insanın istidat ve kabiliyetlerine göre yaptığı -diğer vakfiyelerde pek görülmeyen- hizmetlerin tasnifine ayrılmıştır:

1. *Menba-ı fezail-i ilmiyye olanlar sultanu'l-ulema olur.*
2. *Mecma-ı kemâlât-ı aliyye olanlar molla,*
3. *Calis-i seccade-i şeriat olanlar medâr-ı salah-ı din,*
4. *Haris-i mülk ü millet olanlar nazzâm-ı âlem ve gavs-ı müslimin,*

5. *Mahza zât-ı alîşanına ve cezbe-i aşka talib olanlar meczûb ve dîvâne,*

6. *Menba-ı ilm ü irfân ve maden-i meşhûd-ı ikan olanlar ârif-i yegâne,*

7. *Tahsil-i hakikat ve tekmil-i tarikat idenler fukaraya mürşid,*

8. *Kimi de hayır ve hasenata delâlet ider.*

Vakfiyede ismi geçen Mevlevîhâneler şunlardır: Konya, İstanbul, Edirne, Selanik, Mısır, Haleb, Şam ve Bağdat.

Ahmed Dede'nin ifadelerinden vakıf gelirleri şu üç gaye için kullanılacaktır:

1. *Dervişan ile cemiyet (bir araya gelip sohbet etmek)*
2. *Mesnevî-i Şerif nakl ü kıraat,*
3. *Semâ ve safa ile ayin-i hazret-i Mevlânâ'yı icra.*

"...Ve her haftada iki gün dervişan-ı dilrişan mutâd üzre alî cemiyet idüb Mesnevî-i Şerif nakl u kıraat olunub semâ ve safa olunmağla ol makam-ı dilgüşa bir mertebe nur u safa tahsil itmiştir ki..." Dede'nin vakfiyesinin en önemli tarafı ise Medine'ye Ashab-ı Suffa'ya kadar uzanan bir muhabbeti belgeleyen şu ifadelerdir:

"...Eğer mürur-ı eyyam ve kürur-ı şuhur u a'vam ile han-gah-ı mezburde fukara-yı Mevleviyyeden kimesne olmayub semâ ve safa vu ayin-i Hazret-i Mevlânâ icra olunmaz ise mahdud-ı mezburun amme-i menafii Medine-i Münevverede

-ala sakiniha tahiyat-ı mükerrere- Ashab-ı Suffa dimekle marufetü'l-ittisam olan fukara ve Sulehâ-yı kirama sarf oluna.."

Ev, fırın, su küpü, kenif ve ağaçların gelirlerinden oluşan vakıf şu anlamlı dua ile sona ermektedir: "Dergâh-ı azamet-i penah-ı ilahdan mütazarradır ki ila yevmi'l-haşr ve'l-mizan, zikrolunan hangâh-ı safvet-nişan taife-i dervişana aşıyan olub bu cemiyet perişan olmaya amin..."

Vakıf, Cünûnî Dede'nin yerine geçen "halife ve mesnevîhan ve mürşid ve mürebbi-i dervişan olan zât-ı alîşana..." meşrut kılınmıştır.⁴⁴

II. Saray mahallesinden Muhammed b. Yusuf el-Kalanisî tarafından kurulan vakfiye de 1026 tarihini taşımaktadır. Bir Mevlevî dervişi olan Kalanisî "maye-i muhteşemî hidmet-i dervişanest" fehvasınca Dikencik Köyü yakınında Çakal Ormanı denen yerde bulunan mal ve bu mal üzerindeki meyva ağaçlarını vakfetmiştir.

Vakfiyede vakıf gelirlerinin sarf yerleri şöyle tesbit edilmiştir:

1. *Mesnevîhan ve halifeye yevmî (günlük) üç akçe*
2. *Mesnevî-i Şerif kıraat idüb badehu Kur'an-ı Azim'den bir aşr-ı şerif tilavet iden kimesneye yevmî bir akçe,*
3. *İmamet hidmetini iden kimesneye dahi yevmî bir akçe.*

Vâkıf, vakıf gelirleri çok olursa "re'y-i mütevellî ve halife" ile uygun olan yerlere sarf edilmesini öngördüğü gibi "... mürûr-ı eyyam ve kürûr-ı a'vam ile mesarif-i mez-bureye sarf müteazzir olursa fukaraya sarf oluna" diye bir şart ilave etmeyi de unutmamıştır.

Vakfa nazır olarak Sinan Çelebi b. Seferşah tayin edilirken, Kalanisî, kendisinden sonra tevliyeti 'Mesnevîhan ve halifeye' bırakmaktadır.

Her iki vakfiye de Selisî Efendi tarafından tescil edilmiştir.⁴⁵

Kubbedeki Şiir

5 Mayıs 1939 tarihinde semâhâne tamir edilirken Zeki Pınar, kubbede siyah boya ile yazılmış olan bir gazeli badana ile kapanmadan önce yazmış ve Bursa Halkevi tarafından çıkarılan Uludağ Dergisi'nde neşretmiştir. Z. Pınar, Bursa Mevlevîhânesi ile ilgili hiçbir esere

44 Süleymaniye Ktp. Lala İsmail Kit. nu. 737. 81b-86a. Bu vakfiyeleri temin edip gönderme lütfunda bulunan Dr. Barihuda Tanrıkorur Hanımefendi'ye teşekkür ederim.

45 Süleymaniye Ktp., Lala İsmail Kit. nu: 737, 86.

Bursa Mevlevihanesi ve Müzesi

rastlayamadığını, Mevlevîlik incelenmeden Bursa tarihinin eksik kalacağını ifade ettikten sonra şöyle devam ediyor: “Müzik, şiir, semâ gibi güzel sanatların üç esas rüknünü tasavvuf ideolojisi içinde yoğuran bu Türk menşeli tarikatın ince rind dervişleri Yeşil Bursa’nın manevî duygulara, melânkoliye pek uygun olan havası ve güzellikleri içinde kimbilir nasıl bir hayat sürmüşlerdir?”

Destur ya Hazret-i Mevlânâ başlığını taşıyan ve şairi bilinmeyen gazel⁴⁶ şöyle:

Sâki-i gülruh ki sergerm-i şarab eyler semâ’
Şevka gelmiş çarha girmiş afitab eyler semâ’

Pertev-endaz olalı aks-i izâr-ı sağara
Şekl-i fânus u hayâli hep habab eyler semâ’

Nazrasın eyler tecelli hasiyet sergeştegân
Kûh-u hâmun baksa bî temkin u tâb eyler sema’

Sen şumarın unutma sübhanın zâhid heman
Aklın ermez Mevlevîler bîhesab eyler semâ

Nûş idüb sahba-yı aşkı dest-efsûn-ı yarden
Sofî-i aşüfte sermest ü harab eyler semâ

Hâlet-efzâ ol kadar işretgeh-i kâşânemiz
İltihâb-ı şevk ile sih-i kebâb eyler sema’

Tâk-ı ayyuka kanâdil-i nücüm âvihte
Rûz-i şeb fânüs-i nüh nili kibâb eyler semâ’

Yaktı âfâkı, şerar-ı âh-ı âşık sanma sen

Şûle-i cevvale-i tîr-i şihab eyler semâ

Kalib-i fersudemiz Hâtif-i yevm-i endişede
Mevc-i girdab-veş piç ü tâb eyler semâ⁴⁷

Cünûnî Dede için Mısralar

Baldırzâde’nin, “Gülşen-i sıdk u safanın andelibi hoş-nevası ve vadi-i aşk-ı İlâhî’nin Kays-ı şeydası” diye tavsif ettiği şair Cünûnî Dede’yi biraz da Mevlevî şairlerin ifadeleriyle tanıyalım. 1815 yılında merkez âsitânede postnişin olan Hemdem Çelebi’nin Dede’nin huzurundaki duyguları şöyle:

Vâkıf-ı ilm-i ledünnî mest ü bî-sabr u sükûn
Mekteb-i aşk içre üstâd hemçü molla-yı Cünûn

Vâris-i sultan-ı simâî mazhar-ı şems-i Huda
Ârif-i esrâr-ı vahdet kâşif-i esrâr-ı nûn

Vâkıf idi ilm-i resmiyye seraser terk idüb
Dâne-i hardal kadar gelmezdi çeşmine fûnûn

Hazret-i Ahmed Cünûnî iftihar-ı Mevlevî
Eyle imdad bendene şahım be hakkı kâf u nûn

Âsitân-ı pîr-i ekberden çü geldim nezdine
İtme mahrûm Hemdem’i ey vâkıf-ı cümle şuûn

1909’da Kastamonu, 1913’de Halep, 1924’te Üsküdâr

46 agd, sy: 35, 1941.

47 Şiirin son şeklini alması Dr. Fulya İbanoğlu’nun himmeti ile olmuştur.

Mevlevîhânesi'ne postnişin olarak tayin edilen Ahmet Remzi Dede (Akyürek)'nin mısraları da şöyle:

*Olma dil-dâde sakın akl-ı meâşa beri gel
Mazhar-ı akl-ı kül ol feyz-i Cünûnî Dede'den*

*Hangâhında olub silsile-i cünban-ı fünûn
Maksad-ı kalbini bul feyz-i Cünûnî Dede'den
...*

*Dil-i dîvâne yüz sürmekle hamdolsun müşerrefdir
Der-i dârüsselâmi Hazret-i Ahmed Cünûnî 'den*

*Dolaşdım derbeder dârüş-şifa-yı dehri avare
Ümidim lutf-ı ihsan himmet-i Ahmed Cünûnî 'den*

Bursa Mevlevîhânesi'nin postnişinleri

Ahmed Cünûnî Dede	(ö. 1620)
Zihni Salih Dede	(ö. 1662)
Mehmed Dede	(ö. 1703)
Salih Receb Dede	(ö. 1717)
Sâhib Salih Dede	(ö. 1718)
Mehmed Şeyhî Dede	(ö. 1738)
Ataullah Dede	(ö. 1799)
Salih Dede	(ö. 1830)
Mehmed Dede	(ö. 1832)
Nizamuddin Dede	(ö. 1852)
Sabri Dede	(ö. 1871)
M. Şemseddin Dede	(ö. 1930)

Şimdi bu şahsiyetler hakkında kısa bilgiler verelim.

1. Zihnî Salih Dede: Ahmed Dede'den sonra postnişin olan ve bu görevi 43 sene müddetle sürdüren Zihnî Salih Dede, mürşidinin yeğenidir. Sakıb Dede'nin ifadesine bakılırsa Cünûnî, daha sağlığında görevi Salih Dede'ye devretmişti: "...nazarkerde ve velîahtları olan Salih Dede hazretlerini hidmet-i mesnevîhanî ve nezaret-i ihvan ve hullanide niyabetle mümtaz buyurup kendileri kûşe-nişin ferağ-ı bâl ve muğta-nim-i safa-yı hal..." olmuşlardı.⁴⁸ Şu mısralar onundur:

*Beyza-yı tuğra-yı devletdür külâh-ı Mevlevî
Tûde-i şehrah-ı izzetdür külâh-ı Mevlevî*

*Şevk ile gerdandur bezm-i talebte muttasıl
Sagar-ı sahba-yı vahdetdür külâh-ı Mevlevî*

*Lâbüd eyler mâlik-i dihim-i Mısr-ı itibar
Kelle-i kandı hidayetdür külâh-ı Mevlevî*

*Şem'-i dil nurun riyah-ı münkirandan hıfz için
Zihniya, fanus-ı hikmetdür külâh-ı Mevlevî*

Salih Dede'nin vefatına düşürülen tarih ise şöyledir:
*Şeyh-i vâsıl ki dem-i nezi'de ruh-ı pâki
Duydu Gülzâr-ı hüviyyetten iren rayihayı*

*Bâl açub âlem-i lâhuta ki itdi pervaz
Kendiye hem-rah edindi amel-i salihayı*

*Fukarası didiler rihlet-i tarihin o dem
Ruh-ı Salih Dede'ye okuyalım Fâtihayı* (1073)

Salih Dede'nin, yarım asra yaklaşan şeyhliği esnasında yüzlerce insana faydalı olduğunu düşünmek zor değildir. Ancak Dede'nin yetiştirdiği insanlardan ikisini özellikle belirtmek gerekir. Bunlardan biri Galata Mevlevîhânesi Şeyhi olarak tanınan Gavsî Ahmed Dede'dir (ö. 1697).

Salih Dede'nin yetiştirdiği ikinci mühim şahıs Naci Ahmed Dede'dir (ö. 1708). Beşiktaş, Galata ve Yenikapı Mevlevîhânelerinde şeyhlik yapmış olan Naci Dede'nin *Dîvân*'ı vardır.⁴⁹

2. Mehmed Dede: Salih Dede'nin oğludur. Küçük yaşta iken babası vefat ettiği için tasavvufî terbiyesinde Niyâzî-i Mısrî'den istifade etmiştir. Hayatı ve eserleri biraz sonra kendisinden bahsedeceğimiz Şeyhî Mehmed Dede ile birbirine karıştırılır.⁵⁰ En meşhur mürîdlerinden biri Pendarî Ahmed Dede'dir (ö. 1708). Salih Dede'nin mürîdi Naci Ahmed Dede, Yenikapı Mevlevîhânesi'ndeki postnişinliğini -ihtiyarladığını sebep göstererek- Kârî-i Mesnevî Bolvadinli Pendarî Dede'ye bırakmıştı.

3. Salih Dede: Mehmed Dede'nin oğludur. Asıl adı

48 Sefîne, III/63; Bursa Dergâhları, 498.

49 İÜ. Ktp. Ty., Nu. 1245

50 Osmanlı Müellifleri, I; Gülzâr-ı Suleha, 108a; Hulâsa, 22a; Güldeste, 133; Bursa Dergâhları, 499.

Salih olan Zihni Salih Dede, dîvânı olan Mevlevî şeyhlerindendir.⁵¹ 1718 tarihinde “keşmekeş-i alâyık-ı dünyadan el çekip kurb-ı hamûşana vasil olmuştur.” Güldeste sahibi Belîğ Efendi’nin, postnişin oluşuna düşürdüğü tarih şöyledir:

Didi tebriğine geldikte Belîğ tarihin
Oldı sadru’l-fukara Salih Efendi’ye seza

Derviş Sahib, en meşhur mürididir. Derviş Sahib, Bursalı Mehmed Ağa’nın oğludur ve esas adı İsmail’dir.⁵²

4. Şeyhî Mehmed Dede: Sahib Salih Dede’nin kardeşidir. Ağabeyinin vefatından sonra şeyh olmuştur. Esas ismi Mehmed olup *Şeyhî*, şiirde kullandığı mahlasıdır.⁵³ Eserleri vardır.⁵⁴

5. Mehmed Sadık Dede: Salih Dede’nin oğludur. Abdussamed-zâde Seyyid Mehmed’in vefatına düşürdüğü tarih şöyledir:

Yâ ilâhî Şeyh Mehmed Sadık’ın
Cennet-i adn ola kabr-i enveri

Çok zaman ihlâsla olmuş idi
Salikân-ı Mevlevînin rehberi

Âkıbet câm-ı mematı nûş idüb
Hakk’a teslim eyledi can u seri

Oldı tarihi bu nazm-ı âbdâr
Nûş ide me’vada âb-ı kevseri⁵⁵

6. Ataullah Dede: Mehmed Sadık Dede’nin oğlu olan Ataullah Dede, 1768 tarihinde Mevlevîhâne’nin şeyhi olmuştur. Mi’râciye okunması geleneğini 1793 tarihinde Bursa Mevlevîhânesi’nde başlatan Dede, 1799 tarihinde vefat etmiştir. Muhtemelen bu Mi’râciye, bugün hâlâ

mi’râc geceleri Bursa’da okunan Nayî Osman Dede’nin (ö. 1729)

Evvel Allah adını yâd eyleriz
Dil dil olmuş kalbi dil-şâd eyleriz
diye başlayan mi’râciyesidir.⁵⁶

Dede’nin döneminde dergâh büyük bir onarım geçirmiştir. Bu onarımda Sadrazam Derviş Paşa’nın ve Cizyedârzâde Hüseyin Ağa’nın büyük gayretleri vardır. Bu onarım için uzun bir şiir yazan Abdussamedzâde’nin son beyti şöyledir:

Zahidâ, inkârı ko zira ki bu dergâh içre
Okunur şam u seher Mesnevî-i Mevlânâ
Gülzâr-ı Sülehâ yazılırken Dede postnişindi.⁵⁷

7. Ahmed Dede: Ataullah Dede’den sonra dergâhın şeyhliğini üstlenen Ahmed Dede 1803 yılında vefat etmiştir.⁵⁸

8. Salih Dede: Ataullah Dede’nin oğludur. Babalarının vefatından sonra ağabeyi Ahmed Dede ile beraber şeyh olmuş, onun vefatından sonra Salih Dede’nin şeyhliği müstakil olarak devam etmiştir. Merkez dergâh postnişini Hemdem Çelebi 1282 Rus harbine katılmak üzere İstanbul’a 9 derviş göndermiş, Salih Dede’yi de kendisine vekil tayin etmişti.⁵⁹

9. Mehmed Dede: Salih Dede’den sonra Mehmed Dede posta geçmiştir. Vezirlik rütbesi alınarak önce Kütahya’ya, daha sonra Bursa’ya sürülen Abdurrahman Nâfız Paşa (ö.1852) şeyhin dostlarından. Paşa vaktinin çoğunu Mevlevîhâne’de geçirir hatta meydanı süpürmüştü. Bir ara Şeyh Mehmed Dede kendisine, eski itibar ve rütbesine kavuşacağını söylemişti. Bu durum

51 Bursa Dergâhları, 500.

52 Tezkire-i Şuarâ-yı Mevleviyye; Semâhâne, 137.

53 Bursa Dergâhları, 501.

54 Gülzâr-ı Suleha, 108a, 123b, 124a; Bursa Dergâhları, 503.

55 Gülzâr-ı Suleha, 123b.

56 Metin Akar, *Türk Edebiyatında Manzum Mi’râcnâmeler*, İstanbul 1987; Mustafa Kara, “Mi’râc Mi’râciye ve Bursalı Safiye Hâtun’un Vakfiyesi,” *UÜ İFD*, S. VII, cilt: VII, Yıl: 7, (1998).

57 *age*, 123b; Bursa Dergâhları, 504.

58 Bursa Dergâhları, 505.

59 Gülzâr, 123b; Gölpınarlı, *age*, 175; Bursa Dergâhları, 505.

gerçekleşince Paşa, dergâha maddî kaynaklar bulmayı hiç de geciktirmemişti.⁶⁰

10. Nizameddin Dede: Babasından sonra postnişin olan Nizameddin Dede'nin bu görevi 21 yıl sürmüştür.⁶¹

11. Mehmed Şemseddin Dede: Bursa Mevlevîhânesi'nin son şeyhi olan Mehmed Şemseddin Dede 1854 yılında Bursa'da doğdu. Babası Nizamuddin Dede, annesi ise Emîr Sultan'ın torunlarından Ümmügülsüm'dür. Babası vefat ettiğinde yaşı çok küçük olduğundan şeyhlik görevini uzun yıllar dergâhın aşçıbaşısı Sabri Dede vekâleten yürütmüştür. 1888 yılında Abdülvahid Çelebi'den meşîhatnâme alan⁶² Dede 18 yaşında iken postnişin olmuştur. Arapça-Farça bilgisinin yanında tıp ve edebiyata da meraklı olan Dede, tekkelerin kapanmasına kadar bu görevi sürdürmüştür.⁶³

Birinci Dünya Savaşı'nda ilân edilen cihad-ı ekbere katılmak üzere 70 mürîdiyle beraber Konya'ya gitmiş, ancak şeyhlerin en kıdemlisi ve yaşlısı olması sebebiyle Veled Çelebi tarafından Çelebi Vekili olması uygun görüldüğünden tekrar Bursa'ya dönmüştür.⁶⁴

1925'ten sonra semâhânenin mescid haline getirilmesiyle bir müddet burada imam-hatiplik yapan Dede, 20 Ağustos 1930 tarihinde vefat etmiş ve dergâhın yanında bulunan Pınarbaşı mezarlığına defnedilmiştir⁶⁵. Meslektaş

Yâdigâr-ı Şemsî sahibi vefatına uzun bir şiirin sonunda şu tarihi düşürmüştür.⁶⁶

Söyledim cevher gibi Şemsî-i Mısrî tarihin
Erdi şeyhu'l-Mevlevî Şemsî de Mevlâsına
Bursa Mevlevîhânesinin Yapılışına Tarih
Kalenderhâne-i Burusa
Derâvişhâne-i Burusa
Geldi üçler tarihin dedi:

“MEVLEVÎHÂNE-İ BURÛSA” 1024⁶⁷

Bursa Mevlevihanesi ve Müzesi'nin yeniden yapı-
lışına tarih:

Mürşidimiz Mevlânâ dost
Güneşimiz Mevlânâ dost
Altı cihetten ney sesi

“YÂ HAZRET-İ MEVLÂNÂ DOST” 2023⁶⁸

60 M. Ziya, *Yenikapı Mevlevîhânesi*, 105; *Bursa Dergâhları*, 507.

61 *Bursa Dergâhları*, 510.

62 Gölparlı, *age*, 400.

63 Celâleddin Çelebi'nin Celâl Bayar'dan duyduğuna göre, tekkelerin kapanmasından önce dergâhta yapılan son semâ âyini Abdülhalim Çelebi idâre etmişti. (Şifahî bilgi). Ayrıca bkz. Demirağ, *age*, 46 vd.

64 M. Şemseddin Efendi'nin hayatı ile ilgili ilk bilgileri yıllar önce dostum Safiyyüddin Eşrefoğlu'nun aracılığıyla temin ettim. Kendisine teşekkür ederim. Bkz. *Bursa Dergâhları*, 513.

65 2023 yılında Mevlevihane son şeklini alırken mezarın üzerindeki demir şebeke çalınmıştır. Daha enteresan bir hırsızlık da aynı günlerde dergâh yeniden açılışı için gün sayarken kapının üzerine yerleştirilen sikke bir gece vakti çalınmıştır. Gerçekten hırsızlar, maharetlerini hayırlı işlerde kullansalar neler olmaz neler!

66 Dergâhın müdavimlerinden biri de İhtifalci Ziya Bey diye tanınan *Yenikapı Mevlevîhânesi* adlı eserin yazarıdır. 1892'de Bursa Lisesi Müdürü olan Ziya Bey'in ifadesine göre Paris'te çıkan gazeteleri dergâhta beraberce mütalâa ederlermiş. Hatta bir gün Rüştü Paşa asabî bir halde dergâha gelmiş ve bu gazeteleri kasederek şöyle demiş: “Efendim, bunları sokaklara atmalı. Herkes okusun, anlansın...” age.

67 Burada bir gerçeği de ifade edelim. Son kırk yılda Mevlevîhâne'nin yeniden inşası için Safiyyüddin Bey ile beraber baş vurduğumuz belediye başkanları ve siyasiler bize her zaman “Orası su deposudur, şehri susuz mu bırakalım” dediler. Bu ‘takıntı’dan kurtulmak için 2015 yılına kadar beklemek gerekti.

68 Son elli yılda şehrimizin tarihî dokusuyla ilgili yapılan tamir ve onarımlarda Safiyyüddin Erhan'ın gayreti ve alın teri vardır. Uludağ sırtlarında yeniden yapılan Üftade Dergâhı gibi Bursa Mevlevîhanesi'nde de bir ibadet coşkusıyla senelerce çalışmış, yıllar önce yıktırılan tarihî ahşap yapılardan kurtarıp sakladığı malzemeler bu binalarda kullanılmıştır. Çağdaş insanların/bizlerin anlamakta zorluk çektiği konu ise bütün bu hizmetlerin karşılığında kimseden tek kuruş almadığıdır.

Yıldırım Darüşşifası Örneğiyle Bursa'da Tıp Eğitimi

—
Prof. Dr. Osman Çetin*
—

* Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Emekli Öğretim Üyesi.

IX.

- XI. yüzyıllar İslâm Medeniyeti'nin göz kamaştırıcı çağlarıdır. Bu dönemde bütün dinî ilimlerde görülen gelişme ve ilerlemeler, fizik,

kimya, astronomi, matematik, coğrafya, tarih, felsefe gibi bilim dallarında da yaşandı. Bu gelişmeden tıp da nasibini aldı ve Abbasiler Devri'nde baş döndürücü tıbbî gelişmeler gerçekleşti¹.

Tıp, VI. yüzyıla gelinceye kadar Hippocrates, Galen, Dioscorides ve İskenderiye okulu doktorları ile bir hayli yol almıştı. VI. yüzyılda Cüdişapur bu gelişmeye mekân oldu. Kuzeybatı İran'da bulunan Cüdişapur, İran Kırsarı Anûşirvan zamanında Yunan, Yahudi, Hıristiyan, Süryanî, Hindû ve İranlı bilim adamlarının yoğun faaliyetlerine sahne oldu. Bir süre sonra önemli bir tıp merkezi haline geldi. Hastanelerin kurulduğu bu şehirde, tedavi yanında uygulamalı ve kuramsal tıp öğretimi de veriliyordu.

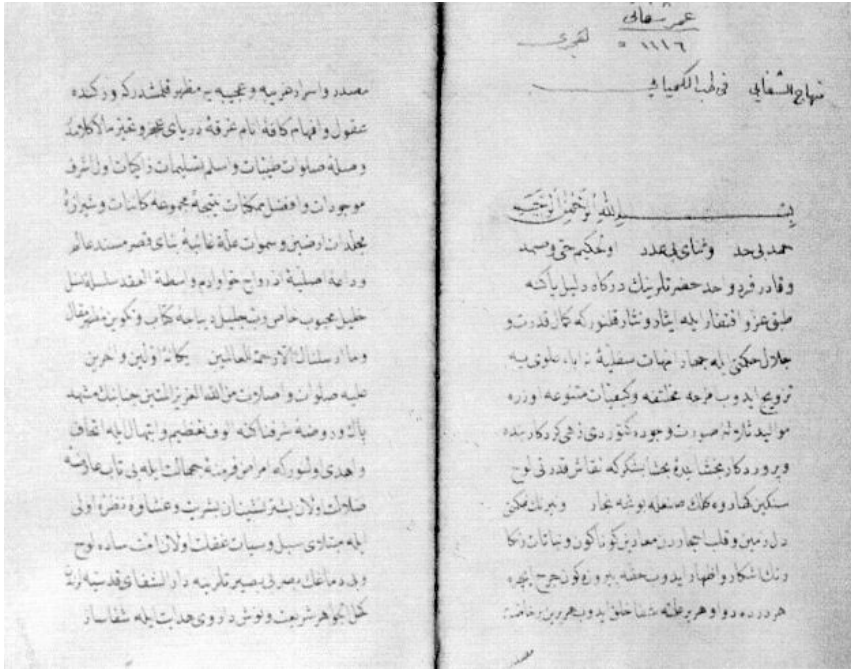
Müslümanlar erken bir devirde (638) Cüdişapur'u ele geçirdiler ve buradaki tıp geleneğiyle doğrudan temas kurdular. Aslında Araplar, daha önce VI. yüzyıl ortalarında yetersiz ölçüde bu teması sağlamışlardı. Meşhur Arap tabibi Haris b. Kelede tıp öğrenimi amacıyla Cüdişapur'a gitmişti. Kaynaklar, onun Sasani hükümdarıyla görüşmesini ve hükümdara yaptığı tıbbî tavsiyeleri naklederler.

Tıp, VIII. yüzyılda Bağdat'ta Müslümanların elinde

hızlı bir gelişme gösterdi. Halife Mansur, Cüdişapur'un en ünlü hekimi Circis b. Cibrail'i Bağdat'a getirtti. Halife Harun Reşid ve oğulları Emin ve Me'mûn'un Cibrail b. Buhtişû'ya saray doktorluğu görevini vermeleri Cüdişapur tabiplerinin Bağdat'a yerleşmelerini ve temsil ettikleri tıp geleneğini buraya taşınmalarını sağladı. Bu devirde Bağdat'ta ilk eczaneler açılmış, eczacılık, tıp ve özellikle göz hastalıkları ile ilgili kitaplar yazılmıştı. Eczacılar ve tabipler, Halife Muktedir'in 931'de çıkardığı bir emirname gereği uzman hekimlerin önünde imtihandan geçirildi ve başarılı olanlara diploma verildi. Aynı dönemde Bağdat hastanesinin ünlü hekimi Sinan, doktorlardan oluşan bir sağlık ekibiyle köy ve şehirleri dolaşarak sağlık taraması yapmıştı. Hapishanelerde doktorlar görevlendirilmişti. Kahire'de ilk hastane Ahmed b. Tûlun zamanında 872'de yapıldı. Bu devir hastanelerinde erkek ve kadınlar için ayrı koşullar bulunuyordu. Bazı hastaneler "*tıp kütüphanelerine*" sahipti ve buralarda *tıp dersleri* verilmekteydi. Böylece bîmâristan/dârüşşifa çatısı altında hem poliklinik hizmetleri yürütülüyor hem de tıp öğretimi sürdürülüyordu.

Abbasilerle başlayan bu uygulama daha sonra Müslüman Türkler tarafından benimsendi. Selçuklular bu geleneği Anadolu'da başarılı bir şekilde temsil ettiler. İslâm kültür ve medeniyetinin sağlık alanındaki

1 Philip K. Hitti, *Siyasi ve Kültürel İslâm Tarihi*, (çev. S. Tuğ), Boğaziçi Yayınları, İstanbul 1980, II, s. 555.

Ömer Şifâî'nin Minhâcü's Şifâ adlı eserinin önsözü (BYEBEK)

Ömer Şifâî'nin Minhâcü's Şifâ adlı eserinin önsözü (BYEBEK)

yansımalarını ifade eden hastanelere önem vererek hemen her şehirde dârüşşifa inşa ettiler.² I. Gıyaseddin Keyhüsrev, 1205'de kız kardeşi Gevher Nesibe adına Kayseri'de "Çifteler" diye bilinen ve birbirine bitişik iki binadan oluşan bir "dârüşşifa" ve "tıp medresesi" yaptırdı. I. İzzeddin Keykavüs, 1217'de Sivas'da, Mengüçik Emiri Ahmed Şah'ın eşi Turan Melik 1228'de Divriği'de, Atabey Ferruh Lala 1235'de Çankırı'da dârüşşifa inşa ettirdiler. Kastamonu, Akşehir, Tokat, Erzurum, Erzincan gibi diğer Selçuklu şehirlerinde de hastaneler vardı. XIII. yüzyılın en ünlü hastaneleri I. Alaaddin Keykubad ile Celaleddin Karatay'ın Konya'da yaptırdıkları dârüşşifalardı. Bu sağlık kuruluşlarına İlhanlılar tarafından 1308 yılında yaptırılan Amasya Dârüşşifası da eklendi.³ Hastaneler

zengin vakıflarla beslendi. Vakıf gelirleri bu sağlık kuruluşlarının asırlar boyu yaşamalarını sağladı.⁴

Anadolu Selçukluları ile Beylikler döneminde, önemli şehirlerde hatta küçük yerleşim birimlerinde, sadece hastaneler ve diğer sağlık kuruluşları yapılmamış, bu hastanelerde hekimler de yetiştirilmiştir. Anadolu Selçuklu Devleti XIII. yüzyılın ikinci yarısından sonra dağılmaya başlayınca özellikle Batı Anadolu'da yeni Türk Beylikleri ortaya çıktı. Beylikler eski tıp geleneğini sürdürdüler. Beylikler döneminde Türkçe devlet ve edebiyat dili olarak öne çıktı. Bunun doğal bir sonucu olarak bilim dili de Türkçeleşmeye başladı ve bazı hükümdar ve devlet adamları adına Türkçe tıp kitapları yazıldı veya tercüme edildi.⁵ Bu kitaplar da yüzyıllardır süregelen klâsik tıp

2 Nasr, Seyyid Hüseyin, *İslâm ve İlim*, çev. İ. Kutluer, İstanbul, 1989, s. 155; Hitti, age, II, 556-558.

3 N. Şehsüvaroğlu-Gönül Güreşsever, "Bilim ve Sanat Tarihi Bakımından Sabuncuoğlu Cerrahiyesi", Kültür ve Sanat, Kültür Bakanlığı Yayınları, İstanbul 1976, s. 44-51. Selçuklu tababeti ve hastaneleri hakkında ayrıntılı bilgi için ayrıca bk.: A. Süheyl Ünver, *Selçuklu Tababeti*, TTK, Ankara 1940; Nasr, age, s. 155.

4 Tabip Ahmed'in vefat eden Seyyid Mehmed yerine Sultan Alaaddin Darüşşifası'na ikinci tabip olarak atandığına dair, 31 Temmuz 1660 tarihli berat (*Konya Şer'iyeh Sicilleri*, s. 266), bu sağlık kuruluşunun, Osmanlılar devrinde de faaliyetini sürdürdüğünü göstermektedir.

5 Hacı Paşa, eş-Şifa adlı eserini kendisini himaye eden Aydınoğlu İsa Bey'e ithaf etmişti. Türk edebiyatında nazım ve nesir türünde çeşitli eserler veren Ahmed-i Dâî de Timurtaş Paşaoğlu Umur Bey (ö. 1461) in isteği üzerine, Ebû Nuaym el-İsfahânî'nin *et-Tıbbü'n- Nebevî* adlı eserini Türkçeye çevirmiş ve ona takdim etmişti.

Yıldırım Darüşşifası Avlusu

eğitiminde yerini aldı.

Osmanlılar Devri'nde bunlara yeni hastaneler eklendi. "Dârüşşifa", "Şifâhâne", "Bîmârhâne", "Bîmâristân", "Tîmârhâne" gibi değişik isimler alan Osmanlı hastanelerinin ilki Bursa Yıldırım Dârüşşifası'dır. Daha sonra Edirne, Manisa, İstanbul vs. şehirlerde yeni dârüşşifalar yapıldı ki bunların en meşhuru İstanbul Süleymaniye Dârüşşifası ve Tıp Medresesi'dir. XIX. yüzyıldan itibaren Türk tıbbi batılı bir karakter kazanmaya başladı. Dârüşşifa geleneği de yerini modern hastanelere bıraktı.

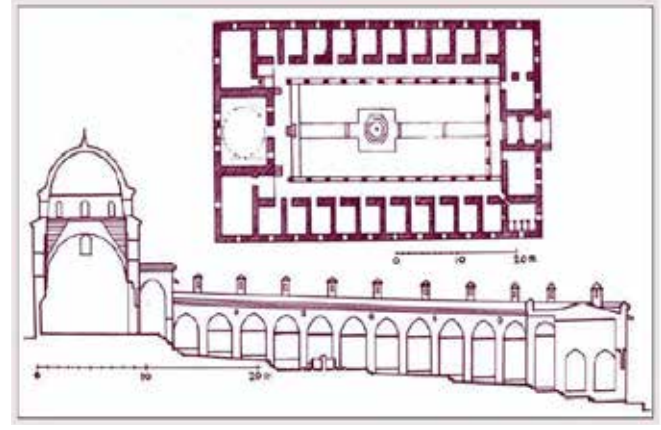
1827'de Tıbhâne ve Cerrahhâne-i Âmire kuruldu. 1838'de bu kuruluş modernleştirilerek *Mekteb-i Tıbbiye-i Adliye-i Şâhâne* adını aldı.⁶

Klasik Dönem Osmanlı tıbbı, Anadolu Selçuklu tıp geleneğine bağlıdır. O dönemin kültür merkezleri olan Mısır, Suriye, İran ve Türkistan'dan gelen bilim adamlarının eğitim ve eserlerinden önemli ölçüde beslenmiştir. Bir süre sonra Osmanlı tabiplerinin Avrupa'da gerçekleşen tıbbî gelişmeleri takip etmeye, batıda yazılan tıp kitaplarını tercümeleriyle tanımaya çalıştıkları görülür.

⁶ Geniş bilgi için bkz. Şehsüvaroğlu, B. N. ve ark, *Türk Tıp Tarihi*, Bursa 1984.

Yıldırım Darüşşifası onarımdan önce önce genel görünüşü

Yıldırım Darüşşifasının plan ve kesiti

Zamanla İslâm tıp geleneğinden batı tıbbına yönelik başlar. Bu sebeple Osmanlı tıbbını; *Beylik Dönemi, Klasik Dönem ve Batıya Açılış/Modernleşme Dönemi ve sonrası* olarak üç başlık altında incelemek mümkündür.⁷

Bu kısa açıklamadan sonra Bursa Yıldırım Dârüşşifası ve Bursa’da tıp eğitimi konusuna girebiliriz.

Yıldırım Dârüşşifası

“Bursa Yıldırım Külliyesi” vakfiyesi, Mayıs 1400 (Ramazan 802) tarihlidir. Vakfiyeye göre, Yıldırım Külliyesi içinde yer alan *Dârüşşifa*, külliyei oluşturan binaları kuşatan duvarın dışında bırakılmış ve Yıldırım Camii’nin doğusunda, tahminen camiye 250–300 metre mesafede inşa edilmiştir.

Yıldırım Dârüşşifası’nın inşa kitabesi bulunmamaktadır. Bu durum inşa tarihi hakkında değişik görüşlerin ortaya atılmasına sebep olmuştur. 1390–1394 yılları arasında yapıldığını ileri sürenler olduğu gibi⁸, 1398’den önce⁹ veya 1399’da yapıldığını ifade edenler de vardır.¹⁰ Osman Şevki Uludağ, hastanenin inşa tarihini 15 Mayıs

1400 olarak belirlemiştir.¹¹ Yıldırım vakfiyesinde yer alan “...ve keza, [Bursa’nın] doğusunda, küçük bir tepe üzerinde bina ettiği ve üst ve alt tarafından duvarla çevrili olan dârüşşifayı vakfetti...”¹² ifadesi, çevre duvarları ile birlikte inşa edilen bir binayı tasvir etmektedir. Aynı tasvir külliye için de söz konusudur ki bu da vakfiyenin külliye inşaatından sonra düzenlendiğinin bir işareti sayılabilir.

Dârüşşifa, yaklaşık 30x50 metre boyutlarında dikdörtgen bir yapıdır. Meyilli bir arazide kurulduğundan bina kademeli olarak yükselir. Giriş kapısı binanın ön (kuzey) cephesindedir. Klâsik Selçuklu dârüşşifaları tarzında yapılmış olup ortada yine kademeli olarak yükselen bir avlusu vardır. Bina, Yıldırım Külliyesi’nin diğer binalarından farklı olarak, ön cephesi dâhil tamamen moloz taştan yapılmıştır. Ayverdi, duvarlarının çok kötü bir işçilikle yapıldığını ve yanı başındaki külliye binalarında görülen titiz işçiliğin buraya yansımadığını, bu durumun insana, camiye yapanlarla dârüşşifayı yapanların başka kişiler olduğunu düşündürdüğünü söyler.¹³

Binanın kuzey cephesinde, portalin iki yanında dört oda yer alır. Bunlardan kuzeybatı köşesindeki iki

7 Bayat, Ali Haydar, “Osmanlı Devleti’nde Tıp Eğitimi”, *Osmanlıda Sağlık I*, Editörler. C. Yılmaz- N. Yılmaz, İstanbul, 2006, c. I, s. 239.

8 Bedri Yalman, Bursa, İstanbul 1977, s. 11.

9 Kamil Kepecioğlu, *Bursa Kütüğü*, c. I, s. 350.

10 Kazım Baykal, *Bursa ve Anıtları*, Bursa 1993, s. 155.

11 Uludağ, *age*, s. 87.

12 Ayverdi, Ekrem Hakkı, “Yıldırım Bayezid’in Bursa Vakfiyesi ve Bir İstibdalnamesi”, *Vakıflar Dergisi*, VIII, s. 38.

13 Ayverdi, Ekrem Hakkı, *Osmanlı Mimarisinin İlk Devri*, İstanbul, 1966, I, s. 456.

Yıldırım Darüşşifası onarımdan önce

oda doktor ve eczacıya aittir. Kuzeydoğuda yer alan iki odadan birinin mutfak, köşedeki mekânın ise helâ olduğu tahmin edilmektedir. Girişin sağındaki odalarda birbirine geçilebilmekte olup her ikisinde birer ocak vardır. Dış cephe duvarındaki ocak ecza kaynatmak, orta duvardaki ısınmak için yapılmıştır.

Dârüşşifanın odaları, avlunun iki tarafında sıralanmış olup sağ ve solda onar oda bulunur. Odalar, genellikle 3.30 x 3.60 metre boyutlarındadır ve hepsinde birer ocak vardır. Meyil sebebiyle odalardaki kot aynı değildir. Sağ baştaki iki oda hariç, diğerleri avlunun uzun eksenine paralel tonozlarla kapatılmıştır. Odaların önünde, 12'şer sütuna oturan bir revak yer alır. Revak, portal girişinde de devam eder.

Binanın güney cephesinde, ortada 9.40 x 7.67 metre boyutlarında, üstü kubbe ile örtülü büyük bir salon, köşelerde de tonozlu 5.62 x 7.90 metre boyutlarında iki büyük oda yer alır. Salon, muhtemelen hasta muayenesi ve tedavisi için kullanılmıştır. Osman Şevki Uludağ, büyük

salonun güney duvarındaki mihrap hücreğine bakarak, burasının hastanenin mescidi olduğunu belirtmiştir.

Odalar ve salonlar, her cepheden dışarıya açılan pencerelerle aydınlatılmış olup bahçede bir de şadırvan bulunmaktadır¹⁴.

Dârüşşifa, yapıldığı tarihten itibaren zaman zaman tamir edilmiştir. Bu tamirlerle ilgili bilgileri eski kaynaklarda bulmak pek mümkün olmamakla birlikte, Bursa

Mahkeme Sicillerinde bazı tamir kayıtlarına rastlanmaktadır. Mesela Nisan 1669 tarihli bir kayıta, Yıldırım Külliyesi'ni oluşturan cami, medrese, türbe, dârüşşifa ve suyolları tamiri için 241.099 akçe harcandığı ve bunun 12.320 akçesinin dârüşşifada kullanıldığı belirtilmektedir¹⁵

Yıldırım Bayezid, Uludağ eteklerinden getirttiği "Akçağlan" suyu ile külliyesinin su ihtiyacını karşılamıştır.

Dârüşşifa, özellikle XVIII. ve XIX. yüzyıllarda bakımsız kalmıştı. 1855 Bursa depremi sırasında camiler, hanlar, hamamlar, türbeler ve yüzlerce evle birlikte bir süredir kullanılmayan Dârüşşifa da büyük ölçüde hasar görmüş ve artık tamamen kullanılamaz bir hâle gelmişti. Yıkılan veya hasarlı olan binaların bir kısmı daha sonra tamir edilmişse de bir kısmına dokunulamadı. Dârüşşifa tamir edilemeyen binalar arasında yer aldı.

XX. yüzyıl başlarında bu önemli sağlık kuruluşunun hiç de iyi bir durumda olmadığını biliyoruz. Osman Şevki Uludağ, hastanenin 1925 yılındaki harap hâlini şöyle tasvir eder: "Bina, hâlihazırda büyük bir sefalet ve perişanlık içinde

14 Ayrıca bkz: Ayverdi, agm, VD, VIII, s. 37-47; Ayverdi, age, I, 454-458; Sedat Çetintaş, *Türk Mimari Anıtları, Osmanlı Devri, Bursa'da Murad I. ve Bayezid I Binaları*, İstanbul 1952, s. 38-47; Albert Gabriel, *Une Capitale Turque Brousse*, Texte I, Paris, 1958, s. 65-68; Uludağ, age, s. 87. Şehsüvaroğlu ve ark, *Türk Tıp Tarihi*, s. 25-26.

15 *Bursa Şeriye Sicilleri* (BŞS), B 96/301, 24b.

olmakla beraber vaktiyle harcanan emeğin, verilen önemin derecesini üstünkörü bir bakış bile takdir eder. Kısmen taş yığınının ibaret olan bu ilk irfan müessesemizin, belki de evkafından başka şekilde istifade etmek kasdiyle tahrib edilmesi, Türk tababetinin tarihi için bir kayıptır. Sağlam kalan birkaç daire, baruthane yapılmıştır.”¹⁶

Bu önemli sağlık kuruluşunun büsbütün yok olmasını önlemek için Milli Eğitim Bakanlığı 1940’lı yıllarda bir çalışma başlattı. Mimar Sedat Çetintaş, 1944 sonbaharı ile 1945 ilkbaharında yok olmak üzere olan dârüşşifanın kalıntıları üzerinde kazı çalışmaları yaptı ve 1947 sonbaharında çalışmaları tamamladı. Bu araştırmalarla ilgili mimarî tespitlerini daha sonra yazdığı bir eserde ele aldı.¹⁷

Dârüşşifanın tamamen yok olmasını istemeyen Bursa Vakıflar Bölge Müdürlüğü, 2 Mayıs 1991 tarihinden itibaren dârüşşifanın yeniden ihya edilmesi faaliyetini başlattı. Dârüşşifa, adeta yeniden yapılracasına köklü bir onarımdan geçirildi. Bu son büyük onarımdan sonra bir süre “Bursa Yıldırım Dârüşşifa Göz Merkezi” adıyla hizmetini sürdürdü.

Dârüşşifa Personeli

Yıldırım Dârüşşifası’nda görev yapan personel, hizmet alanlarına göre üç grup altında toplanabilir: Bir kısmı külliyeinin, dolayısıyla dârüşşifanın yönetiminden sorumlu olan kişilerdir. *Mütevelli*¹⁸, *kâtip* ve *vekilharç*¹⁹ bunlar arasında yer alır. İkinci grubu sağlık personeli oluşturmaktadır. Üçüncü grupta dârüşşifadaki sağlık hizmetlerinin aksamadan sürdürülmesini sağlayan yardımcı hizmet elemanları yer alır.

Bursa Yıldırım Dârüşşifası’nda görev yapan sağlık personeli ile ilgili temel bilgileri Sultan Bayezid Vakfıyesi’nde bulmak mümkündür. Vakfiyeye göre

Yıldırım Darüşşifası büyük salonunun harap hali

hastanede, 3 tabip, 2 şerbetçi, 2 eczacı, 1 aşçı ve 1 ekmekçi olmak üzere 9 kişi görevlendirilmişti. Bunlardan ikisi (aşçı ve ekmekçi) yardımcı hizmet elemanıydı.

Tabipler: Yıldırım Dârüşşifası’nda sağlık hizmetlerini yürüten 3 tabipten birisi *reis-i etibbâ* yani “Baştabip” idi. Buna *tabib-i evvel* (birinci tabip) de deniliyordu. Hastanedeki her türlü sağlık hizmetinden baştabip sorumluydu. Diğer sağlık personeli ona bağlı olarak çalışırdı.

Hastanedeki her sağlık personeli gibi baştabiplerin de *kavânîn-i tibbiyyeye* (tıp yasalarına) uymaları gerekiyordu. Tıbbın gereklerini yerine getirmeyen tabib-i evveller derhal görevlerinden alınırlardı.

Külliyeinin, dolayısıyla dârüşşifanın idarî bakımdan yönetimi mütevellieye ait olduğundan baştabip ile mütevellinin iyi geçinmeleri istenirdi. Baştabip, hasta tedavisi ve diğer meslekî konulardaki problemlerin çözümü için mütevellie ile iş birliği yapmak zorundaydı. Meselâ, 1754 tarihli bir sicil kaydında, baştabip olan Mehmet Efendi, mütevellie ile iyi geçinmesi konusunda uyarılmıştı.²⁰

Dârüşşifanın yönetimi, bakım ve tamiri mütevellieye ait bulunmakla beraber başhekim ve diğer hekimler, bu

16 Uludağ, age, s. 87.

17 Geniş bilgi için bkz. Çetintaş, age, s. 38-47.

18 Vakıf yöneticisi.

19 Eski konaklarda ve gereken diğer yerlerde her türlü masrafı görmeye ve alış veriş yapmaya memur kişi. İhtiyaçlar kethüdâ tarafından belirlenir, alış veriş ve para sarfını vekilharç yapardı.

20 BŞS, B 122/336, 8a.

sağlık kuruluşunu yakından ilgilendiren pek çok konuya doğrudan müdahale ederlerdi.²¹ Mart 1527 tarihli bir mahkeme kaydından anlaşıldığı kadarıyla Şerbetçi Ruhullah çok tembel olduğu ve bu nedenle şerbetçilik hizmeti aksadığı²² iddiası ile baştabip ve diğer tabipler tarafından şikâyet edilmiş ve yerine, bu işi yapabilecek, hastalara ve dârüşşifaya faydalı olabilecek birinin atanması istenmişti.²³

Baştabiplerin, dârüşşifada özel odaları vardı.

Yıldırım Dârüşşifası'nda tabib-i evvele (baştabip) bağlı olarak *tabib-i sâni* yani ikinci tabip de görev yapıyordu. Kaynaklarda pek çok ikinci tabibin adına rastlanmaktadır. Hatta vakfiyeye göre bir de üçüncü tabip kadrosu bulunuyordu. Ancak uzun süre bu kadro boş bırakılmıştır. İlk defa bu kadronun ne zaman doldurulduğu bilinmemekle beraber 1703'de Mehmet Halife'nin kendi isteğiyle ayrılması sonucu üçüncü tabipliğe başka bir Mehmet'in atandığı bilgisi bir belgede yer almaktadır.²⁴

Mahkeme sicilleri başta olmak üzere diğer tarihî kaynaklarda, zaman zaman dârüşşifa hekimlerinden sadece, "*timarhânedeki tabib olan Seyyid Taceddin*", "*dârüşşifada sâbikan (eskiden) tabib olan Mevlâna Kasım*" veya "*bîmârhâne tabibi olan hekim Hoca bin Abdullah*" gibi ifadelerle, hangi tabiplik kadrosunda istihdam edildikleri belirtilmeyen, yalnızca dârüşşifa hekimi olduklarına işaret olunan doktorlara da tesadüf edilmektedir. Bursa'da çalıştıkları bilinen, fakat dârüşşifa ile ilişkileri hakkında açık bir bilgiye sahip olmadığımız doktorlar da vardı.

Tabib-i sâniler, göreve baştabibin arzı²⁵ ile gelebilirlerdi.²⁶ Baştabibin ölmesi, başka bir yere naklen gitmesi, istifası veya görevinden alınması hâlinde, ikinci tabipler tabib-i evvelliğe yükselirlerdi. Bazen baştabiplik kadrosuna kurum dışından, özellikle İstanbul'daki Süleymaniye Tıp Medresesi müstaid²⁷ ve şâkirdlerinden²⁸ birinin atandığı da oluyordu.²⁹

Cerrahlar: Dârüşşifada görev yapan ikinci gruba giren sağlık elemanları *cerrahlardır*. Yıldırım Vakfiyesi'nde cerrah kadrosuna yer verilmemiştir. Buna rağmen oldukça erken bir devirde sağlık personeli arasında cerrahlara rastlanmaktadır. 1484 yılında dârüşşifada bir cerrah görev yapıyordu.³⁰ 1579 ve 1662 yıllarına ait iki ayrı vakıf muhasebe kaydından dârüşşifada iki cerrah kadrosu bulunduğunu öğreniyoruz.³¹

Belgeler, bu iki cerrahtan birinin *cerrahbaşı* olarak görevlendirildiğini gösteriyor. Böylece hem sağlık personeli arasındaki hiyerarşi korunmuş hem de cerrahî müdahalelerin daha düzenli yapılması sağlanmış olmalıdır. *Cerrahbaşı*'nın hastane dışında da görevleri vardı. Yaralama, ölüm ve benzeri diğer olaylarda mahkeme tarafından oluşturulan keşif heyetinde bulunmak ve rapor hazırlamak bu görevler arasında yer alıyordu.³² Bu tür keşif olaylarında dârüşşifanın diğer hekim ve cerrahlarına veya dışarıda serbest çalışan tabip ve cerrahlara da görev veriliyordu.

Bursa Yıldırım Dârüşşifası'nda önemli ameliyatlar yapılmış ve bu ameliyatları yapan cerrahlar devrin iyi

21 Mayıs 1587 tarihli bir sicil kaydında, ikinci tabip Mehmet bin Mustafa'nın mahkemeye başvurarak, Yusuf bin Abdullah adındaki kişinin dârüşşifaya akan suyu kendi evine çevirdiğini ve hastanenin susuz kaldığını şikâyet ve adı geçen kişiye engel olunmasını talep ettiğini görüyoruz. Sicillerde benzer davalara sıkça rastlamak mümkündür (BŞS, A 145/173, 65a).

22 "...hizmetinde fevka'ı-had tekâsül ve tehâvünü olup şerbetçilik hizmeti muattal ve muhtell kalmıştır..."

23 BŞS, A 40/45, 4b.

24 BOA, Cevdet-Sıhhiye, No: 644.

25 Arz, bir iş hakkında düzenlenen resmî evrakın padişaha veya üst makamlara sunulması demektir.

26 BŞS, A 35/35, 472b.

27 Asistan.

28 Talebe, medrese/üniversite öğrencisi.

29 BŞS, B 110/324, 1b; B 250/ 478, 1b.

30 BŞS, A 4/4, 46ab.

31 BŞS, A 138/165, 44b; B 133/384, 38ab.

32 BŞS, A 137/164, 21b.

İlk Osmanlı Vakıf Hastanesi Bursa Yıldırım Darüşşifası

yetişmiş muktedit hekimleri arasında yer almışlardı.

Cerrahların, ameliyattan önce hastanın rızasına başvurmaları ve *rıza senetlerinin*³³ mahkemenen alınması, pek çok cerrahî operasyonun, dolayısıyla cerrah adının sicillerde yer almasına neden olmuştur.

Kehhâller: *Kehhâl*, göz hekimi demektir. Bunlar da tabip ve cerrahlar gibi alanlarının uzmanı kişileri idi.

Vakfiyede, dârüşşifa kadroları arasında kehhâle rastlanmamaktadır. Bu konuda görebildiğimiz ilk belge, 16 Haziran 1525 tarihli dir. Belgede, maaşının azaltılması sebebiyle kehhâl Bedreddin'in görevinden ayrıldığı, düşük

ücretle başka kehhâl bulunamadığı için ücret artışı isteğinin kabul edildiği anlaşılmaktadır³⁴.

Dârüşşifada kehhâlin ilk defa ne zaman istihdam edildiği bilinmiyor. 1525 yılı ile dârüşşifanın kuruluş tarihi arasında 125 yıllık bir süre bulunuyor. Bu sırada İstanbul'da inşa edilen Fatih Dârüşşifası'nda bir kehhâlin görev yaptığını biliyoruz. Muhtemelen şartların zorlamasıyla, İstanbul Fatih Dârüşşifası da örnek alınarak Bursa Yıldırım Dârüşşifası'nda kehhâl kadrosu ihdas edilmişti. 1565³⁵ ve 1662³⁶ tarihli iki vakıf muhasebe kaydında kehhâllere rastlanması, 1706 tarihli, Kehhâl Mahmud'un

33 Aydınlatılmış Onam Belgesi

34 BŞS, A 35/35, 410a.

35 BŞS, A 29/33, 140b.

36 BŞS, B 133/348, 38ab.

öldüğüne ve yerine Abdülkerim'in atandığına dair belge, bu uygulamanın sürdürüldüğünü gösteriyor.

Eczacı ve Şerbetçiler: Yıldırım Dârüşşifası'nda kuruluşundan itibaren iki *eczacı* ve iki şerbetçi kadrolu olarak çalışmıştır. Dârüşşifa binası giriş kapısının sağındaki iki odadan birinin eczane olarak düzenlenmesi, daha başlangıçta eczacı istihdamının düşünüldüğünü göstermektedir. Vakfiyede, eczacılardan *saydalâniyyân-ı aşşâbân* diye söz edilmektedir.³⁷ Ne var ki, 1505 yılına kadar, arşiv belgelerinde dârüşşifada çalışan eczacılarla ilgili bir kayda rastlanmamıştır.

Dârüşşifada görevli olan şerbetçilerle ilgili bazı kayıtlara sahip bulunduğumuzu belirtmemiz gerekiyor. Meselâ, 13 Mart 1527 tarihli bir kayıttan, tembelliği sebebiyle görevinden alınan Ruhullah yerine Pir Ahmed'in şerbetçilik kadrosuna atandığı, aynı tarihte Hoca Yarcan'ın da şerbetçi olduğu anlaşılmaktadır. Böylece 1527'de her iki şerbetçilik kadrosunun dolu olduğunu anlaşıyor. Ayrıca Eylül 1565 tarihli "Yıldırım Vakfı Muhasebe" kaydında dârüşşifa personeli sayılırken bir şerbetçi ve bir aşşâb (eczacı) kadrosuna rastlanmaktadır.

Yardımcı Personel: Dârüşşifanın yönetiminden ve bazı işlerin yapılmasından sorumlu olan *vekilharç*, gelir ve giderlerinin muhasebesini yapan *kâtip*, *aşçı* ve *ekmekçi*, ambar memuru olarak çalışan *kilârî*, vakfın malları ambar ve kilere konulduktan sonra kapıları kilitleyip mühürleyen *mühürdâr*, bu önemli sağlık kuruluşuna giriş çıkışların belli bir disiplin içerisinde sürdürülmesini sağlayan *bev-vâb/kapıcı*, *kayyım*, temizlik hizmetlerini yürüten *ferrâş*, hastane *imamı* ve *gassâl*, hastaların çamaşırlarını yıkayan *câmeşûy*, alım satım işlerine bakan *kilârî* ve son olarak gerekli olan etin, günlük olarak kasap ve mezbahalardan satın alınıp taşınması ve mutfağa tesliminden sorumlu olan *et hamalı* üçüncü gruba giren personel arasında yer almışlardır. Sonuç olarak başlangıçta 9 kişi olan dârüşşifa personeli zaman içinde 28'e yükselmiştir.

37 Ayverdi, agm, VD, s. 37 vd.

38 BŞS, A 4, 47a; BŞS, A 19, 143b, 328a; Ayrıca bkz: Kamil Kepecioğlu, *Bursa Kütüğü*, (haz. H. Algül-M. Hızlı-M. Kara-O. Çetin-M. A. Yediylıdız), Bursa 2008, c. I, s. 124.

39 Şemseddin Sami, *Kamusu'l-A'lam*, Mihran Matbaası, İstanbul, 1306/1889, c. I, s. 554.

40 Kepecioğlu, age, c. IV, s. 75.

Dârüşşifada Yürütülen Tıbbî Faaliyetler

Dârüşşifaya kabul edilen hastaların hastalıkları hakkında ayrıntılı bilgi bulmak mümkün olmamaktadır. Ancak hasta ve hekimler arasında çıkan bazı anlaşmazlıkların mahkemeye intikal etmesi veya dârüşşifada vuku bulan bazı ölüm olaylarının hukukî sonuçları düşünülerek sicillere geçirilmek istenmesi, özellikle cerrahî müdahalelerde hasta veya velisinden alınmasına ihtiyaç duyulan rıza senetlerinin mahkeme defterlerine yazılması dolayısıyla çok az da olsa bazı hastalıklar hakkında bilgi bulunabiliyor. Tamamı olmasa bile bir kısmının mutlaka dârüşşifada gerçekleştirildiği kesin olan bu ameliyatlarda, hastaların ayağı kesiliyor, mesanedeki taşlar çıkarılıyor, boyundaki *hanâzır zahmeti* (sıraca, scrofulous tümör) tedavi ediliyor, erkek cinsel organında görülen *nasûr-i bevlî* (idrar yollarının marazî olarak sertleşmesi) rahatsızlığına müdahale ediliyor, vücuttaki kurşunlar çıkarılıyor, kırık-çıkıklara bakılıyor-
du.³⁸ Yıldırım Dârüşşifası'nda çeşitli hastalıklar yanında akıl ve sinir hastalarının da tedavi edildiği anlaşıyor. Fatih Devri'nde, Çandarlı Halil Paşa'nın oğlu İbrahim Paşa *mecnundur/delidir* denilerek dârüşşifaya yatırılmıştı.³⁹ Ayrıca dârüşşifada erken dönemde göz hekimleri de yer almış ve burada göz hastalıkları da tedavi edilmişti.

Kadınların/hâkimlerin, kendi uzmanlık alanları dışında kalan konularda, zaman zaman bilirkişiler görevlendirdikleri ve onlardan aldıkları raporlara göre karar verdikleri biliniyor. Mahkemeye intikal eden ve aydınlatılması gereken ölüm olaylarında otopsi yapma, cinayet ve yaralama vakalarında gerekli raporları düzenleme, hastalıkların tespit ve teşhisinde bulunma gibi işlerde tabip ve cerrahların görevlendirildikleri görülmektedir. Belgelerde *keşif* adı verilen bu iş için tabip veya cerrahla ehliyetli bazı kişilerden oluşan bir bilirkişi heyeti oluşturuluyordu.⁴⁰ Özellikle halkın çok çekindiği frengi ve cüzzam konusundaki itham ve iddiaların açıklığa

Çıkkık tedavisi minyatürü

kavuşturulması için mahkemelere sıkça başvuruluyordu. Bu durumda kadılar, tabip ve cerrahlardan oluşturdukları bilirkişilere konuyu havale ederek onların verdikleri raporlara göre karar veriyorlardı.⁴¹

Bütün bunların yapılabilmesi için tabip, cerrah, kehhâl, eczacı vb. gibi sağlık personelinin belli bir eğitiminde geçmesi gerekiyordu.

Bursa'da Tıp Eğitimi

Osmanlılar devrinde bir meslek ve sanat öğrenmenin belli usulleri vardı. Örgün eğitim kurumları medreselerdi. Medreseler din adamı yanında devletin ihtiyaç duyduğu bürokratların yetiştiği yerd. Bürokrasiyi besleyen ikinci önemli kaynak Osmanlı Sarayı'nda yer alan *Enderun* okulu. Fırıncılık, aşçılık, dokumacılık, terzilik, kasaplık, demircilik, nalbantlık, mimarlık, marangozluk, hattatlık vb. mesleklerde çalışan sanat ve meslek erbabı ise genellikle usta-çırak ilişkisiyle yetiştirilirdi. İnsanların kişisel gayretleri, okumaları ve uygulamaları meslek sahibi olmanın üçüncü yolu.

Pek çok sanat ve zanaat ancak bu usulle varlığını sürdürebilmiştir.

Çocuklar, anne-babaları veya diğer yakınları onların yokluğunda da *velâyet-i âmme/kamusal velâyet* hakkına sahip kadılar/hâkimler tarafından bir uzmana, sanatkâra veya ustaya teslim edilerek meslek sahibi olmaları sağlanırdı. Usta ve sanatkârlar genellikle mesleklerini kendi çocuklarına da öğretirlerdi. Bu anlayış pek çok mesleğin kuşaklar boyunca aynı ailede devam edip gitmesini sağlamıştır. Her zaman olmasa bile usta çırak ilişkisi kurulurken tarafların bazı istekleri olur, bunlar resmi bir sözleşme hâline getirilir ve mahkemede tescil edilirdi. Bu sebeple mahkeme kayıtlarında sayısız *iş sözleşmesinin* yer aldığı görülmektedir. Çırak olan çocuklar belli bir süre ustalarının yanında kalır ve genellikle günde 1-2 akçe ücret alırlardı. Bazı akitlerde giyecek ve yiyecek taleplerine de rastlanmaktadır.⁴² 1588 yılında Yıldırım Mahallesi'nde oturan Ramazan kızı Gülistan, *vâlecilik*⁴³ sanatını öğrenmek amacıyla üç yıllığına Sultan/Yeşil Mahallesi sakinlerinden bir vâle ustası kadına 300 akçe verdiğini mahkemede tescil ettirmişti.⁴⁴ Bu örnekte olduğu gibi sanat ve meslek sahibi olmak için öğreticisine para vermek nadir görülen bir şeydi.

Yukarıda kısaca özetlediğimiz meslek edinme ve bir alanda uzmanlaşma uygulaması her biri bir esnaf grubu olarak kabul edilen tabiplik, cerrahlık, kehhâllik, eczacılık gibi tıpla ilgili meslekler ve mensupları, başka bir ifadeyle *tıp eğitimi* bakımından da geçerliydi.

Osmanlı Klasik Dönemi'nde bir kısım hekimler, meslekî bilgi ve eğitimlerini tıp medreselerinde alarak yetiştiriyorlardı. Ancak *tıp eğitimi alacakların öncelikle klâsik medrese tahsilini yapmış olmaları gerekiyordu. Medrese eğitimi alan tabipler, ilmiye sınıfından sayılıyor, gerektiğinde ilmiye*

41 BŞS, A 40, 178b; A 47, 80b; A 137, 21b; A 150, 228a; Kepecioğlu, age, c. II, s. 125.

42 BŞS. A145/29b.

43 Vâle; bir çeşit ipek kumaşa verilen isim olup genellikle vâle-meşdûd olarak kullanılır. Meşdûd da Bursa ipeğinden yapılmış bir çeşit kumaştır.

44 BŞS. A145/245a. (... Bursa'da Merhum Yıldırım Bayezid mahallesinden Gülistan bnt. Ramazan tarih-i kitabdan üç yıl tamamına varınca üç yıl tamam olduktan sonra 300 nakit akçe virüb vâlecilik sanatını bana talim için nefsimi mezburbye icareye virdüm deyû itiraf idicek)

kadrolarında görev alabiliyorlardı.⁴⁵ İstanbul Süleymaniye Külliyesi bünyesinde 4 medrese ile 1 *dârülhadis* vardı. Ayrıca tıp eğitiminin verildiği Süleymaniye Tıp Medresesi ve bir uyulama hastanesi olan Süleymaniye *Dârüşşifası* bulunmaktaydı. Bir müderrisin gözetiminde 8 *dânişmend*in⁴⁶/*şâkird*in eğitim gördüğü Süleymaniye Tıp Medresesi bir ihtisas medresesiydi. Evliya Çelebi buradaki *şâkird*lerin *cemâat-i şâkirdân-ı etibbâ* denilen bir sınıf oluşturduklarını belirtir. Başarılı *dânişmend*lerden seçilen bir *muîd* yardımcı öğretim görevlisi sıfatıyla müderrisin verdiği dersleri öğrencilere tekrar ettirirdi. *Şâkird*ler usta olduklarında üçüncü ve ikinci tabip olarak *dârüşşifalara* gönderilirlerdi. Fâtih *Dârüşşifası* ve Süleymaniye Tıp Medresesi *dârüşşifalara*, saraylara ve orduya tabip yetiştiren başlıca kurumlardı.⁴⁷

Tıp eğitiminde, özellikle usta-çırak ilişkisi ile yürütülen faaliyetlerde eğitimin yalnızca gözlemlere dayandırılması söz konusu değildi. Bir hekim, hangi tür eğitimden geçerse geçsin kendisini tıp kitaplarından uzak tutamazdı. Ayrıca mesela Süleymaniye Tıp Medresesi'nde tamamen dönemin bilimsel verilerine ve kaynaklarına dayalı eğitimin yapıldığı, o zamana kadar yazılmış meşhur kitapların okutulduğu görülmektedir. İbnü'l-Baytar, İbnü'n-Nefis, er-Râzî, İbn Sinâ, Demirî ve Hacı Paşa'nın tıp kitapları XVI. yüzyılda bu tıp medresesinde okutulan kitaplardan sadece bir kaçıdır⁴⁸. *Dânişmend*ler tıp medresesindeki eğitimleri sırasında gösterdikleri başarıya göre *dârüşşifalara* veya Saray'a hekim olarak atanıyorlardı. Hekim adayı öğrenciler, özel hocalardan da ders alarak kendilerini yetiştiriyorlardı.

Evliya Çelebi, Edirne II. Bayezid Külliyesi içinde, *dârüşşifa* yanında bir tıp medresesi bulunduğunu ve burada hekim yetiştirildiğini belirtiyor.⁴⁹

Tıp medreselerinin yaygınlaşmaması, bazı hekimlerin tıp eğitimini ülkenin çeşitli şehirlerindeki (İstanbul, Bursa, Edirne, Manisa, Amasya gibi) *dârüşşifalarda* alarak yetiştirmelerini zorunlu kılıyordu. Bu sağlık kurumlarında *tabip şâkirdi* adı verilen öğrenciler tabiplerin yanında çıraklık yapar teorik bilgilerini artırır, pratiklerini geliştirir ve usta hekim olarak icazet/diploma alırlardı. Fâtih *Dârüşşifası*'nda bir eğitimci bulunduğu ve usta-çırak usulüyle hasta başında eğitim gören tıp öğrencilerine odalar ayrıldığı arşiv belgelerinden öğrenilmektedir. Vakfiyeye göre bu *dârüşşifada* tıp öğrencilerine günde 6 akçe maaş verileceği kaydı yer almaktadır.⁵⁰ Bursa'da Yıldırım Bayezid Külliyesi bünyesinde bir medrese ve *dârüşşifa* bulunduğu halde ayrı bir tıp medresesi yoktu. Diğer pek çok Osmanlı *dârüşşifasının* durumu da böyleydi. Tıp medreselerinde yetişen tabip sayısı ise bütün Osmanlı *dârüşşifalarını* besleyecek durumda değildi.

Yıldırım Bayezid vakfiyesinde *dârüşşifa* personeli arasında tıp öğrencilerine yer verilmemiştir. Ayrıca vakıf muhasebe kayıtlarında *dânişmend*lere ödeme yapıldığına dair bir kayıt da bulunmuyor. Ne var ki vakfiyede yer almayan pek çok görevli, zamanla ortaya çıkan ihtiyaçlar göz önünde bulundurularak, hizmet kadrolarında yer almıştır. Bu nedenle bu gelenek, yani usta-çırak ilişkisi içinde tabip, cerrah, kehhâl ve eczacı yetiştirilmesi usulü Bursa Yıldırım *Dârüşşifası*'nda da sürdürülmüştür. Sağlık

45 IV. Mehmet devrinde hekimbaşı olan Mustafa Fevzi Efendi'nin torunu Mehmed Emin Efendi (ö. 1747) bunun güzel bir örneğidir. Klasik medrese eğitiminden sonra hekim olmuş, kadılık yapmış, hekimbaşılığa ardından da şeyhülislamlığa yükselmiştir. (Mehmed Süreyya, Sicilli Osmanî, Yayına hazırlayanlar Nuri Akbayar - Seyit Ali Kahraman, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 1996, II/969; Mehmet İpşirli, "Mehmed Emin Efendi Hayâtizâde", TDV İslam Ansiklopedisi, Ankara 2003, 28/478).

46 M. Zeki Pakalın *şâkirdin*, resmî dairelerde şimdiki *stajyer* yerine kullanılan bir tabir olduğunu, mektep talebesi ile sanat öğrenmek üzere bir ustanın yanına devam eden çıraklara da bu adın verildiğini belirtir. (Bkz. M. Zeki Pakalın, Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü, İstanbul 1978, c. III, s. 305.)

47 Sar, Nil, "Tıp", TDV İslam Ansiklopedisi, İstanbul 2001, 41/106.

48 Geniş bilgi için bkz.: Yasin Yılmaz, "Süleymaniye *Dârüşşifası* ve Tıp Medresesi", Osmanlıda Sağlık, Editörler: C. Yılmaz - N. Yılmaz, İstanbul, 2006, c. I, s. 285-297.

49 Evliya Çelebi Mehmed Zillî b. Derviş, *Evliya Çelebi Seyahatnâmesi*, İkdâm Matbaası, İstanbul 1314, III, s. 468. (Bimaristan-ı Bayezid Han: Bayezid Han camiinin taşra harem-i kebiri yemininde bâğ-ı İrem içre bir *dârüşşifa* vardır. Başkaca "medrese etibbâsı" ve hücrelerinde talebeleri vardır ki her biri daima Eflatun, Sokrat, Filikos, Aristotalis, Calinos, Fisağoros tevhidinden bahs eder, tabib-i hâzık ve kâmillerdir...)

50 Sarı, Nil "Tıp", aynı yer, s. 106.

konusunda organize bir yapıyı ifade eden dârüşşifada hekimlerin bir yardımcı elemana, bir stajyere ihtiyaç duyacakları açıktır. Çoğu zaman 2 tabip, 2 cerrah ve 1 göz hekiminin çalıştığı bu hastanede uzman hekimlere çıraklarının tıp öğrencisi sıfatıyla refakat etmeleri, onlara yardımcı olmaları, bir taraftan da teorik ve pratik eğitimlerini almaları devrin tıp eğitimi geleneklerine uygun düşmektedir. Ayrıca eldeki bazı belge ve bilgiler dârüşşifa hekim ve cerrahlarının öğrencileri bulunduğu işaret etmektedir.

A 8/8 nolu Bursa Mahkeme sicilindeki bir borç ikrarı davasında şahit olarak yer alan Bali b. Seydi'nin tabip Sinan'ın öğrencisi olduğu kaydedilmiştir.⁵¹ Bu belgede tabip Sinan'ın nerede görev yaptığı belirtilmiyor. Ancak Sinan'ın, serbest tabip olsa bile öğrenci yetiştirdiği konusunda bir şüphe bırakmıyor.

XV. yüzyılda Bursa'nın en meşhur cerrahı Musa idi. Oğulları Hayrettin ve Muslihittin de babalarının mesleğini benimsemişlerdi.⁵² Cerrahlık geleneğinin bu ailede kuşaklar boyu sürdüğü anlaşılıyor. Çünkü Cerrah Pir Ahmet Çelebi de babası Hayrettin gibi dârüşşifa kadrosunda yer almıştı. Muhtemelen 1572 yılında vefat eden Cerrah Mustafa⁵³, işte bu Pir Ahmet'in oğlu, dolayısıyla Cerrah Hayrettin'in torunuydu ve o da babasından sonra Bursa Yıldırım Dârüşşifası'nda görev yapmıştı. Şimdilik dört kuşak boyunca cerrah yetiştiğini bildiğimiz bu ailede eğitimin usta-çırak usulüyle üstelik dârüşşifada verildiğinden şüphe duymamak gerekir.

Babalarının mesleklerini devam ettiren dârüşşifa cerrahlarıyla ilgili başka örnekler de bulunmaktadır. Ekim 1542'de Yıldırım Darüşşifası'nda görevli Cerrah

İshak'ın istifasından sonra yerine oğlu Mustafa⁵⁴, Cerrah Mehmet Efendi'nin vefatından sonra da yerine oğulları Abdurrahim ve Mehmet Said⁵⁵ tayin edilmişlerdi.

Bursa'da muayenehanesi bulunan hekimlerin bir kısmı aynı zamanda dârüşşifa doktorlarıydı. Dolayısıyla dârüşşifa ile ilişkisi olan bu hekim, cerrah ve kehhâllerin hastane dışında öğrenci yetiştirip yetiştirmedikleri hususu konunun bir başka yönünü oluşturuyor. Yıldırım Dârüşşifası'nın ilk tabibi *Hoca Hüsnü Efendi*'dir. *Hoca Tabip* diye meşhur olan Hüsnü Efendi'nin, inşa ettirdiği mescidinin⁵⁶ bir bölümünde veya yanına yaptırdığı binada öğrencilere tıp eğitimi verdiği hakkındaki rivayetler bu bakımdan dikkat çekmektedir.⁵⁷ Hoca Hüsnü Efendi ve diğer dârüşşifa hekimleri, dârüşşifada ve kendi özel mekanlarında öğrencilerine/çıraklarına ders verirken doğal olarak tıp medreselerindeki eğitim modelini uyguluyorlardı.

Yıldırım Dârüşşifası'nda görevli olan Cerrah Hayrettin, Sağrıcsungur Mahallesi'nde oturuyordu. Balıkpazarı Mahallesi'nde, Timurtaşpaşa İmareti yanında *cerrah dükkânı/muayenehanesi* vardı. Cerrah Hacı Hayrettin, bu dükkânını içindeki cerrahlık aletleri ve cerrahlıkla ilgili her türlü eşya ve edevatıyla birlikte vakfetmişti. Vakfiye şartlarına göre dükkân, önce İbrahim b. Abdullah'a tahsis edilecek, onun ölümünden sonra da kendi azatlısı Rıdvan b. Abdullah kullanacaktı.⁵⁸ Cerrah Hayrettin'in İbrahim ve Rıdvan'ı tercih etmesinde muhtemelen bu iki kişinin onun şâkirdleri/öğrencileri olmaları etkili olmuştu.

Hekim ve cerrahlar dışındaki görevliler bakımından da aynı durum söz konusuydu. Yıldırım Dârüşşifası'nda şerbetçi olan Hacı Sinan'ın 1551 yılında ölümü üzerine

51 BŞS, A 8/8, 223a.

52 Bursa Şerhiye Sicilleri, A8, 188b.

53 BŞS, A 97, 136b.

54 BŞS, A 42/48, 16a.

55 BOA, Cevdet-Sıhhiye, No: 911.

56 Aynalı (Hoca Tayyib) Camii: Setbaşı semtine giderken soldaki sokağın içindedir. II. Murad zamanında Yıldırım Darüşşifasının hekimi Hoca Tabip Hüsnü Efendi tarafından yaptırılmıştır (*Türkiye'de Vakıf Abideler ve Eski Eserler III, Vakıflar Genel Müdürlüğü Yayınları, Yenigün Matbaası, 1983, s. 25*).

57 Bkz. Osman Çetin, aynı yer.

58 BŞS, A 33/21, 17a.

yerine oğlu ve öğrencisi Kasım b. Hacı Sinan atanmıştı.⁵⁹

Devrin eğitim geleneğiyle birlikte ele alınırsa yukarıda sıralanan örnekler Bursa'daki tıp eğitiminin büyük ölçüde Yıldırım Dârüşşifası'nda *tabip - öğrenci* ilişkisi içinde verildiğini söylemek yanlış olmayacaktır.

Serbest Hekimlere gelince; yüzyıllar boyunca Bursa'da sağlık hizmeti veren onlarca tabip, cerrah ve kehhâlin yaşadığı biliniyor. Bunlardan bir kısmı yukarıda belirtildiği gibi dârüşşifa görevlisi olmakla birlikte çoğunluğunu serbest çalışan hekimler oluşturuyordu. Mahkeme sicillerinde serbest çalışan hekimlerin muayenehaneleriyle ilgili bazı kayıtlara ulaşmak mümkün oluyor.⁶⁰

Dârüşşifada hasta başında verilen tıp eğitimi dışında işte bu hekim dükkânlarında/muayenehanelerinde de teorik ve uygulamalı tıp eğitimi veriliyordu.⁶¹ Tabip Sinan ile Bali b. Seydi arasında böyle bir hoca - öğrenci ilişkisi vardı.⁶² Mesleklerinde iyi yetişmiş olan serbest tabipler, gerekirse saray veya dârüşşifa tabibi olarak görevlendiriliyordu.

Yabancı hekimlerin de tıp eğitimi verdikleriyle ilgili belgeler bulunmaktadır. Bu konuya ışık tutan Haziran 1703 tarihli bir belgeden bazı Frenk tabiplerin geleneksel tedavi usullerini terk ederek *yeni tıp* adıyla alelâde ilaçlar yapıp hastaların zarar görmesine sebep olduklarından bahisle kendilerinden şikâyetçi olunduğu anlaşılıyor. Bu yüzden Edirne ve İstanbul'daki muayenehanelerin

teftiş edilerek bu durumdaki tabiplerin dükkânlarının kapatılması, ayrıca ruhsatlı olanların yanlarında en fazla *bir şâkird* bulundurup *ortak* adı altında başka kimse bulundurmamaları konusunda uyarılıyor.⁶³ Öğrenci sayısına sınır getirilmesi bu hekimlerin yanlarında birden çok kişinin şâkird olarak çalıştığını gösteriyor. Bursa'da da yabancı hekimler vardı. Frenk Yakup⁶⁴, Dimo veledi Yanko⁶⁵ Frenk Kador⁶⁶ ve İstefanos⁶⁷ bu hekimlerden sadece dördüdür ve muhtemelen bunların da çırakları bulunuyordu.

Sağlık hizmeti verenler listesine *attar* esnafının da eklenmesi gerekir. Hatta attarların sağladıkları ecza ile ilaç yapanlar da yine sağlık hizmeti elemanlarıdır. Hekimin nezaretinde yahut onun direktifleri doğrultusunda değişik bitkilerden ilâç hazırlayan eczacılara "*aşşâb*" deniliyordu. "*Saydalânî*" de eczacı demektir. XVII. yüzyıldan itibaren eczacılara "*ispençiyâr*" adı verilmişti. Eczacılar (saydalânîler) ilâç terkiplerini hazırlar, "*edviyeciler*" otları ve diğer eczaları döver, "*şerbetçiler*" de şurupları hazırlarlardı.⁶⁸ Bütün bu sağlık esnafına dâhil olan meslekler usta - çırak ilişkisiyle öğrenci yetiştirilerek varlıklarını sürdürdü. Ayrıca eski hekimlerin, hekimlik mesleği yanında eczacılıkla da yakından ilgileri vardı. Bazı hekimler muayene ettikleri hastalara kendilerinin hazırladıkları ilâçları verirlerdi.⁶⁹

Bütün bunlar gösteriyor ki tabipler, cerrahlar,

59 BŞS, A 58/63, 23b.

60 Hekim Musa Beşe, misafir olarak Bursa'ya gelmiş ve Gelincik Çarşısı civarında Kadı Hamamı bitişiğindeki hekim dükkânında 1701 yılında vefat etmiştir. Geride kalan eşyası arasında "*hekim eczâsı*" yani ilaç ve ilaç hammaddeleri bulunuyordu (*Bursa Şeriye Sicilleri*, B 26/217, 136b.). Bağdatlı bir tabip olan Hacı İbrahim, Tuzpazarı Hanı'nda kiracı olarak oturmakta ve hekimlik yapmaktaydı. İki yıl kendisinden haber alınmayınca 1790 yılında, mahkemece odası açılmış ve eşyası satılmıştı. Satılan eşyası arasında tıpla ilgili üç kitap, pek çok tarih kitabı ve bir Farsça divan bulunuyordu (*Kepecioğlu*, age, c. II, s. 202.).

61 Sarı, Nil, "Tıp", *TDV İslam Ansiklopedisi*, İstanbul 2001, 41/106.

62 BŞS, A 8/8, 223a.

63 *Osmanlıda Sağlık*, c. II, s. 238. BOA, MD, nr.114/171/730 .

64 BŞS, A 3/3 13b.

65 BŞS, B 88/293, 177b.

66 BŞS, A 199/208, 63b.

67 BŞS, A 199/208, 45b.

68 İlaç yapımında kullanılan bitkilerle ilgili geniş bilgi için bakınız: Arif Bilgin, "*Osmanlı Döneminde İlaç yapımında Kullanılan Tıbbî Bitkiler*", *Osmanlılarda Sağlık*, İstanbul 2006, I, s. 247-263.

69 BŞS, A 45/51, 165b. Dârüşşifanın meşhur tabiplerinden biri olan Ağazâde Mehmed Nakşî, "*mesr-i taytus*" adını verdiği bir ilâç imal etmeye çalışmış fakat bunda başarı sağlayamadan vefat etmiştir (*Baldırzâde, Ravza-i Evliya, BYEBEK, Orhan Ktp., No: 1018, vr. 200b*).

Yıldırım Darüşşifası, bir dönem Göz Vakfı'na bağlı Göz Merkezi olarak hizmet vermişti

kehhâller ve diğer sağlık elemanları yanlarında *şakirt, tilmiz, çırak* adıyla öğrenci bulunduruyor ve böylece dârüşşifadan bağımsız olarak tıp eğitimi faaliyetini yürütüyorlardı.⁷⁰

Dârüşşifada sağlığın korunması ve hastalıkların tedavisi ile uğraşan tabip, cerrah ve kehhaller sağlık hizmetlerinin merkezinde yer almakla birlikte; fıtıkçılar, sünnetçiler, sınıkçılar/çıkıkçılar, sülükçüler, hacamatçılar, berberler vs. günün anlayışına göre farklı bir düzeyde sağlık hizmeti vermekteydiler. Bunlar her yerde olduğu gibi Bursa'da da mesleki eğitimlerini usta - çırak ilişkisiyle alıyorlardı.⁷¹

Evler, konak ve sarayların eğitim ve öğretimdeki yerine de işaret etmek gerekiyor. Hekim yetiştirmenin bir yolu

da üstat hekimlerin evlerinde verdikleri derslerdi. Bütün İslam dünyasında, medreseler dışında cami ve mescitlerle ev ve konaklar birer eğitim ve öğretim mekânı olmuştur. Başta tefsir, hadis, fıkıh, kelim gibi dini ilimler olmak üzere felsefe, tıp, matematik, astronomi ve sair tabii bilimlerde yetkin ilim adamları tarafından günün belli saatlerinde veya haftanın belli günlerinde mescitlerde halka açık dersler verildiği bilinmektedir. İsimleri dünyaya mal olmuş binlerce ilim adamının bu usulle yetiştiği unutulmamalıdır. Evlerde, konaklarda, saraylarda da özel ders halkaları oluşturuluyordu. Bu durum tıp eğitimi bakımından da geçerlidir. Öteden beri bazı hekimlerin gerekirse kendi evlerinde öğrencilerine ders verdikleri bilinmektedir. İbn-i Sina (ö. 1036) bunun güzel bir örneğini

70 Kamil Kepcioğlu'nun Osmanlı Arşivleri'nden alınan bir belgeye dayandırarak verdiği bilgiye göre 23.8.1799 tarihine kadar Bursa'da Rum hastaları için özel bir yer yoktu. Bu tarihte Balıbey Hanı'nda kiralanmış odalar hastane olarak kullanıldı. Daha sonra Kocanâib Mahallesi'nde, sekiz odalı bir binanın hastane olarak yapımına izin verildi (*Kepcioğlu, age, II, s. 156*).

71 Altıntaş, Ayten – Doğan, Hanzade, "Osmanlıda Serbest Hekimlik Yapan Esnaf Tabip", Osmanlılarda Sağlık, İstanbul 2006, I, s. 265.

oluşturmaktadır. O, geceleri evini “eş-Şifa” ve “el-Kânûn” adlı kitaplarını okutmaya ayırmış ve evine gelen iki ayrı gruba bu iki kitabı okutmuştur.⁷² Tabip Hüsnü Efendi'nin Yıldırım Dârüşşifası dışındaki tıp eğitimi faaliyetlerini bu anlayışla değerlendirmek gerekir.

Tıp kitapları: Bütün bunlara ek olarak dârüşşifa tabibi ve serbest hekimlerin veya mesleği hekimlik olmayan devlet ve din adamları, kadı ve müderrisler, şair ve edipler gibi tıp meraklılarının terekesi⁷³ arasında yer alan tıp kitaplarını da *tıp eğitimindeki yeri* bakımından ele almak gerekir. Eskiden konu temelli değil kitap temelli eğitim verilirdi. Hocalar, hangi bilim dalında olursa olsun, öğrencilerine uygun gördükleri bir kitabı baştan sonuna kadar okutur, tekrar ettirir ve iyice öğrendikleri kanaatine ulaştıktan sonra onları imtihan eder ve başarılı olanlara *icâzet/diploma* verirlerdi. Bu sebeple hekimlerin evlerinde özellikle hekim dükkânlarında/muayenehanelerinde bulunan kitapların aynı zamanda ders kitabı olarak değerlendirilmesi gerekmektedir. Erken Dönem Bursa hekimlerinden Yıldırım Dârüşşifası Başhekimisi Tabip Tâceddin, 1467 yılında Yerkapı Mahallesi'nde vefat etmişti.⁷⁴ Geride bıraktığı mirası kayıt altına alınırken 1000 akçe⁷⁵ değerinde 31 adet ciltli kitabı bulunduğu bilgisinden sonra ayrı bir bölüm halinde tıp kitapları ve tıbbî malzeme, ilâç ve ilâç hammaddesi isimleri kaydedilmiştir.⁷⁶

Eski bilgilerin hayatı incelendiğinde bu kişilerin çok değişik bilim dallarında farklı bilim adamlarından ders alarak kendilerini yetiştirdikleri görülür. Bir örnek olarak ifade etmek gerekirse İbn Sina (ö. 1037), felsefe öne çıkmakla birlikte mantık, tıp, tabii bilimler, matematik, astronomi, müzik ve daha başka bilim dallarında yetkin

bir âlimdi. Büyük bir âlim ve araştırmacı olan *el-Birûni* (ö.1048), çok değişik konularda çalışmıştır. Tarih, dinler tarihi, matematik, trigonometri, astronomi, jeoloji, coğrafya, botanik, fizik, astroloji, tıp ve eczacılık onun uğraştığı ve eser verdiği konular arasındadır. Batı İslam dünyasının parlayan yıldızı *İbn Rüşd* (ö.1196), felsefe, hukuk ve astronomi yanında tıp alanındaki çalışmalarıyla da tanınmıştı. Birçok farklı dalda çalışmaları bulunan *İbnü'n-Nefis* (ö. 1288), meşhur bir hekim, anatomi uzmanı, fizyolog, cerrah, oftalmolog (göz hekimi), psikolog olmasının yanında hâfız, muhaddis, hukukçu, teolog, İslam filozofu, sosyolog, gramerci, dilbilimci, tarihçi, astronom, kozmolog ve jeolog olarak da tanındı. *Akşemseddin* (ö. 1459) çok yönlü bir Türk âlimi, mutasavvıf ve Fatih Sultan Mehmet'in hocası olarak bilinir. Medrese eğitiminden sonra kadılık ve müderrislik yapmış, tıbbı ve eczacılığa merak sararak bu konuda eser yazmıştı.

Ansiklopedist denilen bu bilgin profili XIX. yüzyıl başlarına kadar dünyanın her yerinde görülüyordu. Bunun tabii sonucu olarak asıl meslekleri *tababet* olmayan pek çok kişinin elinde, evinde ve kütüphanesinde tıp kitaplarının bulunduğunu biliyoruz. Bazı vakfiyelerden ve tereke kayıtlarından bunu takip etmek mümkün oluyor. Bu kitapların sahipleri tarafından okunması veya ev ve konaklarında konunun uzmanları tarafından belli bazı kişi ve gruplara okunup anlatılması entelektüel muhitlerde günümüz anlayışıyla *yaygın tıp eğitimi* faaliyetinin sürdürüldüğü anlamına gelir. Bursa'da mesleği hekimlik olmayan kişilerin terekelerinde pek çok tıp kitabına rastlanması ve sahiplerinin genellikle ilmiye sınıfına mensup kadı ve müderrisler olmaları bu bakımdan dikkat çekicidir.⁷⁷ Tarih boyunca tıbbı ilgi duyan, tıp adamlarını

72 Selçuklular devrinde meşhur İslam âlimi İmam Gazâlî (ö. 1111), Nişabur medresesinden ayrıldıktan sonra öğrencilerine kendi evinde ders vermiştir. Osmanlı döneminde de şeyhülislam Zenbilli Ali Efendi (ö. 1526), öğrencilerine ders vermek, dini konularda sorusu olanların sorularını cevaplamak için evini her zaman açık tutmuştur.

73 Tereke: Ölen veya gaipliğine karar verilen kişinin mal varlığı, hak ve borçlarının tümü; Miras.

74 Kepecioğlu, *age*, IV, 161.

75 1455-1456 yıllarda Bursa'da ortalama ev fiyatları 1000-1500 akçe dolaylarında idi. (bkz: BŞS, A 199/208, v. 1-56).

76 *Bursa Şerhiye Sicilleri*, A 2/2, 41a-b.

77 Karataş, Ali İhsan, *XVI Yüzyılda Bursa'da Yaygın Olan Kitaplar*, U.Ü.S.B.E. Bursa 1995. (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Bu tıp kitapları arasında yaygınlığı bakımından özellikle İbn Sina, İbnü'n-Nefis, İbnü'l-Baytar ve Hacı Paşa'nın kitapları dikkat çekiyor. Bu kitaplardan bazılarının Türkçeye çevrilmiş olmaları yaygınlaşmalarının sebeplerinden biri olmalıdır.

himayelerine alan hükümdar ve devlet adamlarının varlığı da unutulmamalıdır.

Sonuç olarak Selçuklulardan devraldığı devlet ve müessese geleneğini her yönüyle geliştiren Osmanlıların, Bursa'yı fethedip başkent hâline getirdikten sonra kurdukları birçok dinî, sosyal ve kültürel yapı arasında Yıldırım Dârüşşifası dikkat çekmektedir. Yıldırım Bayezid'in kendi adıyla anılan külliye içerisinde bulunan Dârüşşifa, kurucusu tarafından zengin vakıflarla desteklenerek yüzyıllar boyu hizmet vermesi sağlanmıştır. Bursa Yıldırım Dârüşşifası, inşa edildiği mekândan,

personelin seçimine ve hatta fonksiyonlarını yerine getirmesine kadar her safhası üzerinde titizlikle durulmuş, özellikle maddî aksaklıkların yaşanmaması ve hizmetlerin devamlılığı konusunda ciddi tedbirler alınmış bir kurumdur. Bursa ve bölge halkının sağlığının korunması amacıyla yapılan bu hastane, aynı zamanda tıp eğitimi ve usta-çırak ilişkisi içinde hekimlerin ve diğer sağlık personelinin yetiştirildiği bir hizmet ünitesidir. Bursa'da serbest çalışan hekimlerin tıp eğitimine hizmetleri de unutulmamalıdır. Tıp konusundaki kişisel gayret ve tercihlerle özel çabaların da buna eklenmesi gerekir.

KAYNAKÇA

A. Süheyl Ünver, Fatih Dârüşşifası, İstanbul, 1932.

A. Süheyl Ünver, Selçuklu Tababeti, TTK, Ankara 1940.

Albert Gabriel, Üne Capitale Turque Brousse, I Texte, Paris, 1958.

Ali Haydar Bayat, "Osmanlı Devleti'nde Tıp Eğitimi", Osmanlıda Sağlık I, Editörler. C. Yılmaz- N. Yılmaz, İstanbul, 2006.

Ali İhsan Karataş, XVI Yüzyılda Bursa'da Yaygın Olan Kitaplar, U.Ü.S.B.E. Bursa 1995.

Arif Bilgin, "Osmanlı Döneminde İlâç yapımında Kullanılan Tıbbî Bitkiler", Osmanlılarda Sağlık I, İstanbul 2006.

Ayten Altıntaş – Hanzade Doğan, "Osmanlıda Serbest Hekimlik Yapan Esnaf Tabip", Osmanlılarda Sağlık I, İstanbul 2006.

B. N. Şehsüvaroğlu ve ark, Türk Tıp Tarihi, Bursa 1984.

B. N. Şehsüvaroğlu-Gönül Güreşsever, "Bilim ve Sanat Tarihi Bakımından Sabuncuoğlu Cerrahiyesi", Kültür ve Sanat, Kültür Bakanlığı Yayınları, İstanbul 1976.

Baldırzâde, Ravza-i Evliya, BYEBEK, Orhan Ktp., No: 1018.

Bedri Yalman, Bursa, İstanbul 1977.

BOA, Cevdet-Sıhhiye, No: 644.

BOA, Cevdet-Sıhhiye, No: 911.

BŞS, A 2/2; BŞS, A 3/3; BŞS, A 4/4; BŞS, A 8/8; BŞS, A 19/19; BŞS, A 29/33; BŞS, A 33/21; BŞS, A 35/35; BŞS, A 40; BŞS, A 42/48; BŞS, A 45/51; BŞS, A 47/54; BŞS, A 58/63; BŞS, A 97/113; BŞS, A 137/164; BŞS, A 138/165; BŞS, A 145/173; BŞS, A 150/180; BŞS, A 199/208; BŞS, B 88/293; BŞS, B 96/301; BŞS, B 110/324; BŞS, B 122/336; BŞS, B 133/348; BŞS, B 250/ 478.

Ekrem Hakkı Ayverdi, "Yıldırım Bayezid'in Bursa Vakfiyesi ve Bir İstibdalnamesi", Vakıflar Dergisi VIII, Baha Matbaası, İstanbul, 1968.

Ekrem Hakkı Ayverdi, Osmanlı Mimarisinin İlk Devri I, İstanbul, 1966.

Evlıya Çelebi Mehmet Zıllı b. Derviş, Evlıya Çelebi Seyahatnâmesi III, İkdam Matbaası, İstanbul, 1314.

İsmail Raci el-Faruki - Luis Lamia el-Faruki, İslam Kültür Atlası, çev. M. Okan Kibaroglu-Zerrin Kibaroglu, İnkılap Yayınları, İstanbul, 1999.

Kamil Kepecioğlu, Bursa Kütüğü I-4, (Haz. H. Algül-M. Hızlı-M. Kara-O. Çetin-M. A. Yediyıldız), Bursa, 2008.

Kâmil Kepecioğlu, Bursa Kütüğü, I-IV, BYEBEK, Genel No: 4519-4522.

Kazım Baykal, Bursa ve Anıtları, 3.bs, Bursa, 1993.

M. Zeki Pakalın, Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü III, İstanbul, 1978.

Mehmed Süreyya, Sicilli Osmani II, Yayına hazırlayanlar Nuri Akbayar - Seyit Ali Kahraman, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 1996.

Mehmet İpşirli, "Mehmed Emin Efendi Hayâtîzâde", TDV İslam Ansiklopedisi 28, Ankara, 2003.

Mustafa Asım Yediyıldız, Başlangıçtan Günümüze Yıldırım Külliyesi ve Ulucami, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Hacettepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, 1995.

Nil Akdeniz, Osmanlılarda Hekim ve Hekimlik Ahlâkı, İstanbul, 1977.

Nil Sar, "Tıp", TDV İslam Ansiklopedisi 41, İstanbul, 2001,

Osman Çetin, İlk Osmanlı Hastanesi Bursa Yıldırım Dârüşşifası (Bursa Mahkeme Sicillerine Göre), İstanbul, 2006.

Osman Şevki Uludağ, Beşbuşuk Asırlık Türk Tababeti Tarihi, Sad. İ. Uzel, Ankara, 1991.

Osmanlıda Sağlık I-II, Editörler: C. Yılmaz - N. Yılmaz, İstanbul, 2006.

Philip K. Hitti, Siyasi ve Kültürel İslâm Tarihi, (çev. S. Tuğ), Boğaziçi Yayınları, İstanbul, 1980, II, 555.

Sedat Çetintaş, Türk Mimari Anıtları, Osmanlı Devri Bursa'da Murat I ve Bayezid I Binaları, İstanbul, 1952.

Seyyid Hüseyin Nasr, İslâm ve İlim, çev. İ. Kutluer, İstanbul, 1989.

Şemseddin Sami, Kamusu'l-A'lam, Mihran Matbaası, İstanbul, 1306/1889.

Türkiye'de Vakıf Abideler ve Eski Eserler III, Vakıflar Genel Müdürlüğü Yayınları, Yenigün Matbaası, 1983.

Yasin Yılmaz, "Süleymaniye Dârüşşifası ve Tıp Medresesi", Osmanlıda Sağlık, Editörler: C. Yılmaz - N. Yılmaz, İstanbul, 2006.

Bursalı Çocukların
Eğitime İlk Adımı Attığı
557 Yıllık Okul:
Hoca İlyas Mektebi

Hoca İlyas Mektebi, Osmanlı Devleti'nin erken klasik döneminde Bursa'da kurulmuş en eski eğitim kurumları arasındadır. Bursa Vakıf Defteri kayıtlarına göre okulun kuruluş yılı 1468'dir ve Fatih Sultan Mehmed devrine rastlamaktadır. Okul, dönemin zengin ipek tüccarlarından Hoca İlyaszade Mehmed Çelebi (ö. 1510) tarafından babası Hoca İlyas adına vakıf olarak tesis edilmiştir. Bu nedenle kurucu Mehmed Çelebi'nin lakabıyla Hocailyaszade Vakıf Mektebi adıyla anılmış; tapu kaydı da Hocailyaszade Mehmed Efendi Vakfı üzerine tescil edilmiştir. Hoca Mehmed Çelebi, II. Murad devri ileri gelenlerinden Hoca İlyas'ın oğludur ve Bursa'nın en zengin kişilerindendir. Nitekim II. Bayezid'in oğlu Şehzade Şehinşah 1504 yılında ondan 34.000 akçe borç almış; yine Yavuz Sultan Selim de Trabzon valisiyken 1507'de ondan 40.000 akçe ödünç alabilmiştir. Bu durum, kurucunun servet ve nüfuz düzeyini göstermektedir. Hoca Mehmed Çelebi vakfisinde, Bursa Şehreküstü Mahallesi'ndeki mektep binası ile bitişiğindeki küçük mescidin inşası ve sürekliliği için gelirler tahsis edilmiştir. Böylece Hoca İlyas Mektebi, 15. yüzyıl ortasından itibaren bir *vakıf okulu* olarak faaliyet göstermeye başlamıştır.

Osmanlı Dönemi'nde Hoca İlyas Mektebi, sıbyan mektebi statüsünde temel eğitim vermekteydi. Sıbyan mektepleri, genellikle 5-12 yaş arası çocuklara Kur'an okuma, temel dini bilgiler, okuma-yazma ve aritmetik gibi

başlangıç düzeyinde dersler veren ilkokul seviyesindeki kurumlardı. Hoca İlyas Mektebi de kuruluşundan itibaren mahalle mektebi olarak bu işlevi görmüş, yüzyıllar boyunca kesintisiz şekilde öğrenci yetiştirmiştir. Okulun vakfisinde, eğitim faaliyetlerinin sürdürülebilmesi için bir muallim (öğretmen) görevlendirilmesi ve ücretinin vakıf gelirinden ödenmesi şart koşulmuştur. Nitekim 16. yüzyıl boyunca Hoca İlyas Mektebi muallimlerine günlük 3-4 akçe yevmiye ödendiği arşiv belgelerinde görülmektedir. Örneğin 1550'de 3 akçe ücretle atanan Siyami Efendi, 1576'ya dek 25 yıldan fazla süreyle burada muallimlik yapmıştır. Bu kadar uzun hizmet süresi, okulun istikrarına dair çarpıcı bir örnektir. Ayrıca mektepte, kurucunun ruhuna ithafen cüzhan (Kur'an cüzlerini okuyan görevli) istihdam edilmiş; bu görevliye 1 akçe yevmiye bağlanmıştır. Eğitim programının bir parçası olarak düzenli Kur'an tilaveti yapılması da vakfiyede yer almaktadır. Hatta bu cüz okuma hizmeti, zamanla Ali Çelebi Vakfı gibi ek vakıfların gelirleriyle desteklenerek sürdürülmüştür. Tüm bu bilgiler, okulun Osmanlı dönemi boyunca dini ağırlıklı temel eğitim veren bir kurum olarak işlev gördüğünü teyit etmektedir.

Mimari Yapısı ve Onarımları

Kuruluş dönemindeki Hoca İlyas Mektebi binası, klasik Osmanlı sivil mimarisinin özelliklerini yansıtan küçük

ölçekli bir yapıdır. Kâgir (taş/tuğla) malzeme ile inşa edilen mektebin, vakfiyede belirtildiğine göre iki bölümden oluştuğu anlaşılmaktadır: Bunlardan ilki kurşun kaplı kubbeli ana mekân, diğeri ise kiremit çatılı ek mekândır. Kubbeli kısmın derslik olarak, yanındaki çatılı bölümün ise giriş eyvanı veya ikinci bir oda olarak kullanıldığı düşünülebilir. Bu mimari tarz, 15. ve 16. yüzyıl sıbyan mekteplerinde sıkça görülür – merkezi kubbeli derslik, çocukların halka şeklinde oturup ders gördüğü alanı oluştururken; bitişikteki üstü kiremit örtülü bölüm öğretmenin odası veya kapalı ders mekânı olarak hizmet edebilirdi. Hoca İlyas Mektebi'nin avlusunda, banisi Hoca Mehmed Çelebi ve ailesine ait mezarlar için ayrılmış küçük bir hazire de bulunmaktaydı. Bu hazire, okulun vakıf eseri oluşunun bir geleneği olarak, kurucusunun

türbe işlevini de yerine getirmiştir. Ancak söz konusu aileye ait mezar taşları 1933 yılında Okul Müdürü Ali Ulvi Boysan tarafından buldukları yerden kaldırılarak Muradiye Külliyesi haziresine nakledilmiştir. Günümüzde okul bahçesinde bu mezarlara dair bir iz kalmamıştır.

Hoca İlyas Mektebi'nin ilk binası asırlar boyu kullanılmış, ancak çeşitli doğal afetler ve tarihi olaylar sonucunda zaman içinde zarar görmüştür. Özellikle 19. yüzyılda Bursa'da meydana gelen büyük depremler, mektebin yapısında hasara yol açmıştır. Arşiv kayıtlarına göre 1842 yılında bina, "İşkânı adimü'l-imekân" (oturulamaz derecede harap) hale geldiğinden kapsamlı bir tamirat görmüş ve bu onarım için 1.496 kuruş 5 para harcanmıştır. Kısa süre sonra 1845 yılında tekrar onarım ihtiyacı doğmuş, yaklaşık 1.500 kuruş masrafla ikinci bir

tamirat gerçekleştirilerek okul eğitime devam etmiştir. Ne var ki, 1855'te Bursa'yı vuran büyük deprem, Hoca İlyas Mektebi'nin tarihi binasını tamamen yıkıma uğratmıştır. Bu felaket sonrasında bir süre eğitime ara verilmek zorunda kalınmışsa da vakıf yöneticileri ve yerel idare binanın yeniden inşası için harekete geçmiştir. 1910 yılı civarında mektep binası aslına uygun tarzda yeniden inşa edilmiştir. Yeni bina, geleneksel çizgilere sahip olmakla birlikte dönemin mimari tekniklerine uygun biçimde kagir olarak yapılmıştır. Bu yapı günümüze ulaşan ve halen kullanılan okul binasının temelini teşkil eder. 20. yüzyıl başında inşa edilen bu yeni binanın cephesinde, Milli Mücadele yıllarının ruhunu yansıtan bir ibare olarak okulun adı "Müdafâ-i Milliye Hocailyaszade Vakıf Mektebi" şeklinde yazılmıştır. Bu kitabe hem Osmanlı'dan Cumhuriyet'e geçiş sürecini hem de okulun vakıf karakterini yansıtan önemli bir belge niteliğindedir.

Bursa Hoca İlyas Mektebi (günümüzde Hocailyas Ortaokulu) binası, ilk kez 1468'de inşa edilen yapının 20. yüzyıl başlarında yenilenmiş halidir. Zarif kemerli pencereleri ve kagir duvarlarıyla erken Cumhuriyet dönemi okul mimarisini yansıtmaktadır.

Osmanlı Döneminde Eğitim Faaliyetleri

Hoca İlyas Mektebi, Osmanlı idaresi altında vakıf gelirleriyle desteklenen sürdürülebilir bir eğitim kurumu olarak faaliyetini sürdürmüştür. Mektebin sürekliliğini sağlayan en önemli unsur, şüphesiz kurucu vakfın sağladığı mali kaynaktır. Vakıf gelirleri, başta okulun mualliminin maaşı olmak üzere okulun bakım-onarım masraflarını ve eğitime ilişkin giderleri finanse ediyordu. 17. yüzyıl Bursa şer'iyye sicillerinde, şehirdeki muallim maaşlarına tahsis edilen vakıflar arasında Hocailyaszade Vakfı da zikredilmektedir. Yukarıda değinilen Siyami Efendi gibi uzun yıllar görev yapan hocalar, vakfın düzenli ödemeleri sayesinde istikrarla hizmet verebilmiştir. Okulun itibarı, vakfiyenin titizlikle uygulanmasına ve eğitim kalitesinin korunmasına bağlıydı. Nitekim Hoca İlyas Mektebi, Osmanlı'nın son dönemine dek mahalle mektebi

hüviyetini muhafaza etmiş, etrafındaki semt halkına temel eğitim vermeye devam etmiştir. II. Abdülhamid Devri'ndeki eğitim reformları sırasında bile mektep varlığını sürdürmüştü; 1869 Maarif-i Umumiye Nizamnamesi sonrası tanımlanan iptidai mektep statüsünde resmi okul sistemi içinde yer almıştır. Bununla birlikte okulun adı ve vakıf karakteri korunmuş, "Hocailyaszade Mektebi" olarak anılmaya devam edilmiştir. Okulun Osmanlı Dönemi'ndeki fonksiyonunu özetlemek gerekirse: Temel dini-terbiyevi eğitim veren, vakıf destekli, sürekliliği kesintiye uğramamış bir eğitim yuvası olarak yaklaşık dört buçuk asır boyunca faaliyet göstermiştir. Bu süreçte Osmanlı'nın yükseliş, duraklama ve gerileme devirlerine tanıklık etmiş; savaş, isyan, deprem gibi sayısız badireyi atlattığına rağmen eğitim hizmetini aksatmamıştır. 1914'e gelindiğinde, Osmanlı Devleti'nin son yıllarında dahi Hoca İlyas Mektebi Bursa'daki en köklü mekteplerden biri olarak varlığını sürdürmekteydi.

Cumhuriyet Döneminde İşlevi ve Dönüşümü

Türkiye Cumhuriyeti'nin kurulması ile ülkedeki tüm eğitim kurumları gibi Hoca İlyas Mektebi de önemli bir dönüşüm yaşamıştır. 3 Mart 1924 tarihli Tevhid-i Tedrisat Kanunu (Öğretim Birliği Yasası) uyarınca, medrese ve sıbyan mektepleri Maarif Vekâleti (Milli Eğitim Bakanlığı) bünyesine alınmış, eğitimin laik ve ulusal bir temelde

Sağdan sola: Müdür Fehmi Bey, Şükrü Bey, Ali Rıza Bey, Gaffur Hilmi Bey, İsmail Hakkı Bey, Edip Galip Bey, Sadettin Bey, Seyyar Muallim Hüseyin ? Bey, Seyyar Muallim Neşet Bey, Seyyar Muallim Kadri Bey.

yeniden örgütlenmesi hedeflenmiştir. Bu düzenleme sırasında Hoca İlyas Mektebi kapatılmamış, *devlet ilkokulu* statüsünde faaliyetini sürdürmüştür. Zaten 1910'larda yenilenen binası ve "Müdafa-i Milliye Mektebi" adı, onun modern okul sistemine entegrasyonunun hazırlığı gibiydi. Nitekim Milli Mücadele (1919-1922) yıllarında Bursa'yı işgal eden Yunan kuvvetleri, stratejik konumu nedeniyle bu okul binasını karargâh olarak kullanmıştır. 11 Eylül 1922'de Bursa'nın geri alınmasından sonra harap haldeki bina tekrar onarılarak eğitime devam edebilmiştir. Cumhuriyet'in ilk yıllarında okulun resmî adı "Hoca İlyaszade İlk Mektebi" olarak geçmekteydi. Ancak Kurtuluş Savaşı'nın anısına ve milli duyguları yansıtmak amacıyla kısa bir süre sonra ismine "Müdafaa-i Milliye" ibaresi eklendi. Böylece okul, "Müdafaa-i Milliye Hoca İlyaszade İlk Mektebi" adını aldı. Bu isim; hem köklü vakıf mirasını hem de yeni devletin milliyetçi ruhunu bir arada vurgulamaktaydı.

Cumhuriyet döneminde Hoca İlyas Mektebi'nin idari yapısı ve programı, Milli Eğitim'in genel ilke ve müfredatına uygun hale getirildi. Ders programlarından dini ağırlık azaltılarak yerine yeni ulus-devlet müfredatı (Türkçe, Matematik, Yurttaşlık bilgisi vb.) konuldu. Okul, 5 yıllık ilkokul olarak pek çok kuşağın temel eğitimini üstlendi. 1930'lu yıllara gelindiğinde okulun bahçesindeki eski hazire kaldırıldığı gibi, mekân tamamen modern bir ilkokul görüntüsüne kavuşmuştur. 1948 yılında ülke genelinde uygulanan okul adlarını standartlaştırma ve numaralandırma politikası gereği, Hoca İlyas Mektebi'nin tarihi adı kısa süreliğine resmîyette geri planda kalmıştır. Bu dönemde okul, "Bursa Merkez 15. Mektep" olarak numarayla anılmıştır. Fakat yerleşik halk arasında eski adı yaşamaya devam etmiş ve 1950'ler sonrası resmî ad yeniden Hoca İlyas İlkokulu şeklinde tescil edilmiştir. Okulun vakıf malı olan binası, Cumhuriyet Dönemi'nde de kamulaştırılmamış; mülkiyeti Hoca İlyaszade Vakfı

adına kalmaya devam etmiştir. Bu durum, Osmanlı vakıf mirasının Cumhuriyet'teki sürekliliğine ilginç bir örnektir. Vakıf mülkiyeti devam etmekle birlikte, okulun yönetimi tamamen Milli Eğitim Bakanlığı'na bağlı olmuştur.

Ortaokula Dönüştürüldü

Hoca İlyas Okulu, 20. yüzyıl boyunca birçok fiziksel yenilenme de geçirmiştir. 1943-1964 yılları arasında uzun süre görev yapan Okul Müdürü Osman Necati Ebcim döneminde okul bahçesine 3 derslikli ek bir bina inşa edilmiş, kapasitesi artmıştır. 1970'lerde ve 1980'lerde binada kapsamlı tamirat ve modernizasyonlar yapılmış;

elektrik tesisatı, döşemeler, tuvaletler yenilenmiş ve ısıtma sistemi eklenmiştir. 1997 yılında Türkiye'deki 8 yıllık temel eğitim reformu kapsamında okul; ilköğretim ve ortaokul birleştirilerek ilköğretim okulu statüsüne dönüştürülmüştür. Bu dönemde adı "Hocailyas İlköğretim Okulu" olarak anılmıştır. Ancak 2012'de temel eğitimi tekrar kademelendiren kanunla (4+4+4 sistemi) okul, ilköğretim kademesini bırakarak yalnızca ortaokul düzeyinde eğitim vermeye başlamıştır. O tarihten bu yana "Hocailyas Ortaokulu" adıyla eğitim-öğretim faaliyetini sürdürmektedir. Günümüzde bu tarihi okul, modern Bursa'nın göbeğinde yer alan mütevazı binasında yüzlerce ortaokul öğrencisine hizmet vermeye devam etmektedir.

Tanzimat Okullarından Cumhuriyet Okullarına Bursa'da Eğitim

—
Prof. Dr. Betül Batır*
—

Bursa tarih boyunca çeşitli medeniyetlerin yaşadığı kadim şehirlerden biri olarak çeşitli kültürleri ve milletleri bünyesinde barındırmıştır. Osmanlı Devleti'ne başkentlik yapan şehirde her zaman eğitim ve kültür hayatı önem arz etmiştir. Bursa, medreseden mektebe eğitim reformlarının değişim izlerinin görüldüğü merkez şehirlerden biri olmuştur.

Osmanlı İmparatorluğu'nun son döneminde yaşanan değişim rüzgarları Batılılaşmayı (*Garplılaşma*) elzem kılan şartlar Lale Devri'nde başlamıştı. Batılılaşma, batıya benzeme çabalarıyla yapılan reformların eğitim ve kültür hayatını etkileyen ilk gelişmesi İbrahim Müteferrika'nın kurduğu matbaaydı. Devamında batı tarzında açılan eğitim kurumları askeri alandaydı. Teknik donanımı sağlamaya yönelik, modern tarzda askeri ihtiyaçları karşılamak üzere açılan okullar askeri eğitimi güçlendirmek, uzmanlar yetiştirmek amacını karşıladı. Askeri alandaki Batılılaşmayı, III. Selim'in bıraktığı yerden alan II. Mahmut, bu kez hem askeri alanda hem de diğer tüm alanlarda Batılılaşma prensibiyle reformları tamamlamıştı.

II. Mahmut Dönemi'nde temel eğitimin zorunluluğu ile başlayan eğitim reformları batı tarzında kurulan eğitim kurumları (Tıbbiye-Harbiye-Mızıka-i Hümayun), Avrupa'ya öğrenci gönderilmesi gibi eğitimin iyileştirilmesinde temel olacak gelişmelerle devam

etti. II. Mahmut'un yenilikleri Tanzimat'a giden süreci hızlandırmış oldu.

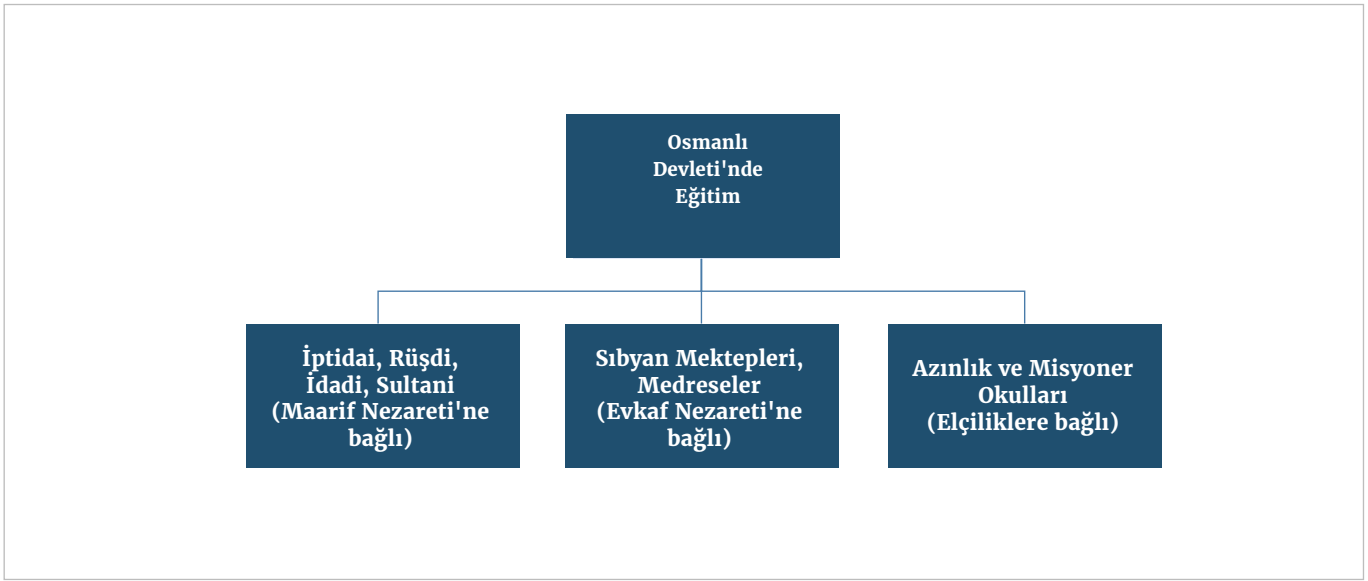
Tanzimat Fermanı (Gülhane Hatt-ı Hümayunu) Batılılaşmanın resmî belgesiydi. Tanzimat Fermanı'nın ilânında siyasi, askeri pek çok sebep etkiliydi. Sonuçları ise II. Mahmut'un her alanda başlattığı reformların hızlı bir şekilde devam ettirilmesi oldu. Tanzimat Fermanı'nın ilânıyla birlikte yeni bir süreç başlamıştı. Eğitim ve kültür hayatı da bu değişimden etkilenmişti. Geleneksel eğitimin yanında çağdaş eğitim de doğuyordu.

Tanzimat Fermanı'nın İlânından Sonra Eğitim

Tanzimat Fermanı'nın ilânından sonra diğer alanlarda olduğu gibi eğitim alanında çeşitlilik ortaya çıkmıştı. Eğitimde bir tarafta geleneksel yapı devam ederken (Sıbyan-Medrese) diğer tarafta modern yapı (Tanzimat Okulları) ile farklı eğitim kolları doğuyordu¹.

Sıbyan ve medreseler Şer'iyye ve Evkaf Nezareti tarafından idare edilirken, Tanzimat Okulları adını verdiğimiz *iptidai, rüşdi, idadi, sultanî, darülfünûn, darülmualimin/darümuallimat* gibi eğitim kurumları Maarif Nezareti tarafından yönetilmekteydi. Bu ayrılığa 1856 yılında ilân edilen Islahat Fermanı üçüncü bir kurumu daha ekledi ki o da elçiliklere bağlı *Yabancı, Azınlık* ve

1 Betül BATIR, *Geleneksel Eğitimden Çağdaş Eğitime Türkiye'de İlköğretim (1908-1924)*, İkinci Baskı, Milenyum Yayınları, İstanbul 2014, s. 114; Betül Batır, "Eğitimde Birlik: Tevhid-i Tedrisat Yasası", *Türkiye'yi Laikleştiren Yasalar 3 Mart 1924 Tarihli Yasaların Kabulünün 100 Yılı*, Editör: Behçet Kemal Yeşilbursa, Sentez Yayıncılık, Ankara 2024, s.229-274.

Tanzimat Dönemiyle birlikte başlayan çoklu eğitim yapısı.

Misyoner okullarıydı. Osmanlı Devleti'nde eğitim 1839'lar-
dan sonra üç farklı mercii tarafından yönetilir olmuştur. Bu
durum eğitim kurumlarında birlik ve bütünlüğü bozarken,
nesiller arasında bir bağ oluşmasını da engellemekteydi.
Farklı gruplar, farklı gençler, farklı örgütlenmeler yol
açıyor devletin bekası ve gücü sarsılıyordu.

Osmanlı Devleti'nde değişen bu eğitim yapısı Bursa
şehrini de etkilemişti. Bursa'da da yeni yöntemlerle
(*Usûl-i Cedit - Usûl-i Tâlimiye*)² eğitim veren, çeşitli se-
viyelerde eğitim kurumları açılmaya başlamıştı. Müslim
ve gayrimüslim tebaanın bir arada yaşadığı şehirde
yabancı okullar da açılacaktı.

Tanzimat'tan sonra Bursa'da Eğitim

Bursa farklı nüfuslara ev sahipliği yapan bir şehirdi.
Tanzimat Dönemi'nde Bursa'da nüfus Türkler, Rumlar,
Ermeniler ve Yahudiler'den oluşmaktaydı. Rum ve Ermeni
Hristiyan nüfus, İstanbul Patrikhanesi'ne bağlıyken,
Yahudiler de hahambaşılara bağlıydı. Türk Müslüman
ahali de İstanbul'dan yönetilen saraya bağlıydı.

Nüfus dağılımına bakıldığında Rumlar Hisar'ın

arkası, Çakırhamam ile Altıparmak arası semtlerde,
özellikle Mudanya ve Gemlik'e bağlı köylerde; Ermeniler
şehrin doğusunda Setbaşı, Çobanbey, Mollarap, Namazgâh
mahallerinde yerleşmişlerdi. Yahudiler ise Altıparmak'tan
sonra bir mahallede (Yahudilik), Kuruçeşme ve bir-
kaç farklı yerde yaşamaktaydı³. Türk Müslüman ahali
için açılan Tanzimat Okulları'na karşılık 1856 Islahat
Fermanı'nın verdiği haklarla kurulan *azınlık okulları*
Bursa'daki azınlıklarının yaşadığı bölgelerde açılmaya
başlamıştı. Bu okullara bir de *yabancı devletlerin açtığı*
okullar eklenmekteydi. Bursa Amerikan Koleji de bu
okullardan biriydi.

Sıbyan mekteplerinin yanında *iptidai*, medreselerin
yanında ortaöğretim kurumları *rüşdiye* ve *idadiler* de
Bursa'da bulunmaktaydı. Tanzimat Dönemi'nin yenilik-
leri olarak Bursa'da da eğitim kurumları çeşitleniyordu.
İptidai mektepleri, sıbyan mekteplerinin yanında ilkokul-
ları karşılayan *usûl-i cedit* yöntemlerini uygulayan yeni
okullardı. Örneğin yeni okullardan biri olarak Numune-i
İptidaî Mektebi, II. Abdülhamit Dönemi'nde Bursa'da bu-
lunan 1885 tarihli salnamede yazdığı üzere 172 öğrencisi
bulunan bir okul olarak karşımıza çıkmaktadır⁴. Bursa'da

2 Usûl-i tâlimiye hakkında detaylı bilgi için Bkz. Betül Batır, "Usûl-i Tâlimiye", *Türk Maarif Ansiklopedisi*, çevrimçi kaynak: <https://turkmaarifansiklopedisi.org.tr/usul-i-talimiye>

3 Osman Çetin, *Sicillere Göre Bursa'da İhtidâ Hareketleri ve Sosyal Sonuçları (1472-1909)*, Bursa, 1999, s.25-32.

4 Hüdavendigâr Vilayeti Salnamesi, 1302, s.495.

eski yöntemleri uygulayan iptidaî mekteplerin yanında yeni yöntemlerle eğitim yapan pek çok sayıda mahalle adlarıyla isimlenen iptidaî mektepleri mevcuttu. Bursa'da tek kız ilkokulu (*İnas Mektebi*) Reyhan İnas İptidaîsi'ydi⁵.

İptidaiye mekteplerinin açılmasına vilayetler tarafından ilgi büyüktür. Hüdavendigâr Valisi, Meşrutiyet arifesinde *Sadarete* (Sadrazamlık/Başbakanlık) yazdığı dilekçesinde, iptidaiye mekteplerinin açılmasına destek olunmasını istemektedir. Dilekçesinde;

“Hüdavendigâr vilayetinin merkezi olan Bursa’da mevkien ve ticareten önemli yere sahip Bursa’da nüfusun artmasıyla orantılı olarak gelişmesi gereken iptidaiye mektebi binaları harap hâldedir, olumsuz koşullarla kötü durumdadırlar. Buralara ehliyetli öğretmenler de gelmediğinden buradaki okullar sıbyan mektebinden ileriye gidemediği gibi dereceleri bile yoktur. Oysaki eğitimde iptidaiyelerin önemi anlaşılmıştır ve ilköğretime önem verilmelidir. Bunun için binalar yapılmalı, maarıftan belli bir bütçe mekteplere ayrılmalıdır. 4 yıldan beri konuşulan zebhiyye resminin⁶ belli bir oranı ilk mekteplere ayrılmalıdır.”⁷ görüşlerini sunmaktadır.

Yine bu dönem içerisinde yönetimde yaşanan değişimlerle (Padişah değişimi) birlikte Bursa’da da bazı okulların isimlerinde değişiklik yapılmasına dair talepler mevcuttur. Örneğin Bursa’ya bağlı Hasan Ağa Köyü’nde inşa edilen iptidaiye mektebinin “*Reşadiye*” adını alması talebi sadaret makamına sunulmuştur.⁸

Rüşdiye ortaokul anlamına gelip liseye öğrenci yetiştiren hazırlık okulları yerine geçmekteydi. Rüşdiye, II. Mahmut döneminde yeni açılan Tıbbiye ve Harbiye okulları gibi batı tarzındaki askeri okullara sıbyan mektebini bitirmiş öğrencileri hazırlamak amacıyla açılmıştı. Bu okullar

Tanzimat Dönemi’nde ortaokul anlamında, iptidaî ve idadî arasında diyebileceğimiz seviyede okullardı. Bursa, ilk rüştiyelerden birinin açıldığı şehirdi. Bursa Rüşdiye Mektebi’nin yapılması 1853 yılında kararlaştırılmış ancak açılması 17 Temmuz 1860 tarihinde gerçekleşmişti. Mahkeme Hamamı karşısında tek katlı, üstü ahşap bir binada hizmet veren okul, 1892 yılına kadar burada yer almıştı. Bursa Mülki Rüşdiyesi 1892 yılında inas rüştiyesine (kız ortaokulu) dönüştürülmüştü⁹.

İdadî ise bugünkü karşılığıyla *lise* seviyesine denk gelen eğitim kurumlarıydı. Tanzimat’tan sonra Maarif Nazırı Saffet Paşa Dönemi’nde ilân edilen Maarif-i Umumiye Nizamnamesi (MUN)’nin kararlarına bağlı olarak rüşdiyelerin üzerinde idadîlerin kurulması kararlaştırılmıştı. MUN’a göre eğitim derecelerine göre mahalle ve köylerde Sıbyan Mektebi, 500 hane bulunan kasabalarda Rüşdiye Mektebi, 1000 hane bulunan yerlerde İdadî Mektebi ve şehir merkezlerinde Sultanî Mektebi kurulmasına karar verilmişti¹⁰.

İdadî mekteplerinin öğrenim süresi 3 yıl olup programlarında şu dersler yer almaktaydı: *Türkçe ve Kitabet ve İnşa, Fransızca, Kavanin-i Osmaniye, Mantık, İlm-i Servet, Milel-i Coğrafya, Tarih-i Umûmî, İlm-î Mevalid, Cebir, Hesap, Defter Tutma, Hendese ve İlm-i Mesâha, Hikmet-i Tabiiye, Kimya ve Resim*¹¹.

İdadîler 1882-1890 yılları arasında yaygınlaştı. İmparatorlukta 6 idadî mektebi varken 1908’e kadar geçen sürede idadî sayısı 109’u bulmuştu. Rüşdiyelerde öğrenim gören öğrenci sayısı 40 bini, idadîlerde ise 20 bin öğrenciyi bulmuştu¹².

Bursa’da idadî mektebi *Bursa Mülki İdadîsi* adıyla 3 Ağustos 1885 tarihinde açılmıştı. Bursa İdadî Mektebi’nin

5 Ahmet Vurgun, *II. Abdülhamid Döneminde Bursa’da Eğitim*, Paradigma Akademi, Çanakkale 2022, s.36-60.

6 Zebhiyye: Kasaplardan kestikleri hayvanlar için alınan vergi.

7 BOA, Y.MTV., no.297/83.

8 BOA., İ.DH., no. 1/ 1329.R.6.

9 Vurgun, *age.*, s.60-61.

10 Osman Ergin, *Türk Maarif Tarihi*, Cilt1-2, İstanbul, 1977, s.495.

11 Bayram Kodaman, *Abdülhamid Devri Eğitim Sistemi*, Türk Tarihi Kurumu, Ankara 1991, s.115.

12 Cahit Yalçın Bilim, *Tanzimat Devri’nde Türk Eğitiminde Çağdaşlaşma (1839-1876)*, Eskişehir 1984, s.65; Hasan Ali Koçer, *Türkiye’de Modern Eğitimin Doğuşu ve Gelişimi (1773-1923)*, MEB., İstanbul 1991, s.130.

açılışının, Padişahın tahta çıktığı tarihte yapılması planlanmıştı¹³. Önceleri Velişemseddin Mahallesi Akif Paşa Konağı (Necip Bey Konağı) olarak kullanılan üstü ahşap, zemini mermer bina okul ve yatakhane kısımlarından oluşacak şekilde eğitim kurumuna dönüştürülmüştü. Bina satın alındıktan sonra yapımına başlanmış, 1900'de yatakhane ve 1911 yılında da hamam kısmı ilave edilmişti¹⁴.

“Şahenshâh-ı mu’azzam Hazret-i Abdü’l-hamid handır
Penah-ı mülk-ü millet şehri-yar ecdâd
Bursa şehrine bir mekteb-i feyz-ü edebdir bu
Olunsun da’ima ilim le evlad-ı vatan dad
Celal itmâmına vâli iken nazm eyledi târih
Bu alî mektebi “Abdü’l hamîd Han kıldı nev-bünyad.”¹⁵

Bursa İdadîsi gündüzlü (*Nehari*) ve yatılı (*Leyli*) olarak hizmet vermekteydi. Ayrıca Müslüman ve gayrimüslim vatandaşlara eğitim veriyordu. 1906 tarihli Hüdavendigâr Salnamesi’ne göre mektepte 155 gündüzlü, 101 yatılı olmak üzere toplam 406 öğrenci bulunmaktaydı. Bu öğrencilerin arasında çoğunluğunu Ortodoks Rum vatandaşların oluşturduğu 28 gayrimüslim öğrenci mevcuttu.¹⁶ Okul yatılı olduğu için Bursa şehri dışından da öğrenci gelebilmekteydi.

Mülki (*Sivil*) denilen Bursa İdadîsi’nden başka Bursa’da Askerî İdadîsi de bulunmaktaydı. Bursa Askerî İdadîsi 1835 yılında kurulan Mekteb-i Harbiye’ye öğrenci yetiştirmek için İstanbul’da (Kuleli ve Maltepe) ve Bursa’da kurulan Askerî İdadîlerden biriydi. Bursa’da Hükümet Konağı çevresinde kurulan okul ilk mezunlarını 1852 yılında vermişti. Bursa Askerî İdadîsi, 12 Haziran 1892

(29 Mayıs 1308) tarihinde Işıklar semtine nakledilmişti¹⁷.

Bursa’da ilk özel mektep İstanbul’da özel okul olarak Bursa Mülki İdadîsi eski Müdürü Mahmut Efendi tarafından açılan “*Şemsü’l Mekatib*” isimli okulun şubesi şeklinde 1893 yılında düşünülmüştü. Ancak bu teşebbüs gerçekleşmemişti. Bursa’da ilk özel okul II. Abdülhamit Dönemi’nde “*Hadika-i İrfan*” adıyla 1905 yılında açılmıştı¹⁸.

Bursa ilk uygulamaların yapıldığı İstanbul’a yakın merkezi şehir olma özelliğini uzun süre korumuştur. II. Abdülhamit Dönemi’nde ilk *Maarif Müdürü* Bursa’ya atanmıştı. *Maarif Müdürlüğü Teşkilatı* en kısa zamanda oluşturulmuştu¹⁹.

Osmanlı Devleti’nin 1856 yılında ilân ettiği İslahat Fermanı, gayrimüslim vatandaşlara geniş haklar tanımıştı. Dolaylı olarak yabancı devletler de azınlıkların haklarını korumak gerekçesiyle Osmanlı Devleti üzerinde çeşitli isteklerde bulunmaktaydı. Bu konulardan en önemlisi de eğitim haklarıydı. Tüm vatandaşların eğitim hakkının eşit olması gerekirken gayrimüslim vatandaşların *sultanî* derecesinde gideceği bir okul bulamaması yabancı devletler tarafından bir bahane olarak gündeme getirilmişti. Fransa 27 Şubat 1867 tarihinde Sadaret’e bir nota vererek vilayet merkezlerinde Hristiyan öğrencilerin öğrenim görebileceği ortaöğretim kurumlarının açılmasını talep etmişti. Bu notaya karşılık hükümet Fransa elçisi ile görüşerek eğitim dili Fransızca olacak bir lisenin açılmasına karar vermiş ve 1 Eylül 1868 tarihinde *Mektebi Sultanî* (Galatasaray Lisesi) büyük bir törenle açılmıştı²⁰.

II. Abdülhamit Dönemi’nde idadîlerin öğrenim süresi 7 yıla çıkarılmıştı. Bundaki amaç bazı büyük şehirlerdeki idadîlerin, sultanîye çevrilerek yaygınlaştırılmasıydı. 12 İdadî mektebi sultanî mektebine dönüştürüldü. Bunlardan

13 *Bursa Gazetesi*, 2 Ağustos 1309.

14 Vurgun, *age.*, s.85.

15 Özge Öztekin, “Tarih Manzumelerine Göre Kavala, Rodos, Trabzon, Erzurum, Bursa ve Resmo’da XIX. Yüzyıla Ait Bazı Eğitim Kurumları”, *Turkish Studies*, 10/12, Ankara, 2012, s.938.

16 *Hüdavendigâr Salnamesi*, 1325, s.330.

17 *Hüdavendigâr Vilayeti Salnamesi*, 1322, s.330; Sinan Çakar-Ülya Dönmez, “Bursa Işıklar Askerî İdadîsi’nin Eğitim Faaliyetleri ve Osmanlı Su-bayı Yetiştirilmesindeki Rolü (1892-1908)”, *MUTAD*, 2024, XI(1), s.52-75.

18 Vurgun, *age.*, s.76-77.

19 Kodaman, *age.*, s.40; Vurgun, *age.*, s.13.

20 Kodaman, *age.*, s.133.

birisi de Bursa İdadîsi olup 1910 yılında sultanîye çevrilmişti. *Bursa Mekteb-i Sultanîsi* (Bursa Erkek Lisesi) 1923 yılına kadar aynı isimle eğitim vermiş, *Birinci Heyet-i İlmiyenin* aldığı karar üzerine adı liseye dönüştürülmüştü. Bursa Sultanîsi Milli Mücadele Dönemi'nde ve Cumhuriyet Dönemi'nde Mustafa Kemal Atatürk'ün ziyaret ettiği mekteplerden biri olmuştur.

Osmanlı'da Tanzimat reformlarıyla başlayan değişim meslek ve teknik öğretim alanında da etkili olmuştur. Batılılaşmanın etkisiyle saray ve ordunun ihtiyaçlarını karşılamak üzere açılan fabrikaya uzmanlar yetiştirmek için kurulan *sanayi mektepleri*, ardından savaşlar sırasında yetim kalan çocukların eğitimi için açılan *ıslahaneler* (1860'da Niş ve Sofya'da, 1864'te Rusçuk'ta), 1864'de İstanbul Sultanahmet'te açılan "Sergi-i Umumî" ismiyle *Sanayi Sergisi* ve son olarak da *Mülkiye Mühendis Mektebi*'nin kurulması mesleki eğitimde başlangıçlara yol açmıştır.

Bursa'da mesleki ve teknik okulların²¹ açılması II. Abdülhamit Dönemi'ndedir. Ancak bundan önce Bursa'da ilk sanayi mektebi diyebileceğimiz İslahhâne (1869) bulunmaktaydı. Kimsesiz ve yetim çocuklar burada dokumacılık, kunduracılık mesleklerini öğreniyordu. Şefik Bursalı Caddesi'nde bir konakta hizmet veren mektep daha sonra Kız Rüşdiyesi'nin alt katına taşınmıştı. *Bursa Hamidiye Sanayi Mektebi* 1890 tarihinde İslahhane'nin Sanayi Mektebi olarak yeniden açılmasıyla başladı, 1899 yılında da okulun adı Bursa Hamidiye Sanayi Mektebi olarak değiştirildi²².

Bursa'da kurulan mesleki okullardan bir diğeri de *Harir Darüttalimi* (İpekböcekçiliği Okulu / Enstitüsü) idi. Bursa ipek dokumacılığında önemli bir şehirdi. Bursa'da

1837 yılında ilk ipek fabrikası kurulmuş, 1852'de Sultan Abdülmecit Dönemi'nde Hereke Fabrikası'na hammadde sağlamak amacıyla Demirkapı mahallesinde "*Harir Fabrika-i Hümayun*"u açılmıştı. Okul önce 1888 yılında Şehreküstü'nde bir evde açılmıştı. Torkomyan Efendi'nin²³ idaresinde kurulan okul daha sonra Uludağ eteklerinde 3 kattan oluşan bir enstitüye dönüştürülmüştü. Bursa Harir Darüttalimi'nin 120 öğrencilik sınıfı, laboratuvarı, yemekhanesi, iki böcekthane, bir kelebekte, müze ve idareye ait odaları mevcuttu. İlk mezunlarını 1893 yılında vermişti.²⁴ İpekböcekçiliği Mektebi, Cumhuriyet Dönemi'nde de faaliyetlerini sürdürmüştü. 1930 yılında Düyûn-ı Umumiye İdaresi'nin kaldırılmasıyla okul devletin mülkü olmuştu. Aynı yıl ilmi araştırmalar yapmak ve uzman yetiştirmek amacıyla Ziraat Vekâleti'ne bağlı *İpekböcekçiliği Enstitüsü* kurulmuştu²⁵.

Bursa Hamidiye Ziraat Ameliyat Mektebi, II. Abdülhamit Dönemi'nde yayınlanan *Hamidiye Ziraat Mektepleri Nizamnamesi*'ne dayanılarak 1891 yılında açılmıştı. Ziraat Mektebi binası ve okula tahsis edilen 956 dönümlük arazisi ile Mudanya Yolu üzerinde inşa edilmişti²⁶.

Cumhuriyet Dönemi'nde de ziraat eğitimi veren okul, Ziraat Okulu olarak eğitim hizmetini sürdürmüştü. Okul bir süre Bursa Uludağ Üniversitesi'ne bağlı fakülte binası olarak da kullanılmıştır.

Bursa'da öğretmen yetiştirmek üzere açılmış olan Bursa Darülmuallimini de pek çok eğitimci şahsiyet yetiştirmiş eğitim kurumlarından biridir. Okul, Bursa'da 1883 yılında Hançerli Camii karşısında açılmış ancak kısa süre içerisinde kapatılmıştır. Yeniden açılan okul 1906

21 Bu konu kitabımızda ayrıca bir bölüm olarak yer aldığından burada sadece özet bilgilere yer verilmiştir.

22 Vurgun, *age.*, s.204-230; BOA, MF.MKT, 2307/66.

23 Kevork Torkomyan Efendi: Ziraat eğitimi alması için 1880 yılında Avrupa'ya gönderilen 8 öğrenciden biridir. Fransa'da Montpellier Ziraat Enstitüsü'nü 1883 yılında birincilikle bitirip yurda dönmüştür. Bursa Harik Darüttalimi'nin kurucusu olup kuruluşundan 1922 yılına kadar bu okulda müdürlük ve öğretmenlik (35 yıl) yapmıştır Bkz. Çevrimiçi: Mehmet Ali Yıldırım, Dârülharir (1888-1926), Türk Maarif Ansiklopedisi, <https://turkmaarifansiklopedisi.org.tr/darulharir#yazar-1>; Ahmet Vurgun, *age.*, s. 182.

24 Vurgun, *age.*, s.180, 182-183.

25 Çevrimiçi: Mehmet Ali Yıldırım, Dârülharir (1888-1926), Türk Maarif Ansiklopedisi, <https://turkmaarifansiklopedisi.org.tr/darulharir#yazar-1>.

26 Ahmet Vurgun, Bursa Hamidiye Ziraat Mektebi (1891), *Türk Maarif Ansiklopedisi*, Çevrimiçi: <https://turkmaarifansiklopedisi.org.tr/bursa-hamidiye-ziraat-mektebi>; Hüdavendigâr Vilayeti Salnamesi, 1324, s.337-338; Vurgun, *age.*, s.139-179.

yılında *Hamidiye Medrese-i Muallimin*²⁷ adıyla hizmet vermeye devam etmiştir.²⁸

İkinci Meşrutiyet döneminde, 6 Temmuz 1909 tarihinde Bursa'ya seyahat eden Tanin Gazetesi Yazarı Ahmet Şerif Bey, Bursa kamuoyunun meşrutiyeti mutlulukla kabul ettiğini ama gereğini yerine getirmedeğini bunun için de bir gelişme gösteremediğini belirterek²⁹ yazısını şu cümleyle bitirir:

“Özetle, Bursa, bir şey, bir rüzgâr bekliyor ki, ona gençlik, kuvvet, dolayısıyla hayat versin; o da ancak maariftir.”³⁰

İkinci Meşrutiyet dönemiyle birlikte eğitimde çevre gezilerinin önemi üzerinde durulmuştur. Buna göre, çocukların eğitim alacakları yer dersanelerle ya da okulla sınırlandırılmamalıdır. Çocuğa verilen dersler hayatın içinde gösterilerek öğretilmelidir. Mektep gezilerinin, dönem içerisinde, özellikle bahar aylarında doğaya yapılan gezilerin sayıları artmıştır. Bunun dışında şehirlerarası gezilerin yapıldığı, çocukların izci olarak kamp hayatını öğrendikleri de görülmektedir.³¹ Örneğin 22 Mayıs 1913 (1329) tarihinde “Kadıköy Nümüne Mektebi” öğrencileri Bursa'ya gezi düzenlemişlerdir. Geziye İstanbul Maarif Müdürü Saffet Beyefendi de katılmıştır. İzcilik çalışması olarak düzenlenen bu gezi sırasında, öğrenciler Bursa Sultanîsi öğrencileri tarafından karşılanmışlardır. Burada öğrenciler müsamere, jimnastik, tarihî temsiller olmak üzere çeşitli etkinlikler düzenlemişler, Bursa'nın tarihi yerlerini dolaşmışlardır.³²

Yine bu dönem içerisinde milli bayram olarak kutlanan On Temmuz Bayramını görmekteyiz. 8 Temmuz 1909

tarihli, “Her sene On Temmuz (23 Temmuz) Tarihinin İd-ı Resmiye-i Osmanîye'den Addine Dair 93 numaralı Kanun” ile 10 Temmuz (23 Temmuz) tarihi *Hürriyet Bayramı* olarak kutlanmaya başlanmıştır.³³ Bu tarihte okullar 2 gün süre ile tatil edilmektedir.

Bursa'da 1911 tarihinde yapılan bir Hürriyet Bayramı, şehrin günlük gazetesinde şöyle anlatılmaktadır:

“Hürriyet Meydanı'ndaki konuşmaların tamamından sonra, il müftüsünün dualarıyla tören sona erdi. Daha sonra meydana toplanmış olan öğrenci, esnaf, tüccar, asker, polis memurları, şehir dışından gelen öğrenci grupları ile 31 Mart Gönüllüleri ve geleneksel giysiler içinde törenlere katılan 12 kişilik bir yeniçeri mangası çekilen kuraya göre yürüyüş kervanı oluşturularak (Hürriyet kervanı ya da Meşrutiyet Alayı ismi verilmektedir.) Yeşil semtinden Hisar semtine kadar halkın da katıldığı geniş katılımlı bir geçit töreni yapıldı. Bu yol boyunca, kafileye önderlik eden kırmızı-beyaz kurdeleler ve kokulu güllerle süslenmiş ve dört at tarafından çekilen Hürriyet arabasının içinde 4-5 kız çocuğu Hürriyet Kervanının geçeceği yollara çiçekler serptiler.”³⁴

Tören sonunda İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin gelenek haline getirdiği fakir çocukların sünnet ettirdiği şölen Mekteb-i Sultanî bahçesinde yapılmıştı. *Hürriyet Arabasının* da yer aldığı *Hürriyet Kervanında* 31 Mart Gönüllülerinin başlıklarında yer alan yazılarda “Ya İstiklâl Ya Ölüm” ibaresi görünmekteydi ki; bu hareket istibdat döneminde yaşanan kanlı anıların toplumsal bellekten silinmemesine yönelik bir davranış olarak algılanmaktaydı.³⁵

27 II. Abdülhamit'ten sonra adındaki Hamidiye kaldırılmış “Medrese-i Muallimin” olarak isimlendirilmiştir. 1924 yılında “Erkek Muallim Mektebi” olarak isimlendirilen okul 1927-1928 ders yılında kapatılmıştır. Günümüzde okulun arazisinde Çelebi Mehmet Anadolu Lisesi hizmet vermektedir.

28 Vurgun, *age.*, s.230-238.

29 Ahmet Şerif, *Anadolu'da Tanin (Birinci Gezi)*, Baskıya Hazırlayan: Çetin Börekçi, İstanbul: Kavram Yayınları, 1977, s.13-15.

30 Ahmet Şerif, *age.*, s.15.

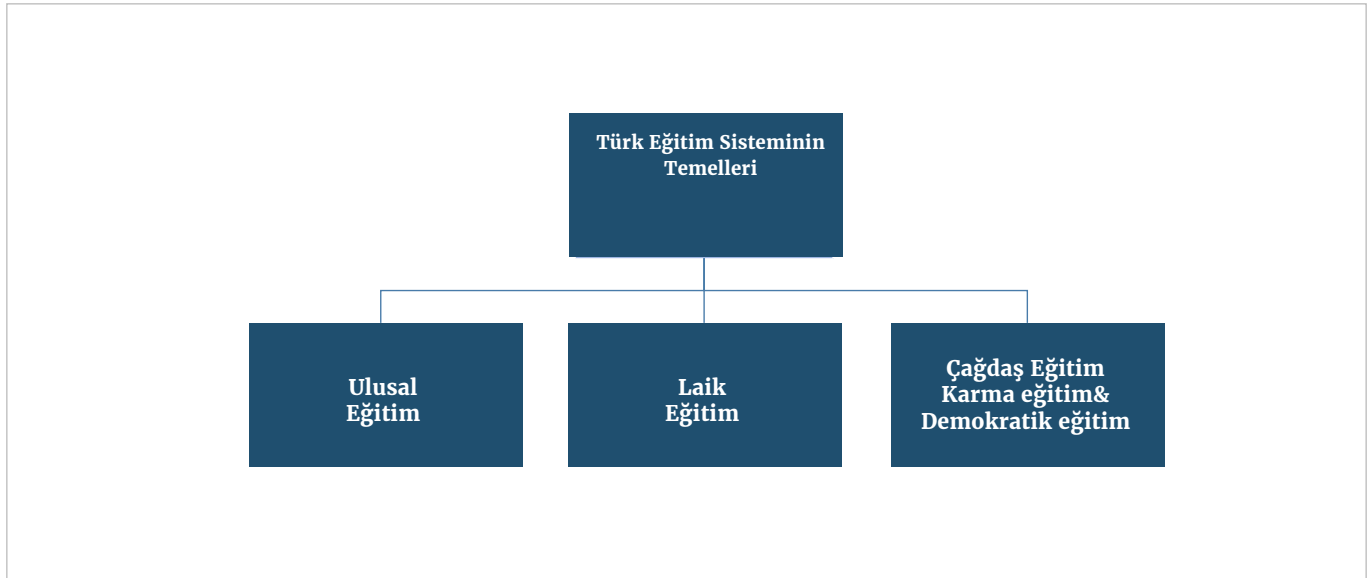
31 “Kadıköy Nümüne Mektebi'nin Bursa Seyahati”, *Talebe Defteri*, no.15, 5 Kânûn-ı evvel 1329 (1913), s.459-460.

32 Muallim Harun Reşit, “Mektep Gezintileri”, *Talebe Defteri*, no.8, 29 Ağustos 1329 (1913), s.122-123.

33 Düstür, İkinci Tertip, c. I, s.351. Bu tarih 1935 tarihine kadar milli bayram olarak kutlanmaya devam etmişti. Meclis'in, 27 Mayıs 1935 tarihli “Ulusal Bayram ve Genel Tatiller” hakkındaki yasası ile kaldırılmıştı. Bkz. *Düstür*, Üçüncü Tertip, c. XVI, s.1171.

34 Hüdavendigâr, 15 Temmuz 1911, s.2; *Ertuğrul*, 27 Temmuz 1911, s.2.

35 Turgay Akkuş, “İmparatorluk Sürecinde Bursa'da Meşrutiyet Bayramları”, *II. Bursa Halk Kültürü Sempozyumu Bildiri Kitabı*, I, 20-22 Ekim 2005, Bursa, s.145.

Tevhid-i Tedrisat Yasasından sonra Türk Eğitim sisteminin temel yapısı.

Cumhuriyet Dönemi Eğitimi ve Bursa

Cumhuriyet'in ilanıyla, Türk tarihinde yeni bir dönem başladı. Osmanlı devri sona erdi ve devamında Türkiye Cumhuriyeti kuruldu. Kurulan yeni devlet bir önceki dönemin mirasını aldı, yarım kalan çalışmaları tamamladı. Tanzimat Dönemi'nin başlattığı resmî anlamdaki reformları yeni kurulan Türkiye Devleti miras olarak devralmıştı. Bu reformların bazılarını devam ettirdi, bazılarını ise tamamen kaldırıp günün gereklerine uygun şekilde yeniden inşa etti. *Devrim* niteliğinde olan reformlarla eğitim sistemi yeniden oluşturuldu.

Türkiye'de Cumhuriyet yönetiminin ilân edilmiş olması doğaldır ki eğitim politikalarını da etkilemişti. Ama eğitimde asıl reform ve değişim 3 Mart 1924 tarihli devrim yasalarından biri olan *Tevhid-i Tedrisat Yasası* ile olmuştu. Öğretimin Birleştirilmesi Yasası ile Türk eğitim sistemi *millî, laik, karma* ve *çağdaş* bir yapıya evriliyordu³⁶.

Bu tarihe gelinceye kadar 23 Nisan 1920 tarihinde kurulan Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin (TBMM) çalışmalarıyla 1924'e giden süreç hazırlanmıştı. Mustafa Kemal Atatürk geleceğin Türk eğitim sisteminin nasıl olacağını

mesajlarını çeşitli konuşmalarında duyuruyordu:

“Çocuklarımız ve gençlerimize, her eğitim kademesinde her şeyden önce Türkiye'nin istiklâline, kendi benliğine ve millî geleneklerine düşman olan bütün unsurlarla mücadele etmek gereğinin öğretilmesi lâzımdır. Bunlardan yoksun bulunan kişilerden oluşan toplumlarda hayat ve istiklâl yoktur.” 15 Temmuz 1921/ Ankara

“Efendiler, yüzyıllardan beri milletimizi yöneten hükümetler eğitimi genelleştirme dileğini belirtmişlerdir. Ancak bu dileklerine ulaşmak için Doğu ve Batıyı taklit etmekten kurtulamadıklarından, sonuç milletin cahillikten kurtulamamasına neden olmuştur. Bu hazin gerçek karşısında bizim uygulamak zorunda olduğumuz eğitim politikamızın ana hatları şöyle olmalıdır: Demiştim ki, bu ülkenin gerçek sahibi ve sosyal yapımızın gerçek unsuru köylüdür. İşte bu köylüdür ki, bu güne kadar eğitim nurundan yoksun bırakılmıştır. Bundan dolayı, bizim uygulayacağımız eğitim politikasının temeli ilk önce var olan cehaleti yok etmektir. Ayrıntıya girmekten çekinerek bu düşüncemi birkaç kelime ile açıklamak için diyebilirim ki, genel olarak bütün köylüye okumak, yazmak

³⁶ Batır, agm., s.229-274.

ve vatanını, dinini, dünyasını tanıtacak kadar coğrafya tarih, din ve ahlâk ile ilgili bilgiler vermek ve dört işlemi öğretmek eğitim programımızın ilk amacıdır.

...

Efendiler, yetişecek çocuklarımıza ve gençlerimize, görecekleri eğitim sınırı ne olursa olsun, en önce ve her şeyden önce Türkiye'nin bağımsızlığı için kendi benliğine ve milli geleneklerimize düşman olan bütün unsurlarla mücadele etmek gereği öğretilmelidir. Uluslararası dünyanın bu günkü durumuna göre, böyle bir savaşın gerektirdiği mücadele ruhunu taşımayan insanlara ve bu nitelikteki insanlardan kurulu topluluklara yaşama ve bağımsızlık hakkı yoktur.” 1 Mart 1922/ Ankara

8 Eylül 1924 tarihinde Maarif Vekili Vasıf Çınar tarafından eğitimin amaçlarının belirlendiği, “Misak-ı Maarif”ten sonra yayınlanan genelgede şu esaslar belirtilmiştir:³⁷

- Milli varlığa ve bilince sahip olmak,
- Ailevî ve toplumsal hayatı uygarca yaşayabilmek için ciddiyete, görgü ve düzen kurallarına uymak,
- Milletten ruhundan doğan Cumhuriyetin kayıtsız şartsız egemenliğini sürdürmek, çocuklarımızın kalplerinde ve ruhlarında Cumhuriyet için fedakârlık ülküsü yaratmak,
- Çocuklarımızda özgürlük ve sorumluluk duygularını geliştirmek,
- Eğitimde bilgiyi bir araç haline getirmek, pratiğe önem vermek,
- Çocuklarımıza ve gençlerimize bilim ve inceleme aşkı kazandırmak,
- Öğrencilerin kendi işlerinin idaresinde görev almalarını sağlamak,
- Çocuklarımıza sağlık kurallarını tanıtmak, bunları kendi hayatlarında uygulatmak,

– Beden ve düşünce eğitiminin birlikte yürütülmesine önem vermek, birbiri aleyhine bir gelişme göstermesine imkân bırakmamak,

– Çocuğun eğitiminde okul-aile işbirliğinden yararlanmak,

– Maarif siyasetimizde ekonomik amaçları izlemek, – Okulumuzda hür ve makûl bir disiplin oluşturmak.”.

Cumhuriyet'in ilânından sonra, Türkiye'ye gelen bir İngiliz gazeteci, yazdığı anılarında, Ankara'da bir kız lisesini ziyaret ettiğini; burada, kız öğrenciler tarafından karşılandığını belirtiyordu. Bu okulda incelemelerde bulunan Bayan Grace Ellison izlenimlerini aktarırken Bursa Koleji'yle ilgili şu bilgiyi de veriyordu:

“Bursa Kolejindeki müdire gibi, buradaki müdire de okulda Rum ve Ermeni öğrencilerinin bulunmadığına üzülüyordu. Okulda Müslümanlar ve Hıristiyanlar arasındaki mükemmel beraberlik dışarıdaki hayatta olduğu gibi sorunlardan uzaktı.”³⁸

Cumhuriyet Türkiye'sinde eğitim politikaları bu esaslara göre yeniden şekillenmişti. Bursa ilinde de eğitim konusundaki çalışmalar bu yönde ilerledi. T.C. Devlet Yıllığı 1928-1929 verilerine göre Bursa'da Anamektebi bulunmamaktadır. Resmi karma ilköğretim 299, öğrenci sayısı 20.246'dır. Kız muallim mektebi 1, öğrenci sayısı 263'dür. Meslek mektebi 1 adet olup, sadece erkek öğrenci (263) kayıtlıdır. Karma ortamektep 1 adet olup, öğrenci sayısı 292'dir. Erkek Lisesi 1 adet olup erkek öğrenci sayısı 431 kız öğrenci sayısı 4'dür. Genel toplamda 2 erkek mektebi, 554 erkek öğrenci; 1 kız mektebi, 267 kız öğrenci; 300 karma mektep ve 20.556 karma öğrenci sayısı mevcuttur.³⁹

Hasan-Âli Yücel Türkiye'de Ortaöğretim isimli kitabında 1936-1937 yıllarında Bursa'da bulunan ortaöğretime bağlı resmi okulların Erkek Lisesi, Kız Öğretmen

37 Maarif Vekâleti Mecmuası, c. I, Sayı.1, Mart 1341 (1925), s.58-61; Mehmet Servet, “Maarif İnkılâbı'ndan Ne Anlıyoruz?”, Meslek, 7 Nisan 1925, Sayı.17, s.10.

38 Grace Mary Ellison, Bir İngiliz Kadını Gözüyle Kuva-i Milliye Ankarası, çev. İbrahim S. Türek, İstanbul 1973, s.217-218.

39 T.C. Devlet Salnamesi 1928-1929, Maarif Vekâleti Mektep ve Talebe sayısını gösteren tablo.

Okulu, Bursa Ortaokulu, İnegöl Ortaokulu olduğunu belirtmektedir.⁴⁰

Bursa Ortaokulu 1906-1907 eğitim yılında ahşap olarak yapılmış daha sonra *Hamidiye Medresesi İlmiyyesi* adıyla öğretmen okuluna çevrilmişti. 1928-1929 ders yılında liseden ayrılarak müstakil bir okul haline gelmişti. 1932-1933 ders yılında okula çok fazla talep olmasından dolayı okuldaki kız öğrenciler kız öğretmen okuluna nakledilerek okul sadece erkek öğrenciye eğitim vermişti. Odaların bir kısmı musiki odası, laboratuvar ve dershanelere dönüştürülmüştü. 1928-1938 yılları arasında on yıllık sürede 117'si kız ve 726'sı erkek olmak üzere 843 mezun vermişti.⁴¹

Bursa'nın İnegöl ilçesinde bulunan İnegöl Ortaokulu ise 5 Ocak 1932 tarihinde özel muhasebeye ait küçük bir binada açılmıştı. Kaymakam Ekrem Bey'in teşvikiyle köylü-şehirli İnegöl halkının yardımlarıyla yapılan yeni binasına 1933-1934 ders yılından itibaren taşınmıştı. Okul, 1938 yılına kadar 54 mezun vermişti. Okulun tapusu Kültür Bakanlığı adına tescil edilmiştir.⁴²

Cumhuriyet Dönemi'nde ise okulların adları zaferler, inkılâplar ve bunları sağlayan kahraman kişilerin isimlerinden oluşmaktaydı. Bursa'da Hatice ve Zehra Hanımlara ait "Özel Rehberlik" okuluna "Mustafa Kemal Paşa" adını vermek istediklerini Şubat 1923 tarihinde meclise ileten okul sahipleri, 6 ay boyunca bir yanıt alamamışlar bunun üzerine tekrar ikinci bir dilekçe yazarak isteklerini yinelemişlerdir. Telgraflarında isteklerini şöyle dile getirmişlerdir:

"Yunan esaretinin en acı günlerinde açtığımız «Rehber-i tahsil» okulunun siyah çerçeveli levhasını kaçıya asarken inançlı bir kalple bu mektebin «Kemal Paşa» mektebi olmasını istemiştik. Mektep 10-11 ay kadar bir esir hayatı yaşadı. Bu müddet zarfında pek büyük tahrirat ve hissiyata rağmen vazifesini yaptı. Kurtuluş günü gelip

*de her yer nurla dolunca mektebin ismini «Gazi Mustafa Kemal Paşa» Mektebi yapmak için müsaade istedik. Bunun için Mustafa Kemal'in izni gerekiyordu. Kendisi müsaade etti. Ancak Bursa Valisi bunun devlet tarafından resmi yazı ile bildirilmesini isteyerek bize zorluk çıkartmakta. Biz okul kayıt defterlerini doldurmakta okulun ismi olmadığından bir mağduriyet yaşamaktayız..."*⁴³

Bu gecikmenin sebebi okul sahiplerinin Milli Mücadele sırasında Yunanlılarla işbirliği halinde olduklarına dair meclise gönderilen bir ihbarnamedir.

Atatürk'ün Bursa Ziyaretlerinden: Eğitim Kurumları ve Öğretmenler

Mustafa Kemal Atatürk, Milli Mücadele Dönemi'nde ve sonrasında Bursa'yı birçok kez ziyaret etmişti. Bu ziyaretlerinin genelinde öğrenciler ve öğretmenlerle yakından teması olmuş, okulları yerinde incelemişti. Mustafa Kemal Atatürk, askeri ordu kadar eğitim ordusunu da hayatını boyunca önemsemişti.

İşgal altındaki Bursa'da eğitim zorlu şartlar altında devam etmekteydi. İşgal yıllarında *Bursa Darülmuallemi*'nde öğrenci olan Hamdi Hızal, Darülmuallem anılarında Bursa'nın işgalinden bahsetmektedir. Yaşadıkları o korku dolu anlar ve işgalin yarattığı üzüntü ve nefreti satırlarına dökmüştür. Hamdi Hızal okullarının da işgal edildiğini, okulunun koridorlarına Yunan bayrakları asıldığını anlatır. Hatta bir gün arkadaşlarından birisinin asılı olan Yunan bayrağını elindeki şemsiyenin ucuyla yırtması sonucu Yunan askerlerinin üzerine çullanmasını nakletmektedir. İşgal boyunca *Tatbikat* mektebinde nasıl sığındıklarını, Bursa'nın kurtuluş günü aylar boyunca esaret altında kalan okullarına Türk bayrağını nasıl astıklarını anlatmaktadır.⁴⁴

Büyük Zafer'den sonra, İstanbul'dan kalabalık bir öğretmen topluluğunun, zaferi kutlamak için Bursa'ya

40 Hasan-Âli Yücel, *Türkiye'de Orta Öğretim*, Ankara: T.C. Kültür Bakanlığı, Ankara 1994, s.63.

41 Yücel, *age.*, s.573-574

42 Yücel, *age.*, s.574

43 BCA, f.30.10.1.1, y.14.2.19.5.

44 Hamdi HIZAL, "Bursa'dan Hatıralar", *Aylık Öğretmen Dergisi*, Yıl:1, No:5-6-7-8, Yüzcüncü Yıl Hâtıra Sayısı, 16 Mart 1948, s.93-95; Betül BATIR, "Dârülmuallem'in Mezunlarının Hatıralarında Ortak Değerler", *Dr. Hüseyin AĞCA Armağanı*, Editör: Hatice Ayan, *İmajans*, Ankara 2023, s.328.

gelmeleri üzerine 27 Ekim 1922 günü, Şark Tiyatrosu'nda düzenlenen toplantıda Mustafa Kemal Atatürk şunları söylemektedir:

“...Binaenaleyh halâs (kurtuluş), heyet-i içtimaiye-deki marazı (hastalık) teşrih ve tedavi etmekle elde edilir. Marazın tedavisi ilmî ve fennî bir tarzda olursa şifabahş olur. Yoksa bilakis maraz müzmin olur ve gayr-ı kabili tedavi bir hale gelir. Bir heyet-i içtimaiyenin marazı ne olabilir? Milleti millet yapan, terakki ve tefeyyüz ettiren kuvvetler vardır: Fikir kuvvetleri, içtimaî kuvvetler...

İlim ve fennin teşebbüsünün merkez-i faaliyeti ise mekteptir. Binaenaleyh mektep lâzımdır. Mektep namını hep beraber hürmetle, tazimle zikredelim. Mektep, genç dimağlara, insanlığa hürmeti, millet ve memlekete muhabbeti, şeref-i istiklâlî öğretir... İstiklâl tehlikeye düştüğü zaman onu kurtarmak için takibi muvafık olan en salim yolu belletir... Memleket ve milleti kurtarmaya çalışanların aynı zamanda mesleklerinde birer namuskâr mütehasıs ve birer âlim olmaları gereklidir. Bunu temin eden mekteptir. Ancak bu tarzda her türlü teşebbüsün mantikî neticelere îsali (ulaşması) mümkündür.

... Muallim hanımlarımız, muallim beylerimiz, şairlerimiz, ediplerimiz, muharrirlerimiz aleddevam millete bu felaket günlerini ve onun hakiki sebeplerini açık ve kat'î olarak terennüm edecekler, takrir edecekler, bu kara günlerin dönmemesi için dünya yüzünde medeni ve asrî bir Türkiye'nin mevcudiyetini tanımak istemeyenlere, onu tanıtmak zaruriyetinde olduğumuzu ihtar edecekler.

... Bir taraftan umûmî olan cehli izaleye çalışmakla beraber, diğer taraftan hayat-ı içtimaiyede bizzat amelî, müessir ve müsmir uzuvlar yetiştirmek lâzımdır. Bu da ilk ve orta tedrisatın amelî bir tarzda olmasıyla mümkündür.”⁴⁵

Mustafa Kemal Atatürk, asıl kurtuluşun toplumun

hastalıklarının iyileştirilmesiyle sağlanacağını söylemektedir. Milleti millet yapan sosyal ve düşünce kuvvetlerini güçlendirmenin önemine değinmekle beraber önceliği ilim ve fenne vermektedir. Mustafa Kemal Atatürk'ün ilim ve fennin geliyeceği yeri okul olarak belirttikten sonra bu ilim ve fenni sağlayacak, aktaracakların ise aydınlar olduğunu, başarının ise özellikle ilk ve ortaokullarda uygulamalı eğitime geçilmesiyle sağlanacağını belirtmiş olması önemlidir.

Mustafa Kemal Atatürk, Milli Mücadele sırasında olduğu gibi⁴⁶ daha önce değinildiği üzere zafer sonrasında da öğretmenlerle çeşitli görüşmeler yapmıştır. 16 Ekim 1922 tarihli Bursa Gezisi'nde öğretmenlerle yakın temasta bulunmuş, onlara işlerinin bitmediğini hatırlatarak, silahlı mücadelenin sona erdiği ama asıl savaşın, eğitim savaşının yeni başladığını, bu savaşı da en iyi şekilde öğretmenlerin yürüteceğini söylemiştir.

Mustafa Kemal Atatürk'ün Bursa'ya geldiğini öğrenen İstanbul'daki “İlkokul Öğretmenleri Birliği”, Mustafa Kemal Atatürk'ü görmek üzere gerekli izinleri alarak topluca Bursa'ya gelmişlerdi. 27 Ekim 1922 tarihinde Cağaloğlu'ndaki Büyük Reşit Paşa İlkokulu'nda toplanan 250 kadın ve 230 erkek öğretmen, buradan Babıâli Caddesi-Sirkeci- Eminönü yoluyla marşlar söyleyerek Galata Köprüsü'ne gelmişlerdi. Daha önceden kiralanmış bulunan Şirket-i Hayriye vapuru ile Bursa'nın liman kasabası olan Mudanya'ya doğru hareket etmişlerdi.⁴⁷ Öğretmenler Bursa'ya vardıklarında topluca Mustafa Kemal Atatürk'ün kaldığı Köşk'e⁴⁸ giderek kendisiyle görüşmüşlerdi. O günün akşamında Şark Tiyatrosu'nda bir toplantı düzenlenmiş, Mustafa Kemal Atatürk, komutanlar ve birçok konuk bu toplantıya katılmıştı. Toplantının büyük çoğunluğunu öğretmenler oluşturmaktaydı. Toplantı İstiklâl Marşı ile açılmış, öğretmenlerden bir grup “*Toplar Atılırken*”

45 “Bursa'da İstanbul Muallim ve Muallimelerine Gazi Mustafa Kemal Paşa Hazretlerinin Bir Hitabesi”, İkdâm, 30 Teşrin-i evvel 1922, no.9202; Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri, II, s.47-49.

46 Haziran 1922 tarihinde Adapazarı'na yaptığı ziyarette Atatürk, Sabihahanım Mektebi öğretmenleri ile de görüşmüştür. Bkz. Cumhuriyetin 50. Yılında Sakarya, 1973 İl Yıllığı, s.29; Muzaffer Erendil, *Türlü Yönleriyle Sakarya İli*, Ankara 1982, s.30; Sabahattin Özel, *Kocaeli ve Sakarya İllerinde Milli Mücadele (1919-1922)*, İstanbul 1987, s.175.

47 İkdâm, 27 Teşrin-i evvel 1922, no.9199.

48 Mustafa Kemal Atatürk Altıparmak semtinde bulunan Yağcı Cemal Bey'e ait bir köşkte misafir edilmekteydi. Cemal Bey o sırada Yunanistan'da sürgünde bulunuyordu. Bkz. Yılmaz Akkılıç, *Kurtuluş Savaşı'nda Bursa*, Bursa Eylül 1997, s. 520.

marşının ardından, “Yaşa, bin yaşa Mustafa Kemal Paşa” diye başlayan marşı hep bir ağızdan okumuşlardır.

İstanbul’dan gelen öğretmenler adına Kemal Zühtü Bey ilk sözü olarak TBMM ordularına, Gazi Başkomutan’a ve silah arkadaşlarına, tüm İstanbul’un özlem ve sevgi duygularını dile getiren bir konuşma yapmıştı. Bu konuşmayı Ruşen Eşref (Ünaydın), Hamdullah Suphi (Tanrıöver) ve Muhittin Baha (Pars) Beylerin coşkulu söylevleri izlemiştir.

Daha sonra TBMM Başkanı, Başkomutan Gazi Mustafa Kemal Atatürk söz alarak, öğretmenlere hitaben konuşmasının ilk cümlelerinde geleceği onlara emanet etmiştir. Şöyle ki;

“Bayanlar, Baylar! İstanbul’dan geliyorsunuz. Hoş geliniz. İstanbul’un ışık ocaklarını temsil eden yüce topluluğunuz karşısında duyduğum zevk sonsuzdur. Yürekerinizdeki duyguları, kafalarınızdaki düşünceleri doğrudan doğruya gözlerinizde ve alınlarınızda okumak benim için olağanüstü bir sevinç kaynağı oluyor.

Şimdi karşınızda içime dolan en içten duyguyu, izininizi almış olarak açıklayayım: İsterdim ki çocuk olayım ve sizin ders vermekle ışık saçan çevrenizde bulunayım; sizden feyiz alayım, siz beni yetiştiresiniz. O zaman ulusum için daha faydalı olurum. Ama ne çare ki, artık elde edilemeyecek bir isteğin karşısındayım. Bu isteğin yerine, başka bir istekte bulunacağım: Bugünün çocuklarını yetiştiriniz. Onları ülkeye, ulusa yararlı insanlar yapınız. Bunu sizden bekliyorum, istiyorum.”⁴⁹

28 Ekim 1922 akşamı Bursa Sultanîsi (Bursa Erkek Lisesi) bahçesinde verilen çayda, o sırada Bursa’da bulunan 5. Kolordu Komutanı Kemalettin Sami (Gökçen) Paşa ordu adına katılarak öğretmenlere hitaben yaptığı konuşmasında, öğretmenlerin bir ülke için önem taşıdığını, orduyu da yetiştirenlerin öğretmenler olduğu ve bu yüzden de milli kurtuluşun kazanılmasını öğretmenlere borçlu olduklarını belirtmiştir. Konuşmasında, milletin

ve gelecek kuşakların yüreğine, vatan ve millet duygusunu işlemenin ve aşılamanın ülkenin varlığı için gerekli olduğunu söyledikten sonra, şu anısına yer vermiştir:

“Beni gazadan gazaya, kavgadan kavgaya yönelten nedir, biliyor musunuz? Babamdır... Babamı, iki kardeşimi Sırlar şehit ettiler. Babamın ölürken bir sözü vardır: «Sen, benim ve ailemin öcünü alacaksın!». Bu söz, beni herkesten çok vatanperver yaptı. İşte bu duyguyu yüreklere işleyecek olanlar, ancak öğretmenlerdir. Onun için, elinize verilecek kuşağın yüreğini ve duygularını güçlendirmeye çalışın. Genç yürekleri vatan için, bağımsızlık için ve ülkü için ölmeye yöneltin...”⁵⁰

Dönemin çok önemli bir öğretim ilkesi olan uygulamalı eğitimi ise Mustafa Kemal Atatürk, 1 Mart 1923 tarihli TBMM açış konuşmasında dile getirmektedir.

“Efendiler, terbiye ve tedriste tatbik edilecek usûl, malûmatı insan için fazla bir süs, bir vasıtayı tahakküm yahut medeni bir zevkten ziyade maddi hayatta muvaffak olmayı temin eden amelî ve kâbil-i istimâl bir cihaz haline getirmektir. Maarif Vekâletiniz bu esasa ehemmiyet vermektedir.

Amelî ve şâmil bir maarif için hudud-ı vatanın önemli merkezlerinde asrî kütüphaneler, nebatat ve hayvanat bahçeleri, konservatuarlar, Darûlmesailer, müzeler ve sanayi nefise meşherleri tesisi lâzım olduğu gibi bilhassa şimdiki teşkilat-ı mülkiyeye nispetle kaza merkezlerine kadar bütün memleketin matbaalarla teçhizi icap etmektedir...

Efendiler, telif ve tercüme işleri, hâkimiyet-i milliyenin istinatgâhı ve milli harsın en mühim vasıtayı intişarındır. Şu iki maksada ait neşriyatı bu sene azamî bir gayretle tevsi için Darûlfünun medreselerini de bu işe teşrik edecek esasat hazırlanmıştır. Bir taraftan tabedilen ve yeniden telifi kararlaştırılan kitapları meccanî olarak her tarafa dağıtmak, öte yandan halkı okumaya alıştırmak için hükümetçe sarf-ı mesaî edilecektir.

«Devlet Kitabı» namı altında ücretsiz olarak

49 Süleyman Şevket, “Yeni Nesli Yetiştirmek Meselesi”, *Muallimler Mecmuası*, Sayı.3, 17 Teşrin-i sâni 1922, s.43-45; “Bursa’da İstanbul Muallim ve Muallimelerine Gazi Mustafa Kemal Paşa Hazretlerinin Bir Hitabesi, *İkdam*, 30 Teşrin-i evvel 1922, no. 9202.

50 Akkılıç, age., s. 531-533.

neşredilecek amelî ve basit ifadeli eserlerle halkımıza hakayik-i hayatiyeyi öğretmek, çok faydeli bir usûl olarak şayan-ı tavsiyedir.”⁵¹

Bu sözleriyle Mustafa Kemal Atatürk, ayrıntılardan çok işe yarar bilginin önemine yer verilmesini, kazanılan bilginin modern kütüphane, laboratuvar, konservatuar, müze gibi yerlerde uygulamalı olarak kullanılmasına ilişkin eğitimin gerçekleşmesi gerektiğine dikkat çekmektedir. Atatürk ayrıca telif ve tercüme işlerine de gerekli önemin verilmesine işaret eder.

Bursa şehri Cumhuriyet Dönemi'nin eğitim politikalarına uygun şekilde eğitim yapısında gelişme ve değişimlerini sürdüren öncü şehirlerden biri olmuştur.

Sonuç

Eğitim, bilim ve kültür şehri Bursa tarih boyunca bu özelliğini kaybetmeden bugünlere gelmiştir. Bilim, kültür ve eğitim kenti Bursa'nın yakın tarihine bakıldığında Tanzimat'tan bugüne devam eden gelişme dikkatleri çekmektedir.

Osmanlı İmparatorluğu'nda başlayan Batılılaşma hareketleriyle yapılan ıslahatların ilk uygulama yeri

genellikle Bursa şehri olmuştur. *Hüdavendigâr Sancağı*'nın bütününde yapılan yenilikler uygulanmış, örgün eğitim kurumlarının yanında meslekî ve teknik okullarının da ilk nüvelerinin görüldüğü bir şehir olmuştur.

Kuşkusuz bu durumu, Bursa'nın kültürel zenginliğinin yanı sıra ekonomik açıdan güçlü oluşu da etkilemiştir. Müslim ve Gayriüslim sakinlerinin eğitime sağladıkları katkılar, ileri gelen yönetici ve aydınların Bursa'daki hizmetleri, Tanzimat Dönemi'nde başlayan yeniliklerin Cumhuriyet döneminde de aynı hız ve istekle devam etmesi, Bursa şehrinin bir *Cumhuriyet Şehri* olarak da öncü olmasını sağlamıştır.

Cumhuriyet Dönemi'nin reformları Bursa'da uygulanırken, Mustafa Kemal Atatürk'ün hem Milli Mücadele döneminde hem de Cumhuriyet'in ilânından sonra sık sık şehri ziyaret etmesi ve yerinde incelemelerde bulunması *gözde şehir* kimliğini pekiştirmiştir. Bursa kültürel, bilimsel, eğitsel özelliklerini ve değerlerini kaybetmeden pek çok köklü eğitim kurumlarıyla gücüne güç katarak yenilenme ve ilerleme devamlılığını hiç yitirmemiştir. Bursa; eğitim, bilim, kültür, sanayi, tarım ve ticaret dünyasına katkı sağlayan, üreten nice düşünce insanları yetiştirmiş ve yetiştirmeye devam etmektedir.

51 *Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri*, I, s.316–317.

KAYNAKÇA

1. Arşiv Kaynakları

BCA (Başkanlık Cumhuriyet Arşivi), f.30..10.1.1, y.142.19..5.

BOA (Başkanlık Osmanlı Arşivi), MF.MKT, 2307/66.

BOA, Y.MTV., no.297/83.

BOA., İ.DH., no. 1/ 1329.R.6.

2. Gazete, Kanun, Salname ve Yıllıklar

Bursa Gazetesi, 2 Ağustos 1309.

Cumhuriyetin 50. Yılında Sakarya, 1973 İl Yıllığı.

Düstûr, İkinci Tertip, c. I.

Düstûr, Üçüncü Tertip, c. XVI.

Ertuğrul, 27 Temmuz 1911, s.2.

Hüdavendigâr Salnamesi, 1302-1322-1324-1325.

Hüdavendigâr, 15 Temmuz 1911.

İkdam, 27 Teşrin-i evvel 1922, no.9199.

Maarif Vekâleti Mecmuası, c. I, Sayı.1, Mart 1341 (1925), s.58-61.

T.C. Devlet Salnamesi 1928-1929, Maarif Vekâleti Mektep ve Talebe sayısını gösteren tablo.

3. Kitap ve Makaleler

“Bursa’da İstanbul Muallim ve Muallimelerine Gazi Mustafa Kemal Paşa Hazretlerinin Bir Hitabesi”, İkdam, 30 Teşrin-i evvel 1922, no.9202.

“Kadıköy Nümûne Mektebi’nin Bursa Seyahati”, Talebe Defteri, no.15, 5 Kânûn-ı evvel 1329 (1913), s.459-460.

Ahmet Şerif, Anadolu’da Tanin (Birinci Gezi), Baskıya Hazırlayan: Çetin Börekçi, İstanbul: Kavram Yayınları, İstanbul 1977.

AKKILIÇ, Yılmaz, Kurtuluş Savaşı’nda Bursa, Bursa 1997.

AKKUŞ, Turgay, “İmparatorluk Sürecinde Bursa’da Meşrutiyet Bayramları”, II. Bursa Halk Kültürü Sempozyumu Bildiri Kitabı, I, 20-22 Ekim 2005, Bursa, s.139-147.

AKYÜZ, Yahya, Türk Eğitim Tarihi, 31.Baskı, Pegem Yayınları, Ankara 2019.

Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri, I-III. ATAM, Ankara 1997.

BATIR, Betül, "Dârümuallimîn Mezunlarının Hatıralarında Ortak Değerler", Dr. Hüseyin AĞCA Armağanı, Editör: Hatice Ayan, İmajans, Ankara 2023, s.313-334.

BATIR, Betül, "Eğitimde Birlik: Tevhid-i Tedrisat Yasası", Türkiye'yi Laikleştiren Yasalar 3 Mart 1924 Tarihli Yasaların Kabulünün 100 Yılı, Editör: Behçet Kemal Yeşilbursa, Sentez Yayıncılık, Ankara 2024, s.229-274.

BATIR, Betül, Geleneksel Eğitimden Çağdaş Eğitime Türkiye'de İlköğretim (1908-1924), İkinci Baskı, Milenyum Yayınları, İstanbul 2014.

BİLİM Cahit Yalçın, Tanzimat Devri'nde Türk Eğitiminde Çağdaşlaşma (1839-1876), Eskişehir 1984.

ÇAKAR, Sinan -Ülya Dönmez, "Bursa Işıklar Askerî İdâdîsi'nin Eğitim Faaliyetleri ve Osmanlı Subayı Yetiştirilmesindeki Rolü (1892-1908)", MUTAD, 2024, XI(1), s.52-75.

ÇETİN, Osman Çetin, Sicillere Göre Bursa'da İhtidâ Hareketleri ve Sosyal Sonuçları (1472-1909), Bursa 1999.

ELLISON, Grace Mary, Bir İngiliz Kadını Gözüyle Kuva-i Milliye Ankarası, çev. İbrahim S. Türek, İstanbul 1973.

ERENDİL, Muzaffer, Türlü Yönleriyle Sakarya İli, Ankara 1982.

ERGİN, Osman Nuri, Türk Maarif Tarihi, Cilt1-2, İstanbul, 1977.

HIZAL, Hamdi, "Bursa'dan Hatıralar", Aylık Öğretmen Dergisi, Yıl:1, No.5-6-7-8, Yüzüncü Yıl Hâtıra Sayısı, 16 Mart 1948, s.93-95.

KOÇER, Hasan Ali, Türkiye'de Modern Eğitimin Doğuşu ve Gelişimi (1773-1923), MEB., İstanbul 1991.

KODAMAN Bayram, Abdülhamid Devri Eğitim Sistemi, Türk Tarihi Kurumu, Ankara 1991.

Mehmet Servet, "Maarif İnkılâbı'ndan Ne Anlıyoruz?", Meslek, 7 Nisan 1925, Sayı.17, s.10.

Muallim Harun Reşit, "Mektep Gezintileri", Talebe Defteri, no.8, 29 Ağustos 1329 (1913), s.122-123.

ÖZEL, Sabahattin, Kocaeli ve Sakarya İllerinde Milli Mücadele (1919-1922), İstanbul 1987.

ÖZTEKİN, Özge, "Tarih Manzumelerine Göre Kavala, Rodos, Trabzon, Erzurum, Bursa ve Resmo'da XIX. Yüzyıla Ait Bazı Eğitim Kurumları", Turkish Studies, 10/12, Ankara, 2012, s.938.

Süleyman Şevket, "Yeni Nesli Yetiştirmek Meselesi", Muallimler Mecmuası, Sayı.3, 17 Teşrin-i sâni 1922, s.43-45.

VURGUN Ahmet, II. Abdülhamid Döneminde Bursa'da Eğitim, Paradigma Akademi, Çanakkale 2022.

YÜCEL, Hasan-Âli, Türkiye'de Orta Öğretim, T.C. Kültür Bakanlığı, Ankara, 1994.

4.İnternet Kaynakları

BATIR, Betül, “Usûl-i Tâlimiye”, Türk Maarif Ansiklopedisi, çevrimçi kaynak:
<https://turkmaarifansiklopedisi.org.tr/usul-i-talimiye>.

VURGUN, Ahmet, Bursa Hamidiye Ziraat Mektebi (1891), Türk Maarif Ansiklopedisi, Çevrimiçi:
<https://turkmaarifansiklopedisi.org.tr/bursa-hamidiye-ziraat-mektebi>.

YILDIRIM, Mehmet Ali, Dârülharir (1888-1926), Türk Maarif Ansiklopedisi,
<https://turkmaarifansiklopedisi.org.tr/darulharir#yazar-1>.

Bursa'nın Kartal Yuvası:
Işıklar Askeri Lisesi

Işıklar Askeri Lisesi'nin ilk kuruluşu Osmanlı Devleti'nin 19'uncu yüzyıldaki çağdaşlaşma çabaları içerisinde yer alır. 1845 yılında Abdülmecit Dönemi'nde, açılması için Bâb-ı Âli'de Baş Tercüman Fuat Paşa, Sadrazam Arif Hikmet Bey ve Okullar Bakanı Emin Paşa'dan oluşan bir komisyon kurulur ve sürekli büyüyen bir çınarın toprağa dikilmesini sağlayan karar alınır.

Bursa'da açılması düşünülen askeri lise için görevlendirilen Yüzbaşı Ali Efendi; Vali ve ileri gelenlerle yaptığı görüşmeler sonucunda şimdi eski valilik binasının bulunduğu bölgeye yakın bir kumaş fabrikasının kamulaştırılmasını sağlar ve gerekli tadilatlar yapılarak

“Bursa Mekteb-i Fünun-u İdadisi” 14 Şubat 1847 tarihinde öğretime başlar.

1854 yılındaki depremde hasar gören okul, 1890'da Uludağ'ın eteklerinde şehre hakim bir bölgede yeniden inşa edilmeye başlanır.

29 Mayıs 1892 tarihinde Bursa Valisi Münir Paşa tarafından törenle açılan okul, öğretime bu tarihten itibaren yeni binasında devam eder. Bugün adı ile anılan B Blok 1897 yılında tamamlanır.

1911 yılında Askeri İdadiler lağvedilir, Bursa Askeri İdadisi de Askeri Rüştiye Mektebi adını alır. 1919-1921 ve 1961-1974 tarihleri arasında öğrenime iki kez ara verilen okul, eğitim öğretime ilk ara verilmesinden sonra 28

*Yağdıkça bu irfan ocağında bize nurlar
İman taşıyan kalplerimiz azimle çarpar
Âtî için her sinede bir şanlı emel var
Feyzi ile bütün ülkeye şan verdi Işıklar...*

Okulun Teferrüç'ten görünümü (1931-1932)

Kasım 1922'de "Bursa Askeri İdadisi" adıyla tekrar hizmete girer. Ancak bu defa, iptidai birinci sınıftan rüştiye yedinci sınıf kadar olmak üzere yedi sınıf üzerinden açılır. Kazım Karabekir Paşa'nın doğudan getirdiği savaş yetimi çocuklar ile görevli subayların çocukları okulun ilk öğrencileridir.

SİVİL LİSEYE DÖNÜŞÜM

1924 yılında kabul edilen "Tevhid-i Tedrisat Kanunu" uyarınca askeri okullar Milli Savunma Bakanlığı'na bağlı olmaktan çıkarak Eğitim Bakanlığına bağlanır. Bu nedenle 1924-1925 döneminde Bursa Askeri İdadisi sivil bir okul haline dönüştürülür ve "Bursa İkinci Lisesi" adını alır. Ancak bu durumu bir yıl sürer, okul 1925-1926 öğretim yılında bu defa "Bursa Askeri Lisesi" adıyla yeniden açılır.

Görülen lüzum üzerine 31 Temmuz 1961 tarihinde Bursa Askeri Lisesi lağvedilir, binalar 1'inci Ordu İstihbarat Birliği tarafından teslim alınıp 1962 yılından itibaren

Personel Okulu olarak kullanılmaya başlanır. Yaklaşık 12 yıl Personel Okulu olarak kullanılan Okul, ilk açılışından 127 yıl sonra, 28 Eylül 1974'te yapılan bir törenle "Işıklar Askeri Lisesi" adı ile yeniden eğitim-öğretim faaliyetine başlar.

Mart 1975'te temeli atılan spor salonu bir yıl içinde

Mektebin bandosu

tamamlanarak 19 Kasım tarihinde açılır ve aynı tarihte temeli atılan öğretim binasının (D Blok) inşaatı da süratle tamamlanarak 4 Ekim 1977'de törenle eğitime alınır.

Işıklar Askerî Lisesi, Hava ve Kara Kuvvetleri komutanlıkları arasında yapılan 27 Mayıs 2008 tarihli protokol ile 27 Haziran 2008'de Hava Kuvvetleri Komutanlığına devredildi ve Işıklar Askerî Hava Lisesi Komutanlığı adını aldı.

Işıklar Askeri Lisesi; kurulduğu günden bugüne

kadar Türk milletinin hizmetine on binlerce çağdaş subay adayı verdi. Türk kültürünün çağdaş uygarlık seviyesinin üzerine çıkartılma mücadelesine önemli katkılarda bulundu; sayısız komutan, devlet adamı, besteci, şair, ressam ve bilim adamı yetiştirdi.

Okulun adı ve yapısıyla ilgili son değişiklik 15 Temmuz 2015'teki darbe girişiminin ardından geldi. Lise lağvedilerek, Jandarma Astsubay Okulu olarak eğitim vermeye başladı.

Şehrin Aydınlanma Kaynağı:
Bursa Erkek Lisesi

Bursa'da 19. yüzyıl sonunda kurulan ve halen Anadolu lisesi statüsünde faaliyetine devam eden eğitim kuruluşudur. Mekteb-i İdâdî-i Mülkî adıyla kurulan okul, zaman içinde Bursa Mekteb-i Sultanisi, Bursa Lisesi, Bursa Erkek Lisesi adlarını almıştır. 1973 yılından itibaren genel lisenin yanı sıra yabancı dil ağırlıklı lise olarak da eğitim-öğretim faaliyetlerini sürdüren okul, 2005 yılında Bursa Anadolu Erkek Lisesi olmuştur. Mayıs 2016'da okulun adından Anadolu ibaresi kaldırılırsa da Anadolu Lisesi olarak eğitim-öğretim hayatına devam etmektedir. Her ne kadar adında "Erkek Lisesi" ifadesi bulunsa da karma eğitim yapılmaktadır. Günümüzde de yatılı ve gündüzlü öğrenimin sürdürüldüğü okulun mezun öğrencilerini bir araya getirdiği Geleneksel Pilav Günleri her yıl mayıs ayının son pazar gününde saat 10:00'da yapılmaktadır.

Okul, 19. yüzyıl sonlarında başlatılan eğitim seferberliği sırasında 22 Temmuz 1301 (3 Ağustos 1885) tarihinde Pazartesi günü, Bursa'nın Veli Şemseddin Mahallesi'nde Akif Paşa Konağı diye bilinen binada "Mekteb-i İdâdî-i Mülki" adıyla açılmıştır. İlk açıldığında eğitim süresi dört yıl olarak planlanmış ve 2 sınıfla öğretime başlamıştır. Başlangıçta rüşdiye ve sultani arasında bir hazırlık okulu

*İçimizde parıldar
vatan, millet sevgisi
örnektir okullara
Bursa Erkek Lisesi**

Bursa İdasi'nin Sultani olarak açılış töreni, 17 Ekim 1909

özelliği taşıyan okulun kuruluş amacı öğrencilerine iş ahlâkı kazandırmak ve devletin ihtiyaç duyduğu ara eleman sıkıntısını gidermekti. Okul, eğitim-öğretim hayatına iki yıl böyle devam ettikten sonra 1887'de sınıf sayısı dörde çıkarılmıştır. Öğrenci sayısının hızla artması üzerine 1888 yılında şu an kullanılmakta olan yeni binanın temeli atılmıştır. İnşaatin başlamasından bir yıl sonra yanındaki arsa satın alınarak okul arazisine katılmıştır. Okulun bitirilmesi için büyük gayret sarf eden Vali Mahmut Celalettin Paşa, inşaat henüz bitmediği halde 1890 yılında bir kitabe hazırlatmıştır. Kitabedeki

* Okulun eski edebiyat öğretmenlerinden Kadir Arman tarafından bestelenen marştan...

manzumenin son iki beyti şöyledir:“*Celal itmamina vali iken nazmeyledi tarih, Bu ali mektebi Abdülhamit Han eyledi nev-bünyad*”.

Yapı istenen sürede tamamlanamadığı ve Vali Mahmut Celalettin Paşa valilikten ayrıldığı için kitabe yerine konulamamıştır. Yeni bina Maarif Müdürü Saîd Bey'in çabalarıyla 26 Kasım 1891'de tamamlanarak hizmete girmiştir. 1890'lı yılların başında okul yatılı hale getirilmiştir. Arazisi yeterli büyüklükte olmadığı için 25 Eylül 1893'te okulun etrafındaki 10 ev satın alınıp okul arazisine dâhil edilmiştir.

Okul ilk olarak 1889 Temmuz'unda dördüncü sınıftan 5 öğrenciyi mezun etmiştir. 1892-1893 yılında Rüştüye sınıflarını da içine alan okulda sınıf sayısı yediye çıkarılmıştır. Osmanlı genelinde 1892'de idadiye mektepleri

Okulun izci grubu, 1910'lu yıllar

Okulun izci grubu, 1910'lu yıllar

Erkek Lisesi Futbol Takımı, 1910'lu yıllar

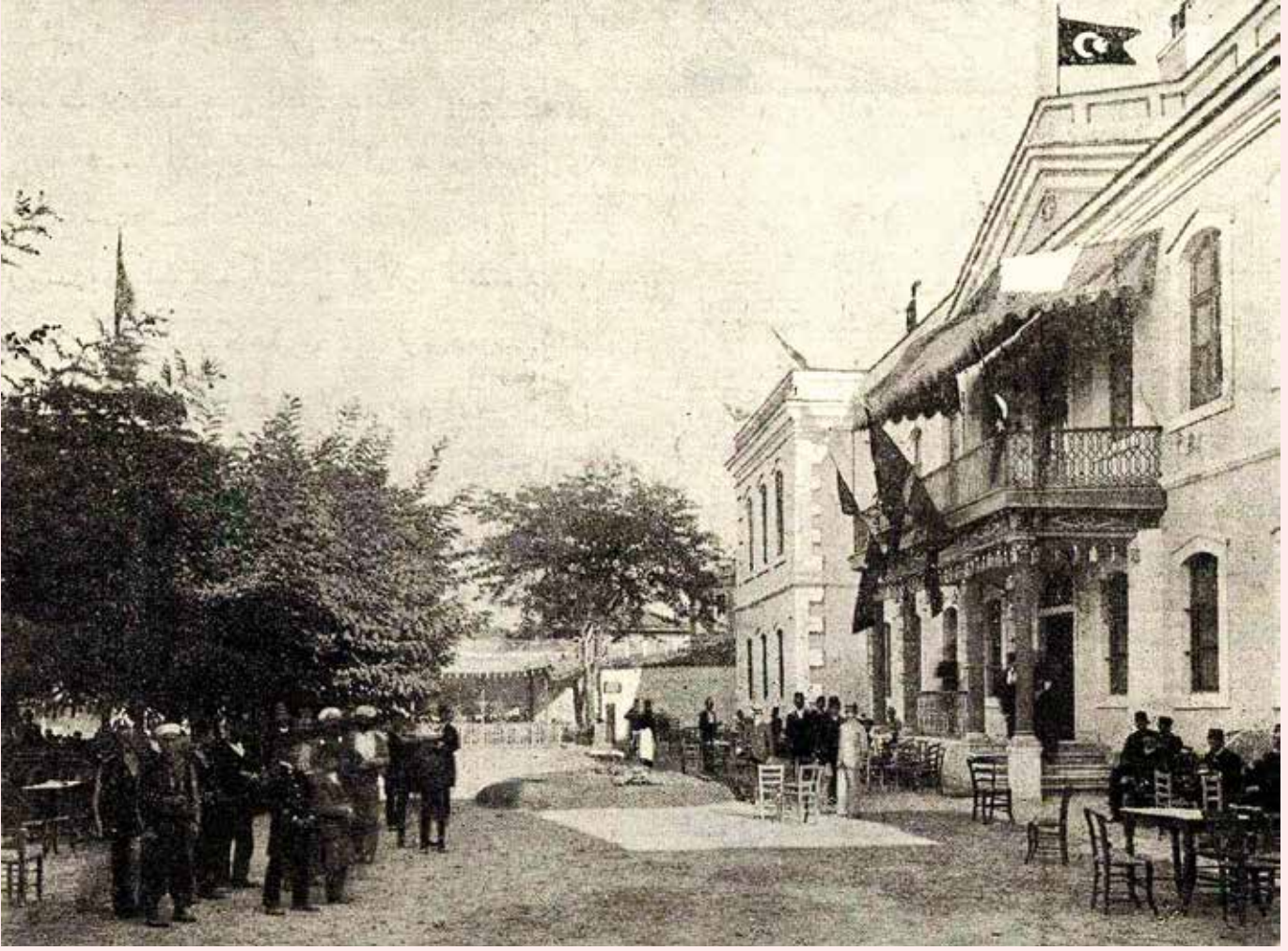

Bursa Erkek Lisesi öğrencileri bahçede, 13 Şubat 1927

birkaç dereceye ayrılmış ve Bursa idadisinin ikinci derecede sayılarak 80 yatılı öğrenci bulunması ve bunların yarısının paralı ve yarısının parasız olması karar altına alınmıştır. Böylece okul, 1894'te yatılı hale getirilmiştir. Okula 1903-1906 yılları arasında kütüphane, yatakhane, yemekhane ve kapalı bir teneffüshane, 1911'de ise hamam ilave edilmiştir. 1903 yılının sonlarına doğru okulda ziraat, ticaret ve sanat şubeleri de açıldı. 1904'de okul bahçesine ayrı bir teşkilat olarak, "Müze-i Hümayun" adıyla Bursa Müzesi açılmıştır. Müzede Roma, Bizans, Selçuklu ve Osmanlı dönemine ait eserler bulunmaktaydı. Buradaki eserler 1926'da Yeşil Medresesi'ne taşınmıştır. Okul, 1910-1911 ders yılı başında "Mekteb-i Sultanî" adıyla liseye çevrilmiştir. Yunan işgalinde binanın bir kısmı hastane olarak kullanılmıştır. Okul, 1923-1924 ders yılında "Bursa Lisesi" adını almıştır. Atatürk 1924 ve 1925 yıllarında okulu ziyaret etmiş, şeref defterine, "Bursa Sultanîsi'nde geçirdiğimiz saatlerin çok kıymetli hatırasıyla daima memnun olacağım" notunu düşmüştür. Harbiye Okulu'nda iken kendisinin de Fransızca öğretmeni olan Nevres Beyin dersine girmiştir. Bu sınıf 1998'de bir plâketle daha kalıcı hale getirilmiştir. 1926 yılında Işıklar Askerî Lisesi'nin Milli Eğitim Bakanlığı'na devredilmesi üzerine okula "Birinci Erkek Lisesi" adı verilmiş, ancak aynı yıl Işıklar Askerî Lisesi'nin yeniden Milli Savunma Bakanlığı'na bağlanmasından sonra "Bursa Erkek Lisesi" adını almıştır.

Okul sahası içinde yer alan müze binasının yerinde yapılan kitaplık, laboratuvar ve lojman 1963'te, hamam, çamaşırhane ve bulaşıkhanenin yerine yapılan bugünkü 4 katlı yatakhane ise 1969'da hizmete girmiştir. 1973 yılında ek bir betonarme bina yapılmış, 1981'de kalorifer tesisatı eklenmiş, elektrik donanımı yeniden yapılmış, 1982-1983 yılında kütüphane genişletilmiştir.

Cumhuriyet'in ilk yıllarından 1933'e kadar okulun tamiratı, tesisatı, yabancı öğretmen ücretleri ve öğretmen maaşları için 632.952 lira harcanmıştır. 1930 yılında oluşturulan ve öğrenciler tarafından yönetilen okul kütüphanesinde 5.000 cilt kitap bulunmaktadır. Okulda 1923-1924 döneminde 71 yatılı, 58 gündüzlü, toplam 129, 1924-1925 döneminde 108 yatılı, 99 gündüzlü, toplam 207,

Bursa'da Mamulat ve Mahsulat Sergisi'nin bahçe cihetinde diğer bir manzarası, 20 Eylül 1906, Servet-i Fünun

1925-1926 döneminde 127 yatılı, 134 gündüzlü, toplam 261, 1926-1927 döneminde 154 yatılı, 216 gündüzlü, toplam 370, 1927-1928 döneminde 191 yatılı, 198 gündüzlü, toplam 389, 1928-1929 döneminde 213 yatılı, 233 gündüzlü, toplam 446, 1929-1930 döneminde 220 yatılı, 282 gündüzlü, toplam 502, 1930-1931 döneminde 245 yatılı, 265 gündüzlü, toplam 549, 1931-1932 döneminde 243 yatılı, 396 gündüzlü, toplam 639, 1932-1933 döneminde 235 yatılı, 485 gündüzlü, toplam 720 öğrenci öğrenim görmüştür. 1933 yılında okulun orta ve lise kısımları bulunmaktadır. Yatılı öğrencilerden devlet tarafından pansiyon ücretleri karşılanan 71 öğrenci vardır ve toplam 231 yatılı, 692 gündüzlü öğrencisi mevcuttur.

OKULDAN MEZUN ÜNLÜ İSİMLER

Kurulduğu günden beri ülkemizin en önemli okullarından biri olan Bursa Erkek Lisesi, idari yapıda ve öğretmen kadrosunda görev alan mümtaz şahsiyetler sayesinde Türkiye'nin siyaset ve sanat dâhil olmak üzere farklı alanlarda tanınan birçok ünlü simasını yetiştirmiştir.

Okulda Süleyman Nazif, Nevres Bey, Reşat Nuri Güntekin, İhtifalci Ziya Bey, Orhan Şaik Gökyay, Namdar Rahmi Karatay, Haşim Nezih Okay, İsmail Hilmi Soykut, Ali Haydar Günver, Feraizcizade Mehmet Şakir, Kazım Baykal gibi ünlü isimler öğretmenlik yapmıştır. Okul bahçesinde 1960'ta dikilen Atatürk'ün büstünün yanı sıra okulda öğretmenlik yapmış önemli kişilerin büstleri

Erkek Lisesi'nin bir zamanlar müze olarak kullanılan binası

mevcuttur. Bu değerli şahsiyetlerin yetiştirdiği çok sayıda öğrenci, Türkiye'nin bilim, sanat, siyaset ve sosyal hayatta önemli görevler üstlenmişlerdir.

Bursa Erkek Lisesinde eğitim alan ünlü kişiler arasında

sanat camiasından Zati Sungur, Sait Faik Abasıyanık, Zeki Müren, Erdal Özyağcılar, Ezel Akay, Sarp Apak, Mustafa Uğurlu, Tardu Flordun, Tarık Tarcan, Ata Demirer; akademi camiasından Oktay Aslanapa, Reşat Ekrem Koçu, Mümtaz Turhan, Mertol Tulum, Halim Doğrusöz, Fahri Domaniç, Necmettin Ünal; basın dünyasından Doğan Avcıoğlu, İlhami Soysal, Rauf Tamer, Mehmet Ocaktan; hukuk camiasından Avni Givda, Şevket Müftügil, Sezai Akbulut, Altay Egesel; Siyaset alanından Agâh Erozan, İsmail Habib Sevük, Mehmet Vehbi Bolak, Muhittin Baha Pars, Cemal Bardakçı, Ferit Melen, Cemal Külahlı, Kani Torun, Ertuğrul Kazancı, Ertuğrul Yalçınbayır, Hilmi Ayan, Hıfzı Oğuz Bekata, Hüsamettin Örüç, Kamran İnan, Kemalettin Türkoğlu, Kemal Zeytinoğlu, Mahmut Oltan Sungurlu, Mehmet Emin Paksüt, Mehmet Gazioğlu, Mehmet Gölhan, İhsan Gürsan, Turhan Tayan sayılabilir.

Bursa'nın Kadın
Kimliğini Biçimlendiren Okul:
Bursa Kız Lisesi

Bursa'da kız çocuklarının örgün eğitime dâhil edilme süreci, Osmanlı modernleşme hareketlerinin bir uzantısı olarak ortaya çıktı. XIX. yüzyılın ortalarından itibaren kentte kız öğrencilere yönelik eğitim kurumlarının kurulması, yalnızca toplumsal dönüşümün değil, aynı zamanda modernleşme sürecinde kadın kimliğinin yeniden tanımlanmasının da göstergesidir. Bu bağlamda Bursa Kız Lisesi'nin tarihi, kentin eğitim yapısının ve toplumsal dokusunun değişimini yansıtan önemli bir örnektir.

Osmanlı Döneminde Kız Eğitiminin Başlangıcı

Osmanlı İmparatorluğu'nda Batılılaşma hareketlerinin ivme kazandığı Tanzimat sonrası yıllarda, kadın eğitimi konusunda önemli adımlar atılmıştır. Bursa'da kız çocuklarına yönelik ilk okul açma girişimleri 1854 yılına uzanmakta olup, bu dönemden itibaren kentte çeşitli düzeylerde kız okulları faaliyete geçmiştir.

Bugünkü Bursa Kız Lisesi'nin bulunduğu bölge, tarihsel olarak eğitim yapıları açısından hareketli bir alan olmuştur. Mahkeme Hamamı'nın karşısında, bodrum katlı ve tek katlı taş bir yapı olarak inşa edilen Erkek Rüştîye Mektebi, bölgedeki ilk modern eğitim kurumlarından biridir. 1892 yılında Mülki İdadisi ile birleştirilen bu okul, bir süre lise düzeyinde hizmet vermiştir. Daha sonra

yapının ön kısmı Kız Rüştîyesi olarak düzenlenmiş, 1911 yılında tamamı Kız Rüştîye (Malhatun) Mektebi adıyla yalnızca kız öğrencilerin kullanımına tahsis edilmiştir.

Bu dönemde müfredat, dönemin pedagojik anlayışına uygun olarak hem dinî hem de dünyevî bilgileri içermektedir. Din ve Ahlâk derslerinin yanı sıra Osmanlıca, Arapça, Farsça, hesap, tarih, coğrafya, yazı sanatları, el işleri ve nakış dersleri de verilmekteydi. 1914 yılında ise bu yapıda Kız Muallim Mektebi eğitime başlamış ve kadın öğretmen yetiştirme sürecinde önemli bir rol üstlenmiştir.

Cumhuriyet Öncesi Eğitimde Kurumsal Gelişmeler

XX. yüzyılın başlarında Bursa'da özel eğitim girişimleri de dikkat çekicidir. Kaynaklara göre okulun kuzey bahçesinde, Numune-i Terakki adlı iki derslikli özel bir okul açılmıştır. Köse Nuri Efendi tarafından kurulan bu kurum, 1915 yılına dek faaliyette bulunmuş; 1916'da Nilüfer Hatun Mektebi ile birleşmiş ve 1920'de kapatılmıştır.

Bursa, 1920-1921 yıllarında Yunan işgali altında kaldığı dönemde büyük zorluklar yaşamış; okul binaları da işgal kuvvetleri tarafından hastane olarak kullanılmıştır. Buna rağmen eğitim tamamen kesintiye uğramamış, sınırlı koşullar altında sürdürülebilmiştir. Yatılı öğrenciler, bugünkü müdür lojmanı olarak kullanılan binada kalmış, eğitime komşu yapıda devam edilmiştir.

Bursa Kız Lisesi'nin Muradiye'deki ilk binası

Kız Muallim Mektebi öğrencileri derste

Kız Muallim Mektebi'nde beden eğitimi dersi, 1930'lu yıllar

Cumhuriyet Döneminde Yeniden Yapılanma

Bursa'nın kurtuluşunun ardından eğitim faaliyetleri düzenli biçimde sürdürülmüş, 4 Ekim 1925 tarihinde Mustafa Kemal Atatürk, Bursa Kız Muallim Mektebini ziyaret ederek öğrencilerin hazırladığı bir temsili izlemiştir. Atatürk'ün ziyaret ettiği taş yapı, amfi planlı laboratuvarları, yemekhane ve spor salonuyla dönemin modern eğitim anlayışını yansıtmaktaydı.

Kız eğitiminde köklü bir dönüşümün yaşandığı bu dönemde, kurumun kurumsal kimliği 1876'da Muradiye Semti'nde Amerikalı Protestan misyonerler tarafından açılan kız kolejiyle şekillenmiştir. Ahmet Zühtü Paşa'nın raporuna göre okulun 45 öğrencisi vardı ve 1892 yılında ruhsat almıştı. Başlangıçta gayrimüslim öğrencilere hizmet veren okul, Cumhuriyet sonrasında Türk kızlarını da kabul etmeye başlamış; ancak bazı öğretmenlerin misyonerlik faaliyetleri tepki çekmiş, kurum 29 Ocak 1928 tarihli Bakanlar Kurulu kararıyla kapatılmıştı.

Bursa Kız Lisesi'nin Kuruluşu ve Erken Cumhuriyet Yılları

Kapatılan bu okul binası, Atatürk'ün isteği üzerine Türk Maarif Cemiyeti tarafından satın alınmış ve 1928'de Bursa Kız Lisesi adıyla yeniden eğitim hayatına kazandırılmıştır. Paralı ve yatılı statüde hizmet veren kurumda

Beden eğitimi dersi, 1940'lı yıllar

1931 yılında 90 öğrenci öğrenim görmekteydi. Aynı yıl Atatürk ve Başbakan İsmet İnönü okulu ziyaret etmiştir.

1931-1933 yılları arasında okuldan mezun olan öğrenciler, hukuk, ziraat, eczacılık, kimya, felsefe ve tıp gibi alanlarda yükseköğrenimlerine devam etmişlerdir. 1933-1934 öğretim yılında okulun bütçesi 19.571 liraya ulaşmış; 23 öğretmen görev yapmış; 53 yatılı ve 100 gündüzlü öğrenci eğitim almıştır. İngilizce ve Fransızca eğitimi verilirken İngilizce dersleri bir Türk ve bir Amerikalı öğretmen tarafından yürütülmüştür. 1938 yılı itibarıyla öğrenci sayısı 300'e ulaşmıştır.

Savaş Sonrası Dönem ve Fiziksel Dönüşüm

Okul 1947-1948 öğretim yılına kadar Muradiye'deki binasında kalmış, bu tarihten sonra bugünkü yerine taşınmıştır. Aynı yıllarda Kız Muallim Mektebi, Muradiye binasına geçmiş ve daha sonra Kız Öğretmen Okulu adını almıştır. 1974-1975 öğretim yılında öğrenci kabulü durdurulan bu kurum, 1979'da son mezunlarını vermiştir.

16 Eylül 1949'da Milli Eğitim Bakanlığı tarafından okulun adı resmen Bursa Kız Lisesi olarak onaylanmıştır. 1962 yılında A Blok'un, 1970 yılında ise B Blok'un açılmasıyla okul fiziki olarak genişlemiştir. B Blok'un açılışı dönemin Başbakanı Süleyman Demirel tarafından yapılmıştır. 1968 yılına kadar taş bina kullanılmaya devam etmiş, daha sonra yıkılmıştır.

29 Ekim 1968, Benan Cingil Icel arşivi

1970-1974 yılları arasında, Bursa Anadolu Lisesi'nin kız öğrencileri kendi okulları tamamlanana dek Bursa Kız Lisesi'nde eğitim görmüş; bazı öğretmenler iki okulda da görev yapmış, törenler ortaklaşa düzenlenmiştir. 1950'li yılların sonlarına doğru ortaokul kısmı sabah, lise kısmı öğleden sonra eğitim görmeye başlamıştır. 1973 yılında Cumartesi dersleri kaldırılmış, haftalık ders saatleri artırılmıştır.

Karma Eğitime Geçiş ve Modern Dönem

1979 yılında ilk kez erkek öğrenci kaydı yapılmış; ancak aynı yıl bu öğrenciler Erkek Lisesi'ne aktarılmıştır.

23 Nisan 1968, Benan Cingil Icel arşivi

29 Ekim 1968, Benan Cingil Icel arşivi

1993'te yabancı dil ağırlıklı programın benimsenmesiyle birlikte yeniden karma eğitime geçilmiştir. 1991 yılından itibaren ortaokul düzeyinde öğrenci kaydı sona ermiş; son mezunlar 1993'te verilmiştir. 2005 yılında kurumun adı Bursa Anadolu Kız Lisesi olarak değiştirilmiş, böylece okul Cumhuriyet Dönemi boyunca geçirdiği dönüşümü tamamlamıştır.

Bursa Kız Lisesi'nin Toplumsal ve Kültürel Mirası

Bursa Kız Lisesi, yalnızca bir eğitim kurumu olmanın ötesinde, Bursa'nın toplumsal belleğinde güçlü bir yer edinmiştir. Kentin hemen her ailesinden bir öğrencinin yolu bu okuldan geçmiş, böylece kurum kentin kültürel kimliğinin bir parçası hâline gelmiştir.

Okul, Türkiye'nin akademik, siyasi ve sanatsal

hayatına önemli isimler kazandırmıştır. Atatürk'ün manevi kızı Prof. Dr. Afet İnan, eski Başbakan Yıldırım Akbulut'un eşi ve Yargıtay üyesi Samia Akbulut, eski Devlet Bakanı Önay Alpago, Bursa Milletvekili Sena Kaleli, Prof. Dr. Gülay Altay, Prof. Dr. Afife Batur, Prof. Dr. Yıldız Aydın Avanoğlu, Prof. Dr. Işık Aydın, Prof. Dr. Canser Çakalır, Bursa Barosu Başkanı Asude Şenol, yazar Nilüfer Dumlu Günaydın, sanatçılar Nur Sürer ve Burcu Kara gibi isimler bu okulun mezunları arasındadır. Ayrıca, ses sanatçısı Safiye Ayla , Bursa Kız Muallim Mektebi'nde, Sümerolog

Muazzez İlmiye Çığ ise 1931 yılında bu kurumda öğrenim görmüştür.

Sonuç olarak Bursa Kız Lisesi, kuruluşundan günümüze kadar geçen süreçte yalnızca bir eğitim kurumu olarak değil, aynı zamanda Türk modernleşme tarihinin kadın odaklı dönüşümünü temsil eden bir simge olarak değerlendirilmelidir. Kurumun geçirdiği yapısal, pedagojik ve kültürel değişimler, Türkiye'deki kız eğitiminin gelişim seyrini anlamada önemli bir örnek teşkil etmektedir.

Bursa Sanayisine
Yön Veren Eğitim Kurumu:
**Tophane Mesleki ve Teknik
Anadolu Lisesi**

XIX. yüzyılın ikinci yarısında Osmanlı İmparatorluğu, Avrupa'daki sanayi devriminin yarattığı ekonomik dönüşüm karşısında kendi sanayi kapasitesini geliştirme ihtiyacıyla karşılaştı. Bu dönemde zanaat temelli üretim biçimleri yetersiz kalmış, Batı tarzı teknik eğitim veren okulların kurulması zaruri görülmüştü. Bu çabanın bir yansıması olarak 1860'lardan itibaren "İslahhane" adı verilen kurumlar ülkenin çeşitli yerlerinde açılmaya başladı. Bu kurumların temel amacı, kimsesiz veya yoksul çocuklara el becerisi kazandırarak hem sosyal rehabilitasyon sağlamak hem de yerel üretimi güçlendirmektir. İşte Bursa'da 19. yüzyılın sonlarına doğru kurulan Hamidiye Sınai Mektebi, bu ıslahhane geleneğinin kurumsal bir devamı olarak şekillendi.

Hamidiye Sınai Mektebi'nin Kuruluşu ve İlk Yıllar (1890-1910)

Bursa, Osmanlı'nın erken sanayileşme çabalarında önemli bir merkez olarak görüldü. Şehrin köklü dokuma, ipekçilik ve metal işçiliği geleneği, teknik bir okul için verimli bir zemin oluşturdu. Bu bağlamda II. Abdülhamid'in teşvikiyle, 1890'lı yıllarda Hamidiye Sınai Mektebi Bursa'da faaliyete geçirildi. Okulun kuruluşu hem teknik eleman yetiştirmek hem de imparatorluğun

modernleşme hamlesine katkı sağlamak amacı taşıyordu.

İlk dönemlerinde okul, devletin desteğiyle küçük bir kadro ve sınırlı imkanlarla eğitim vermekteydi. Zamanla şehir ileri gelenlerinin ve yerel idarecilerin katkılarıyla bina ve donanım açısından gelişmeye başladı. Bursa'nın o dönemdeki sosyal hayatına dair bilgilerden, okulun öğrencilerinin aynı zamanda müzikle ilgilendiği, haftalık konserler düzenlediği ve yerel halkın bu etkinliklere yoğun ilgi gösterdiği anlaşılıyor. Bu durum, mektebin yalnızca teknik değil, kültürel bir merkez haline geldiğini gösteriyor.

Kurumsallaşma ve Yeniden Yapılanma Dönemi (1910-1923)

1908'de II. Meşrutiyet'in ilanı, Osmanlı genelinde olduğu gibi Bursa'daki eğitim kurumlarını da etkiledi. Yönetim değişiklikleri ve mali kaynakların daralması, Hamidiye Sınai Mektebi'nin gelirlerinde ciddi düşüşlere neden oldu. Okulun sürdürülebilmesi için eşyaların satıldığı, gelir yaratmak üzere küçük üretim atölyelerinin kurulduğu bilinmektedir. Bu zorlu dönemde bile öğretim faaliyeti tamamen kesilmemiş, özellikle demircilik, döküm ve tesviye alanlarında uygulamalı eğitim devam ettirilmiştir.

Hamidiye Sınai Mektebi öğrencileri, 1896

Hamidiye Sinai Mektebi idari kısmı, 1927

1910 yılı itibarıyla okul yeniden bir canlanma sürecine girdi. İlkokul mezunu öğrenciler kabul edilerek dört yıllık eğitim modeline geçildi. Tarım Bakanlığı'nın sağladığı mali destek sayesinde okula modern atölye araçları kazandırıldı. Ancak Balkan Savaşları ve ardından

I. Dünya Savaşı sırasında birçok öğretmen ve usta askere alınınca eğitimde kesintiler yaşandı. Buna rağmen kurumun, savaş döneminde askeri tamir ve üretim faaliyetlerinde yer aldığı, yani savaş ekonomisine katkı sunduğu da belgelidir.

Bursa Sinai Mektebi 1925-1926 senesi mezun ve muallimleri

Bursa Sinai Mektebi'nde Cumhuriyet'in 10. yılı kutlama hazırlıkları, 1933

Cumhuriyet'in İlk Yıllarında Bursa Sanat Okulu (1923-1940)

Kurtuluş Savaşı'nın ardından Bursa'nın yeniden inşası sürecinde okul önemli bir rol üstlendi. 1923 sonrasında "Bursa Sanayi Mektebi" adıyla yeniden düzenlenip onarımdan geçirilen binasında hem yatılı hem gündüzlü öğrencilere eğitim vermeye başladı. Bu dönemde marangozhane, demirhane ve elektrik atölyeleri yeniden faaliyete geçirilip, öğrenciler için yatakhane ve yemekhane eklentileri yapıldı.

1926'da okulun adı Bölge Sanat Okulu olarak değiştirildi ve bölgesel düzeyde öğretmen, usta ve makine bakım personeli yetiştiren bir merkez konumuna getirildi. Cumhuriyet'in ilk yıllarında, modern sanayi için kalifiye iş gücünün öneminin farkında olan yönetim, bu tür okullara özel önem verdi. Bursa'daki Sanat Okulu da bu vizyonun örneklerinden biri olarak teknik eğitimin öncü kurumları arasında yerini aldı.

Gelişme ve Yenilenme Dönemi (1940-1970)

II. Dünya Savaşı yıllarında okul, sanayiye yönelik üretim faaliyetlerini artırıp, özellikle metal işleme ve marangozluk alanlarında ülke genelindeki ihtiyaca katkı sağladı. 1958 yılında okul bünyesinde Akşam Tekniker Okulları açılarak, çalışanların mesleki eğitim alabilmesine olanak tanındı. Bu iki yıllık programlar makine ve elektrik alanlarında faaliyet gösterdi.

1960'larda sanayi yatırımlarının hızlandığı bir ortamda okul, "Bursa Sanat Okulu" adını koruyarak yeni bölümler açtı. Bıçakçılık bölümünün kapatılmasıyla yerine Madeni ve Plastik Kalıpcılık Bölümü kurulup, teknolojik üretim süreçlerine uygun yeni ders programları

Döküm atölyesi çalışmaları

uygulanmaya başlandı. 1968'de Teknisyen Okulu adıyla faaliyet gösteren kurum, günümüzdeki Teknik Lise modelinin öncüsü oldu.

Modern Dönüşüm: Tophane Teknik ve Endüstri Meslek Lisesi (1970-2000)

1970'li yıllar, okulun kurumsal kimliğini pekiştirdiği ve ulusal çapta tanındığı bir dönem oldu. 1974 yılında okulun adı resmen Bursa Teknik ve Endüstri Meslek Lisesi olarak değiştirildi. Bu dönemde, öğretim programlarının modernleştirilmesi amacıyla OSANOR (Okul-Sanayi Ortaklığı) Projesi uygulanıp, öğretim materyalleri, iş yaprakları ve uygulama kılavuzları geliştirilen ilk pilot okullardan biri oldu.

1981'de okul sınırları içinde yer alan tarihi Çandarlı Hamamı, restore edilerek okul müzesi haline getirildi. Bu girişim, hem mesleki eğitim tarihine ışık tutmak hem de kültürel mirası korumak açısından önemlidir.

1985 yılında UNESCO tarafından yürütülen Kardeş Okullar Projesi kapsamında, Almanya'daki Kulmbach Hans Wilsdorf Schule ile iş birliği yapıldı; böylece öğrenciler

Marangozhanede öğrenciler çalışırken, 1940'lı yıllar

uluslararası bir öğrenme ortamında deneyim kazandı. 1986'da Bursa Tophane Teknik ve Endüstri Meslek Lisesi Güçlendirme Vakfı kuruldu ve okulun sanayiyle olan bağı kurumsal bir zemine oturtuldu. Aynı yıl ilk kez "Mezunlar Günü" düzenlenip, okulun tarihi birikimiyle toplumsal aidiyet duygusu pekiştirildi.

2000 Sonrası Dönemde Yenilik ve Ulusal Başarılar

2000'li yıllara girildiğinde Tophane Teknik ve Endüstri Meslek Lisesi, yalnızca Bursa'nın değil, Türkiye'nin en köklü teknik eğitim kurumlarından biri haline geldi. Okul, sanayi-üniversite iş birliğini güçlendiren projelerle dikkat çekti. 2005 yılında okulda ilk CNC (Bilgisayarlı Sayısal Kontrol) makinesi üretildi ve Türkiye'de bir ilke imza atıldı.

2006'da okul, Milli Eğitim Bakanlığı tarafından "Türkiye'nin En Kaliteli Okulu" seçildi; 2008'de düzenlenen ulusal proje yarışmalarında "Üretim ve Mühendislik Teknolojisi" kategorisinde başarı elde etti. 2009 yılında öğrenciler, "Kombiden Banyoya" adlı çevre dostu proje ile ülke genelinde birincilik kazandı; aynı yıl Ulusal Kalite Başarı Ödülü okula verildi.

Kültürel ve Sportif Faaliyetler

Tophane Teknik ve Endüstri Meslek Lisesi yalnızca teknik eğitim değil, kültürel gelişimi de önemseyen bir kurum oldu. 1960'lardan itibaren okulun fuarlara katıldığı, sergiler açtığı ve sanatsal projelerde yer aldığı biliniyor. Öğrenciler 1965'te Bursa Milli Eğitim Fuarı'na katılıp, ilerleyen yıllarda çeşitli spor dallarında Türkiye dereceleri elde ettiler. 2009 yılında okulun basketbol takımı Bursa şampiyonu olurken, tiyatro

topluluğu bölgesel yarışmalarda ödüller kazandı.

Bu faaliyetler, teknik eğitimin yalnızca üretimle sınırlı olmadığını; aynı zamanda estetik, spor ve kültürle desteklenmesi gerektiğini gösteren önemli örneklerdir.

Köklü Bir Kurumdan Çağdaş Bir Teknik Eğitim Modeline

Bugün adı artık, Tophane Mesleki ve Teknik Anadolu Lisesi olan eğitim kurumu, kuruluşundan bu yana geçen yüzyılı aşkın süre zarfında, Osmanlı'nın ıslahane geleneğinden modern sanayi toplumuna geçişin simgesi haline geldi. Okul, Bursa'nın endüstriyel kimliğini şekillendiren binlerce teknik eleman yetiştirirken, sanayi üretiminde kalitenin ve disiplinden ödün vermeyen bir yaklaşımın da temsilcisi olmayı başardı.

Köklü tarihi boyunca pek çok dönüşüm geçiren okul, toplumsal kalkınma hedefiyle uyumlu bir biçimde sürekli yenilenirken; eğitimin, sanayinin ve kültürün kesişim noktasında bir "Cumhuriyet Mirası" olarak varlığını sürdürdü. Bugün hem yerel hem ulusal ölçekte teknik eğitimin standartlarını belirleyen kurumlar arasında yer alması, bu tarihsel sürekliliğin en somut göstergesi olsa gerek.

**Bursa
Hamidiye Mektebi
Örneğiyle
Bursa'da Meslek
Okulları**

—
Doç. Dr. Ahmet Vurgun*
—

Bursa, 19. yüzyılda Osmanlı Devleti'nin iktisadi bakımdan önde gelen şehirlerinden biri olmuştur.¹ Bursa'nın iktisadi hayatında ise zirai faaliyetler başı çekmiştir. Uludağ'ın eteğinde geniş bir ovaya sahip olan Bursa'da tarım, her dönem önemini koruduğu gibi, Bursa uzun yıllar İstanbul'u tarım ürünleriyle beslemiştir. Bursa'da buğday, arpa, mısır gibi tahılların yanı sıra sebze-meyve, haşhaş, tütün, keten gibi tarım ürünleri ile ipekçilik, zeytincilik, bağcılık, dutçuluk, gülcülük, gibi tarımsal faaliyetler gerçekleştirilmiştir.² Özellikle 19. yüzyılın ikinci yarısına gelindiğinde, Bursa'daki tarımsal üretimde önemli miktarda artış görülmüştür.³ Bursa'nın bu tarımsal potansiyelinin etkisi eğitim alanında da kendini göstermiş ve şehirde döneminde sayılı olan ziraat mekteplerinden biri açılmıştır.⁴

Okulun Kuruluşu ve Gelişim Süreci

1891 yılında Bursa'da açılan ve "Hüdavendigâr Hamidiye Ziraat Ameliyat Mektebi" olarak adlandırılan bu mektebin kuruluş amacı, Bursa'da çiftlik, bağ, bahçe ve tarla sahipleri, velhasıl ziraatla uğraşan kimselerin çocuklarına ziraatı fenni usullerle doğrudan doğruya talim ettirerek çiftçi yetiştirmek olarak belirlenmiştir.⁵ Bununla birlikte kurulmasında sadece modern tarımı bilen çiftçilerin yetiştirilmesi değil aynı zamanda tarımsal faaliyetlere yatkın olan Bursa'nın gelecekte bu konuda ihtiyaç duyacağı memur ve uzmanları yetiştirme düşüncesi de etkili olmuştur.⁶

Ziraat Mektebi, Mudanya Yolu üzerindeki Karaman köyünde kurulmuştur. Bursa Ovası'nın en iyi yerlerinden birinde kurulan mektep, binası dışında 956 dönüm araziye içerisinde barındırmıştır.⁷ Ziraat Mektebi'nin binası fevkalade süslenmiş ve yanında numune çiftliği, ahırlar ve ambarlar ile müştemilatı yer almıştır. Çiftliğe bazı hayvanlar peyderpey tedarik edilerek, zamanla

- 1 Donald Quataert, *Anadolu'da Osmanlı Reformu ve Tarım 1876-1909* (Çev. Nilay Özok Gündoğan- Azat Zana Gündoğan), Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2008, s. 92.
- 2 Raif Kaplanoğlu, *Meşrutiyet'ten Cumhuriyet'e Bursa (1876-1926)*, Avrasya Etnografya Yayınları, Bursa, 2006, s. 105.
- 3 Yusuf Oğuzoğlu, "Bursa Hamidiye Ziraat Mektebi ve Bir Uygulaması", *Bursa'nın Köklü Eğitim Kurumları Bursa Ziraat Mektebi*, Bursa Büyükşehir Belediyesi Yayınları, Bursa 2010, s. 5, 6.
- 4 Ahmet Vurgun, "II. Abdülhamid Döneminde Zirai Anlayışın Eğitime Yansıması", *Sultan II. Abdülhamid ve Osmanlı Modernleşmesi* (Yay. Haz. A. Melek Özyetgin, Vahdettin Engin, Davut Hut, Ayşe Ersay Yüksel, Elif Tuğçe Kurt, Gökhan Açık), c.1, YTÜ II. Abdülhamid Uygulama ve Araştırma Merkezi Yayınları, İstanbul 2022, s. 457-480.
- 5 BOA, *İ. MMS.*, 122/5225, 19 Za 1308/26 Haziran 1891.
- 6 *Hüdavendigâr Vilayeti Salnamesi 1316*, Vilayet Matbaası, Bursa, s. 266; Hasan Taib, *Hatıra Yahut Mirat-ı Bursa*, Hüdavendigâr Vilayeti Matbaası, Bursa 1323, s. 14.
- 7 *Hüdavendigâr Vilayeti Salnamesi 1307-1308*, Vilayet Matbaası, Bursa, s. 247; *Hüdavendigâr Vilayeti Salnamesi 1324*, Vilayet Matbaası, Bursa, s. 596.

Bursa Ziraat Mektebi (İBB Atatürk Kitaplığı)

uygulamalı ziraatla ilgili Avrupa'dan bir hayli makine getirilmiştir.⁸ Ücretsiz ve yatılı olan mektep, 3 sınıftan ibaret ve tamamı çiftçi çocuğu olan 60 kişilik bir öğrenci kontenjanına sahip olmuştur.⁹ Ziraat Mektebi'ne dönem içerisinde yeni eklemeler yapılmaya devam edilmiş,

yanındaki ayrı bir bina içerisinde "Harir Darüttahsili" adlı bölüm açılmıştır. 1901'de açılan bu binada mektep talebesine ipekböcekçiliği üzerine teorik ve uygulamalı bilgiler verilmiştir.¹⁰

8 Hüdavendigâr Vilayeti Salnamesi 1307-1308, s. 247; Hüdavendigâr Vilayeti Salnamesi 1316, Vilayet Matbaası, Bursa, s. 266.

9 Hüdavendigâr Vilayeti Salnamesi 1324, Vilayet Matbaası, Bursa, s. 596, 597.

10 a.g.e. s. 597; Kâmil Kepecioglu, *Bursa Kütüğü*, Haz. Hüseyin Algül-Osman Çetin-Mefail Hızlı-Mustafa Kara- M. Asım Yediyıldız, c. 4, Bursa Büyükşehir Belediyesi Yayınları, Bursa 2010. s. 281.

İdari ve Öğretim Kadrosu

Ziraat Mektebinin kuruluş sürecinde idari işleyişi ve kadrosu hakkında bazı esaslar belirlenmiştir.¹¹ Buna göre; Ziraat Mektebi, Ticaret ve Nafia Nezaretinin Ziraat-ı Umumiye İdaresi'ne bağlı olup vilayet ziraat müfettişinin de nezaret ve teftişi altındadır. Mektep; müdür, müdür-i sani, muhasebeci ve gerekli mualliminden oluşan bir heyet marifetiyle idare edilir. Mektebin müdür ve müdür-i sanisi Avrupa ziraat mekteplerinde eğitim görmüş ve oralardan mezun olmalıdır. Mektebin mali işleriyle Ziraat Bankası ilgilenmiştir.

II. Abdülhamid Dönemi'nde zirai eğitimi, ziraat mekteplerinin idaresi ve işleyişini sistematik hale getirmek için birtakım nizamnameler hazırlanmıştır. Bunlardan birini de "Nazari ve Ameli Hamidiye Ziraat Mektepleri Nizamnamesi" oluşturur. 21 Şubat 1891'de yayınlanan bu nizamnamede açılan ziraat mekteplerinin kuruluşu, öğrenci kabulü, idari ve öğretim kadrosu, imtihanlar, talebeye verilecek mükâfat gibi esaslar ve bunların işleyişi açıklanmıştır.¹² Bu dönemde açılan ve açılması planlanan ziraat mektepleri için bir çerçeve sunan nizamnamenin sonuç kısmında ziraat mekteplerinin idareleri ve çiftliklerdeki uygulamalarla ilgili özelliklerin ayrı bir dahili nizamname ile belirleneceği ifade edilmiştir. Çalışmayı asıl ilgilendiren bu kısımdır; çünkü Çiftçi'nin de tespit ettiği üzere¹³ burada bahsedilen dahili nizamname, Bursa Ziraat Mektebini ilgilendiren talimatname olarak dönemin yerel gazetelerinden olan "Bursa"nın 113-118. sayıları arasında yayınlanmıştır. Burada, Ziraat Mektebi'nin iç işleyişi ve kadrosuyla, çiftlik hakkında önemli bilgiler içermektedir.¹⁴

Ziraat Mektebi'nin idari ve öğretim kadrosuyla ilgili bilgiler, vilayet salnamelerinden tespit edilebilmekte olup bu bilgileri içeren ilk salname 1310 (1892) tarihli'dir. Buna göre okul açıldıktan sonraki sene *Müdür* Kalavasyan Efendi olup *Muavini* de Katıpyan Efendi'dir. *Muhasebeci* Peravent Efendi, *İdare Memuru* Veli Efendi, *Ameliyat Muallimi* Halis Efendi, *İmam* Hafız Mehmet Efendi ve *Mubassır* Mehmet Efendidir.¹⁵ Ancak daha sonra, idari kadroda değişiklik yaşanmış, müdürlüğe Katıpyan Efendi, müdür muavinliğine de Canik Efendi getirilmiştir.¹⁶ Mektebin kuruluş sürecinde müdür ve müdür muavinliği kadrosunun Ermeni toplumundan olduğu görülmektedir. Mektepteki Ermeni idarecilerin varlığı bundan sonraki yıllarda da devam etmiştir.

1895 yılına gelindiğinde ise mektebin müdürünün değiştiği ve Nesib Bey'in müdür olduğu görülmektedir.¹⁷ Dönemin yazar ve eğitimcilerinden İhtifalci Mehmed Ziya Bey, Bursa'yı ziyaretinde mektebi ziyaret etmiş ve müdür Nesib Bey'den de bahsetmiştir. Nesib Bey'in Mekteb-i Sultani'den¹⁸ mezun olduktan sonra Avrupa'ya gidip ziraat eğitimi aldığını belirten Mehmed Ziya Bey, Nesib Bey'in Bursa Ziraat Mektebi'nde zamanının çoğunu mektebin tarlalarında ve ameliyat bahçelerinde geçirdiğini ve talebelerini gereğiyle yetiştirdiğini ifade etmiştir.¹⁹ Nesib Bey'in müdürlük görevinde iki sene kaldığı anlaşılmaktadır. Nitekim 1315 (1897) yılında mektep müdürü olarak Kalfayan Efendi karşımıza çıkmaktadır.²⁰ Ertesi yıla gelindiğinde de hem idari hem öğretim kadrosuna yeni isimlerin eklendiği görülür.²¹

11 BOA., İ. MMS., 122/5225, 19 Za 1308/26 Haziran 1891.

12 Nazari ve Ameli Hamidiye Ziraat Mektepleri Nizamnamesi, 12 B 1308/21 Şubat 1891, *Düstur, I. Tertib*, c.VI, Ankara 1939, s. 918-923.

13 Cafer Çiftçi, "Hüdavendigâr Hamidiye Ziraat Ameliyat Mektebi", *Osmanlı Modernleşmesi ve Bursa* (Ed. Cafer Çiftçi), Osmangazi Belediyesi Yayınları, Bursa 2009, s. 297.

14 Bursa, 113, 25 Ş 1310/14 Mart 1893.

15 *Hüdavendigâr Vilayeti Salnamesi 1310*, Vilayet Matbaası, Bursa, s. 135.

16 a.g.e., s. 494.

17 *Hüdavendigâr Vilayeti Salnamesi 1313*, Vilayet Matbaası, Bursa, s. 179.

18 Galatasaray Lisesi

19 İhtifalci Mehmed Ziya, *Bursa'dan Konya'ya Seyahat* (Haz. Melek Çoruhlu), Kırkambar Kitaplığı, İstanbul 2010. s. 60, 61.

20 *Hüdavendigâr Vilayeti Salnamesi 1315*, Vilayet Matbaası, Bursa, s. 59.

21 *Hüdavendigâr Vilayeti Salnamesi 1310*, Vilayet Matbaası, Bursa, s. 76.

Ziraat Mektebi'nin 1898 Yılı İdari ve Öğretim Kadrosu

Müdür	Kalfayan Efendi
Muavin	Hilmi Efendi
Çiftlik İdaresi Muavini	Mehmet Halis Efendi
Sanayi-i Ziraiyye Muallimi	Karnik Efendi
Muhasebeci	İsmail Efendi
Diğer Muallim	Nazmi Efendi
Muallim-i sani ve Sermubassır	Abdülmecid Efendi
Ameliyat Muallim Muavini ve Anbar Memuru	Vahid Efendi
Anbar ve Kiler Memuru	Bahaddin efendi
İmam	Mehmet Hamdi Efendi (Müderriş)
Tabip	Bedros Efendi
Mubassır-ı sani	Mustafa Efendi

Mektebin idari kadrosuna 1905 yılında dikkat çekici bir tayin gerçekleşmiştir. Ankara Vilayeti Ziraat Müfettişi ve Numune Tarlası Müdürü olarak görev yapan Manuk Efendi, *Hüdavendigar Vilayeti Ziraat Müfettişliği* göreviyle birlikte mektebin müdürlüğüne tayin olunmuştur.²²

Hüdavendigar Ziraat Ameliyat Mektebi'nin bu dönemdeki idari ve öğretim kadrosunda müdürlerin çoğunlukla gayrimüslimlerden oluştuğu görülür. Muallimlere bakıldığında ise bir muallim ile başlayan kadro zamanla artmıştır. Müdürün aynı zamanda vilayetin ziraat müfettişi olması, mektebin bölgenin zirai hayatında olan etkisini gösterir. Ziraat Mektebi'nin idarecileri aynı zamanda muallimlik görevinde de bulunmuşlardır.²³

Müfredat ve Dersler

Hüdavendigar Hamidiye Ziraat Ameliyat Mektebi'nde öğrenim süresi üç yıl olarak belirlenmiş olup, dersler ekim ayının başından başlayarak haziran ayı sonuna kadar devam etmiştir. Temmuz ayı, imtihanlara hazırlık ve imtihanlar ile geçmiş, ağustosun başlangıcından eylül sonuna kadar da mektep tatil edilmiştir. Eğitim-öğretim dönemi içerisinde mektep haftanın 6 günü açık olup mukaddes, resmi gün ve geceler müstesna olmak üzere sadece cuma günleri tatildir. Gayrimüslim talebelere de pazar günleri sabahdan öğleye kadar ibadetlerini yapmaları için şehre gitmelerine izin verilmiştir.²⁴ Ziraat Mektebi ve kendisine bağlı olan numune çiftliğinde, *ulum-ı diniye, ulum-ı tabiiye, riyaziye* gibi dersler dışında fenni ziraatin teorik kısmı da öğretilmiştir. Yani *ziraat-ı umumiye ve hususiye, meyvecilik, bağcılık, sebzeçilik, muhasebe-i ziraat, inşaat ve hendese-i ziraiye, ziraiye, mevaşi, baytari-i umumi, böcekçilik, sütçülük, arıcılık* gibi zirai sanayiyle ilgili dersler teorik olarak işlenerek çiftlik ve arazisinde uygulamalı olarak gösterilmiştir. Her dersin uygulamalı kısmı, teorik kısmını işleyen hocalar vasıtasıyla uygulama hocası ve bahçıvan tarafından gerçekleştirilmiştir.²⁵

Hüdavendigar Ziraat Ameliyat Mektebi'nde yukarıda bahsedilen program ve dersler dışında ders programı ve bunun yıllara göre ayrımı ile ilgili bilgiler oldukça sınırlıdır. Aşağıdaki tabloda sunulan program hem Ziraat Mektebi'nin yıllara göre derli toplu ders programını gösterdiği hem de okulun II. Abdülhamid Dönemi'ndeki son programı olduğu için oldukça önemlidir.

22 BOA., ŞD., 534/75, 19 Ca 1323/1 Ağustos 1905.

23 BOA., İ.OM., 8/11, 11 C 1320/15 Eylül 1902.

24 BOA., İ. MMS., 122/5225, 19 Za 1308/26 Haziran 1891; Bursa, 117, 23 R 1310/10 Nisan 1893.

25 BOA., İ. MMS., 122/5225, 19 Za 1308/26 Haziran 1891; *Hüdavendigar Vilayeti Salnamesi 1324*, Vilayet Matbaası, Bursa, s. 596, 597.

Ziraat Mektebi Ders Programı²⁶

Birinci Sınıf	İkinci Sınıf	Üçüncü Sınıf
Muavin	Hilmi Efendi	
Akaid-i Diniye	Akaid-i Diniye	Akaid-i Diniye
Ziraat	Ziraat	Ziraat
Türkçe	Hesap	Kimya
Tabakat	Türkçe	Sanayi-i Ziraiye
Fransızca	Nebatat	Eşcâr-ı Müsmire
Kimya	Böcekçilik	Topoğrafya
Tarih-i İslam	Bahçivanlık	Mevaşi ve Baytarlık
Hayvanat	Hendese	Nebatat
Hüsn-i Hatt	Hikmet	Fransızca
Hesap	Hendese-i Ziraiye	Servet-i Milel
	Fransızca	İnşaat-ı Ziraiye
	Hayvanat	Hikmet-i Tabiiye
	Kimya	Cebir
	Coğrafya-yı Ümrani	Kitabet

Öğrenci Kabulü ve Kayıt Süreci

Hüdavendigâr Ziraat Ameliyat Mektebi'nde öğrenim görmek isteyen öğrencilerin giriş ve kayıt süreci birtakım esaslara bağlanmıştır.²⁷ Buna göre, mektebe her yıl Osmanlı Devleti tebaasından olmak üzere 20 öğrenci alınacak olup, bunların yaşları 14'ten küçük ve 20'den

büyük olmayacağı gibi vücutları ziraat işlerine uygun olacaktır. Mektepte 3 sınıf bulunacak ve toplam öğrenci sayısı 60'ı aşmayacaktır.

Disiplin, Ceza ve Ödül

Hüdavendigâr Ziraat Ameliyat Mektebi'nde, eğitim-öğretim faaliyetlerinin önemli bir parçasını disiplin oluşturmuştur. Mektebin yatılı olması, bitişiğinde numune çiftliği ile geniş arazilere sahip olması yanında Bursa şehir merkezinin dışında bulunması, öğrenciler üzerinde ciddi bir disiplin ve otorite kurulmasını gerektirmiştir. Bu bağlamda mektep açıldıktan sonra Bursa Gazetesi'nde yayınlanan talimatnamede²⁸ talebinin görevleri ve uyması gereken kurallar teferruatıyla anlatılmıştır:

Talebe, mevsime göre düzenlenmiş vakit çizelgesine göre hareket etmelidir.

Talebe kendi yataklarını her sabah belirli vakitte düzeltmeye ve elbiselerini daimî surette temiz tutmaya mecburdur. Ayrıca dersaneleri, koğuşları ve yemekhaneyi nöbetleşe temizleyeceklerdir.

Mektep içinde sigara içmek, dersane ve koğuşlarda yemiş ve buna benzer şeyler yemek ve saklamak katiyen yasaktır.

İzinli olan talebe dışarda edep ve terbiye dairesinde gezip tozacak, oturulması ve gidilmesi uygun olmayan yerlerde bulunmayacaktır.

Kurallara aykırı hal ve harekette bulunan, derslerine devam ve vazifesine özen etmeyen, mektepte ve dışarıda güzel ahlak ve edebini muhafaza eylemeyen talebe hakkında beş çeşit ceza uygulanacaktır.²⁹

Talebelerden başarılı olanlar ise mektep idaresi tarafından mükâfatlandırılacaktır.³⁰

Hüdavendigâr Hamidiye Ziraat Ameliyat Mektebi'nde eğitimini başarıyla tamamlayarak mezun olan ve dereceye giren talebelere birtakım ödüller verilmiştir. Bu kapsamda birinciliği kazanan talebeye seçilmiş heyet

26 BOA., MF. MKT., 1103/62, 7 S 1327/28 Şubat 1909.

27 BOA., İ. MMS., 122/5225, 19 Za 1308/26 Haziran 1891.

28 Bursa, 116, 16 R 1310/3 Nisan 1893.

29 Bursa, 117, 23 R 1310/10 Nisan 1893.

30 Bursa, 117, 23 R 1310/10 Nisan 1893.

tarafından uygun görülürse bir altın madalya ve 1500 kuruş, ikinciliği kazanan talebeye gümüş madalya ve 1000 kuruş ve üçüncülüğü kazananlara da tunç madalya ve 500 kuruş verilmesi veyahut bu para ile kendisine arazi veya hayvan, alet ve edevat satın alınması kararlaştırılmıştır. Ayrıca mektepten şahadetnamesini alarak çıkan talebelerin imtihansız olarak dönemin yüksekokulu olan Halkalı Ziraat Mektebi'ne girmelerine hak verilmiştir.³¹

Numune Çiftliği

Ziraat Mektebi'ne bağlı numune çiftliği ve araziler, eğitim-öğretim faaliyetlerinin uygulama alanı olmuştur. Okulun müfredatında yer alan derslerin bir kısmı uygulamalı olduğu için, çiftlik ve müstemilatıyla arazilerde işlenmiş, öğrenciler aldıkları teorik dersleri bizzat buralarda tatbik etmişlerdir. Böylece mektep ve numune çiftliği, eğitim-öğretim faaliyetlerinde birbirini tamamlamıştır.

Ziraat Mektebi ve numune çiftliğinde dönemin pek çok modern tarım araç gereçlerini ve çeşitli hayvanları görebilmek mümkündür. Nitekim pulluklar, çapa makineleri, orak ve çayır makinesi, pancar doğramaya mahsus makine, mısır danelemeye mahsus makine, saman yapar harman makinası, kaymak döğmeye mahsus Danimarka yayığı, yağ yoğurma teknesi, termometre, kaymak yoğurma aleti, civalı termometre ve barometre gibi modern tarımın gereği olan pek çok alat ve edevat ile demirbaş hayvan olarak; 5 çift öküz, 12 adet inek, 50 adet koyun, 4 kısrak ve 2 beygir kuruluş aşamasında çiftlikte bulunmaktadır.³²

Yine Numune Çiftliği'ne Avrupa'dan çeşitli alet,

edevat, araç gereç ve makineler getirtilerek modern yöntemlerle tarımsal faaliyetler gerçekleştirilmeye çalışılmıştır. Örneğin Avrupa'dan meyve ve sebze kurutma makineleri, tereyağı yoğurmasına, pancar doğramasına ve hububat kırma özelliğine sahip makinelerle bileği taşı getirtilmiştir.³³

Numune Çiftliği'ne Avrupa'dan sadece alet, edevat değil, araziye ekilecek mahsul de getirilmiştir. Örneğin çiftliğin açıldığı yıl, Macaristan Ziraat Nezareti'nden gelen heyet tarafından Sultan Hamid'e takdim edilen tohumlar Bursa Ziraat Mektebi Çiftliği'ne ekilmiştir.³⁴ Aynı yıl Amerika ve Avrupa'dan getirtilen tohumlarla bir miktar sebze tohumu da çiftliğe gönderilmiştir.³⁵ Bundan başka mahsullerin üretiminde hava durumunu tespit etmek için çiftliğe bir hava değişim gözetleme merkezi kurulmuştur.³⁶

Bu dönemde gül yağı sanatının yayılması ve ihtiyacı karşılamaya yetecek gülfıdanı yetiştirilmesi için iklimi ve arazisi müsait olan numune çiftliğinde gül fidanlığı kurulması ve bunun için gereken meblağın ödenmesi gündeme gelmiştir.³⁷ Ayrıca okul arazisine gül fidanlığı da kurulmuştur. Çiftlikte yetiştirilen gülfıdanları Anadolu'da bulunan gül yetiştiricilerine gönderilmiştir. Hatta 1905 yılında yüksek miktarda gül yağı talep edilmiştir.³⁸

Numune Çiftliği'nde hayvancılık da yapılmıştır. Nitekim II. Abdülhamid tarafından çiftliğe hediye edilen 4 baş boğanın sonradan doğanlarla birlikte sayısı altıya ulaşmış ve boğaların okulda idareleri zorlaşmıştır. Bunlardan ikisinin Konya ve Halep numune tarlalarına gönderilmesi uygun görülmüştür.³⁹ Hayvancılık konusunda bir başka örnek de tavuk ve yumurta yetiştirilmesi hususunda olmuştur. Nitekim II. Abdülhamid, Bursa'ya

31 BOA., İ. MMS., 122/5225, 19 Za 1308/26 Haziran 1891.

32 BOA., İ. MMS., 122/5225, 19 Za 1308/26 Haziran 1891.

33 BOA., İ. OM., 2/56, 09 Za 1312/4 Mayıs 1895; BOA., BEO., 1170/87699, 15 Ra 1316/3 Ağustos 1898.

34 BOA., Y. MTV., 58/1, 01 C 1309/2 Ocak 1892.

35 BOA., Y.EE., 46/8, 26 R 1310/17 Kasım 1892.

36 BOA., ŞD. 518/8, 13 C 1312/12 Aralık 1894.

37 BOA., ŞD., 520/46, 19 Ra 1313/9 Eylül 1895; BOA., BEO., 1095/82084, 27 Ş 1315/21 Mart 1898.

38 Aydın Talay, *Eserleri ve Hizmetleriyle II. Abdülhamid*, Armoni Yayıncılık, İstanbul 2007, s. 200; Kerim Sarıçelik, "Osmanlı Devleti'nin Anadolu'da Gül Tarımını Teşvik Politikaları" *The Journal of Academic Social Science Studies*, 47, 2016, 312-313.

39 BOA., İ. HUS., 17/85, 16 R 1311/27 Ekim 1893; BOA., BEO., 305/22806, 22 R 1311/2 Kasım 1893; BOA., BEO., 318/23828, 19 Ca 1311/ 28 Kasım 1893.

Bursa Ziraat Mektebi Numune Çiftliği (İBB Atatürk Kitaplığı)

özel memurlarla horoz ve yumurta göndererek bunların horoz ve tavuk beslemeye meraklı olanlardan isteyenlere dağıtılarak tavuk ve yumurta çeşit ve miktarının çoğaltılması noktasında irade çıkarmıştır.⁴⁰ Bu arada, süreç içerisinde padişah tarafından okula hediye edilen evcil kuşların yumurtalarının üretilmesi, meraklı olanlara ve ilgililere dağıtılması ve öğrencilere tatbik ettirilmesi için

Bursa Ziraat Mektebi'ne Avrupa'dan 100 yumurtalık bir adet kuluçka makinası getirilmiştir.⁴¹

Sosyal Yönü

Bursa Ziraat Mektebi, modern tarım bilgisine sahip yeni çiftçiler yetiştirmeyi amaçladığı gibi ziraatla ilgili

40 BOA., Y. MTV., 59/53, 22 B 1309/21 Şubat 1892.

41 BOA., ŞD., 520/5, 05 Z 1312/30 Mayıs 1895; BOA., BEO., 643/48152, 24 Z 1312/18 Haziran 1895.

gelişmeler hakkında çiftçileri bilgilendirmesiyle de ciddi bir toplumsal işleve sahip olmuştur.⁴² Bu konuda yapılan en önemli icraat, okul idaresi tarafından vilayetin iklimine ve konumuna uygun olarak bir zirai takvim hazırlanmasıdır.⁴³ Ziraat işlerinin yıllık bir zamana göre ayarlandığı bu takvim, mart, nisan, mayıs, haziran, temmuz, ağustos, eylül, teşrin-i evvel, teşrin-i sani, kanun-ı evvel, kanun-ı sani, şubat aylarına ayrılmış ve ilgili aylar içinde de çeşitli konu başlıkları verilmiştir. Böylece okulun sadece örgün bir eğitim kurumu değil aynı zamanda Bursa ve yöresi için toplumsal bir fonksiyon icra ettiği göz önüne çıkmaktadır.

Bursa Ziraat Mektebi kapılarını, Bursalılara ve şehre dışarıdan gelen ziyaretçilere açık bulundurmuş hem öğrencilerin çalışmalarını izlemek hem de okuldaki araç gereçlerle zirai uygulamaları görmek için okula çeşitli ziyaretler gerçekleşmiştir. Böylece Ziraat Mektebi bir nevi şehrin vitrini haline gelmiştir.⁴⁴ Keza Bursa'ya çeşitli nedenlerle gelenlerin anılarında, mekteple ilgili intibalarını görebilmek mümkündür. Örneğin 1890'ların sonunda İstanbul'dan Bursa'ya bisikletle gezi düzenleyen Ahmet Tevfik mektebe uğramıştır. Ahmet Tevfik, okulun dört tarafının yeşillik olduğunu tasvir etmiş ve özellikle tarım fenninin kendilerini tatmin ettiğini vurgulamıştır. Ayrıca, gördükleri şeylerin kendilerine tümüyle yabancı geldiğini söylemekten kendini alamamıştır.⁴⁵ 1895'te Bursa'ya gelen Dr. Şerafeddin Mağmumi de ziyareti sırasında mektebin binası hakkında da bilgi vermiş, üst katta yatakhane, alt katta yemekhane ve dershane bulunduğunu belirtmiştir. Binanın arka tarafında ise kümes, ahır, depo, gibi müstemilat vardır. Mağmumi'ye göre mektep, *en son sistemde* tarım araç gereçlerine sahiptir.

Kümeslerde her çeşit tavuk, ördek, güvercin olup dışardan isteyenlere yumurta verilmiştir.⁴⁶ Bursa'da bir süre *Mülki İdadi Müdürlüğü* görevinde bulunan İhtifalci Mehmed Ziya Bey de görevi sonrası Bursa'ya gerçekleştirdiği seyahatte Ziraat Mektebi'ni ziyaret etmiştir. Ziyaretinde kendisine ikram edilen ve mektep mahsulü olan taze tereyağı, peynir ve yoğurttan yemiş ve bunları çok nefis bulmuştur.⁴⁷

Meşrutiyet'ten Cumhuriyet'e Ziraat Mektebi

Bursa Ziraat Mektebi, Meşrutiyet Dönemi'nde de faaliyetlerini devam ettirerek Yunan işgaline (1920) kadar gelişim devresini tamamlamıştır. Ancak Büyük Taarruz sonrası Bursa'yı terk ettikleri 10 Eylül 1922 günü sabahleyin Yunanlılar tarafından yakılmıştır. 30 senelik büyük bir teşkilata, muntazam bir programa ve mesaiye mazhar olan kurumun uğradığı bu son felaket, Bursa halkını ve tarımla uğraşanları üzmüştür.⁴⁸ Yunanlıların mektepte meydana getirdiği maddi hasar oldukça büyük olmuştur. Zira 2 yıl kadar binada eğitim-öğretim yapılamamıştır. Cumhuriyet Hükümeti'nin faaliyeti ve *Vilayet*'in gayreti sayesinde yeniden inşa edilen okulda, 1924 yılında yeniden eğitim-öğretime başlanmıştır.⁴⁹

1926 senesine kadar mektebe 1040 öğrenci kayıt ve kabul edilmiştir. Bursa Ziraat Mektebi'nde eğitimini tamamlayanlar ülkenin çeşitli yerlerinde zirai hayata atılarak modern zirai tekniklerle iştigal ettiği gibi bazıları da Halkalı Ziraat Mektebi'nde eğitime devam etmiş ve bir kısmı Avrupa'ya giderek uzmanlıklarını elde etmiştir. Bursa Ziraat Mektebi mezunlarından ziraat

42 Çiftçi, a.g.e., s. 303.

43 *Hüdavendigâr Vilayeti Salnamesi 1324*, Vilayet Matbaası, Bursa, s. 45.

44 Nursal Kumaş, *II. Abdülhamid Döneminde Bursa'da Sosyal Hayat (1876-1909)*, Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Bursa 2011, s. 128.

45 Ahmet Tevfik, *Velosipet ile Bir Cevelan, 1900'e Doğru İstanbul'dan Bursa'ya Bisikletli Bir Gezi* (Çev. Cahit Kayra), Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2006, s. 38, 39.

46 Şerafeddin Mağmumi, *Bir Osmanlı Doktorunun Anıları Yüzyıl Önce Anadolu ve Suriye* (Çev. Cahit Kayra), Büke Yayınları, İstanbul 2001, s. 56.

47 İhtifalci Mehmed Ziya, a.g.e., s. 60.

48 *Bursa Vilayeti Salnamesi 1927*, Vilayet Matbaası, Bursa 1927, s. 186.

49 a.g.e., s. 186.

bürokrasisinde, çeşitli ziraat müdürlükleri ve Halkalı'daki mektepte müdürlük yapan isimler de çıkmıştır.⁵⁰

1927 yılı itibariyle mektebe bağlı çiftlik arazisi 111 hektardır. Bu arazide 1 hektar bağ, 3 hektar Amerika asma fidanlığı, 1 hektar dutluk, 1 hektar çamlık, 5 hektar koruluk, 1 hektar yoncalık, 3 hektar sebze bahçesi, 2 hektar ağaç fidanlığı, 1 hektar tezyinat bahçesi ve 20 hektar da bina yeri ve harman mahalli vardır. Kalan 73 hektarı ise tarladır. 1927 yılı kışlık ziraat olarak; 5 hektar buğday, 21 hektar arpa, 5,5 hektar yulaf, 4,5 hektar çavdar ve 1,5 hektar bakla ekilmiştir. Kalan 36,5 hektar arazi de yazlık olarak, burçak, mısır, kuş yemi, tütün, kavun, karpuz, ekilmek üzere hazırlanmıştır. Mektebin çiftliğinde ise damızlık olarak çeşitli cins atlar, boğa, öküz, inek, manda gibi büyükbaş hayvanlar, koyun ve keçi gibi küçükbaş hayvanlar ile tavuk ve horoz gibi hayvanlar mevcut olmuştur.⁵¹

Cumhuriyet Dönemi'nde okul, Bölge Ziraat Okulu, Ziraat Meslek Okulu, Ziraat Meslek Lisesi, Gıda Teknolojisi Meslek Lisesi, Bursa Tarım Meslek Lisesi⁵² gibi isimlerle varlığını devam ettirmiştir. Günümüzde ise inşa edilen yerinde ve ana binası ayakta, kuruluş amacına uygun olarak "*Hamidiye Mesleki ve Teknik Anadolu Lisesi*" adıyla eğitim-öğretim faaliyetlerine devam etmektedir. Bursa Ziraat Mektebi, Osmanlı'dan Cumhuriyet'e ziraat mektepleri içerisinde tarihi varlığını ve misyonunu günümüzde devam ettiren tek okul olma özelliğiyle Türk

eğitim tarihinde ayrı bir yere sahiptir.⁵³

Sanayi Mektebi

Bursa'da Osmanlı'dan Cumhuriyet'e varlığını devam ettiren bir diğer mesleki eğitim kurumu ise Sanayi Mektebi'dir. Bursa'daki Sanayi Mektebi'nin temeli, 1869 yılında açılan İslahhane'ye dayanmaktadır. Yoksul ve kimsesiz çocuklara sahip çıkıp onlara bir sanat öğretilmesi amacıyla açılan *İslahhane*'de öğrencilere temel iptidai mektep eğitimi verildiği gibi uygulamalı olarak terzilik, kunduracılık, marangozluk, halıcılık gibi sanatlar öğretilmiştir. İslahhane, 1899 yılında Sanayi Mektebi'ne dönüştürülmüştür.⁵⁴ Sanat öğretiminin esas alınacağını belirtildiği okula dönemin padişahın isminin verilmesi uygun görülmüş ve "*Bursa Hamidiye Sanayi Mektebi*" olarak adlandırılmıştır.⁵⁵ Bursa'nın Hisar Mahallesi'nde yer alan mektep, birbirinden farklı 4 daireyi içine alan 5 şube halinde düzenlenmiştir.⁵⁶

Sanayi Mektebi kurulduğunda müdürlüğe, Kaymakam Mehmet Bey getirilmiştir.⁵⁷ Mehmet Bey, mektebe planya, matkap, testere, dekupaj, daire testere ve rabita makinesi gibi makineler bağışlayarak marangozhaneye ilk motorlu araç gereçleri kazandırmıştır.⁵⁸ Mehmet Bey'in ardından mektebin müdürlüğüne daha önce ıslahhane müdürlüğü görevinde bulunan Hilmi Bey getirilmiştir.⁵⁹ Hilmi Bey, 1903'ten II. Abdülhamid Dönemi'nin sonuna kadar müdürlük yapmıştır.⁶⁰ Hilmi Bey müdürlüğü sürecinde

50 a.g.e., s. 183.

51 a.g.e., s. 183.

52 Fatma Dilek Koca, "Bursa Tarım Meslek Lisesi", *Bursa'nın Köklü Eğitim Kurumları Bursa Ziraat Mektebi*, Bursa Büyükşehir Belediyesi Yayınları, Bursa 2010, s. 24, 25.

53 Ahmet Vurgun, *II. Abdülhamid Döneminde Bursa'da Eğitim*, Paradigma Akademi Yayınları, Çanakkale 2022, s. 178,179.

54 Vurgun, a.g.e., s. 204-214.

55 Vurgun, a.g.e., s. 214.

56 *Hüdavendigâr Vilayeti Salnamesi 1324*, Vilayet Matbaası, Bursa, s. 596.

57 "Türkiye'de Teknik Öğretim II", *Maarif Vekilliği Dergisi*, Maarif Matbaası, İstanbul 1940, s. 42; *BOA, DH. MKT.*, 2441/14, 27 S 1318/26 Haziran 1900.

58 Mehmet Ali Yıldırım, "*Osmanlı Vilayetlerinde Mesleki-Teknik Eğitimin Gelişimine Bakışlar: Bursa Sanayi Mektebi*", *Karadeniz Araştırmaları*, 37, 2013, s. 76.

59 "Türkiye'de Teknik Öğretim II", s. 42; *Bursa Vilayeti Salnamesi 1927*, Vilayet Matbaası, Bursa 1927, s. 327.

60 Vurgun, a.g.e., s. 217-220.

Bursa Sanayi Mektebi (Hüdavendigâr Vilayeti Salnamesi 1324, Vilayet Matbaası, Bursa, s. 592)

mektebin maddi kaynaklarının gelişimi noktasında hayli çaba sarfetmiştir.⁶¹

Eğitim-Öğretim Faaliyetleri

Bursa Hamidiye Sanayi Mektebi'nde teorik ve uygulamalı sanat dersleri bir arada yürütülmüştür. Teorik dersler muallimler, uygulamalı sanat eğitimi ise okulda görev yapan esnaf ve ustalar tarafından gerçekleştirilmiştir. 5 şubeden oluşan okulda, birinci sınıf 3, ikinci sınıf ise 3 şubeye ayrılmıştır. Şubelerden üçü, dersliklerde teorik eğitim alırken, kalan iki şube sanathanelerde ustaların yanında bulunmaktadır. Böylece okulda aynı anda derslikler ve atölyelerde eğitim-öğretim faaliyeti gerçekleştirilmiştir.⁶²

Sanayi Mektebi'nde teorik dersler, öğleden sonra başlayarak aralıklı olarak bir saat sürmüştür. Sanayi

mektebinde, dersler haftanın 6 günü işlenmiş, haftada bir cuma günleri ise öğrencilere izin verilmiştir.⁶³ Bursa Sanayi Mektebi'nde, teorik olarak *Fransızca, hıfzıssıhha, hendese, hesap, usul-i defteri, kitabet, hatt-ı rika, resim, ilm-i ahlak, kavaid-i Osmaniye, tarih, Kur'an-ı Kerim, ulum-ı diniye, ilm-i eşya, kıraat, imla* ve *coğrafya* dersleri işlenmiştir. Öğrencilerin mesleki eğitim kazanmaları için de atölyelerde *terzilik, kunduracılık, marangozluk, mücellidlik, demircilik* ve *mızık* sanatları öğretilmiştir.⁶⁴

Bursa Sanayi Mektebi'nde öğretilen sanatlar içerisinde mızık, ayrı bir yer tutmuştur. 1901'den itibaren musiki muallimliği kadrosunun oluşturulduğu okul için Avrupa'dan musiki takımları getirilmiş, hatta öğrencilere musiki öğretmek için liyakatli ve işinin ehli bir muallim ihtiyacı nedeniyle gazetelere ilan bile verilmiştir.⁶⁵ Okulun *Mızık Muallimliği* kadrosunda 1901 ve 1902 yıllarında Rıza Süleyman Efendi, 1903 ve 1904 yıllarında da Aleko Efendi bulunmuştur. 1905 yılından itibaren ise İtalya'dan getirilen ve 25 lira maaş verilen Mösyö Pasaro *Mızık Muallimliği*'ne görevlendirilmiştir. Pasaro'nun çalışmalarıyla mızık takımı mükemmel bir bando halini almış ve takımın sayısı 40'ı bulmuştur. Nitekim Pasaro Efendi, 10 Ocak 1906'da verdiği konser ve çalışmalarından dolayı II. Abdülhamid tarafından *Dördüncü Rütbe Mecidi*

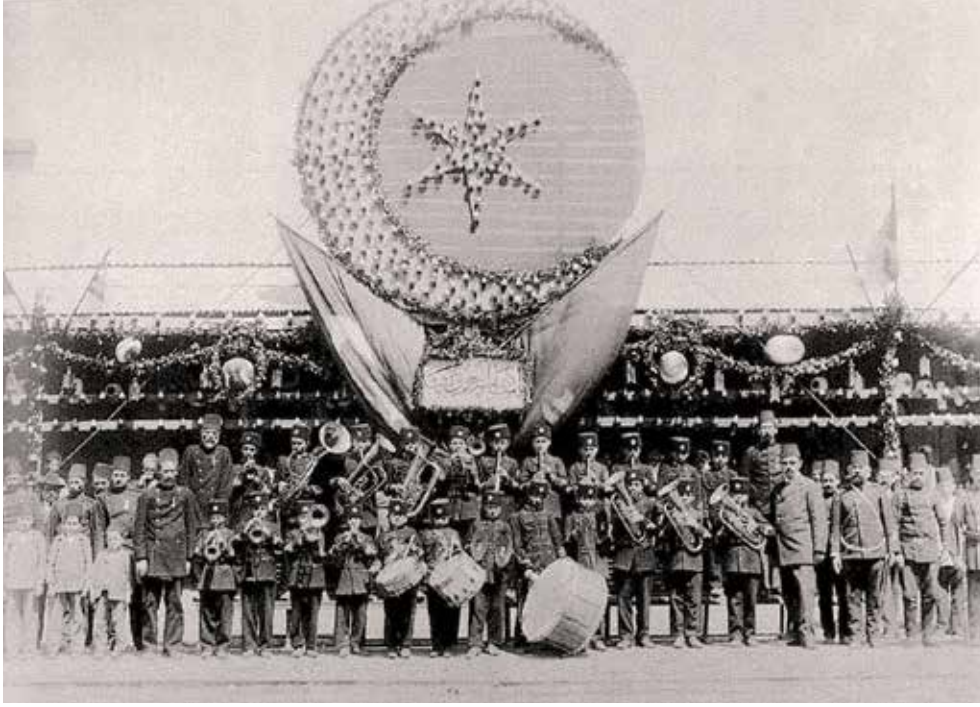
61 Vurgun, a.g.e., s. 220.

62 *Maarif Salnamesi 1321*, Matbaa-i Amire, İstanbul, s. 481.

63 Hasan Taib, a.g.e., s. 13.

64 Vurgun, a.g.e., s. 224.

65 BOA., İ. RSM., 16/14, 27 R 1320/3 Ağustos 1902; BOA., DH. MKT., 604/44, 27 B 1320/30 Ekim 1902.

*Bursa Hamidiye Sanayi Mektebi Bando Takımı
(Engin Özendes, Osmanlı'nın İlk Başkenti Bursa Geçmişten Fotoğraflar, İstanbul 1999, s. 91)*

Nişanı ile taltif edilmiştir.⁶⁶ Bursa Sanayi Mektebi'nde bando mızıkacı takımının kurulması ve Bursa'daki sosyal etkinliklerde boy göstermesi, okuldaki çocuklara sanat kazandırmanın ve okula katkı sağlamanın yanı sıra şehrin sosyo-kültürel hayatına da renk katmıştır. Örneğin, okul tarafından balolar tertip edilmiş, kış aylarında pazar ve cuma geceleri Brot Otelinde, Nuriye Otelinde, mektebin salonunda ve belediye bahçesinde müzikli etkinlikler yapılarak okul ve hastane yararına gelir elde edilmeye çalışılmıştır.⁶⁷ Bunun dışında bando takımı Bursa'ya gelen misafir ve devlet görevlilerinin karşılanma merasimlerinde boy göstermiştir.⁶⁸

Çeşitli sanat dallarının öğretildiği okulda, uzun bir süre usta ve esnaflar dışında bir uzman istihdam edilememiştir. Bu nedenle 1907 yılına gelindiğinde okulun

başlanmıştır.⁷⁰

Öğrenci Sayısı

Sanayi Mektebi açıldıktan sonra öğrenci sayısının zaman içerisinde artmıştır. Nitekim 1900 yılında 120 olan öğrenci sayısı 5 yıl sonra 200'e yükselmiştir. Dönemin eğitim politikaları Sanayi Mektebi'ne de yansımış, bu bağlamda okula sadece Bursa ve çevresinden değil başka yörelerden de Müslüman ve gayrimüslim öğrenciler kabul edilmiştir.⁷¹

Gelir Kaynakları

Bursa Hamidiye Sanayi Mektebi, bir yandan idare

gerekli ilerleme ve gelişimini sağlaması için Avrupa'daki en muteber sanayi mekteplerinin birinden yetişmiş bir kimse- nin münasip bir miktar maaş ile ihtiyaç müddetince *Müdür Muavini* olarak istihdam edilmesine karar verilmiştir.⁶⁹ Bundan kısa süre sonra Fransa'dan Mösyö Agara adlı bir mekanik mühendisi getirilmiş ve Ocak 1909'a kadar okulda görev yapmıştır. Agara geldikten sonra okulda teknik bir program uygulanmış, mesleki eğitim için yabancı literatürden yararlanılarak Fransa başta olmak üzere Avrupa'daki sanayi mekteplerinin yapısı takip edilmeye

66 Vurgun, a.g.e., s. 224-225; Faruk Üsküdarı, *Eski Bursa'dan Notlar*, Bursa Ticaret ve Sanayi Odası Yayınları, Bursa 1972. s. 117; Mahmut Gazimihal, *Bursa'da Musiki* (Haz. Yılmaz Akkılıç), Nilüfer Akkılıç Kütüphanesi Yayınları, Bursa 2008, s. 49-51.

67 "Türkiye'de Teknik Öğretim II", s. 44.

68 Abdulhamit Kırmızı, *Abdülhamid'in Valileri Osmanlı Vilayet İdaresi 1895- 1908*, Klasik Yayınları, İstanbul 2008, s. 162.

69 BOA., BEO., 3185/238805, 10 L 1325/16 Kasım 1907.

70 Yıldırım, a.g.m., s. 77.

71 BOA., DH.MKT., 521/10, 03 Ra 1320/10 Haziran 1902; BOA., MF. MKT., 828/62, 24 Za 1322/30 Ocak 1905.

tarafından alınan tedbirlerle diğer yandan da kamuoyu tarafından maddi olarak desteklenerek gelişim göstermiştir. Okulun gelirlerinin başında hayvan tezkerelerinin basımından elde edilen meblağ gelmektedir. Bundan başka Ayvalık Limanından alınan verginin bir kısmı okula gelir olarak aktarılmış ve bu vergi okulun önemli gelir kaynaklarından birini oluşturmuştur.⁷² Yine Hamidiye Caddesi'nde inşa ettirilen konaklar gibi emlak ve çeşitli akardan elde edilen gelirler okula aktarılmıştır.⁷³ Mektebin diğer gelirlerini, Bursalılar ve eşraf tarafından yapılan yardımlar oluşturmuştur.⁷⁴ Bundan başka Sanayi Mektebi'nin, vilayete bağlı yerlerden de maddi olarak desteklendiği görülmüştür. Örneğin Simav Kazası ahali tarafından Sanayi Mektebi için 2075 kuruş yardımda bulunulmuştur.⁷⁵

Okula yardım edenler gösterdikleri bu davranıştan dolayı taltif edilmişler ve bu durum, yerel kaynaklarla ayakta kalmaya çalışılan okul için bir nevi kampanya halini almıştır. Örneğin tüccardan Halim Efendi'nin, sanayi mektebine yaptığı yardımlardan dolayı *Mecidi Nişanı* ile taltif edilmesi kararlaştırılmıştır.⁷⁶ Bursa şerhçeri esnafından Hakkı Efendi'nin okula olan hamiyetli katkılarından dolayı dükkânına Osmanlı arması asmasına izin verilmiştir.⁷⁷

Okul için gelir elde etme çalışmaları dönem boyunca devam etmiş, piyango çekilişi yapılarak gelir elde edilmeye çalışılmıştır.⁷⁸ Bundan başka Bursa yakınında atıcılar mevkiinde eylül ayında açılan hayvan pazarından alınacak pazar resmi sanayi mektebine bırakılmıştır. 1906 yılında ise Necip ve Mirat Beyler, gelirleri Sanayi Mektebi'ne bırakılmak üzere Avrupa'da imal ettirdikleri sigara kâğıtlarının "*Hamidiye Sanayi Mektebi Sigara Kâğıdı*"

adı ile satılması için ruhsat almışlardır. Sigara kâğıtları Bursa'da rağbet görmüş, Tuz pazarında Hacı Refail ve ortaklarının mağazalarında satılmıştır.⁷⁹ Okul bir yandan da kendisi gelir elde etmeye çalışmış, bu kapsamda öğrencilerin hazırladıkları sanayi eserlerini satmak ve ülkeye numune olması için belediye bahçesi civarında özel bir şube açılmıştır.⁸⁰ Görüldüğü gibi sanayi mektebi her kesim tarafından benimsenerek maddi olarak destek görmüştür. Okulun sanat eğitimi kurumu özelliği taşımasının yanı sıra kimsesizlerle öksüz ve yetimleri barındırması, bu çabaların bir de insani ve sosyal bakımdan taşıdığı anlamı göstermektedir.

Meşrutiyet'ten Cumhuriyet'e Sanayi Mektebi

Sanayi Mektebi kurulduktan sonra hayli bir gelişme göstermiş ve maddi bakımdan oldukça geniş kesimlerden destek görmüştür. Ancak II. Meşrutiyetin ilanı sonrası yaşanan siyasi atmosfer içerisinde okulun maddi kaynaklarının kesilmesi, eğitim-öğretim faaliyetlerini olumsuz olarak etkilemiştir.⁸¹ Ancak her ne kadar maddi sıkıntılar yaşanmış olsa da Sanayi Mektebi varlığını sürdürmeye devam etmiştir. II. Meşrutiyet Dönemi'nde okulun yapısında değişikliğe gidilerek öğrenim süresi 4 yıla çıkarılmış ve ilköğretim mezunu çocukların okula kaydedilmesi kararlaştırılmıştır. Meslek eğitiminin esasını ise demircilik ile ahşap sanatları oluşturmuştur. Balkan ve Birinci Dünya Savaşları mektebin gelişimini olumsuz etkilemiş ve Sanayi Mektebi, fabrika haline dönüşerek ordu için gerekli olan nakliye arabaları üretilmiştir. Mütareke Dönemi'nde ise kadrosu ve öğrencileri,

72 BOA., ŞD., 1581/11, 01 M 1320/10 Nisan 1902.

73 Vurgun, a.g.e., s. 226.

74 Hüdavendigâr, 1941, 7 Z 1318/28 Mart 1901.

75 Hüdavendigâr, 1972, 25 B 1319/9 Ekim 1901; Hüdavendigâr, 1941, 7 Z 1318/28 Mart 1901.

76 BOA., DH.MKT., 2562/114, 17 S 1319/5 Nisan 1901.

77 Hüdavendigâr, 1974, 9 Ş 1319/21 Kasım 1901.

78 BOA., BEO., 2761/207002, 20 Z 1323/15 Şubat 1906.

79 Üsküdarı, a.g.e., s. 118.

80 Hasan Taib, a.g.e., s. 13.

81 Vurgun, a.g.e., s. 228-229

Milli Mücadele'ye katılmak için Anadolu'ya gitmiştir. Cumhuriyet'in ilanından sonra tekrar faaliyete geçen okulun programı ve binaları yenilenmiştir. Okulun idaresi 1927 yılında Maarif Vekâleti'ne geçmiş ve 1931'de Mıntıka Sanat Mektebi'ne dönüştürülmüştür.⁸² Uzun bir geçmişe sahip olan Bursa Sanayi Mektebi hem mesleki eğitim kurumu hem de bir nevi yetimler yuvası

olarak çok sayıda sanat sahibi yetiştirerek Bursa'nın sosyo-ekonomik hayatına katkı sağlamıştır.⁸³ Bugün *Tophane Mesleki ve Teknik Anadolu Lisesi* adını taşıyan okul, Osmanlı Türkiye'sinden Cumhuriyet Türkiye'sine tevarüs eden bir mesleki eğitim kurumu olarak varlığını devam ettirmektedir.

82 Yıldırım, *a.g.m.*, s. 79-80.

83 Kepecioğlu, *a.g.e.*, s. 77; Vurgun, *a.g.e.*, s. 230.

KAYNAKÇA

Arşiv Belgeleri

- Başkanlık Osmanlı Arşivi (BOA)
- BOA., BEO., 305/22806, 22 R 1311/2 Kasım 1893.
- BOA., BEO., 318/23828, 19 Ca 1311/ 28 Kasım 1893.
- BOA., BEO., 643/48152, 24 Z 1312/18 Haziran 1895.
- BOA., BEO., 1095/82084, 27 Ş 1315/21 Mart 1898.
- BOA., BEO., 1170/87699, 15 Ra 1316/3 Ağustos 1898.
- BOA., BEO., 2761/207002, 20 Z 1323/15 Şubat 1906.
- BOA., BEO., 3185/238805, 10 L 1325/16 Kasım 1907.
- BOA., DH. MKT., 2441/14, 27 S 1318/26 Haziran 1900.
- BOA., DH.MKT., 521/10, 03 Ra 1320/10 Haziran 1902.
- BOA., DH. MKT., 604/44, 27 B 1320/30 Ekim 1902.
- BOA., DH.MKT., 2562/114, 17 S 1319/5 Nisan 1901.
- BOA., İ. HUS., 17/85, 16 R 1311/27 Ekim 1893.
- BOA., İ. MMS., 122/5225, 19 Za 1308/26 Haziran 1891.
- BOA., İ. OM., 2/56, 09 Za 1312/4 Mayıs 1895.
- BOA., İ.OM., 8/11, 11 C 1320/15 Eylül 1902.
- BOA., İ. RSM., 16/14, 27 R 1320/3 Ağustos 1902.
- BOA., MF. MKT., 828/62, 24 Za 1322/30 Ocak 1905.
- BOA., MF. MKT., 1103/62, 7 S 1327/28 Şubat 1909.
- BOA., ŞD. 518/8, 13 C 1312/12 Aralık 1894.
- BOA., ŞD., 520/5, 05 Z 1312/30 Mayıs 1895.
- BOA., ŞD., 520/46, 19 Ra 1313/9 Eylül 1895.
- BOA., ŞD., 1581/11, 01 M 1320/10 Nisan 1902.
- BOA., ŞD., 534/75, 19 Ca 1323/1 Ağustos 1905.

**Kitap ve
Tezler**

BOA., Y.EE., 46/8, 26 R 1310/17 Kasım 1892.

BOA., Y. MTV., 59/53, 22 B 1309/21 Şubat 1892.

BOA., Y. MTV., 58/1, 01 C 1309/2 Ocak 1892.

Ahmet Tevfik, Velosipet ile Bir Cevelan, 1900'e Doğru İstanbul'dan Bursa'ya Bisikletli Bir Gezi (Çev. Cahit Kayra), Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2006.

ÇİFTÇİ, Cafer, "Hudavendigâr Hamidiye Ziraat Ameliyat Mektebi", Osmanlı Modernleşmesi ve Bursa (Ed. Cafer Çiftçi), Osmangazi Belediyesi Yayınları, Bursa 2009.

GAZİMİHAL, Gazimihal, Bursa'da Musiki (Haz. Yılmaz Akkılıç), Nilüfer Akkılıç Kütüphanesi Yayınları, Bursa 2008.

İhtifalci Mehmed Ziya, Bursa'dan Konya'ya Seyahat (Haz. Melek Çoruhlu), Kırkambar Kitaplığı, İstanbul 2010.

KAPLANOĞLU, Raif, Meşrutiyet'ten Cumhuriyet'e Bursa (1876-1926), Avrasya Etnografya Yayınları, Bursa, 2006.

KEPECİOĞLU, Kâmil, Bursa Kütüğü, Haz. Hüseyin Algül-Osman Çetin-Mefail Hızlı-Mustafa Kara-M. Asım Yediyıldız, c. 4, Bursa Büyükşehir Belediyesi Yayınları, Bursa 2010.

KIRMIZI, Abdulhamit, Abdülhamid'in Valileri Osmanlı Vilayet İdaresi 1895- 1908, Klasik Yayınları, İstanbul 2008.

KOCA, Fatma Dilek, "Bursa Tarım Meslek Lisesi", Bursa'nın Köklü Eğitim Kurumları Bursa Ziraat Mektebi, Bursa Büyükşehir Belediyesi Yayınları, Bursa 2010.

KUMAŞ, Nursal, II. Abdülhamid Döneminde Bursa'da Sosyal Hayat (1876-1909), Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Bursa 2011.

OĞUZOĞLU, Yusuf, "Bursa Hamidiye Ziraat Mektebi ve Bir Uygulaması", Bursa'nın Köklü Eğitim Kurumları Bursa Ziraat Mektebi, Bursa Büyükşehir Belediyesi Yayınları, Bursa 2010.

Şerafeddin Mağmumi, Bir Osmanlı Doktorunun Anıları Yüzyıl Önce Anadolu ve Suriye (Çev. Cahit Kayra), Büke Yayınları, İstanbul 2001.

TALAY, Aydın, Eserleri ve Hizmetleriyle II. Abdülhamid, Armoni Yayıncılık, İstanbul 2007.

QUATAERT, Donald, Anadolu'da Osmanlı Reformu ve Tarım 1876-1909 (Çev. Nilay Özok Gündoğan-Azat Zana Gündoğan), Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2008.

ÜSKÜDARİ, Faruk, Eski Bursa'dan Notlar, Bursa Ticaret ve Sanayi Odası Yayınları, Bursa 1972.

VURGUN, Ahmet, II. Abdülhamid Döneminde Bursa'da Eğitim, Paradigma Akademi Yayınları, Çanakkale 2022.

Bildiri ve Makaleler

SARIÇELİK, Kerim, “Osmanlı Devleti'nin Anadolu'da Gül Tarımını Teşvik Politikaları” The Journal of Academic Social Science Studies, 47, 2016.

“Türkiye’de Teknik Öğretim II”, Maarif Vekilliği Dergisi, Maarif Matbaası, İstanbul 1940.

VURGUN, Ahmet, “II. Abdülhamid Döneminde Zirai Anlayışın Eğitime Yansıması”, Sultan II. Abdülhamid ve Osmanlı Modernleşmesi (Yay. Haz. A. Melek Özyetgin, Vahdettin Engin, Davut Hut, Ayşe Ersay Yüksel, Elif Tuğçe Kurt, Gökhan Açikel), c.1, YTÜ II. Abdülhamid Uygulama ve Araştırma Merkezi Yayınları, İstanbul 2022, s. 457-480.

YILDIRIM, Mehmet Ali, “Osmanlı Vilayetlerinde Mesleki-Teknik Eğitimin Gelişimine Bakışlar: Bursa Sanayi Mektebi”, Karadeniz Araştırmaları, 37, 2013.

Resmi Yayınlar

Bursa Vilayeti Salnamesi 1927, Vilayet Matbaası, Bursa 1927.

Düstur, I. Tertib, c.VI, Ankara 1939.

Hüdavendigâr Vilayeti Salnamesi 1307-1308, Vilayet Matbaası, Bursa.

Hüdavendigâr Vilayeti Salnamesi 1310, Vilayet Matbaası, Bursa.

Hüdavendigâr Vilayeti Salnamesi 1313, Vilayet Matbaası, Bursa.

Hüdavendigâr Vilayeti Salnamesi 1315, Vilayet Matbaası, Bursa.

Hüdavendigâr Vilayeti Salnamesi 1316, Vilayet Matbaası, Bursa.

Hüdavendigâr Vilayeti Salnamesi 1324, Vilayet Matbaası, Bursa.

Maarif Salnamesi 1321, Matbaa-i Amire, İstanbul.

Gazeteler

Bursa, 113, 25 Ş 1310/14 Mart 1893.

Bursa, 116, 16 R 1310/3 Nisan 1893.

Bursa, 117, 23 R 1310/10 Nisan 1893.

Hüdavendigâr, 1941, 7 Z 1318/28 Mart 1901.

Hüdavendigâr, 1972, 25 B 1319/9 Ekim 1901.

Hüdavendigâr, 1974, 9 Ş 1319/21 Kasım 1901.

Bursa İpeğinin Kozası:
Harir Dârüttalimi

Bursa, tarih boyunca ipek üretimi ve ipekli dokumacılığı ile ün kazanmış bir şehir olup Osmanlı Dönemi'nde hem saraylara hem de Avrupa'ya lüks ipek kumaşlar sağlayan bir merkez konumundaydı. 15. yüzyıl kayıtları, Bursa'nın dönemin Milano'su ayarında bir ipekli kumaş üretim ve ticaret merkezi olduğunu ve bilinen dünyanın her köşesine ipek kumaş ihraç ettiğini gösterir. 19. yüzyıla gelindiğinde Bursa ipek sektörü, sanayileşmenin etkisiyle buharlı ipek çözme (koza açma) makinelerini kullanmaya başlamış; 1856 yılı civarında şehirde buharlı tezgâhlarla çalışan 40 civarında fabrika kurulmuş ve bu fabrikalarda yaklaşık 5000 kadar Türk, Rum ve Ermeni işçi istihdam edilmiştir. Ancak tam bu dönemde, ipekböceklerini etkileyen ve "Karataban" adıyla anılan bir salgın hastalık (pebrine), önce Fransa ve İtalya'da ardından Bursa'da görülerek ipekböcekçiliğini büyük sekteye uğrattı. Avrupa'dan ithal edilen ipekböceği tohumlarının da hastalıklı çıkmasıyla Osmanlı ipek üretimi ciddi bir kriz yaşadı. Bu durum, Osmanlı yöneticilerini bir çözüm arayışına yöneltirken, Fransız bilim insanı Louis Pasteur'ün söz konusu hastalığa karşı geliştirdiği bilimsel yöntem Avrupa'da sektörü yeniden canlandırdı ve Osmanlılar için de bir model teşkil etti.

Osmanlı Döneminde Bursa İpekçiliği ve Eğitim İhtiyacı

19. yüzyıl ortasındaki ipekböcekçiliği krizine çözüm bulmak isteyen Osmanlı Devleti, hastalığı yenmiş olan Fransa'nın deneyimlerinden faydalanmaya karar verdi. Hastalığa dayanıklı sağlıklı ipekböceği tohumu (yumurtası) temin edebilmek için Bursa'dan bazı gönüllüler Avrupa'ya gönderildi; nihayet Pasteur'ün doğrudan tavsiyesi üzerine, genç bir Osmanlı vatandaşı olan Kevork Torkomyan'ın Fransa'da eğitilmesine karar verildi. Torkomyan, 1880 yılında devlet bursuyla Fransa'nın Montpellier kentindeki İpekböceği Enstitüsü'ne gönderildi ve orada modern ipekböcekçiliği konusunda eğitim aldı.

Öte yandan, Osmanlı maliyesinin denetimini üstlenen Düyûn-ı Umûmiye İdaresi'nin 1881 yılında kurulması da ipekçilik eğitimine giden yolu hazırlayan önemli bir gelişme oldu. Osmanlı Devleti, dış borçlarına karşılık bazı gelirlerini (ipek kozası öşrü dâhil) bu kuruma bırakmıştı; Düyûn-ı Umûmiye İdaresi ise ipek vergilerinin düşüşüne geçtiğini görerek bu geliri artırmak amacıyla Osmanlı ipekçilik sektörünü canlandırma teşebbüslerine girişti. Bursa'daki ipek tüccarları ve uzmanlarıyla görüşüldü, Fransa'dan bir uzman getirilmesi dahi tartışıldı; ancak Fransa yerine, Avrupa'da eğitim görmüş olan Kevork

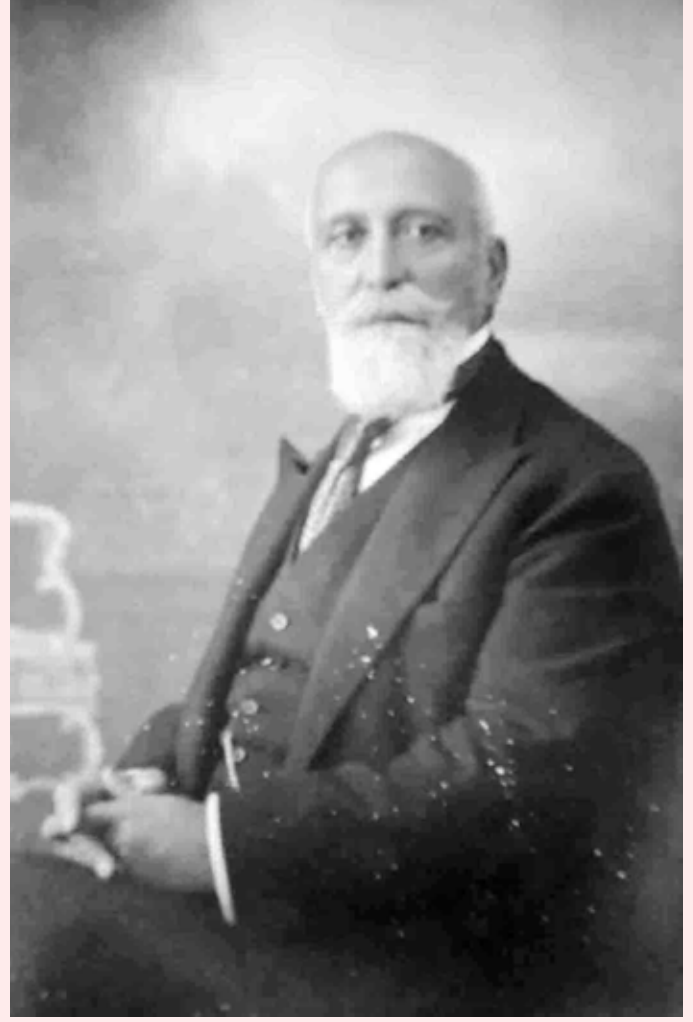
Torkomyan'ın bu iş için biçilmiş kaftan olduğu anlaşıldı.

Torkomyan, Fransa'dan dönüşünde Hazine-i Hassa Nezareti'nde çalışmaya başladı ve edindiği bilgileri bir rapor halinde Düyûn-ı Umûmiye'ye sundu. Bu raporda, ipekböcekçiliğini ihya etmenin yolunun modern teknik bilgiyi ücretsiz eğitim yoluyla çiftçilere aktarmak ve sağlıklı ipekböceği tohumlarını artık yurtiçinde üretmek olduğunu vurguladı. Bu öneri, Düyûn-ı Umûmiye İdare Meclisi tarafından kabul edilerek Osmanlı yönetimine iletildi. Nihayet 8 Şubat 1888 tarihli bir irade (padişah emri) ile Bursa'da bir Harir Dârüttalimi (İpekçilik Enstitüsü olarak güncel Türkçeye aktarılabilir) açılması ve idaresinin Torkomyan Efendi'ye verilmesi onaylandı. Böylece Osmanlılarda modern ipekçilik öğretimi için somut adım atılmış oldu.

Harir Dârüttalimi'nin Kuruluşu ve İlk Yılları

Alınan kararlar doğrultusunda hazırlıklar hızla tamamlandı ve 1888 yılı Nisan ayında Türkiye'nin ilk ipekçilik okulu Bursa'da faaliyete geçti. Bursa Valisi Ahmet Vefik Paşa'nın girişimleriyle temelleri atılan okul için, Bursa Şehreküstü Mahallesi'nde Kazaz Ahmet Muhtar Efendi'den kiralanan bir ev tahsis edildi. 2 Nisan 1888 tarihinde resmi açılışı yapılan kuruma Bursa Harir Dârüttalimi adı verildi. Okulun ilk yılında eğitime başlayabilen öğrenci sayısı sadece 12 idi. Kevork Torkomyan yönetimindeki bu mütevazı başlangıç, kısa sürede başarılı sonuçlar verdi ve dikkat çekti. Nitekim 1889 yılında ilk mezunlarını veren okul, artan talep nedeniyle daha geniş bir mekâna ihtiyaç duydu. Önce Bursa'nın Setbaşı semtinde Burdurizade Osman Efendi'nin daha büyük evine taşınarak kapasitesi genişletildi; birkaç yıl sonra ise tamamen yeni ve amaca uygun bir binanın inşasına başlandı.

1894 yılı Nisan ayında, Eşrefiler Caddesi üzerinde Maksem civarında yapımı tamamlanan kendi binasına geçti. Bu değişiklik, okulun artık yalnız bir eğitim yuvası değil, aynı zamanda bir enstitü olarak araştırma ve üretim faaliyetleri de yürüteceğini göstermekteydi. Yeni inşa edilen enstitü binası, dönemin en ileri tesisleri örnek alınarak

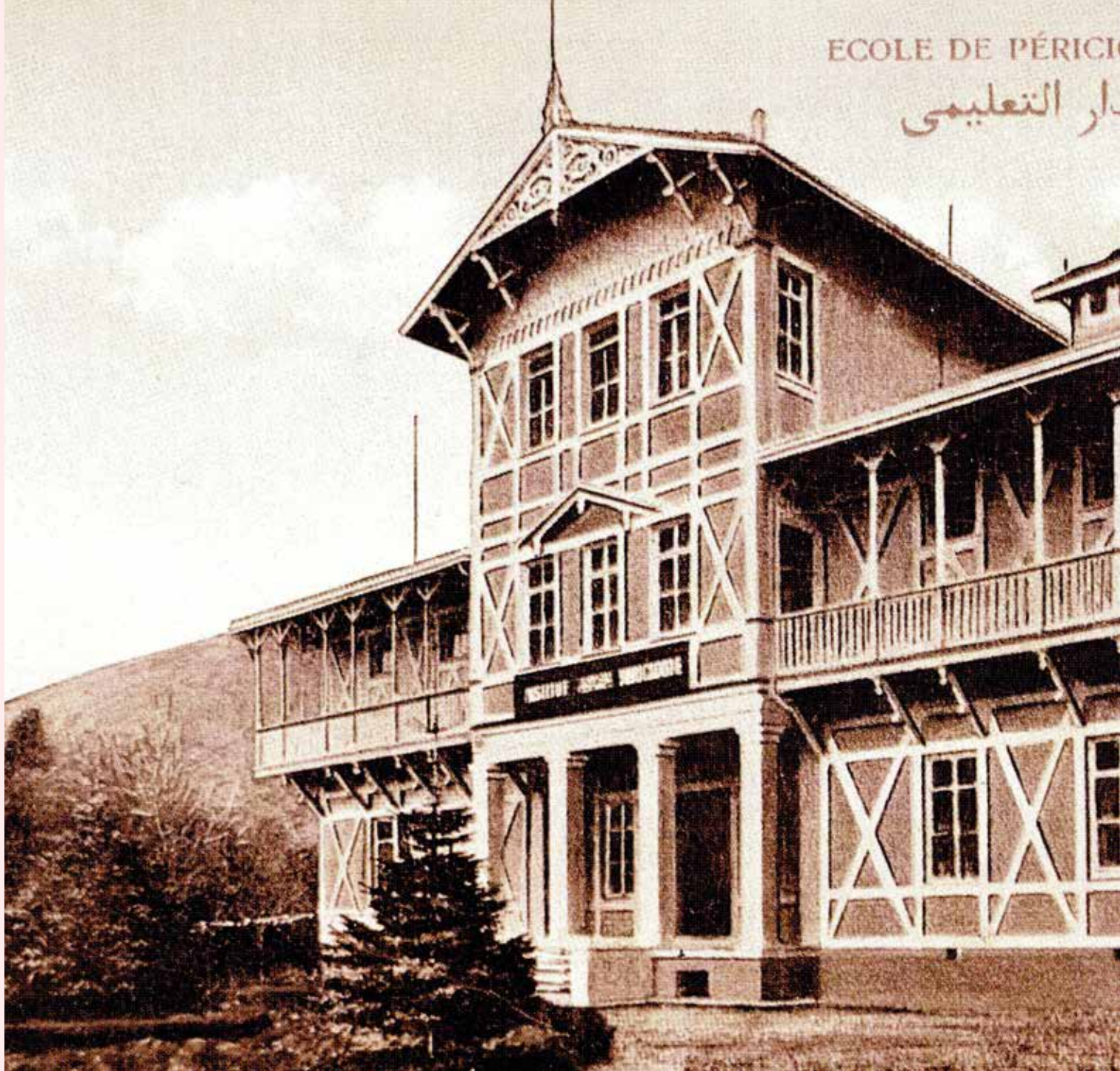
İpekçilik Okulu'nun kurucusu Torkomyan Efendi

tasarlanmıştı. Fransa ve Japonya'daki modern böcekخانه (ipek böceği yetiştirme evi) modelleri incelenerek inşa edilen üç katlı yapıda, ipekböceği yumurtalarını inkübe etmek için kuluçka odaları, kozaları kurutmak için özel odalar, ipekböceklerini büyütme için böcekخانهler yer alıyordu. Binanın zemin katında idare odası ve küçük bir laboratuvar bulunuyor; üst katlarda ise öğrenciler için derslikler, yatakhane, yemekhane ve ipekböceği bakımı için gereken tüm mekânlar sağlanıyordu. Bu modern enstitü binası sayesinde Bursa'daki okul, sadece yerel ihtiyaçlar için değil, Osmanlı coğrafyasının dört bir yanına -hatta Balkanlar ve İran gibi komşu bölgelere- sağlıklı ipekböceği tohumu (yumurta) gönderebilecek bir üretim merkezi haline geldi.

Eğitim Programı ve İpek Sektörüne Katkıları

Bursa Harir Dârüttalimi'nde uygulanan eğitim programı, tamamen modern ve bilimsel esaslara dayanıyordu. Okulun temel amacı, ipekböcekçiliğini bir zanaat bo-

yutundan çıkarıp bilimsel yöntemlerle yapılan bilinçli bir üretim faaliyetine dönüştürmektir. Bu bağlamda müfredat, Pasteur'ün geliştirdiği mikroskopik inceleme yöntemine uygun olarak hastalısız ipekböceği tohumu üretimi ve verimli koza yetiştirme teknikleri üzerine şekillendirilmiştir. Kevork Torkomyan'ın müdürlüğünde

teori ile pratiği bir araya getiren çift kademeli bir eğitim modeli hayata geçirildi. Birinci aşamada, bir ipekböceği yetiştirme sezonu boyunca süren kapsamlı kurslar düzenleniyor ve bu programı başarıyla tamamlayanlara diploma verilerek “İpek Böcekçisi” unvanı kazandırılıyordu. İkinci aşamada ise, bu alanda çalışan veya çalışmak isteyen daha

geniş kesimlere temel bilgi sağlamak amacıyla yaklaşık iki aylık kısa süreli uygulamalı sertifika kursları açılıyordu. Derslerde ipekböceğinin biyolojisi, beslenmesi ve hastalıklardan korunması gibi teorik konuların yanı sıra; mikroskop kullanarak sağlıklı kelebeklerin seçimi ve tohum elde edilmesi, dut ağacı yetiştiriciliği (fıdan dikimi, budama, aşılama teknikleri) ve kozalardan iplik elde etme yöntemleri gibi pratik konular da kapsamlı biçimde öğretiliyordu. Böylece okul hem ipekböceği yetiştiriciliği hem de ilgili tarımsal süreçler konusunda uzmanlaşmış bireyler yetiştirmeye başladı.

Okulun kuruluşu, Bursa ve civarında zor durumda olan ipekçilik sektörüne adeta can suyu etkisi yaptı. Eğitimli iş gücünün etkisi kısa sürede sayısal verilerle de ortaya çıktı:

Okulun açılışından sadece beş yıl sonra, Bursa'daki yaş koza üretim miktarında %267'lik bir artış kaydedildi; devletin kozalardan aldığı vergi gelirleri ise aynı dönemde %414 oranında yükseldi. Bu çarpıcı artışlar, modern eğitimle donatılmış yetişmiş insan gücünün geleneksel bir sektörü nasıl diriltebileceğini göstermesi bakımından dikkat çekicidir. Devlet de ipekçilik eğitimine verdiği önemi hukuki adımlarla destekledi. 1893 yılında çıkarılan Harir Tohumu İstihsal ve Furuhtuna Mahsus Nizamname (İpek Tohumu Üretimi ve Satışına Dair Tüzük) ile ipekböceği tohumu üretimi ve ticareti yapmak isteyenlerin diploma sahibi olma zorunluluğu getirilmiştir. Bu düzenleme, Bursa'daki ipekçilik mektebini ülke çapında bir otorite haline getirirken, okula olan talebi de daha da artırdı. Nitekim 1904 yılına gelindiğinde Bursa Dârülhariri'nden mezun olan uzman ipekçi sayısı 1230'u geçmiş bulunuyordu.

Okulun başarısı, diğer bölgelere de örnek teşkil etti. 19. yüzyılın sonlarından itibaren Osmanlı idarecileri, Bursa'daki modelin benzerlerini imparatorluğun diğer ipekçilik merkezlerinde kurmayı gündemlerine aldılar. Özellikle ipekçiliğin yaygın olduğu Amasya, Antakya (Hatay) ve Selanik gibi yerlerde 1894'ten itibaren birer İpekçilik Okulu açılması planlandı. Bu girişimler çeşitli gecikmelerle de olsa hayata geçirilmeye başlandı; örneğin Selanik Harir Dârüttalimi, yoğun çabalar sonucunda 1907

yılıının ilkbaharında Selanik Ziraat Mektebi bünyesinde eğitim vermeye başlamıştır. II. Meşrutiyet döneminde (1908 sonrası) Osmanlı Tarım Nezareti'nin girişimiyle Antep, Gümüşhane ve Beyrut'ta da birer ipekçilik mektebi açılması için çalışmalar yapılmış; Van, Bağdat, Adana, Diyarbakır gibi vilayetlerde ise daha küçük çaplı ipekböcekçiliği kursları (dârüttahsil şeklinde) düzenlenmesi kararlaştırılmıştır. Her ne kadar bu okulların bir kısmı savaşlar nedeniyle uzun ömürlü olamasa da Bursa'da başlayan eğitim hamlesi Osmanlı genelinde ipekböcekçiliğinin modernleşmesi adına dalga dalga yayılmıştır.

Son Osmanlı Dönemi: Yaygınlaşma ve Savaş Yılları

Bursa Harir Dârüttalimi'nin öğrenci kitlesi ve mezun profili, dönemin sosyoekonomik yapısını yansıtır nitelikteydi. Osmanlı ipek sanayiinin kalbi olan Bursa'da ipekçilik ticareti büyük ölçüde gayrimüslim Osmanlı vatandaşlarının elindeydi. Nitekim 1888'den 1922'ye kadar geçen süre zarfında Bursa İpekçilik Okulu'ndan diploma alan Bursalı öğrencilerin yaklaşık %73'ü Ermeni veya Rum kökenliydi. Bu yüksek oran, ipekçilik sektöründe Gayrimüslim Osmanlı vatandaşlarının baskın rolünü ve okulun çok etnisiteli bir öğrenci yapısına sahip olduğunu ortaya koymaktadır. Öte yandan aynı dönemde Bursa'daki okul sadece Bursa'dan veya yakın çevreden değil, imparatorluğun dört bir köşesinden gelen talebeleri ağırlamıştır. Aralarında Ankara, Aydın, Konya, Trabzon, Sivas, Erzurum, Diyarbakır, Adana, Halep, Beyrut gibi birçok vilayet ve sancaktan gençler Bursa'ya gelerek ipekçilik eğitimi almış; mezun olduktan sonra memleketlerine dönerek buldukları yörelerde ipekböcekçiliğini modern tekniklerle yeniden canlandırmaya girişmişlerdir. Bu bakımdan Bursa Dârüttalimi, sadece Bursa'ya değil, imparatorluk genelinde ipekçiliğe taze kan taşıyan bir okul olmuştur.

Celal Bayar da İpekçilik Eğitimi Aldı

Okul, Osmanlı Devleti'nin sonuna dek faaliyetini

sürdürmeyi başardı ve birçok nitelikli kadro yetiştirdi. 1914 yılına kadar okuldan mezun olan öğrenci sayısı toplamda 1897 kişiye ulaşmıştı. Bu mezunlardan biri de Bursa'nın yetiştirdiği önemli şahsiyetlerden Celâl Bayar'dı. Bayar gençliğinde bu okulda ipekçilik eğitimi almış ve daha sonra Türkiye Cumhuriyeti'nin üçüncü cumhurbaşkanı olmuştur. Ancak 20. yüzyılın başlarında Osmanlı Devleti peş peşe savaşlarla yüz yüze kaldı. 1912-13 Balkan Savaşları ve akabinde 1914'te patlak veren I. Dünya Savaşı, imparatorluğun ekonomik düzenini altüst ederken ipek üretimi ve ticareti de büyük darbe yedi. Cephelerde genç nüfusun seferber edilmesi ve ithalat-ihracat hatlarının kesintiye uğraması sonucu, ipekböcekçiliğine olan ilgi mecburen azaldı ve Bursa'daki mektebin faaliyetleri de savaş süresince durma noktasına geldi. Yine de okul tamamen kapanmadı; öğretime devam eden az sayıda öğrenciyle olabildiğince faaliyetini sürdürdü. 1922 yılına gelindiğinde, Bursa İpekçilik Mektebi'nin kuruluşundan beri verdiği toplam mezun sayısı 2000'in üzerine çıkmış bulunuyordu. Bu sayede Osmanlı'nın son döneminde sönmeye yüz tutan ipekçilik sektörü, yetişmiş insan gücü sayesinde tamamen yok olmaktan kurtulmuş ve Cumhuriyet Dönemi'ne devrolabilecek bir birikim oluşturulmuştur.

Cumhuriyet Döneminde İpekçilik Okulunun Dönüşümü

Türkiye Cumhuriyeti kurulduğunda, Bursa'daki ipekçilik okulu mevcut durumu ve birikimiyle yeni yönetime itikal etti. 1923'ten sonra bir süre daha "İpek Böcekçiliği Mektebi" adı altında faaliyet gösteren okulun varlığı korundu. Yeni Cumhuriyet Hükümeti, tarım ve sanayi alanında kapsamlı modernleşme adımları atarken ipekböcekçiliğini de ihmal etmedi. 1926 yılında çıkarılan 859 sayılı kanun ile Türkiye'de ipekböceği tohumu üretimi, ipekböceğinin bakımı ve beslenmesiyle ilgili hususlar yasal güvence altına alındı; böylece bu alanda devlet denetimi ve desteği sağlanmış oldu. Aynı yıl içinde Bursa'daki ipekçilik mektebi, muhtemelen bu yeniden organizasyon kapsamında, resmî olarak kapatıldı ve

İpekçilik Tohum Mektebi, 2013

eğitim faaliyetine ara verdi. Ancak bu kapanış uzun sürmedi: Çok geçmeden ipekçiliğin tekrar canlandırılması ihtiyacı doğdu ve 1930 yılında okul yeniden açıldı. Bu defa okul, İpek Böcekçiliği Mektebi adıyla doğrudan Ziraat Vekâleti'ne (Tarım Bakanlığı'na) bağlanarak faaliyet göstermeye başladı. İlk etapta 26 öğrenci ile yeniden eğitime başlayan kurum, kısa süre içinde Cumhuriyetin tarım politikaları içinde kendine yer buldu. 1930 yılındaki yeniden yapılanma sırasında Bursa'daki okul, yeniden İpekböceği Enstitüsü statüsüne kavuşturuldu ve modern bilimsel yöntemlerle ipekböceği tohumu üretmek, bunları yetiştiricilere dağıtmak ve genel olarak ipekböcekçiliğini geliştirmek misyonunu üstlendi. Bu dönüşüm, Osmanlı'dan devralınan mirasın Cumhuriyet'in planlı ekonomi ve eğitim anlayışına entegre edilmesi anlamına geliyordu.

1930'lar ve 1940'lar boyunca Bursa İpekböcekçiliği Enstitüsü hem eğitim hem de üretim alanlarında faaliyetlerini sürdürdü. Türkiye'nin farklı bölgelerinden gelen

talebe göre burada uzmanlar yetiştiriliyor, diğer yandan da ülkenin ihtiyacı olan hastaliksız ipekböceği tohumları laboratuvar ortamında üretilip dağıtılıyordu. Cumhuriyet hükümeti, ipekçilik sektörünü desteklemek amacıyla üreticileri teşkilatlandırma yoluna da gitti. Nitekim 11 Mayıs 1940 tarihinde Bursa, Bilecik ve Adapazarı yöresindeki koza üreticileri bir araya gelerek S.S. Bursa Koza Tarım Satış Kooperatifleri Birliği (Kozabirlik) adıyla bir üst birlik kurdular. Kozabirlik, "birlikten kuvvet doğar" ilkesiyle hareket ederek ipek kozası üreticilerine finansal destek sağlama, ürünlerini değerlendirme ve piyasayı düzenleme işlevlerini üstlendi. Bursa İpekböcekçiliği Enstitüsü de bu birlik ile eşgüdüm halinde çalışarak her sezon binlerce kutu güvenilir ipekböceği tohumunu ülke genelindeki yetiştiricilere ulaştırdı ve teknik danışmanlık verdi. Bu sayede ipekböcekçiliği Cumhuriyet'in ilk yarısında önemli bir kırsal kalkınma faaliyeti olarak varlığını sürdürdü.

İpekböcekçiliği Enstitüsü (1930-1976) ve Sona Eriş

1960'lı yıllara gelindiğinde, dünya genelinde ipek sektörü büyük bir dönüşüm geçiriyordu. Sentetik tekstil liflerinin (örneğin naylon) icadı ve yaygınlaşması, doğal ipeğe olan talebi azaltmaya başlamıştı. Ayrıca Uzak Doğu ülkelerinin (özellikle Çin ve Japonya) ipek üretimindeki rekabeti, Türkiye gibi geleneksel üreticilerin pazar payını daralttı. Bu gelişmeler Türkiye'deki ipekböcekçiliğini de olumsuz etkiledi: Örneğin 1990'lı yıllarda Türkiye'nin yıllık yaş koza üretimi yaklaşık 2000 ton civarındayken, 2010'lu yıllara gelindiğinde bu rakam 100 tonun altına kadar düşmüştü. İpek üretiminin kârlılığının azalması ve genç kuşakların farklı sektörlerle yönelmesiyle, Bursa'daki İpekböcekçiliği Enstitüsü'nün de öğrenci ve faaliyet sayısı giderek azaldı. Bu durum, kurumun yapısında bir değişikliğe gidilmesini gündeme getirdi.

6 Kasım 1971 tarihinde Bursa İpekböcekçiliği Enstitüsü'nün statüsü resmen değiştirilerek kurum, Tarım Bakanlığı'na bağlı bir "Araştırma Enstitüsü" haline getirildi. Bu yeni düzenlemeyle enstitüye, eğitim vermektan ziyade ipekböcekçiliği konusunda bilimsel araştırmalar yapma ve ülke genelindeki teknik çalışmaları yürütme görevi verildi. Enstitü, son birkaç yılında bu misyon doğrultusunda laboratuvar çalışmalarına ağırlık verdi ve Türkiye'de ipekböceği yetiştiriciliğinin verimliliğini arttırmaya yönelik projeler yürüttü. Ancak Bursa'nın asırlık ipekçilik okulu macerası, 1970'lerin ortasında nihayete erdi. 1976 yılında enstitünün Bursa'daki faaliyetine son verildi ve kurum aynı yıl Bursa'nın Hürriyet mahallesinde kurulan yeni bir tesise taşındı. Böylece 1888'de başlayan 88 yıllık kesintisiz eğitim-öğretim ve araştırma serüveni sona ermiş oldu.

Günümüzdeki Durum ve Kültürel Mirası

Bursa İpekböcekçiliği Enstitüsü'nün 1894'te inşa edilen tarihi binası, enstitünün 1976'da taşınmasının ardından bir süre öğrenci yurdu olarak kullanıldı. Özellikle Bursa Yüksek İslâm Enstitüsü öğrencilerinin bu binada barındırıldığı bilinmektedir. Sonrasında mülkiyeti Hazine'ye (Millî Emlak'a) ait olan yapı, Milli Eğitim Bakanlığı'na devredildi ve bir süre eğitim kurumu olarak da değerlendirildi. Günümüzde söz konusu tarihi bina, Bursa İpekçilik Anadolu İmam Hatip Lisesi'nin kullanımında görünür.

Bursa'daki Harir Dârüttalimi'nin Osmanlı'nın son döneminden Cumhuriyet'e uzanan hikâyesi, Türkiye'de mesleki-teknik eğitimin ve sanayiye dayalı zanaatların gelişim sürecine ışık tutmaktadır. Yüzyılı aşkın süre boyunca binlerce uzman yetiştiren bu kurum, Türk ipekböcekçiliğinin canlandırılmasında ve modernleştirilmesinde kilit rol oynamıştır. Okulun yetiştirdiği kadrolar, sadece Bursa'da değil Anadolu'nun ve Rumeli'nin dört bir yanında ipek üretimine öncülük etmiş; bu birikim sayesinde Osmanlı mirası bir zanaat dalı Cumhuriyet ekonomisinde bir süre daha yaşayabilmiştir. Günümüzde Bursa'da doğrudan ipekçilik eğitimi verilmemekle birlikte, tarihi kurumun adı ve anısı Bursa İpekçilik Lisesi (İmam Hatip Lisesi) bünyesinde yaşatılmaktadır. Bu durum, kentin ipek kültürüne olan vefasını gösterdiği gibi, kültürel mirasın eğitim yoluyla yeni nesillere aktarılmasının da bir örneğidir. Bursa'nın Harir Dârüttalimi'nden miras kalan ruhu, ipeğin kadim başkentinde halen hissedilmekte ve kentin sosyoekonomik tarihindeki seçkin yerini korumaktadır.

Okul Değil, Ekol:
**Necatibey Mesleki ve Teknik
Anadolu Lisesi**

Necatibey Mesleki ve Teknik Anadolu Lisesi 'karma' eğitim sisteminde olmasına karşın hâlâ daha çok 'kız meslek lisesi' olarak tanınır. Öyledir, Bursa'nın meslek sahibi tüm orta sınıfa mensup hanımlarının eğitim yolu bu okuldan geçmiştir. Bursa'nın köklü okullarından ve Türkiye'nin ilk kız meslek liselerinden olan, şimdiki adıyla Necatibey Mesleki ve Teknik Anadolu Lisesi, kuruluşundan bugüne kadar birçok evre geçirdi. Okul şu anki Hocaalizade Mahallesi'nde 1885'te "Colleges des Assomptionnistes" adıyla açıldı ve daha sonra Jandarma Efradı Cede Mektebi'ne kiralandı.

Fransız Seyyah Maurice Pernot, okulun 1912'de toplam 109 erkek öğrencisi olduğunu, bunların 24'ünün Katolik, 82'sinin Rum Ortodoks ve 3'ünün de Müslüman olduğundan bahsederek okul hakkında şu bilgileri yazmıştı:

"Bir yatılı bir de gündüz okulu içerir. Toplam 109 öğrencisi vardır. Münasip bir yatılı okul düzeni meydana getirmek için rahipler kendilerine asgari tarife koşulları vermeyi garanti eden Osmanlı Bankası'ndan kredi çekmek zorunda kalmışlardır."

Okulun kuruluşu ile ilgili bir başka kaynakta ise 1905 yılında Fransızların misyonerlik amacıyla Pere Assomption Koleji'ni açtığını ve bu binanın 1. Dünya

Ev idaresi dersinde öğrenciler, 1930'lu yıllar

Savaşı sırasında İttihat ve Terakki Okulu'na dönüştürüldüğünü belirtmişti. İsmail Hakkı Bey'in kurduğu "Özel Kız Hayat Okulu"nun 1927'de buraya taşındığı da...

1929 yılında Bursa'da bir Kız Enstitüsü açılması fikrinin oluşmasıyla bina eski sahibi Fransızlardan 14 bin lira karşılığında satın alındı. Okula, 1 Ocak 1929'da beklenmedik bir şekilde genç yaşında hayatını kaybeden Maarif Vekili Mustafa Necati Bey'in ismi verildi. Böylece "Necatibey Kız Enstitüsü" 2 Mart 1929 tarihinde 26 öğrenci ile öğretime başladı. Okulun ilk müdürü İsmail Hakkı Bey'di. İsmail Hakkı Bey'in 17 Haziran 1929 tarihinde ölümü üzerine Türkçe ve vatani malumat öğretmeni Fazıl Bey vekâleten müdürlük yaptı.

1 Ekim 1930 tarihinde ise Tefvık Bey müdürlüğe tayin edildi. Necatibey Kız Enstitüsü'nün ilk kadın müdürü ise

Ankara İsmetpaşa Enstitüsü Biçki-Dikiş öğretmeni iken 1930-1931 ders yılında atanan Melek Hanım olacaktı.

"Mektebe rağbet arttı..."

Okulun açılış tarihiyle ilgili bir başka bilgi ise Milli Mecmua Dergisi'nde yayınlandı. 1930 yılında Bursa'ya gelen Milli Mecmua Dergisi'nin sahibi ve yazarlarından Mehmet Mesih'e Melek Hanım şunları anlatmıştı:

"Kurum, 13 Mart 1929 tarihinde, kapatılan Ameli Kız Hayat Mektebi binasında Necatibey Kız Enstitüsü adı altında açılmıştır ve ilk talebe de Hayat Mektebi'nin muhtelif sınıflarından devredilen 28 hanımdan oluşmuştur. İlk müdür, Ameli Hayat Mektebi Müdürü İsmail Hakkı Bey merhumdur.

Enstitünün açılmasından bir ay sonra hastalanmış,

Moda çiçek dersinde Aliye Hanım ve şapka yapan öğrencileri, 1930'lu yıllar

Türkçe ve vatani malûmat muallimi Fazıl Bey vekillîğe tayin edilmiştir. Marttan hazirana kadar öğretime devam edilmiş ve terfî eden talebe hanımlarla 2. Sınıf oluşturulmuştur. Ve birinci sınıfa kaydedilen 28 talebe ile mevcudumuz 50'yi bulmuştur. 1 Teşrinievvel 1930 tarihinde Tevfik Bey müdürlüğe tayin edilmiştir. Kânunusanide öğretmen kadrosu tamamlanarak öğretime ciddi bir

Laboratuvarda ders işlerken, 1930'lu yıllar

surette başlanmıştır ve bina Fransızlardan 14,000 liraya satın alınmıştır. 1930-1931 ders senesi sonunda 46 talebe sınıf geçmiştir. Tatilde 5 talebenin 5 aylık mesaisinden meydana gelen bir sergi açılmış ve 15 gün devam etmiştir. Sergi neticesi mektebe rağbet artmış ve ders senesi başlangıcında 55 talebe kaydedilmiştir. Hâlihazırda talebe mevcudu 90'dır ve 3. sınıf da açılmıştır.”

Necatibey Kız Enstitüsü öğrencileri resmi geçitte, 23 Nisan 1940

Akşam Kız Sanat Okulu'nun açılışı...

1931 yılında halkın isteği üzerine Enstitü'ye bağlı "Akşam Kız Sanat" okulu açıldı. 1931-1932 öğretim yılında biri şapka, diğeri elbise mütehasısı olmak üzere Avrupa'dan iki mütehasısı öğretmen getirildi. Aynı yıl bir sipariş atölyesi açılarak, çevreye maddi ve manevi yardımlarda bulunuldu. 1934 Bursa yılığında okul hakkında şu bilgiler yer alıyor:

"...tedrisatı iki sene olup Müdür Melek Hanım nezareti altında 5 muallimesi, 200'den fazla hanım talebesi ve 158 ilk mektepler son sınıf kız talebesi müdavimdirler. 1931-1932 öğretim yılında biri şapka diğeri elbise mütehasısı olmak üzere Avrupa'dan iki mütehasısı (uzman) öğretmen getirilmiştir. Aynı yıl bir sipariş atölyesi açılarak, çevreye maddi ve manevi yardımlarda bulunulmuştur. 1932-1933 yıllarında Avrupa'dan gelen mütehasıslar geri gönderilmiş, yerine Avrupa'da tahsillerini bitirerek dönen Türk öğretmenler atanmıştır."

Okul ilk mezunlarını 1932-1933 sezonunda verdi. 16 kız Necatibey Kız Enstitüsü'nden mezun oldu. Melek Hanım 1 Ekim 1936 tarihinde okuldan ayrıldı ve yerine Bakiye Koray müdürlük vazifesine getirildi. Daha sonra sırasıyla;

Mücella İncekaya (1942-1944), Melahat Odman (1944-1945), Leman Subaşı (1945-1949), Sabahat Barlas (1949-1953), Semahat Özlem (1953-1954), Nermin Gülman (1954-1962), Suzan Ostrova (1962-1974), Kamile Genç (1974-1978), Nazmiye Şimşek Vural (1979-1984), Ender Dermen (1984-1996), Şenel Uslu (1997-2010), Süheyla Dilber (2010-2014), Süleyman Zihni Şen (2014-2019), Türkan Caner (2019-...) müdürlük yaptı.

Eski mezun okulunu anlatıyor...

O yıllarda okulun ana giriş kapısı Hocaalizade Mektebi'nin (Atatürk İlkokulu) bulunduğu tarafta, alt köşedeydi. Bir idari, bir de derslik olarak kullanılan iki ahşap binası vardı. Aynı zamanda Bursa'daki okullarda bulunan en güzel amfi salonuna sahipti. 1938 yılında okuldan mezun olan İsmet Devletkuşu okulu hakkında şunları söylemişti:

"Necatibey Kız Enstitüsü'nün büyük bir bahçesi

Eski ahşap binadan bir görüntü, 1950'li yıllar

Necatibey Kız Enstitüsü öğrencileri, Atatürk Stadyumu'nda atletizm yarışmalarında

Yıl sonu okul defilesi, 30 Mayıs 1970

bulunmaktaydı. Binalar ahşaptı fakat şeklen okul olmaya çok uygundu. İdari kısım dere boyunda kuş kafesi gibi bir yerdi. Girişte öğretmenler odası ve üst katta müdür odası, diğer idarecilerin odası ile bir oda daha vardı. Dışarıdan gelen bekâr öğretmenlerin kalabilmesi için bir yerdi. Misafir odası da diyebiliriz. Bazen gelen müfettişler de orada ağırlanırdı. Güzel, bakımlı bir binaydı. Onun karşı tarafında da merdivenle çıkılan ve sıra sıra sınıfları olan bir bina vardı. Atölye ve sınıflar bu binadaydı. Zemin katında yemek /ev idaresi atölyesi mevcuttu. İdari binanın orada müdüriyet kapısı bulunmaktaydı. Bu kapının karşı tarafında tek katlı bir laboratuvar vardı. Deneylerimizi o laboratuvar da yapardık.”

Eski ahşap binalara 1940'ta beton bir bina ilave edildi. Binalar, yine yetersiz kalınca okul bahçesinde geçici saç barakalar kuruldu. Eski binalar, basit bir şekilde yapılmış olan beton bina ve barakalardan ibaret olan tesisatla 1962'ye kadar kullanıldı. 1962'de ihalesi yapılan yeni binalar 1964-1965 öğretim yılında hizmete

girdi. Böylece 1965'te muntazam bir idare kısmını içeren müessese kuruldu ve her türlü ihtiyacı karşılayacak enstitü sitesi haline getirildi.

Okulun isim değişiklikleri...

1963-1964 öğretim yıllarına kadar ilkokuldan sonra beş yıllık enstitüler şeklinde eğitim öğretime devam eden okul, bu tarihten sonra ortaokul mezunlarına 3 yıllık bir eğitimle sanat dallarını sürdürmeye başladı. 1964-1965 öğretim yılında enstitü içinde Uygulama Anaokulu açıldı.

1966-1967 öğretim yılında konferans salonu ve anaokulu, 1975-1976 yılında “Pratik Kız Sanat Okulu” binaları eklendi. 1974-1975 arasında Meslek Lisesi'ne dönüştürüldü ve böylece “Necatibey Kız Meslek Lisesi” adını aldı.

1991-1992 öğretim yılında okul bünyesinde Teknik Lise, 1994-1995 öğretim yılında ise Anadolu Meslek Lisesi açıldı. 1995-1996 öğretim yılından itibaren okula erkek

Yıl sonu müsamesesi, 30 Mayıs 1970

öğrenci de alındı ve karma eğitime geçildi. “Necatibey Meslek Lisesi” adını alan okul, 1996- 1997 öğretim yılında Olgunlaşma Enstitüsü’nü de bünyesine katarak eğitime

devam ediyor. Günümüzde okulun adı “Necatibey Mesleki ve Teknik Anadolu Lisesi” olarak geçiyor.

Necatibey Kız Enstitüsü öğrencileri, Işıklar Askeri Lisesi öğrencileriyle konserde

**Bursa'da
Yabancı Sermayeyle
Kurulmuş Okullar
(1834-1928)**

—
Prof. Dr. İsmail Yaşayanlar*
—

19. yüzyılın ilk çeyreğinde çeşitli Hıristiyan misyoner gruplarının Bursa'da faaliyet göstermeye başlamasıyla birlikte Bursa'da yabancı okulların açılmaya başladığı görülür. Amerikan Protestanları ve Fransız Katolikleri kendi inançlarını yaymak amacıyla eğitim faaliyetlerinin öncelikli olduğu sosyal yardım kuruluşları teşkil etmişlerdir. 20. yüzyıla girerken Bursa nüfusu yaklaşık 383 bin idi. Nüfusun %70'e yakını Müslümanlardan oluşuyorken, geri kalan %30'luk kısım da başı Ortodoks Rumlar çekmek üzere Apostolik, Katolik ve Protestan Ermeniler, Yahudiler ve yabancıardan oluşuyordu.¹ Bu mikrokozmosta, 1900'lerin başında 10'u aşkın yabancı okul faaliyet gösteriyordu. Okullar aslında coğrafi olarak oldukça dar bir sahada, Setbaşı'ndan Muradiye'ye kadar olan bölgede, Rum ve Ermenilerin yoğun olarak yaşadığı mahallelerde kurulmuştu. Fransız sermayeli çeşitli Katolik misyonları ile American Board Protestan misyonu faaliyetlerine hemen hemen aynı zamanlarda başlamış olmasına rağmen, eğitim sahasında Fransız misyonlarının önü çektiği tartışılmaz bir gerçektir.² Bu misyonların temel amacı Bursa'daki Rum ve Ermeni gruplarının kendi mezhep-

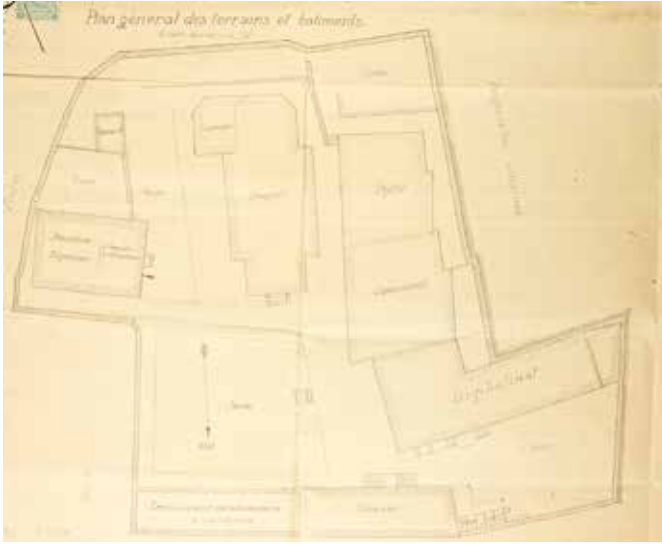
lerine geçmesini sağlamak olsa da imparatorluk tebaasına milliyetçilik bilinci aşılama gayesi güttüklerini de söylemek mümkündür.

Bu bölümde Bursa'da Fransız ve Amerikan sermayeleriyle teşkil edilmiş olan yabancı okulları kapsayan, temelde Osmanlı Arşivi'nde yer alan evrak, misyonlara ait kayıtlar, kurumların faaliyette olduğu dönemde basılmış eserler, görsel materyal ve çağdaş literatürle birlikte betimleyici bir inceleme yapılmıştır.

Bursa'da Fransız Sermayeli Eğitim Kurumları

Bursa'da Fransızlar tarafından açılan eğitim kurumlarının pek çoğu misyoner gruplarına aittir. Bursa'da faaliyete başlayan ilk Fransız misyoner grubu *Lazariste Filles de la Charité*'dir. Bu misyonerlerin Bursa'da bir hane içerisinde okul ve şapel kurdukları bilinmektedir.³ Bursa'da okul kuran ikinci misyon ise *Les Soeurs de la Charité*'dir. Filles de la Charité misyonu Les Soeurs de la Charité misyonu ile birbirini destekler yapıdadır. Filles de la Charité erkeklere mahsus bir okuldur, Les Soeurs de la Charité ise kızlara mahsus eğitim veren eğitim-ibadet ve sosyal yardım kompleksi halinde çalışmakta ve her

- 1 Vital Cuinet, *La Turquie d'Asia: Geographie, Administrative, Statistique, Descriptive et Raisonne de Chaque Province de l'Asia Mineure*, Cilt 4, Paris 1892, s. 9.
- 2 Detaylı bilgi için bkz. İsmail Yaşayanlar, "Bir Anadolu Şehrinde Frenk Kolonizasyonu: Bursa'da Fransız Varlığı (1834-1926)", *Journal of Turkish Studies*, 43, 2015, s. 171-200.
- 3 *Congrégation de la Mission (Lazariste) – Répertoire Historique*, Paris 1900, s. 273'den aktaran Beatrice St. Laurent, *Ottomanization and Modernization – The Architectural and Urban Development of Bursa and the Genesis of Tradition (1839-1914)*, Harvard University, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Cambridge 1989, s. 98-99; Bu grup ayrıca Vincentians olarak da adlandırılmaktadır. Bkz. *Religion Past & Present – Encyclopedia of Theology and Religion*, Ed. Hans Dieter Betz, Vol. XIII, Boston 2013, s. 388.

Soeurs de la Charité misyonuna ait okul ile sosyal ve dini yapıları gösteren kroki. (BOA., İ.MMS., 187/8, Lef 6, 20 Temmuz 1912)

iki bina da İbrahimpaşa Mahallesi'nde bulunmaktadır.⁴

1880 yılında İbrahimpaşa Mahallesi'nde Osmanlı Bankası'nın (Banque Impériale Ottomane) katkılarıyla Les Soeurs de la Charité misyonu için bir kilise inşa edilmiştir.⁵ Zamanla kilisenin etrafındaki araziye okul binası, hastane, yetimhane, dikişhane gibi yapılar eklenerek adeta bir kompleks haline getirilmiştir. Vital Cuinet⁶ *La Turquie d'Asie* isimli eserinde Bursa ile ilgili bilgilere yer verirken Les Soeurs de la Charité'den de bahsetmiştir. Cuinet'e göre misyon, din ve ırk ayrımı yapmaksızın her öğrenciyi okuluna kabul etmektedir. Les Soeurs de la Charité'de

öğrencilerinin tamamı kız olmakla birlikte 151 öğrencisi bulunmaktadır.⁷ Öğrencilerin 150'si Ermeni (Katolik) ve Rum (Ortodoks) Osmanlı tebaasından olup sadece 1 öğrenci Hollandalı Latin Katolik'tir. 99 öğrenciyi burslu okutan misyon 52 öğrenciden ücret almaktadır. Yatılı okuyan 74 öğrenciden 42'si aylık 23 frank ödemekte, geri kalan 32 öğrencinin masrafları ise rahibeler tarafından karşılanmaktadır. Okulda Fransızca gramer, coğrafya, aritmetik, Fransa tarihi, Osmanlı tarihi ve seçmeli olarak Ermenice dersi verilmektedir.⁸ Aynı tarihlerde Filles de la Charité'de 200 öğrenci eğitim görmektedir.⁹

Birinci Dünya Savaşı'nın ilanı sonrası Bursa'da bulunan Fransız müesseselerinin tasfiyesi ile Les Soeurs de la Charité misyonuna ait okul, hastane, kilise ve yetimhane kapatılmıştır.¹⁰ Misyonunun tasfiyesinden sonra okul binaları *Sultani* olarak kullanılmaya başlamıştır. Bu süreçte misyondan kalan kilisedeki rahlenin altında kilitlenmiş bir bodrum keşfedilmiş ve bu bodrumda patlayıcı maddelerle pek çok silah bulunmuştur. Dahiliye Nezareti bu olay sebebiyle Hüdavendigâr Vilayeti'ndeki diğer yabancı okullarının da tahkik edilmesi ve silah deposu olarak kullanılan bodrumların bulunup bulunmadığının kontrol edilmesini istemiştir.¹¹ Bu durum kilisenin ibadete kapatılmasına da sebep olmuştur.¹² Filles de la Charité de savaş sırasında kapatılmış olsa da 1918'de yeniden eğitime başlamış, 1924'te Tevhid-i Tedrisat Kanunu'nun yürürlüğe girmesiyle birlikte faaliyetlerini tamamen durdurmuştur.¹³

- 4 Bu iki misyona ait ortak örgütlenmenin bir örneği İzmir şehrinde de görülmektedir. Ayrıntılı bilgi için bkz. N. Feryal Tansuğ, *Communal Relations in Izmir/Symrna, 1826-1864: As Seen Through The Prism of Greek-Turkish, Relations*, University of Toronto, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Toronto 2008, s. 96-97.
- 5 Laurent, a.g.t., s. 155-156; Edmond Dutemple kilisenin 11 Ağustos 1880'de tamamlandığı bilgisini vermektedir. Bkz. Edmond Dutemple, *En Turquie d'Asie: Notes de Voyage en Anatolie*, Paris 1883, s.150-151.
- 6 1880-1892 yılları arasında Düyun-ı Umumiyye İdaresi'nin sekreterliğini yürüten istatistikçi.
- 7 1899 senesinde Maarif Nezareti Salnamesi'nde Bursa'da Fransızlara ait bir Sıbyan Bahçesi yani ana sınıfı açıldığı görülmektedir. Bu ana sınıfı Les Soeurs de la Charité misyonunun kurumlarından birisidir. *Salname-i Nezaret-i Maarif (SNM.)*, İkinci Sene, İstanbul H.1317, s. 1190-1191.
- 8 Cuinet, a.g.e., s. 136-138.
- 9 Maurice Pernot, *Rapport sur on Voyage D' Étude a Constantinople En Égypte et en Turquie D'Asie (Janvier-Aout 1912)*, Paris 1914, s. 272.
- 10 Kurumun kapatılmadan önce 1324 (1909) senesinden beri biriken 60.000 frank tutarındaki vergiyi ödemediği de anlaşılmaktadır. *Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA.)*, *Hariciye Nezareti Hukuk Müşavirliği İstişare Odası Evrakı (HR.HMŞ.İŞO.)*, 144/10, Lef 2, 16 Ağustos 1330.
- 11 BOA., *Dahiliye Nezareti Şifre Evrakı (DH.ŞFR.)*, 50/78, 9 Rabiülevvel 1333.
- 12 BOA., *Dahiliye Nezareti Emniyet-i Umumiye Müdüriyeti 5. Şube Evrakı (DH.EUM.5.ŞB.)*, 81/29-A, Lef 11, 23 Zilhicce 1334.
- 13 Adnan Şişman, *XX. Yüzyıl Başlarında Osmanlı Devletinde Yabancı Devletlerin Kültürel ve Sosyal Müesseseleri*, Ankara 2006, s. 157.

*R.R. Peres Augustins de l'Assomption
misyonuna ait Fransız Mektebi'nin rahibi ve öğrencileri
(Anonim, <http://levantineheritage.com>)*

*R.R. Peres Augustins de l'Assomption
misyonuna ait Fransız Mektebi'nin öğrencileri felsefe dersinde
(Anonim, <http://levantineheritage.com>)*

Bursa'da açılan üçüncü Fransız misyoner okulu R.R. *Peres Augustins de l'Assomption*'dur. Katolik misyonuna dahil olan bu okul 1885 yılında misyonun bir rahibi tarafından Muradiye semtine yakın bir konumda büyük bir konakta faaliyete başlamıştır. Rahip bu süreçte Les Soeurs de la Charité şapelinde hizmet etmiştir.¹⁴ 1898'de okulun, Hocaalızade Mahallesi'ndeki Les Soeurs de la Charité'nin karşısındaki eski Avusturya Konsolosu Mösyö Falkeisen'a ait binasına taşındığı görülür.¹⁵ Ancak okulun ruhsat tarihi 20 Mart 1890'dır.¹⁶ Okulun iki rahip ve

üçü seminarist olmak üzere 5 eğitim görevlisi vardır. Cuinet'in ziyareti esnasında büyük çoğunluğu Ermeni ve Rum Osmanlı tebaası ile Bursa'da yaşayan Avrupalılardan oluşan okulun 62 öğrencisi ve ikisi temel ikisi yüksek eğitim veren 4 sınıfı bulunmaktadır. Fransızca eğitim verilen okulda gramer, yazı, aritmetik, geometri, coğrafya, modern tarih ve dinler tarihi ile seçmeli olarak Türkçe ve Ermenice dersleri de okutulmaktadır. Okulun ihtiyaçları öğrenci ailelerinden alınan aylık 5 frank ücretle karşılanmaktadır.¹⁷

14 Pernot, a.g.e., s. 272; Cuinet, a.g.e., s.135; Laurent, a.g.t., s.156.

15 R. de Donéval, *Les écoles Françaises d'Orient – Le College de Peres Assomptionistes de Brousse*, Avignon 1898, s. 6-10; P. Hilarie de Barenton, *La France Catholique en Orient*, Paris: 1902, s. 297'den aktaran Laurent, a.g.t., s.156-157; BOA., *Şura-yı Devlet Evrakı (ŞD.)*, 1570/28, 8 Teşrin-i Sani 1313.

16 20 Kasım 1897 tarihli bir arşiv dosyasında okulun ruhsatnamesinin bir sureti bulunmaktadır. Bkz. *Aynı belge*, Lef 3.

17 Cuinet, a.g.e., s. 135-136.

R.R. Peres Augustins de l'Assomption misyonuna ait Fransız Mektebi'nin bandosu
(Anonim, <http://levantineheritage.com>)

R.R. Peres Augustins de l'Assomption Fransız Mektebi'nde Ortodoks Rum ve Ermeni ve Katolik Ermeni öğrencilere okul içinde Katolik kültürüne ait şapka giydirildiği ayrıca Pazar günleri mezhepsel farklılıklar gözetilmeksizin bando ve mızıka talimi yaptırıldığına dair Kasım 1896 tarihli bir şikayet dilekçesi dikkati çekmektedir. Öğrencilerin ailelerinin tepkisini çeken bu olay Dahiliye Nezareti'ne bildirilmiştir. Nezaret, olayların doğruluğu teyit edilirse mektebin başpapazı Mösyö Mari Kaseviye'nin sınır dışı edilmesi gerektiğini Hüdavendigâr Vilayeti'ne bildirmiştir. Ancak yapılan tetkikatta papazın sınır dışı edilmesini gerektirecek bir durum olmadığı anlaşılmıştır.¹⁸ Okulla ilgili ikinci mesele ise öğrenciler için Fransa'dan getirilen ders kitapları ile ilgilidir. Okulun

başrahibi Mari Kaseviye'nin beraberinde getirdiği ders kitaplarına Mudanya Rüşumat Müdüriyeti'nde kontrol için el konulmuştur. Rüşumat Müdüriyeti'nden Vilayet Maarif Müdürlüğü'ne gönderilen kitaplarda *gayr-ı laik* unsurlar bulunduğu ve bu sebeple Maarif Nezareti'ne daha detaylı inceleme için gönderildiği anlaşılmaktadır.¹⁹ Maarif Nezareti tarafından incelenen kitaplarda yer alan haritalardaki "Ermenistan" tabiri silinmiş ve ayrıca *Hikâye-i Mukaddese* isimli bir kitaptaki birkaç sayfa tamamen çıkarılmış ve bu şekilde Hüdavendigâr Vilayeti Maarif Müdürlüğü'ne gönderilmiştir.²⁰

1897'de okula ek binalar inşa edilmesi için okulun müdürü Pierre Baptiste Morel'in, dönemin Bursa Fransız Konsolosu Paul Tailler aracılığıyla Hüdavendigâr Vilayeti

18 BOA., *Sadaret Mektubi Kalemi Mühimme Evrakı (A.MKT.MHM.)*, 655/29, 9 Cemaziyülahir 1314.

19 BOA., *Maarif Nezareti Mektubi Kalemi Evrakı (MF.MKT.)*, Lef 1-2, 360/35, 2 Mart 1314.

20 BOA., *MF.MKT.*, 389/64, 2 Mart 1314; BOA., *MF.MKT.*, 464/42, 21 Ağustos 1315.

R.R. Peres Augustins de l'Assomption misyonuna ait Fransız Mektebi'nde etüt saati
(Anonim, <http://levantineheritage.com>)

Maarif Müdürlüğü'ne başvuruda bulunduğu görülmektedir. Olayın Maarif Nezareti'ne ve oradan da Babıali'ye aksettirilmesi sonucu ek binanın yapılmasında herhangi bir sakınca olmadığı kararı çıkarılmıştır.²¹ Ancak okula ek bina yapılıp yapılmadığı hakkında herhangi bir bilgiye ulaşılamamıştır. 1908 senesinde okulun başrahibi Per Samuel adına Marsilya'dan Mudanya'ya büyük bir litografya makinası getirilmiştir. Matbuat Nezareti'nin raporuna göre litografya makinesinin resmi ruhsata tabi olduğu ve matbaalar dışında bulunmasının kanuna aykırı olması sebebiyle ruhsat verilemeyeceği bu yüzden de makinenin geldiği yere geri gönderilmesi gerektiği

kararı alınmıştır.²²

R.R. Peres Augustins de l'Assomption misyonuna ait *Fransız Mektebi* Birinci Dünya Savaşı sırasında kapatılmıştır.²³ Okul binası Cumhuriyet Dönemi'nde 14.000 liraya Maarif Vekaleti'nce satın alınarak 2 Mart 1929'da dönemin Maarif Vekili Mustafa Necati Bey'in adı ile kız meslek lisesi olarak eğitime açılmıştır.²⁴

Yukarıda adı geçen iki misyoner okulu haricinde, Bursa'da *Fransiskan* (Franciscains) misyonerlerine ait bir okul da kısa süreli faaliyet göstermiştir. Fransiskanlara ait okullara Frères adı veriliyordu.²⁵ 1898-1901 arasında yayınlanan Maarif Nezareti yıllıklarında yer alan ancak

21 BOA., ŞD., 1570/28, 8 Teşrin-i Sani 1313.

22 BOA., Dahiliye Nezareti Mektubi Kalemî Evrakı (DH.MKT.), 1227/50, 10 Kanun-ı Sani 1323.

23 BOA., HR.HMŞ.İŞO., 144/10, Lef 2, 16 Ağustos 1330.

24 Raif Kaplanoğlu, *Meşrutiyet'ten Cumhuriyet'e Bursa (1876-1926)*, İstanbul 2006, s.167.

25 Fransiskanlar ve Frères'ler hakkında detaylı bilgi için bkz. Şerife Yorulmaz, "Osmanlı-Fransız İlişkileri Çerçevesinde Osmanlı Toprak-

R.R. Peres Augustins de l'Assomption misyonuna ait Fransız Mektebi'nin yatakhanesi
(Anonim, <http://levantineheritage.com>)

ruhsatsız olduğu belirtilen erkek öğrencilere mahsus Fransız rahipleri tarafından idare edilen okul 1890'da açılmıştır.²⁶ 29 Eylül 1902 tarihli belgeye göre Bursa'da Fransız rahiplerinin idaresinde bulunan mektebin ruhsata tabi olmadığı ve kapatılmasına dair bir irade çıkarıldığı, ayrıca görevli rahipleri de memleketlerine gönderilmesi kararının alındığı görülmektedir.²⁷ Okulu kapanmaya götüren süreç ise Ocak 1902'de yaşanan bir olaya dayanmaktadır. Okuldaki öğrencilerinin teneffüsler esnasında “vive la France” yani “yaşasın Fransa” diye bağırdukları çevre sakinleri tarafından işitilmiş ve durum Maarif

Müdüriyeti'ne bildirilmiştir. Bunun üzerine okulla ilgili tahkikat başlatılmıştır.²⁸ Tahkikatın neticesi hakkında herhangi bir bilgiye ulaşılamamış olsa da bu olayın okulun kapatılmasına neden olduğu düşünülmektedir.

Fransızların Bursa'da açtığı bir diğer okul *Ecole Commerciale Française*'dir. Okulun kurucusu Joseph Vellezzaz, *Ecole Commerciale Française*'i *gayr-i ruhani* yani “laik” bir okul olarak tanımlamaktadır. Kuruluş tarih 13 Mayıs 1893 olan okul Setbaşı semtinde bulunuyordu.²⁹ Okul kız ve erkek karışık eğitim yapıyor, ırk ve mezhep ayrımı yapmadan yatılı veya yatısız olarak

larında Açılan Fransız Kültür Kurumları ve Bunların Meşruiyet Kazanması (19. Yüzyıl–20. Yüzyıl Başları)”, *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi OTAM Dergisi*, S. 11, 2000, s. 712.

26 SNM., İkinci Sene, İstanbul H.1317, s.1190–1191; SMN., Üçüncü Sene, İstanbul H.1318, s. 1316–1317; SMN., Dördüncü Sene, İstanbul H.1318, s. 598–599.

27 BOA., *Babiali Evrak Odası Evrakı (BEO)*, 1926/144426, 25 Cemaziyülahir 1320.

28 BOA., *MF.MKT.*, 608/23, 20 Kanun-i Evvel 1317.

29 BOA., *MF.MKT.*, 243/6, Lef 3, 10 Şubat 1895; Okulun resmi ruhsat aldığı tarih ise 25 Mart 1893'dür. Bkz. BOA., *ŞD.*, 230/17, 7 Cemaziyülevvel 1332.

Rahip Marie-Xavier Martin Bursa Fransisken Mektebi bandosuyla
(Salt Arşivi, Görsel No: AHTUR0194)

hizmet veriyordu. 1908 yılında öğrenci sayısı 150 olarak kaydedilmiştir. Yatılı öğrenciler için okul ücreti 25 lira olup, üç taksitte ödenebiliyordu. Gündüzlü öğrenciler ise üç ayda bir, aylık yarım lira ödemekle yükümlüydüler.³⁰

Ecole Commerciale Française'nin müdürü Joseph Vellettaz yerli ve Avrupalı gayrimüslim öğrencilerin yanında Müslüman öğrencileri de okuluna alma hususunda istekliydi. Vellettaz bu isteğini gerçekleştirmek için yaptığı başvuruya 10 Şubat 1895 tarihinde Maarif Nezareti'nden gelen cevap ise bunun mümkün olmadığı yönündedir. Buna göre Müslüman öğrencilerin gayrimüslim okullarına gidemeyeceği, gayrimüslim öğrencilerin ise istedikleri okula gidebilecekleri ifade edilmiştir.³¹ İki yıl sonra hem okuluna *Lisan-ı Osmani* için bir muallim tayin edilmesi ve maaşının Maarif Nezareti'nce ödenmesi hem de okula Müslüman öğrencilerin kabul edilmesi için Vellettaz tarafından ikinci bir başvuru yapıldığı görülmektedir. Ancak Maarif Nezareti'nden gelen cevap ilkinden farklı olmamıştır. Buna göre adı geçen okulun gayrimüslim talebeye mahsus ve hususi bir mektep olduğu ve bu sebeple Müslüman öğrenci alınamayacağı ayrıca *Lisan-ı Osmani Muallimi*'nin nezaretçe atanamayacağı bildirilmiştir.³² Vellettaz 8 Kasım 1897'de aynı konu ile ilgili üçüncü başvurusunda bulunmuş, Maarif Nezareti'nden Hüdavendigâr Vilayeti Maarif Müdürü'ne doğrudan gönderilen yazı ile Joseph Vellettaz'a okuluna Müslüman öğrencilerin neden alınamayacağını sebeplerinin bizzat maarif müdürü tarafından açıklanması istenmiştir.³³

1899 senesinde Bursa'yı ziyaret eden Bulgar Vasil Kınçov *Küçük Asya'da* isimli seyahatnamesine Ecole Commerciale Française ile ilgili şu notları düşmüştür:

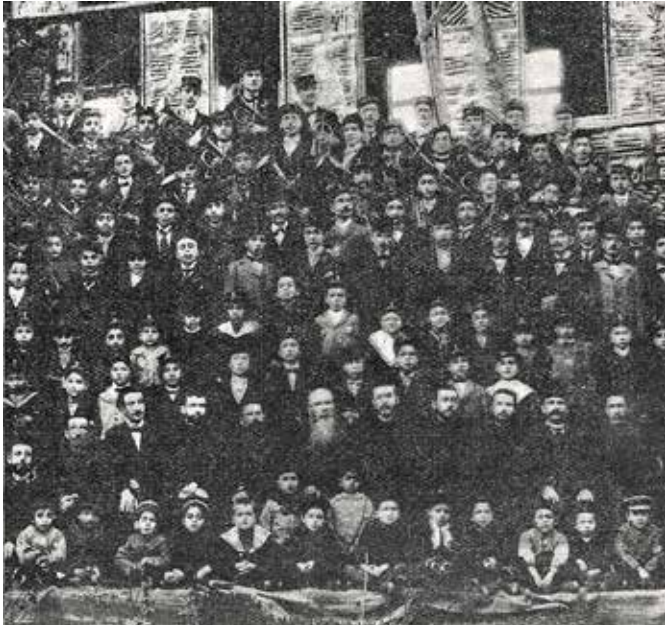
“Bursa'da en iyi okul-yedinci sınıfa kadar lise-Fransız Dominikenlerine aittir. Sözü edilen okul, kent nehrinin sol kıyısında, Ermeni Mahallesi'nin halen uzadığı noktada eski ve tamir edilmiş binalarda yer alır. Bu okulda bütün kalburüstü Ermeni, Rum ve Karamanlı ailelerin

30 Kaplanoğlu, a.g.e., s.167.

31 Aynı Belge, Lef 5.

32 BOA, MF.MKT., 356/41, Lef 1-3, 2 Mart 1313.

33 BOA, MF.MKT., 378/50, Lef 1-2, 10 Teşrin-i Sani 1313.

Rahip Marie-Xavier Martin Bursa Fransisken Mektebi bandosuyla
(Anonim, <http://levantineheritage.com>)

çocukları eğitim görürler. Okulun kütüphanesi, eğitim araç ve gereçleri ve yurdu vardır.”³⁴

Ecole Commerciale Française J. Vellettaz'ın müdürlüğü döneminde 25 Mart 1893 tarihinde ibtidai ve rüşdi ruhsatı almıştır. Okulun müdürü 1912 yılında değişmiş ve Mösyö C. Benoit olmuştur.³⁵ Bu tarihten itibaren okulun mevcut ismine ilaveten *École Laïque de M. Benoit* olarak da anılmaktadır.³⁶ Yeni müdür 26 Ocak 1914 tarihinde idadi ruhsatı alabilmek için Maarif Müdürlüğü'ne müracaat etmiş, Maarif Nezareti'nin değerlendirmesi neticesinde 8 Mart 1914 tarihinde resmi idadi ruhsat iznini alan okul 20 Haziran 1914 tarihinde idadi derecesine yükseltilmiştir.³⁷ Ağırlıklı olarak el işi ve tekstil üretimi üzerine eğitim veren bu okulun hangi tarihte kapatıldığı tespit edilememiştir.

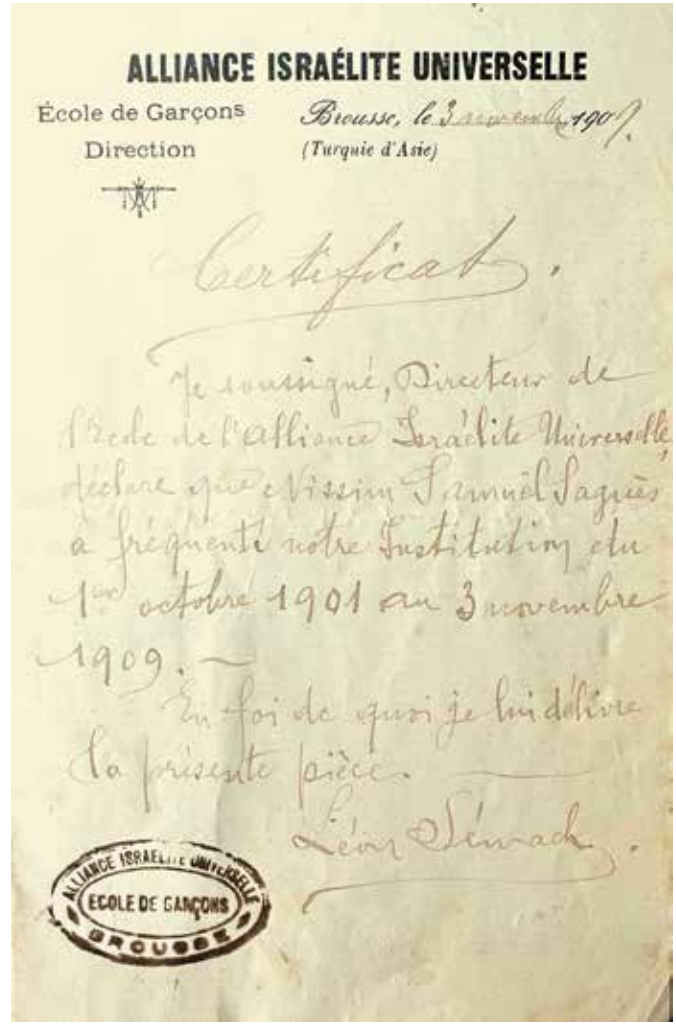
34 Vasil Kınçov, “Küçük Asya'da (1899)”, *Bulgar Gözüyle Bursa*, Haz. Hüseyin Mevsim, İstanbul 2009, s. 82.

35 BOA., *Maarif Nezareti Tedrisat-ı İbtidaiye Kalemi Evrakı (MFİBT.)*, 463/10, 13 Teşrin-i Evvel 1329; Agah Enes Yasa, “Geç Dönem Osmanlı Bursa-sı'nda Levantenler, Latin ve Ermeni Katolik Cemaatleri”, *Toplumsal Tarih*, S. 377, 2025, s. 74.

36 Pernot, *a.g.e.*, s. 273.

37 BOA., BEO., 4252/318898, 28 Safer 1332; BOA., ŞD., 230/17, 7 Cemaziyülevvel 1332; BOA., BEO., 4278/320805, 9 Receb 1332; BOA., BEO., 4293/321966, 28 Muharrem 1333; BOA., *İrade Mesail-i Mühimme (İ.MMS.)*, 185/16, 7 Haziran 1330.

38 Alliance Israélite Universelle'nin kuruluşu ve faaliyetleri hakkında detaylı bilgi için bkz. Aron Rodrigue, *Türkiye Yahudilerinin Batılılaşması "Alliance" Okulları 1860-1925*, Çev. İbrahim Yıldız, Ankara 1997.

Bursa Alliance Israélite Universelle Mektebi antetli mezuniyet evrakı.
(İsmail Yaşayanlar Arşivi, 3 Kasım 1909)

Bursa'da Fransız sermayeli olarak açılan son okul *Alliance Israélite Universelle*(AIU)'e ait *Yahudi Mektebi*'dir. 1860'ta Paris'te bir grup Fransız Yahudisi tarafından kurulan bir cemiyet olan AIU'nun temel hedefi parçalanmakta olan Osmanlı topraklarında ve İran'daki Yahudilerin eğitim yoluyla milli bilinçlerini artırmaktır.³⁸ Bu bağlamda

ECOLE COMMERCIALE FRANÇAISE

J. VELLETTAZ

Brousse - Turquie d'Asie

BROUSSE, LE

10⁷ = 1895

J. Velleltaz, Directeur de l'Ecole Française
laïque de Brousse, à Son Excellence Le
Munirif Nazir, à Constantinople.

Excellence,

Depuis le 13 mai 1893 j'ai ouvert une
école de garçons, avec l'autorisation du Gouvernement
Impérial Ottoman.

Le programme que je me suis tracé a
pour but d'instruire la jeunesse, en acceptant
des enfants de toutes religions, de toutes nationalités,
à l'exclusion rigoureuse de toute influence politique
ou religieuse.

Les livres que j'emploie sont antérieurement
soumis au visa de l'Office de l'Instruction publique

2 int
(1 int bost)

OSMANLI ARŞIVI		
MF.MKT		
243	6	4

1909 Bursa Sergisi'nde sergilenen Ecole Commerciale Française öğrencilerinin el işleri.
(Resimli Kitab, No: 11, C. 2, Ağustos 1325, s. 1079)

1864'te Osmanlı topraklarındaki ilk okullarını Golos'ta kurmuşlardır.³⁹ Daha sonraki yıllarda Yahudi nüfusunun yoğun olduğu İstanbul, İzmir ve Edirne gibi kentlerde teşkilatlanan cemiyet, yüzyılın sonunda periferde kalan ve Yahudi nüfusunun az olduğu şehirlerde de okullar açmaya başlamıştır. Bursa, bu kategoride değerlendirilecek kentlerden birisidir. Bursa Yahudileri klasik dönemde şehrin dış çeperi olarak sayılabilecek bir alan olan Kuruçeşme Mahallesi'nde yaşayan refah seviyeleri ortalamanın altında bir toplumsal sınıftır. Bu noktada Bursa AIU'nun eğitim faaliyetleri için uygun sahalardan birisini teşkil etmiştir. Bursa AIU Mektebi 1886'da kız ve

erkek öğrencilere hizmet vermek üzere kurulmuş ve okula 1891 senesinde Fransız tebaasından olan Jozef Malatin ve Madam Nati adına ruhsat verilmiştir.⁴⁰

AIU'nun Merkez Komitesi'nin kararına göre okuldaki eğitim 4 yıllıktır ve her bir yıl için ayrı şube teşkil edilmiştir. Yaşı küçük çocuklar için ise en fazla iki şubeli anasınıfı açılmasına müsaade edilmiştir. Okulun müfredatında din bilgisi, Tevrat kaynaklı tarih, İbranice (okuma-yazma, çeviri ve gramer), Fransızca, aritmetik, coğrafya, tarih, fen bilgisi dersleri bulunmaktadır.⁴¹ Ayrıca Osmanlı Arşivi'nde okulla ilgili yazışmaların hemen tamamı Lisan-ı Osmani muallimi

mi tayini üzerine olduğundan, Türkçe dersinin okutulduğu da anlaşılmaktadır.⁴² Bunun haricinde içeriği tam olarak bilinmese de erkek çocuklar için çıraklık, kız çocukları için ise el işi dersleri verilmiştir.⁴³

Okulun 1911 yılında 287, 1912 yılında ise 270 öğrencisi bulunmaktadır.⁴⁴ Birinci Dünya Savaşı'nın çıkmasıyla Fransız okullarının kapatılmasına karar verilince Bursa AIU Mektebi'nin de kapatılması gündeme gelmiştir. Dönemin Vali Vekili Ahmed Münir Bey'in Dahiliye Nezareti'ne yazdığı yazıda, okulun bir Fransız müessesesi

39 Rodrigue, a.g.e., s. 78.

40 Rodrigue, a.g.e., s. 108; BOA., *Sadaret Mektubi Kalemi Nezaret ve Devair Yazışmaları Evrakı (A.MKT.NZD)*, 1616/96, 8 Rebiyülahire 1303; BOA., *DH.EUM.5.ŞB.*, 5/24, Lef 2, 15 Teşrin-i Sani 1330.

41 Rodrigue, a.g.e., s. 112.

42 Aynı belge; BOA., *Maarif Nezareti Meclis-i Kebir-i Maarif Evrakı (MF.MKB)*, 33/6, 9 Şaban 1304; BOA., *MF.MKB*, 87/68, 15 Zilkade 1316; BOA., *MF.MKT*, 1065/64, Lef 2, 26 Haziran 1324; BOA., *MF.MKT*, 1083/35, Lef 3, 27 Teşrin-i Evvel 1324; BOA., *MF.İBT*, 438/38, 19 Haziran 1329.

43 Rodrigue, a.g.e., s. 161, 165.

44 Rodrigue, a.g.e., s. 145; Pernot, a.g.e., s. 272.

Bursa Yahudilerinin yaşadığı Kuruçeşme Mahallesi (Anonim, 1908)

تعمیر لیسان عثمانی مکتبہ خصوصیہ		۱۳۲۹																	
ردیف	اسم دانشجو	تاریخ تولد	تاریخ امتحان	نمره	ملاحظات	ردیف	اسم دانشجو	تاریخ تولد	تاریخ امتحان	نمره	ملاحظات	ردیف	اسم دانشجو	تاریخ تولد	تاریخ امتحان	نمره	ملاحظات	ردیف	اسم دانشجو
۱	میرزا علی افروز	۱۰	۱۰	۱۰		۱	علی افروز	۱۸	۱۸	۶۸		۱	علی افروز	۱۸	۱۸	۶۸		۱	علی افروز
۲	نعمت سافر	۱۰	۱۰	۱۰		۲		۱۸		۶۸		۲		۱۸		۶۸		۲	
۳	ایمان بیگ	۹	۹	۱۰		۳		۱۷		۶۵		۳		۱۷		۶۵		۳	
۴	پانوش بیگ	۹	۹	۱۰		۴		۱۶		۶۴		۴		۱۶		۶۴		۴	
۵	ایمان سافر	۸	۸	۹		۵		۱۶		۶۰		۵		۱۶		۶۰		۵	
۶	میرزا محمد رضا	۸	۸	۹		۶		۱۸		۶۰		۶		۱۸		۶۰		۶	
۷	لیا بیگم	۷	۷	۹		۷		۱۶		۶۱		۷		۱۶		۶۱		۷	
۸	میرزا فرخو	۷	۷	۹		۸		۱۵		۵۸		۸		۱۵		۵۸		۸	
۹	کورد بیگم	۹	۹	۱۰		۹		۱۵		۶۱		۹		۱۵		۶۱		۹	
۱۰	کورد بیگم	۷	۷	۸		۱۰		۱۵		۵۴		۱۰		۱۵		۵۴		۱۰	
۱۱	سید علی لوی	۷	۷	۸		۱۱		۱۷		۵۴		۱۱		۱۷		۵۴		۱۱	
۱۲	کورد بیگم	۶	۶	۷		۱۲		۱۷		۵۴		۱۲		۱۷		۵۴		۱۲	
۱۳	سید علی لوی	۵	۵	۶		۱۳		۱۷		۵۴		۱۳		۱۷		۵۴		۱۳	
۱۴	سید علی لوی	۵	۵	۶		۱۴		۱۶		۴۹		۱۴		۱۶		۴۹		۱۴	
۱۵	کورد بیگم	۵	۵	۶		۱۵		۱۹		۵۰		۱۵		۱۹		۵۰		۱۵	
۱۶	میرزا آرشا	۵	۵	۶		۱۶		۱۹		۵۰		۱۶		۱۹		۵۰		۱۶	

Bursa Alliance Israélite Universelle Mektebi öğrencilerinin "Lisan-ı Osmani" dersi not çizelgesi. (BOA, MEİBT, 438/38, 19 Haziran 1329)

gibi gözükse de esasen Bursa Musevi cemaatince idare edildiği ve bu sebeple mektebin kapatılıp kapatılmamasıyla ilgili kararın kendisine bildirilmesini istediği görülmektedir.⁴⁵ Bunun üzerine nezaret, okulun işlemeye devam etmesine yönelik bir emir göndermiştir.⁴⁶

Osmanlı ve Cumhuriyet arşivlerinde okulla ilgili yer alan belgeler oldukça sınırlı olduğundan, kurumun hangi tarihte kapatıldığına dair bir bilgiye ulaşılamamıştır. 1928 yılına ait bir evrakta *Bursa Musevi Muhtelit Mektebi*'nden bahsediliyor olsa da belge içeriğinden bunun AIU Mektebi olup olmadığı tespit edilememiştir.⁴⁷

Bursa'da Amerikan Sermayeli Eğitim Kurumları

Bursa'daki Amerikan sermayeli eğitim kurumları *American Board Protestan* misyonu tarafından kurulmuştur. 1834 yılında Schneider çifti tarafından Bursa merkezde başlatılan Protestan misyonu faaliyetleri kapsamında bir okul açılmıştır. Bu okul çoğunluğu Ermeni çocuklardan oluşan ve başlangıçta 7 öğrencisi bulunan karma ilkokuldur. Schneider çiftinin bizzat eğitim verdiği bu okulda din, cebir, hendese, coğrafya, kızlar için adab-ı muaşeret, Türkçe, Fransızca ve İngilizce dersleri okutulmuştur. Okulun öğrenci sayısı zaman içinde artış ve düşüş gösterse de eğitim faaliyetlerine ara verilmemiş, öğrenci sayısı 20 ila 70 arasında değişim göstermiştir.⁴⁸

Bursa'da *American Board* sermayesiyle açılan ikinci okul 1869 tarihli kız okuludur. Rüşdiye seviyesinde eğitim veren bu okulun ilk yıl öğrenci sayısı 16'dır. Öğrencilere okuma, yazma, coğrafya, aritmetik, Ermenice ve İngilizce

dersleri verilmektedir. Öğrenciler genellikle Protestan ailelere mensup olup, Apostolik ve Katolik Ermeni çocukları da sonraki yıllarda okula kaydolmuştur. Okulun kurucusu Bayan Clarke'ın Manisa'ya görevlendirilmesiyle birlikte okul 1873 yılında eğitim faaliyetlerine ara vermiş, 1876'da Bayan Rappleye'nin tayiniyle yeniden açılmıştır. Fakat yeni dönemde temel politika Ermenilere değil Rum öğrencilere yönelik eğitim vermektir. Ayrıca müfredat da yenilenmiş cebir, astronomi, ahlak felsefesi, Kitab-ı Mukaddes tarihi ve kutsal metinler dersleri programa ilave edilmiştir.⁴⁹ Bursa American Board istasyonunun sorumlusu Bay Richardson iken yaşanan bu gelişmelere ilaveten bir erkek okulu da açılmıştır.⁵⁰

1876'da Bursa'da bir Amerikan okulu daha açılmıştır. Kayabaşı'nda açılan yeni okulun ismi *Amerikan Kız Koleji*'dir. Bu okul yatılı eğitim veren bir kurumdur ve Rumların ilgisiyle karşılaşmıştır. 1877 yılında okul binası Hocaalızade'ye taşınmış sınıflar, yatakhane, piyano ve oturma odası, banyo, oyun odası ve bahçeden oluşan yeni bina 60.000 dolara mal olmuştur. 1880 yılında *American Board* Bursa istasyonu sorumlusu değişmiş ve yeni müdür Bay Baldwin olmuştur.⁵¹ Okulun ruhsatı Bay Baldwin döneminde 1890 yılında alınmıştır.⁵² Hocaalızade Mahallesi'nde Mahkeme Sokağı'nda bulunan bu okul kompleksi birden fazla mektebi barındırmıştır ve aynı zamanda *Soueurs de la Charite*'nin kilisesiyle de komşudur. Hem kız hem erkek okulları yan yanadır. Bunlar ibtidai, rüşdi, idadi seviyesinde eğitim vermiştir. Eğitim süresi toplam 6 yıldır.⁵³

1891'den itibaren okulda Ermenice eğitim yeniden başlamıştır. Böylece okul Ermeni öğrencilerin tekrar

45 BOA., DH.EUM.5.ŞB., 5/24, Lef 2, 15 Teşrin-i Sani 1330; BOA., DH.ŞFR., 450/123, 15 Teşrin-i Sani 1330.

46 Aynı Belge, Lef 3, 17 Teşrin-i Sani 1330.

47 Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi (BCA.), Fon No: 18.9.0.0, Yer No: 23.121.1, 21 Haziran 1928.

48 Muhsin Önal, *Yeni Dünyadan Eski Dünyaya 19. Yüzyıl Osmanlı İmparatorluğu'nda Amerikan Misyonerlik Faaliyetleri (Bursa Örneği)*, İstanbul 2012, s. 305-306.

49 Önal, a.g.e., s. 310-311, 316-317.

50 Özgür Yıldız, *Amerikan Protestan Misyonerlerinin Bursa'da Teşkilatlanmaları ve Faaliyetleri (1834-1928)*, Ankara 2016, s. 156.

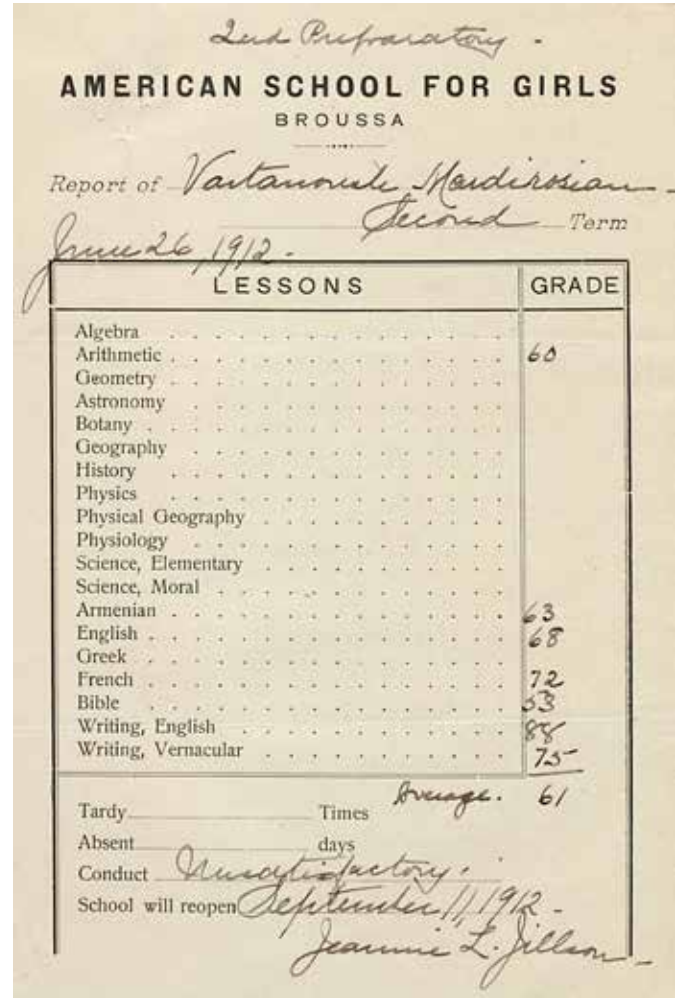
51 Yıldız, a.g.e., s. 170-173; Gülbadi Alan, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Amerikan Protestan Okulları*, Ankara 2015, s. 167.

52 SNM., Birinci Sene, s. 140-143.

53 Alan, a.g.e., s. 168-169; Şişman, a.g.e., s. 58.

Bursa American Board istasyon sorumlusu
ve Amerikan Kız Koleji müdürü Theodore A. Baldwin
(SALT Arşivi, Görsel No: ABAHBRSo08)

26 Haziran 1912 tarihli
Bursa Amerikan Kız Koleji öğrenci karnesi
(SALT Arşivi, Görsel No: ABAITD161JE)

ilgisini çekmiştir. Okulda İncil, aritmetik, coğrafya, Rumca gramer, Ermenice gramer, İngilizce, tarih, astronomi, cebir, fiziki coğrafya, geometri, botanik, fizik gibi dersler verilmiştir. 1899'da kolejin yanına bir de anaokulu açılmıştır. Ayrıca kız öğrencilere yönelik el işi ve dikiş dersleri de programa ilave edilmiştir.⁵⁴

II. Meşrutiyet Dönemi'nden itibaren Amerikan Board

54 Yıldız, a.g.e., s. 175, 179.

55 Amerikan misyonlarının 1900'lerden sonra sadece gayrimüslimleri değil Müslümanları da hedef alması imparatorluğun genelinde görülen bir husustur. Burada Osmanlı Devleti'nin içinde bulunduğu kritik uluslararası pozisyon ve yoğun toprak kayıplarının etkili olduğunu söylemek mümkündür. Merkez-taşra ilişkilerinde görülen zafiyet, taşrada yabancı grupların faaliyetlerinin mahiyetini de değiştirmeye başlamıştır. Bu hususta bir örnek için bkz. Emine Şahin, "American Medical Missionary Activities in Basra in the Late Ottoman Period: Lansing Memorial Hospital", *Osmanlı Araştırmaları*, S. LXV, 2025, s. 263-294.

THEO. A. BALDWIN
Commission-Representation
BROUSSE

Adresse Télégraphique THEO. BALDWIN

Brousse, le 20th February 1915

W.W. Peet, Esq.,

Stamboul.

FEB 24. 1915

Your letter of the 17th inst. reached me this morning.

\$25. or Lira 5.68. This was a sum that came to K. Theodora from U.S. by way of Smyrna, the credit was sent on to Miss Jillson without any name and some two months passed before she finally understood ~~that~~ to whom the money belonged; then there was some hesitation about paying till she got your check and to help the poor people who were needing the money I advanced it. Mr. MacNaughton knew about it at the time and it was with an understanding with him that I paid the money; he must have forgotten the circumstances.

Faithfully yours,

Theo. A. Baldwin

Bursa American Board istasyon sorumlusu
ve Amerikan Kız Koleji müdürü Theodore A. Baldwin imzalı 20 Şubat 1913 tarihli mektup.
(SALT Arşivi, Görsel No: ABAITD165BAI)

müsaade etmemiş, okul idaresine kızlarını bu sebeple okuldan alabileceklerini belirtmişlerdir. 1911 yılında Protestanlaştırma faaliyetleri daha da yoğunlaşmış, programdaki Kur'an dersi yerine İncil dersi verilmiştir. Bu sebeple tahkikat geçiren okul, Maarif Nizamnamesi'ne uymaları doğrultusunda uyarılmıştır.⁵⁶

1913 senesinde okulun yatılı ve gündüzlü kısımları birbirinden ayrılmış ve yatılı kısım tekrar Kayabaşı Mahallesi'ndeki eski binaya taşınmıştır. Kayabaşı'ndaki bina yenilenmiş, kızlara için yeni bir kat oluşturulmuş, yemek odası genişletilmiş ve oyun odaları ile okuma odası yapılmıştır. Birinci Dünya Savaşı çıktığında okul faaliyetlerini sürdürmeye devam etmiştir. Öğrenci sayısı azalsa da kapatılmayan okul bir dönem esir hapishanesi olarak kullanılmış, 1918'de 70 İngiliz esir burada ikamet etmiş ve misyonerlerce bakımları yapılmıştır. Okul Cumhuriyet Dönemi'nde de kullanılmaya devam edilmiş, Tevhid-i Tedrisat Kanunu gereği 1924 yılından itibaren Türk öğretmenlerin denetiminde olmuştur. 1925'te 140 öğrencisi olan okulun 3 Amerikalı, 1 Fransız ve 7 Türk öğretmeni bulunmaktadır.⁵⁷

II. Meşrutiyet Dönemi'nde başlayan ve hız kesmeden devam eden Müslüman öğrencilere yönelik misyonerlik faaliyetleri Cumhuriyet Dönemi'nde de sürmüştür. 1927 yılının sonunda meydana gelen meşhur *Tanassur Hadisesi*, Board misyonerlerinin Türkler üzerindeki Hıristiyanlaştırma politikasının ısrarlı bir şekilde devam ettiğini kanıtlar niteliktedir. Olay örgüsü özet olarak şöyledir: “Okuldaki öğrencilerden üçü Bursa Maarif Müdürlüğü'ne giderek arkadaşları Kamuran, Seniha, Muadelet ve Nemika'nın Protestanlığa geçtiğini iddia etmiştir. Ayrıca Hamide, Seniha ve Muadelet'e ait günlükleri ve iki İngilizce kitabı da yetkililere teslim etmişlerdir. Bunun üzerine bir soruşturma başmış ve 31 Ocak 1928'de *'dini propaganda'* sebebiyle Amerikan Kız Koleji kapatılmış ve olayda adı geçen Amerikalı öğretmenler yargılanmaya başlamıştır. Yargı sürecinde yapılan incelemelerde okulda

açık bir şekilde misyonerlik faaliyetlerinin sürdürüldüğü tespit edilmiş, öğretmenler kısa ev hapsi ve para cezası almıştır.”⁵⁸ Böylece American Board'un Bursa'daki son eğitim kurumu olan Amerikan Kız Koleji tekrar açılmak üzere kapatılmıştır.

Sonuç

Tanzimat'tan Cumhuriyet'e kadarki süreçte Osmanlı modernleşmesinin mikro ölçekte incelenebileceği bir ortam sağlayan Bursa kenti çok milletli yapısıyla tam bir küçük İstanbul görüntüsü sergilemektedir. Ermeni tehirci ve Rum mübadelesi sonrası bu kozmopolit yapı yerini daha çok Türk ve Müslüman unsurların hakimiyetindeki bir kente bırakmış olsa da 19. yüzyılın başında Bursa'ya gelen misyoner gruplarından bazılarının faaliyetlerini devam ettirmekte ısrarcı oldukları görülmüştür. Bursa'nın kozmopolit yapısından faydalanmak isteyen Fransız sermayeli Katolik misyonları 19. yüzyılın başından itibaren altı farklı eğitim kurumu oluşturarak buralarda Bursalı Ermeni ve Rumlara “*hizmet*” etmişlerdir. Benzer şekilde Amerikan sermayeli Board misyonu da Bursa'da toplamda 4 okul açarak öncelikle Rum ve Ermenilere, II. Meşrutiyet sonrasında ise Türklere “*eğitim*” vermişlerdir.

Bahsi geçen hizmet ve eğitim kavramlarının temeli öncelikle kendi mezheplerinden olmayan Hıristiyan çocukları mezheplerine ya da onların tabiriyle “*inançlarına*” döndürmek, ikinci olarak da bu çocukları daha nitelikli ve inançlı bir şekilde yetiştirmektir. Elbette bu hizmet ve eğitim mefhumuna imparatorluk tebaası gençlere nasyonalizm fikri aşılama gayesi de eklenebilir. Zira kendileriyle hem-mezhep inançlı bireyler yetiştiren misyonerler aynı zamanda bu gruplara milli bilincin aşılmasında da etki sahibi olmuşlardır. Nitekim 20. yüzyılın başında Bursa civarında yaşanan Ermeni ayaklanmalarının ve Yunan işgali sırasında *Küçük Asya Ordusu*'yla iş birliği yapan yerli

56 Yıldız, a.g.e., s. 189-191.

57 Yıldız, a.g.e., s. 194, 196, 198.

58 Bu hadiseyi tüm yönleriyle detaylı bir şekilde ele alan inceleme için bkz. İdris Yücel, “Yabancı Okullar ve Kültürel Milliyetçilik: Bursa Amerikan Kız Koleji Tanassur Hadisesi (1928)”, *Bellekten*, C. LXXX, S. 287, 2016, s. 307-328.

Ruıların önemli bir kısmının bu eğitim kurumlarının tedrisatından geçtiğini düşünmek tamamen kanıtlanabilir olmasa da mümkündür. Burada tüm misyonlardan bağımsız olarak Fransız sermayeli olması itibarıyla çalışmaya dahil edilen *Alliance* mektebini kategori dışı bırakmak gerekmektedir. Zira cemiyet bir misyonerlik kuruluşundan ziyade dindaşlarını kalkındırmayı ve daha iyi eğitilmiş hale getirmeyi amaçlayan bir yapı sergilediğinden, kurulan okul Bursa Yahudi Cemaati'nin eğitim kurumu olmuş, okulda genellikle yerli unsurlar öğretmenlik ve idarecilik yapmıştır.

Birinci Dünya Savaşı sırasında Fransız kurumlarının faaliyetleri sonlandırılırsa da birkaçının Cumhuriyet'in ilk yıllarında da Bursa'da bulunmaya ve eğitim işlerine devam ettiği görülür. Ancak Müslümanları hedef almayan politikaları olan Katolik misyonları özellikle mübadeleden sonra Bursa'yı terk etmeyi seçmişlerdir. Bunun yanında Amerikan misyonu Meşrutiyetle birlikte hız verdikleri

Müslümanları dönüştürme amaçlarını daha sıkı bir şekilde programlamaya başlamış ve bu yolda başarı da sağlamışlardır. 1927 senesi sonunda Amerikan Kız Koleji'nde din değiştiren 4 kız öğrencinin ortaya çıkması bunun en somut örneğidir. Bu hadise sırasında yürütülen hukuki süreç ve sonrasında Maarif Vekaleti'nin tüm ülkedeki yabancı okullara yönelik tutumu, American Board'un Türkiye Cumhuriyeti'nin Osmanlı'dan farklı olarak üniter ulus devlet yapısını benimsediğini idrak etmesine ve Anadolu'da yürütülen misyonerlik faaliyetlerinin yoğunluğunu azaltarak "*dolaylı misyonerlik*" uygulamalarına geçmelerine neden olmuştur. Bu bağlamda Bursa, tüm dünyaya yayılan bir misyonun Anadolu'da değişen ve dönüşen yeni Türkiye Devleti üzerinde uygulanacak politikasının değişmesinde öncü olmuştur.

KAYNAKÇA

Arşivler**

- Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi (BCA.)
- Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA.)
- Babıali Evrak Odası Evrakı (BEO.)
- Dahiliye Nezareti Emniyet-i Umumiye Müdüriyeti 5. Şube Evrakı (DH.EUM.5.ŞB.)
- Dahiliye Nezareti Mektubi Kalemî Evrakı (DH.MKT.)
- Dahiliye Nezareti Şifre Evrakı (DH.ŞFR.)
- Hariciye Nezareti Hukuk Müşavirliği İstişare Odası Evrakı (HR.HMŞ.İŞO.),
- İrade Mesail-i Mühimme (İ.MMS.)
- Maarif Nezareti Meclis-i Kebir-i Maarif Evrakı (MF.MKB.)

** Belge numaraları dipnotlarda gösterilmiştir.

Maarif Nezareti Mektubi Kalemi Evrakı (MF.MKT.)
Maarif Nezareti Tedrisat-ı İbtidaiye Kalemi Evrakı (MF.İBT.)
Sadaret Mektubi Kalemi Mühimme Evrakı (A.MKT.MHM.)
Sadaret Mektubi Kalemi Nezaret ve Devair Yazışmaları Evrakı (A.MKT.NZD.)
Şura-yı Devlet Evrakı (ŞD.)

Sürelî Yayınlar

Salname-i Nezaret-i Maarif, Birinci Sene, İstanbul H.1316.
Salname-i Nezaret-i Maarif, İkinci Sene, İstanbul H.1317.
Salname-i Nezaret-i Maarif, Üçüncü Sene, İstanbul H.1318.
Salname-i Nezaret-i Maarif, Dördüncü Sene, İstanbul H.1318.

Teknik Eserler

ALAN, Gülbadi, Osmanlı İmparatorluğu'nda Amerikan Protestan Okulları, Ankara 2015.
CUINET, Vital, La Turquie d'Asia: Geographie, Administrative, Statistique, Descriptive et Raisonne de Chaque Province de l'Asia Mineure, Cilt 4, Paris 1892.
DONÉVAL, R. de, Les écoles Françaises d'Orient – Le College de Peres Assomptionistes de Brousse, Avignon 1898.
DUTEMPLE, Edmond, En Turquie d'Asie: Notes de Voyage en Anatolie, Paris 1883.
KAPLANOĞLU, Raif, Meşrutiyet'ten Cumhuriyet'e Bursa (1876-1926), İstanbul 2006.
KINÇOV, Vasil, "Küçük Asya'da (1899)", Bulgar Gözüyle Bursa, Haz. Hüseyin Mevsim, İstanbul 2009.
LAURENT, Beatrice St., Ottomanization and Modernization – The Architectural and Urban Development of Bursa and the Genesis of Tradition (1839-1914), Harvard University, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Cambridge 1989.
ÖNAL, Muhsin, Yeni Dünyadan Eski Dünyaya 19. Yüzyıl Osmanlı İmparatorluğu'nda Amerikan Misyonerlik Faaliyetleri (Bursa Örneği), İstanbul 2012.
PERNOT, Maurice, Rapport sur on Voyage D' Étude a Constantinople En Égypte et en Turquie D'Asie (Janvier-Aout 1912), Paris 1914.
Religion Past & Present –Encyclopedia of Theology and Religion, Ed. Hans Dieter Betz, Vol. XIII, Boston 2013.
RODRIGUE, Aron, Türkiye Yahudilerinin Batılılaşması "Alliance" Okulları 1860-1925, Çev. İbrahim

Yıldız, Ankara 1997.

ŞAHİN, Emine, "American Medical Missionary Activities in Basra in the Late Ottoman Period: Lansing Memorial Hospital", *Osmanlı Araştırmaları*, S. LXV, 2025, s. 263-294.

ŞİŞMAN, Adnan, XX. Yüzyıl Başlarında Osmanlı Devletinde Yabancı Devletlerin Kültürel ve Sosyal Müesseseleri, Ankara 2006.

TANSUĞ, N. Feryal, Communal Relations in Izmir/Symrna, 1826-1864: As Seen Through The Prism of Greek-Turkish, Relations, University of Toronto, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Toronto 2008.

YASA, Agah Enes, "Geç Dönem Osmanlı Bursası'nda Levantenler, Latin ve Ermeni Katolik Cemaatleri", *Toplumsal Tarih*, S. 377, 2025, s. 70-77.

YAŞAYANLAR, İsmail, "Bir Anadolu Şehrinde Frenk Kolonizasyonu: Bursa'da Fransız Varlığı (1834-1926)", *Journal of Turkish Studies*, 43, 2015, s. 171-200.

YILDIZ, Özgür, Amerikan Protestan Misyonerlerinin Bursa'da Teşkilatlanmaları ve Faaliyetleri (1834-1928), Ankara 2016.

YORULMAZ, Şerife, "Osmanlı-Fransız İlişkileri Çerçevesinde Osmanlı Topraklarında Açılan Fransız Kültür Kurumları ve Bunların Meşruiyet Kazanması (19. Yüzyıl-20. Yüzyıl Başları)", *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi OTAM Dergisi*, S. 11, 2000, s. 697-768.

YÜCEL, İdris, "Yabancı Okullar ve Kültürel Milliyetçilik: Bursa Amerikan Kız Koleji Tanassur Hadisesi (1928)", *Bellekten*, C. LXXX, S. 287, 2016, s. 307-328.

Bursa'da Erken
Cumhuriyet Dönemi'nin
İlk ve Tek Özel Okulu:
Bizim Mektep

Osmanlı Devleti'nin son döneminde geleneksel eğitim kurumlarının ihtiyaçları karşılayamaması üzerine yeni okulların açılması kararlaştırıldı. Tanzimat Dönemi'nde bu okullar sadece İstanbul'da değil taşrada da açılmaya başlandı, kız çocuklarının eğitimine de önem verildi.

II. Abdülhamit Dönemi'nde kız çocuklarının eğitimine ağırlık verildi, kız okullarının sayısı arttı ve okulların kalitesi yükseldi. Bu dönemle birlikte özel okulların açılmasına da olanak tanındı.

1905-1906 yıllarında Osmanlı topraklarında 77 kız rüştiyesi vardı. Kız rüştiyeleri genellikle Anadolu'nun batısı ve Rumeli'de yoğunlaşmıştı.

Bizim Mektep'in kurucusu, daha sonraki hayatında Bursa siyasetinde hem Belediye Meclis Üyesi hem Belediye Başkanvekili hem de Bursa Milletvekili olarak görev yapan 1896 Selanik doğumlu Zehra Budunç da 1891/1892 yıllarında açılmış Üsküp Rüştiyesi'nde eğitim görmüştü. Bu dönemde kız rüştiyeleri genellikle kız okulları için öğretmen yetiştiren bir kurum kimliğine bürünmüş, mezunları da çoğunlukla öğretmenlik yapmışlardı. Üsküp

Zehra Budunç

Rüştiyesi'nden 9 yaşında mezun olan Zehra Hanım da bir

Çok küçük yaşlarda mezun olduğu okulda öğretmenliğe ilk adımını atan Zehra Hanım, Kalkandelen, Dedeoğaç ve Tekirdağ rüştiyelerinde öğretmen ve başöğretmenlik görevlerinde bulundu. Bu okullarda öğretmenlik yaptığı sırada Balkan Savaşları çıktı ve bunun üzerine İstanbul'a göç etmek zorunda kaldı. Bu dönemde bir süre öğretmenlik mesleğinden uzak kaldı. Çok geçmeden Bursa Muradiye İnas Mektebi'ne tayin edildi ve 1913'te Bursa'ya taşındı. Zehra

Hanım, iki yıl süreyle Muradiye İnas Mektebi'nde öğretmenlik yaptı ancak Öğretmenlik Formasyonu olmadığı için eğitimini tamamlamak ve dönemin kız öğretmen okulu olan Bursa Darülmualimat'a girmek için 1915'te görevinden istifa etti.

Zehra Hanım Bursa Darülmualimat öğrencisiyken okul da başörtüsü ile ilgili bir sorun çıktı. Okula yeni gelen müdür öğrencilerin başlarına yemeni takmasını istedi, öğrenciler bu uygulamaya karşı çıktı. Okul yönetimine karşı çıkanların başında Zehra Hanım vardı. Olay büyüdü Bursa Maarif Müdürlüğüne bir soruşturma

Zehra Budunç, Bizim Mektep'te öğrencileriyle. Sağında Orhan Burian ve Muazzez İlmiye Çığ, 1924

başlatıldı. Bu olayda Zehra Hanım ile sınıf İffet Hanım suçlu bulunup okuldan atıldı. Bazı öğrenciler de birer hafta okuldan uzaklaştırıldı.

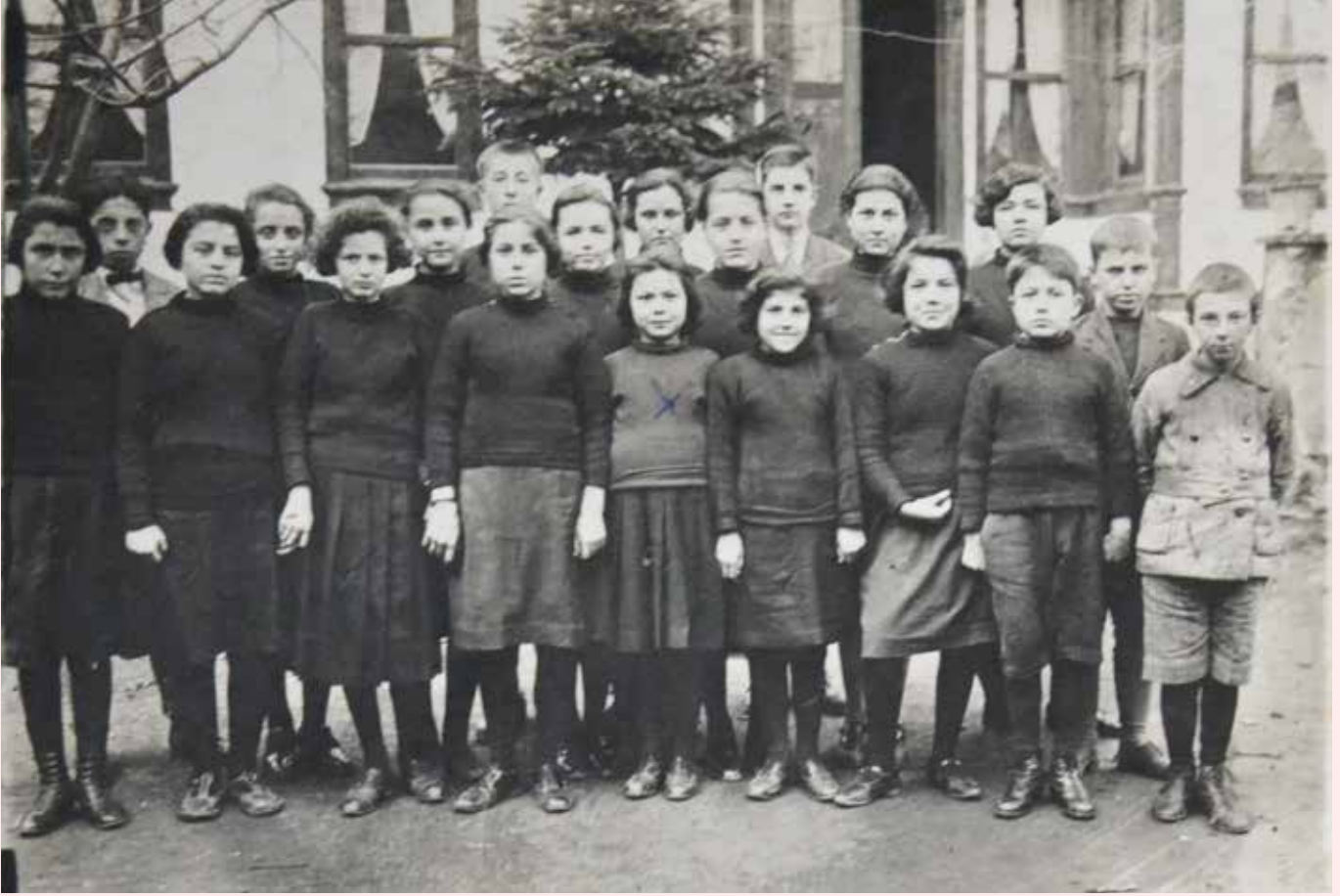
Böylece başörtüsü mevzusundan dolayı Zehra Hanım Darülmuallimat'taki eğitimini yarım bırakmak zorunda kaldı. Budunç'un yolu bir süre sonra Halide Edip Adivar ile kesişti. Adivar, 1915'te Suriye Valisi Bahriye Nazırı Cemal Paşa tarafından Amerikan ve Fransız kolejlerine benzer modern okullar açmak üzere Suriye'ye davet edilince, Bursa Darülmuallimat'tan atılan Zehra ve İffet Hanım da o eğitim kadrosunda yer aldı ve okul kurup yönetme becerisi elde ettiler.

Zehra Hanım diploması olmamasına rağmen I. Dünya Savaşı sırasında öğretmene olan ihtiyaç nedeniyle Bursa'da yeniden öğretmenliğe geri döndü. 1917-1918

arasında Mal Hatun Numune Mektebi'nde görev yaptı. 1919 yılında Bursa'da özel bir okul açmak istedi ama diploması olmadığı için buna izin verilmedi. Bunun üzerine Zehra Hanım Darülmuallimat'tan arkadaşları olan Leman Eğilmez ve Saide Çubukçu'nun yardımı ve ortaklığıyla onların diplomaları üzerinden okul açmak için gereken izni aldı.

Bizim Mektep'in Açılışı

Böylece Zehra Hanım ve arkadaşları 14 Aralık 1919'da Bursa'nın Reyhan Mahallesi'nde Bizim Mektep adıyla bir özel okul açtı. Kısa bir süre sonra Kuvvacı olacak bir kadının öncülüğünde kurulan okul, bahçeli bir konakta eğitime başlamıştı. Saide Hanım okulda yarım dönem

Bizim Mektep öğrencileri, 1924

çalıştı, Leman Hanım ise Gazeteci Mümtaz Şükrü Eğilmez ile evlenip okuldan ayrıldı. Zehra Hanım bu sırada eğitimini tamamladı ve İstanbul Darülmuallimat'tan diploma alarak kız kardeşi Nazike Hanım ile okulu idare etti. Kuruluşundan sonra hemen öğrenci kaydına başlayan Bizim Mektep'in 22 Aralık 1919 tarihli Bursa Postası'na verdiği ilan şu şekildeydi:

“Pek büyük duyguları mahsulü olarak Reyhanpaşa'da Küçük Mehmet Efendi'nin hanesinde kayıt muamelesine başlayan 'Bizim Mektep' memleketimizin en namuskâr ve muktedir mürebbiyeleri tarafından idare olunmaktadır; Ders programları her türlü takdirin fevkinde mükemmeliyete haizdir.”

Okulun kurulduğu dönem Mondros Mütarekesi sonrasında yaşanan işgaller karşısında Anadolu'da Milli Mücadele'nin başladığı zor yıllardır. Halkın okuma-yazma

oranının düşük olduğu bu dönemde Zehra Hanım'ın açtığı okulda karma eğitim verilir. Bu durum dönemin şartlarına göre oldukça dikkate değerdir. Leyli (Yatılı) ve nehari (Gündüzlü) eğitim veren okulda anaokulu, ilkokul, ortaokul kısımları vardır. 10 sınıflık bu okulda 100 civarında öğrenci eğitim görür. Bizim Mektep Bursa'da o dönemde açılan ilk ve tek özel eğitim kurumu olma özelliğine sahipti.

Milli Mücadele Döneminde Bizim Mektep

Mondros Mütarekesi sonrasında Anadolu'da başlayan işgaller karşısında milli teşkilatların oluşması ve Milli Mücadele'nin başlatılmasında öğretmenler önemli rol oynadı. Anadolu'da okullar Milli Mücadele için en etkili

propagandanın yapıldığı yerler oldu. Uzun yıllar Osmanlı Devleti'ne başkentlik yapmış olan Bursa'nın 8 Temmuz 1920 tarihinde Yunan işgaline uğramasının ardından Selanik göçmeni öğretmen Zehra Hanım da savaşın ve yurt kaybetmenin ne demek olduğunu çok iyi bildiğinden işgale seyirci kalmadı. Zehra Hanım ve okulu Bizim Mektep Bursa'da Milli Mücadele'nin kazanılması için çok büyük hizmetlerde bulundu.

Bizim Mektep, Milli Mücadele yıllarında Bursa'da istihbarat faaliyetlerinin koordine edildiği bir üs olarak kullanıldı. Zehra Hanım okulun bodrum katında Ankara'dan gönderilen istihbarat subaylarını sakladı. Gündüzleri eğitim faaliyetleri yürütülen okulda geceleri de bütün sınıflar Anadolu'ya yardım edenlerin toplanma, saklanma yeri olarak kullanıldı. Milli Mücadele yıllarında yürüttüğü istihbarat faaliyetleri nedeniyle Zehra Hanım, Yunanlar tarafından 7 Eylül 1922'de sürgün edilince Bizim Mektep yaklaşık bir yıl kapalı kalmıştır. Zehra Hanım esaretten 7 Mayıs 1923'te kurtulup Bursa'ya dönünce Bizim Mektep'i yeniden açtı.

Cumhuriyet Dönemi'nde Bizim Mektep

Zehra Hanım yeni Türk Devleti'nin kuruluş sürecinde yeni devletin aydınlanmacı ideolojisini benimsemiş bir öğretmen olarak hayatını Bizim Mektep'te eğitim gören çocuklara adamıştı. Cumhuriyet ilkelerinin toplumda benimsenmesi için çaba gösteren bir eğitimci oldu. Maarif Vekâleti İhsaiyat Mecmuası'na göre 1925-1926 yıllarında Zehra Hanım'ın kurmuş olduğu Bizim Mektep'in dışında Bursa'da iki özel okul daha vardı. Bunlar: Bursa Reyhan Mektebi ile Bursa Rehber-i Tahsil Mektebi'ydi. Bizim Mektep'e kıyasla bu okullar öğrenci kapasitesi daha düşük okullardı. Bizim Mektep, diğer iki okula göre daha modern bir okuldu. Üç katlı yarı kâgir 12 sınıflı bir binada eğitim verilen Bizim Mektep'in müzik odası ile bir de küçük kütüphanesi vardı.

Cumhuriyet Dönemi'nde yabancılar ve azınlıklara göre sayıları çok az olan özel Türk okullarının sayısını artırmak için bazı düzenlemeler yapıldı. Özel Türk okulları ekonomik yönden desteklendi. Özel Türk okullarından

kazanç vergisi alınmadı. Böyle Türk okulları azınlık ve yabancı okullara göre ekonomik açıdan daha avantajlı hale getirildi. Bu okullardan birisi de Zehra Hanım'ın Bizim Mektebiydi.

Cumhuriyet Dönemi'nde uyguladığı modern eğitim sistemiyle Zehra Hanım ve okulu Bizim Mektep Bursa'da dikkat çeken bir eğitim kurumu oldu. Bizim Mektep'te resim, dil, müzik ve spor derslerine büyük önem verilmiştir. Özellikle voleybol, basketbol gibi henüz yeni yaygınlaşan sporlar öne çıkarıldı ve okulda her gün öğrencilere egzersiz yaptırıldı. Maarif Vekâleti 1925-1926 Yılı İhsaiyat Mecmuası'na Bizim Mektep'te 16 erkek, 5 öğretmen olmak üzere toplam 21 öğretmen görev yapıyordu. Okulda eğitim alan öğrenciler Türk'tü ve eğitime yabancı öğrenci alınmadı.

Okulda yabancı dil eğitimine önem verildi. Işıklar Askeri Lisesi'nden gelen bir Fransız öğretmen Fransızca dersleri veriyordu. Okulun mezunları arasında bulunan ve çok iyi Fransızca eğitimi aldığına dair bilgi veren Muazzez İlmiye Çığ, bu eğitim sayesinde öğretmen okulu bitirdiğine dikkat çekmiştir. Fransızca eğitiminin yanında keman dersi de verilen bu okulda müzik derslerini Necati Bey adında bir öğretmen yürütmüştür. Bursa'nın ilk kadın milletvekillerinden olan Fakihe Öymen'in eşi Edip Bey de okulun coğrafya öğretmenidir. Bursalı iki gazeteci Musa Ataş ve Rıza Ruşen de bu mektepte öğretmenlik yaparlar.

Cemal Nadir Hem Mezun Hem Öğretmen

Karikatürist Cemal Nadir Bey ise hem bu okulun öğrencisi olmuş hem de mezun olduktan sonra Bizim Mektep'te resim öğretmenliği yapmıştır. Bizim Mektep öğrencisi, deneme ve eleştiri yazarı Orhan Burian'n ablaları Mediha ve Hadiye hanımlar da Bizim Mektep'te öğretmenlik yapan isimler arasındadır.

Orhan Burian'ın da içinde yer aldığı iki binin üzerinde öğrenci yetiştiren Bizim Mektep'in mezunları arasında şu isimler vardır:

Ünlü Sümerolog Muazzez İlmiye Çığ, Cumhuriyet

Senatosu üyelerinden Nimet Zerrin Tüzün, Bursalı karikatürist ve okulun resim öğretmeni Cemal Nadir Bey. Eğitimci Hatice Muazzez Kutlay da Bizim Mektep'te ilk ve ortaöğrenimini tamamlayan isimlerdendir.

Cemal Nadir Bey, Bizim Mektep'te resim öğretmenliğinin yanı sıra okulun yazı, çizi ve idare işlerine de yardımcı olur. Ayrıca mandolin çalarak müzik seven çocuklarla da ilgilenir.

Cemal Nadir

Bizim Mektep'in Kapanışı

Zehra Hanım zamanla okulun yönetiminde çeşitli sorunlarla karşı karşıya kaldı. Devletten aldığı maddi yardımlara rağmen ekonomik anlamda güçlükler yaşadı. Gelirleri masraflarını karşılayamadığından Bizim Mektep, hükümetin yardımları ve Zehra Hanım'ın olağanüstü gayret ve çalışmalarıyla idare edilebildi. 1926 yılında okul

öğretime devamına yetmedi, borçlar ödenemedi. Bu sıkıntılarının üzerine bir de 1929 yılının dünya çapında etkisi hissedilen ekonomik krizi binince 11 yıl boyunca 2 binden fazla öğrenci yetiştiren bu özel okul borçlarını ödeyecek güç bulamadığı için 16 Aralık 1929'da tarihinde kapatıldı

masrafları Başbakanlık tarafından 3.000 lira ödenek verilmek suretiyle ancak karşılandı. Zehra Budunç okul için bir bina da satın almaya olanak bulamadı. Eğitim verilen bina devlet malıydı. 1927'de Maliye Vekâletince bina satışa kondu ve okul tahliye-ye mecbur bırakıldı. 8 yıllık eğitim yuvası olan okulu kapanma tehlikesi ile karşı karşıya kalmıştı. Valiliğin devletin üst katlarına ulaştırdığı, okula övgü içeren ve destek talep edilen yazıları da fayda etmedi, 1927 yılı bütçesinden okula ancak 500 lira destek verildi.

Bu yardımlar da okulun eğitim

Bursa'nın Kültür Tarihinde Bursa Türk Ocağı*

—
Prof. Dr. Celil Bozkurt**
—

* Bu makale, yazarı bulunduğum *Bursa Türk Ocağı 1913-1931* (Bursa Türk Ocağı, 2020) ve *Bursa Türk Ocağı ve Faaliyetleri 1913-1931* (Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi, C.109, S.214, 2015) adlı yayınlardan özetlenerek hazırlanmıştır.

** Düzce Üniversitesi, Akçakoca Bey Siyasal Bilgiler Fakültesi

Türkçülüğün temelleri, İkinci Meşrutiyet öncesinde dil, tarih ve edebiyat alanlarındaki çalışmalarla başladı. Fakat ırka dayalı bir milliyetçiliğin Osmanlı İmparatorluğu'nun dağılışını hızlandıracağı endişesiyle milli kültürü inşa etmeye öncelik verildi. Türkçülük, İkinci Meşrutiyet Dönemi'nde güçlü siyasal bir akım haline gelememişti. Fakat bir yandan Rusya'dan Türkiye'ye gelen aydınların savunduğu siyasi Türkçülük, bir yandan da temelleri atılan kültürel Türkçülük, *Türk Milliyetçiliği*'ni sistematik bir bütünlüğe kavuşturdu. Böylece Türk Milliyetçiliği, II. Meşrutiyet'in beraberinde getirdiği özgürlük ortamında bazı dernekler etrafında teşkilatlanmaya başladı.¹ Bu derneklerin ilki, İstanbul'da 5 Kanunu Evvel 1324 (18 Ocak 1908) tarihinde *Türk Derneği* adıyla kuruldu. Derneğin kurucuları, Ahmet Mithat Efendi, Emrullah Efendi, Necip Asım, Korkmazoğlu Celal, Akçuraoğlu Yusuf, Akyiğitoğlu Musa, Fuat Raif, Rıza Tefvîk ve Ahmet Ferit (Tek) Beylerdi. II. Meşrutiyet'in ilk milliyetçi derneği olan *Türk Derneği*, siyasetten uzak olup, harsi (kültürel) ve bilimsel faaliyetler gösteriyordu. Amacını gerçekleştirmek için kurslar ve konferanslar düzenleyen dernek, *Türk Derneği* adıyla bir de dergi çıkarmıştı. Fakat Osmanlıcılığın

gölgesinde kalan dernek istenilen seviyeye ulaşamadı.

Türk Derneği'nin Türk Milliyetçiliği'ne en önemli katkısı, dönemin ünlü aydınlarını bünyesinde toplamış olmasıydı. Bunların içinde Prof. Gorlavski, Dr. Karaçun ve Prof. Martin Hartman, İsmail Bey Gaspıralı, Hüseyinzade Ali, Şair Mehmet Emin (Yurdakul), Köprülüzade Mehmet Fuat, Ağaoğlu Ahmet, Yusuf Beyzade Nasip (Azerbaycan başvekillerinden), Dr. Fuat Sabit, Ispartalı Hakkı, Hüseyin Cahit, Halit Ziya gibi ünlü Türkçü yazarlar bulunmaktaydı. Ayrıca, Ermeni mebuslardan Agop Boyacıyan ve Tıngır Efendiler de derneğe üye olmuştu. Türk Derneği'nin üye sayısı 63'ü bulmuştu. İttihat ve Terakki Partisi, derneğe yakın ilgi göstermişse de II. Meşrutiyet'in ilk yılında *Osmanlılık* ülküsünü zedelememeye gayret etti. *Türk Derneği*, üyelerinin 1911 yılında değişik partiler arasında bölünmesinden sonra canlılığını yitirdi. 1912 yılında kapanan derneğin üyeleri sonradan *Türk Ocağı*'na iltihak etti.²

Türk Derneği'nin faaliyetlerine paralel olarak Selanik'te çıkmaya başlayan *Genç Kalemler* dergisi, dilde Türkçülük akımına yön vererek milliyetçi ideolojinin gelişmesine öncülük etti. Selanik'in kozmopolit yapısı içinde şekillenen ve temel amacını "Yeni lisan" olarak belirleyen *Genç Kalemler*'in öncülüğünü Ali Canip ve Ömer

1 Yusuf Sarınoy, *Türk Milliyetçiliğinin Tarihi Gelişimi ve Türk Ocakları (1912-1931)*, Ötüken, İstanbul 1994, s. 94.

2 Füsün Üstel, *İmparatorluktan Ulus-Devlete Türk Milliyetçiliği Türk Ocakları (1912-1931)*, İletişim Yayınları, İstanbul 1997, s.34.

Seyfettin yapıyordu. İttihat ve Terakki'nin “Merkez-i Umumisi”ne seçilen Ziya Gökalp'in İstanbul'a gelmesiyle birlikte *Genç Kalemler* hareketinin nüvesi teşekkül etmiştir.³ *Genç Kalemler* hareketinin yayın organı olarak yayımlanan *Genç Kalemler* dergisi Ali Canip tarafından çıkarılmaya başlandı. Yazılarının çoğunluğu Ali Canip, Ömer Seyfettin ve Ziya Gökalp tarafından kaleme alınan dergide; Kazım Nami (Duru), Akil Koyuncu, Enis Avni (Aka Gündüz), Hakkı Süha, Celal Sahir, Mehmet Ali Tevfik gibi isimler de yazmaktaydı. Böylelikle dergide başlatılan “yeni lisan” davası ile halk ve aydın kültürleri arasında birlik kurmak üzere milli kültürün temeli sayılan *Türk Dili*, yeni bir zihniyetle işlenmeye başladı.⁴

Türkçülük hareketinin ikinci önemli derneği, 18 Ağustos 1327 (31 Ağustos 1911) tarihinde İstanbul'da kurulan *Türk Yurdu Cemiyeti*'dir. Kurucuları; Şair Mehmet Emin, Müftüoğlu Ahmet Hikmet, Ağaoğlu Ahmet, Hüseyinzade Ali, Dr. Akil Muhtar ve Akçuraoğlu Yusuf Beylerdi.⁵ Cemiyet, “*Türklerin zekâ ve irfanca seviyelerinin yükselmesine, varidat ve teşebbüs sahibi olmalarına hizmet etmek üzere*” bir gazete ve Türk çocukları için bir pansiyon kurmayı amaçlamıştı. *Türk Ocaklarının* kuruluş döneminde teşkil ettiği için fazla bir varlık gösteremeyen cemiyet, sonradan Türk Ocaklarına katıldı. Fakat *Cemiyet*'in yayın organı *Türk Yurdu* dergisi, Türk Milliyetçiliği fikrinin oluşturulması, sistemleştirilmesi ve yaygınlık kazanmasında çok önemli bir rol oynadı.⁶

Türkçülüğün önde gelen bu dernekleri, Türk Ocaklarının açılması için uygun bir kültürel zemin oluşturdu. Türk Ocaklarının kuruluş çalışmaları, Türkçülük akımının en etkin olduğu Askeri Tıbbiye'de başladı. Askeri Tıbbiye, modern eğitim yapısı ve ülke sorunlarına duyarlı öğrencileriyle tam bir vatansever ocağıydı. Öğrenciler, bir yandan vatan savunmasını öğrenirken, bir yandan da Türkiye'nin geleceğine dair kurtuluş

projeleri üretmekteydi. Tıbbiyeli bir grup öğrenci, okulda yaptıkları gizli toplantılarda milliyet esasına dayalı bir cemiyet kurmak için harekete geçti. Hüseyin (Baydur) tarafından söz konusu çalışmaya dair bir mektup hazırlanarak dönemin aydınlarına sunuldu. Mektupta; “*Türk kavmi, hayat-ı inkıraz yaşamaktadır. Buna seleflerimiz gibi lakayt kalamayız. Hayat ebedi bir mücadeledir ve bu mücadelede muvaffakiyetin en büyük şartı, maarif ve mekteplerin galebesidir*” denilmekteydi.⁷

Tıbbiyelilerin aralarında seçtikleri bir murahhas heyet, beyannameyle birlikte dönemin vatansever aydınlarını ziyarete başladı. Aralarında Yusuf Akçura ve Rıza Tevfik Bey gibi aydınların bulunduğu bazı aydınlar, Ahmet Ferit Bey'in evinde bir araya gelerek milliyet fikrine dayalı bir cemiyetin kurulması kararlaştırdı. 20 Haziran 1911 tarihinde Ahmed Ağaoğlu'nun evinde ikinci bir toplantı daha yapıldı. Toplantıya 231 tıbbiyeli öğrenciyi temsilen Hüseyin Fikret ve Remzi Osman Beylerin yanı sıra, Mehmet Emin, Ahmed Ferit, Yusuf Akçura, Mehmet Ali Tevfik, Emin Büleld, Fuat Sabit ve Ahmet Ağaoğlu katıldı. İttihat ve Terakki Cemiyeti'ni temsilen katılan İstanbul Milletvekili Ahmet Nesimi Bey toplantıya başkanlık etti. Toplantıda Fuad Sabit Bey'in teklifi üzerine kurulacak cemiyetin adı *Türk Ocağı* olarak belirlendi.⁸

Bursa Türk Ocağı'nın Kuruluşu

Bursa Türk Ocağı, 30 Teşrin-i Evvel 1329 [12 Kasım 1913] Çarşamba günü resmen kuruldu. Bir gazete haberinden ocağın, resmi kuruluş tarihinden daha önce fiilen kurulduğu anlaşılmaktadır. Ocağın, amacını “*Akvam-ı İslamiyyenin [İslam Milletlerinin] bir rükn-ümühimmi [önemli bir parçası] olan Türklük âleminde içtimai inkılap esasları hazırlayarak Türklerin milli terbiye, ilmi, iktisadi, içtimai seviyelerinin itilasına [geliştirmeye] ve onları mazisini, ana-*

3 Sarınay, a.g.e., s. 102-103

4 Sarınay, a.g.e., s.103-104.

5 Tanık Zafer Tunaya, *Türkiye'de Siyasi Partiler, İkinci Meşrutiyet Dönemi*, Cilt 1, İletişim Yayınları, İstanbul 1998, s. 441-442.

6 Üstel, a.g.e., s. 44-50.

7 Üstel, a.g.e., s.52.

8 Sarınay, a.g.e., s.121-127.

nesini, milletini müdrük hale getirmeğe çalışmaktır.” diye açıklıyordu.⁹ Ocak, bunun için; “şubeler, mektepler açmağa, dersler ve konferanslar, müsamereler tertibine, kitaplar ve risaleler neşrine, Türkçenin terakki ve tekâmülüne ve onu sair lisanların hâkimiyetinden kurtararak müstakil bir hale getirmeğe çalışacaktır. Milli serveti korumak ve çoğaltmak için her türlü meslek ve sanat erbabıyla görüşerek iktisadi ve zirai teşvik ve irşatlarda bulunacak ve bu gibi müesseselerin doğup yaşamasına elinden geldiği kadar yardım edecektir” kararını alıyordu.¹⁰ Bursa Türk Ocağı, amaçlarına ulaşma yolunda “sırf milli ve içtimai bir vaziyette kalacak, asla siyasetle uğraşmayacak ve hiçbir vakit siyasi fırkalara hadim olmayacaktır” kararıyla siyasetten uzak duracağını vurguluyordu.¹¹

Bursa Türk Ocağı'nın İlk yönetim kuruluna dair maalesef elimizde kesin bilgiler mevcut değildir. Arif Hikmet Bey, M. Kemal Atatürk'ün Büyük Zafer'den sonra Bursa'ya yaptığı gezide Bursa Türk Ocağı'nın ikinci açılışına geniş yer ayırarak Bursa Mebusu Muhiddin Bey'den (Pars) “Bursa Türk Ocağı Başkanı” diye bahsetmiştir. Buradan, ocağın ilk başkanının Muhiddin Baha Pars olduğu anlaşılmaktadır.¹²

Bursa Türk Ocağı, günümüzde Bursa'nın Setbaşı semtinde bulunan Mahfel'e yakın bir binada kurulmuştu. Ocak, Cumhuriyet Dönemi'nde, yine aynı bölgede bulunan ve Bursa'dan göç eden Ermeniler'e ait olan metruk bir gazino, dört dükkân ve bir haneyi Bakanlar Kurulu kararı gereğince bedeli mukabilinde satın alarak buraya taşınmıştı.¹³ Bursa Türk Ocağı, II. Meşrutiyet Dönemi'nde İttihat ve Terakki Partisi'yle yakın ilişkilere sahipti ve bu partinin kültür şubesi gibi faaliyet göstermekteydi. Bir

gazete haberine göre, “İttihat ve Terakki Cemiyeti üyeleri ve Türk Ocağı Bursa'nın içtimai tarih inkılabında nur-u onur bir sayfa” açmışlardı.¹⁴ Fakat Birinci Dünya Savaşı'nın ardından ocak, savaşta yıkımın müsebbibi olarak gördüğü ve “Selanik Çetesi” olarak tanımladığı İttihatçıları açıkça eleştirmeye başladı.¹⁵ Bursa Türk Ocağı, Meşrutiyet'ten Halkevleri'nin kurulmasına kadar devletin desteklediği en büyük sivil toplum kurumu olarak Bursa'da faaliyetlerini sürdürdü.

Balkan Savaşı'nın buhranlı günlerinde vücut bulan Türk Ocakları, Birinci Dünya Savaşı'nın başlamasıyla birlikte savaşın getirdiği yıkım ortamında çeşitli sorumluluklar alarak vatan-millet savunmasına öncelik verdi. Türk Ocakları, Birinci Dünya Savaşı'nın patlak vermesinden dolayı uzun bir süre kongresini toplayamadı. Ocaklar, ancak 5 yıl sonra, 14 Haziran 1334 (1918) tarihinde genel kongresini yapabildi.¹⁶ Türk Ocaklarının öncülerinden Bursa Türk Ocağı da öncelikli vazifesini vatan savunması olarak belirlemiş ve ocak mensupları, vatanın değişik mevkilerinde önemli görevler üstlenerek örnek bir vatanseverlik sergilemiştir.

Türk Ocaklarının milliyetçi ve vatansever ikliminde yetişen ocak mensupları, Milli Mücadele kadroları içinde yer alarak Mütareke Dönemi'nde milli bilincinin uyan-dırılmasında ve milletin işgallere karşı öğütlenmesinde öncülük etti. Fakat Türk Ocaklarının bu direnişi gözden kaçmadı. İstanbul, İzmir ve Bursa gibi milli direnişin sembolü olan şehirlerde bulunan ocaklar, İngilizler ve işbirlikçisi Yunanlılar tarafından derhal kapatıldı. Ocaklı aydınlar da özellikle İstanbul'un işgalinin ardından, gizlice Anadolu'ya geçerek Mustafa Kemal Paşa'nın

9 Bursa Türk Ocağı Esas ve Dâhili Nizamnameleri, Bursa Muini Hilal Matbaası, 1329-1332, Madde: 1, s. 3.

10 Bursa Türk Ocağı Esas ve Dâhili Nizamnameleri, Madde: 2, s. 3.

11 Bursa Türk Ocağı Esas ve Dâhili Nizamnameleri, Madde: 3, s. 3. Bursa Türk Ocağı'nın Esas Nizamnamesinde yer verdiği ilk 3 madde, 1915 tarihli nizamnamede de tekrarlanmıştır. Bkz. Bursa Türk Ocağı Nizamnamesi, Muin-i hilal Matbaası, 1331, 16s. Söz konusu maddeler, 25 Mart 1912 yılında İstanbul'da kurulan ilk Türk Ocağının nizamnamesinde de yer almıştır. Anadolu'da kurulan diğer Türk Ocakları da bu maddelere aynı şekilde nizamnamelerinde yer vermişlerdir. Bu konuda bkz. Üstel, a.g.e., s.100-105.

12 Arif Hikmet Bey. Bursa Seyahati, (Osmanlıcadan Çeviren: Nezaket Özdemir), Sentez Yayıncılık, İstanbul 2008, s.43-44.

13 BCA, (Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi), 30-18-1-1. Kutu 9, Gömlek 26, Sıra 14.

14 Bursa Mecmuası, Sayı 4, 1918, s. 49.

15 “Ayruca Türk Kâbesi Yokdur”, Yeni Hüdavendigar, 7 Nisan 1335 (1919).

16 Üstel, a.g.e., s. 80-82.

liderliğinde yürütülen Milli Mücadele'ye katıldı.¹⁷

Bursa Türk Ocağı'nın İkinci Açılışı

Milli Mücadele'nin zaferle sonuçlanmasının ardından Türk Ocakları, ülkenin farklı yerlerinde yeniden açılmaya başladı. Açılan ilk ocak İzmir Türk Ocağı iken¹⁸ ikinci ocak, 22 Ekim 1922 Cumartesi günü açılan Bursa Türk Ocağı oldu. Açılışa İsmet Paşa, Hamdullah Suphi, Bursa Milletvekili Muhittin Baha Pars, Yahya Kemal,

bazı mebuslar, ocak erkânı, İstanbul'dan Bursa'ya gelen 472 ilkokul öğretmeni ve Bursalı vatandaşlar katıldı.¹⁹ Açılışta Muhittin Baha Bey, Hamdullah Suphi Bey ve İstanbul'dan gelen öğretmenleri temsilen Samime Hanım coşkulu birer konuşma yaptı.²⁰ Açılışın ardından Mustafa Kemal ve İsmet Paşaların olduğu kalabalık Yeşil Cami'ye giderek ibadetlerini ifa etti.

Bursa Türk Ocağı'nın 1923, 1925 ve 1928 yıllarını kapsayan Cumhuriyet Dönemi Heyet-i İdareleri aşağıdaki gibidir.²¹

1923	1925	1928
Reis, Mehmet Fevzi Bey	Reis, Mensucat Şirketi Müdürü İsmail Hakkı Bey	Reis, Doktor Talat Bey
Kâtip, İtibar-ı Milli Bankası Müdürü Sani'si Rauf Bey	Kâtip, Tüccardan Sadık Tahsin Bey	Kâtip, Mühendis İbrahim Edhem Bey
Murahhas, Havlu tüccarı Bekir Sıdkı Bey	Murahhas, Doktor Nazif Şerif Bey	Murahhas, Kız Hayat Mektebi Müdürü İsmail Hakkı Bey
Muhasip, Ser tabip Yusuf İzzeddin Bey	Muhasip, İtibar-ı Milli Bankasından Naci Bey	Muhasip, Sanayi Mektebi Müdürü Fazıl Bey
Veznedar, Muallim Ahmed Muhtar Bey	Veznedar, Hisar Mektebi Müdürü Ömer Fevzi Bey	Veznedar, Lise Müdür Muavini Ahmed Muhtar Bey
Azalar, Hafız Nizameddin Bey	Azalar; Mehamı Cemil Bey, Kunduracı Ahmed Hamdi Bey	Azalar; Avukat Namık Cemal Bey ve Operatör Sadi Bey
Sultani Muhasebecisi Talib Bey		

Bursa Türk Ocağı Heyet-i İdareleri

17 Sarıay, a.g.e., s. 228-229.

18 İbrahim Karaer, *Türk Ocakları*, Türk Yurdu Neşriyatı, Ankara 1992, s.17.

19 Arif Hikmet, a.g.e., s.43-44.

20 Arif Hikmet, a.g.e., s.35-37.

21 *Türk Ocakları Tarihi*, (Hazırlayanlar: Hüseyin Tuncer, Yücel Hacaloğlu, Ragıp Memişoğlu), 1. Cilt (1912-1931), Ankara 1998, s. 89.

Cumhuriyet Halk Fırkası (CHF) tarafından çıkarılan Türk Ocakları gayrimenkul envanterine göre Bursa'da ve ilçelerinde faal olduğu anlaşılan ocaklar şunlardır: Mudanya, Karacabey, Gemlik, İnegöl, İznik, Mustafa Kemal Paşa, Orhangazi ve Yenişehir.

Bursa Türk Ocağı, sahip olduğu mal varlığı ve üye aidatlarıyla birlikte en zengin ocaklar arasında yer alıyordu. Ocak, feshedildiği 1931 yılı itibarıyla, 1 bina, 1 yazlık sinema sahası, 1 bahçeli gazino, 1 mahfıl, otel, gazino ve dükkân ile Si köyünde 14 zeytinlik tarlayla sahipti.²² Ocak, 1927 verilerine göre 46000 liralık bütçesiyle Türk Ocakları içinde İzmir Ocağından sonra en fazla bütçeye sahip ocak durumundadır. 1927 ve 1928 yılı bütçelerine göre Bursa merkez ve ilçe ocaklarının bütçeleri aşağıdaki gibiydi:²³

ŞUBELER	1927/lira	1928/lira
Bursa Merkez Türk Ocağı	46000	27474
İznik	3700	4331
İnegöl	2495	3418
Karacabey	1290	1713
Mustafakemalpaşa	5200	2635
Mudanya	1657	2050
Yenişehir	2277	6510

Bursa Merkez ve İlçe Türk Ocakları Bütçeleri

22 Celil Bozkurt, *Türk Ocakları Umumi Kâtibi Dr. Fethi Erden'in Ocak Hatıraları*, Altınordu Yayınları, Ankara 2019, s.48.

23 Türk Yurdu, Tütibay, 13. Cilt, 1928, s. 180-182.

24 *Tevhid-i Efkâr*, 22 Kanunu-1 Evvel 1922, *Hâkimiyet-i Milliye*, 28 Kanun-1 Sani, 23 Mart 1923.

25 *Hâkimiyet-i Milliye*, 25 Kanun-1 Sani 1923.

26 Bursa milletvekili Muhiddin Baha (Pars) Bey, Büyük Millet Meclisinden İstanbul'da Hariciye Mümesilliğine gönderdiği 9 Nisan 1923 tarihli telgraf. Bkz. BOA, (Başbakanlık Osmanlı Arşivi), HR. İM (Hariciye Nezareti İstanbul Murahhaslığı), 71/23 1923 04 09.

Bursa Türk Ocağı gençleri, 1928

Mustafa Kemal Paşa, Meşrutiyet Dönemi'nde milliyetçi, halkçı ve medeniyetçi fikirleri savunan, Türk aydınlarını ve gençliği çatısı altında toplayan, Mütareke Dönemi'nde milli bilinci uyandırmada önemli hizmetler gören Türk Ocaklarını, maddi ve manevi yönden destekleyerek çağdaş Türkiye ülküsünün halk arasında yayılmasını amaçlıyordu. Mustafa Kemal Paşa, Aralık 1922 yılında İstanbul Türk Ocağı'na 3.000 lira, Ocak 1923'de Ankara Türk Ocağı'na 1000 lira, Mart 1923'de İzmir'de kurulmakta olan Türk Ocaklarına 2.000 lira maddi yardımda bulunmuştu.²⁴

Mustafa Kemal Paşa, 1923 yılında başladığı yurt gezilerinde 23 Ocak 1923 günü Bursa'ya gelmiş, Bursa Türk Ocağı'nda vatandaşlarla yaptığı görüşmede kendilerine önemli açıklamalarda bulunmuştu.²⁵ Bursa Milletvekili Muhittin Baha (Pars) Bey'in telgrafına göre, Mustafa Kemal Paşa, 1923 Nisan'ında gerçekleştirdiği İstanbul gezisinde Bursa Türk Ocağı'nı himayesine almıştır.²⁶

Bursa Türk Ocaklarının Faaliyetleri

Bursa Türk Ocağı, Balkan ve Birinci Dünya Savaşı'nın yarattığı kaos ortamında bir yandan vatan-millet savunması verirken, diğer yandan da Bursa'da düzenlediği değişik faaliyetlerle milletin moralini, milli ve dini bilinçlerini yükseltmeyi hedeflemişti. Ocağın ilk dönem faaliyetlerinin müsamere, konferans, sinema, bayram kutlamaları ve eğitim-öğretim faaliyetleri üzerinde odaklandığı görülmektedir. Milli Mücadele'nin kazanılmasıyla birlikte, Bursa Türk Ocağı, savaş yorgunu ve bitkin düşmüş olan Türk insanını geliştirmek, eğitmek ve çağdaş Türk ülkesiyle donatmak için yoğun bir mesaiye girecektir.

1. Eğitim-Öğretim Faaliyetleri

A. Açılan Okullar ve Kurslar

Bursa Merkez ve ilçe Türk Ocakları, eğitim-öğretim faaliyetlerini Türk insanını aydınlatmada en önemli hizmet aracı olarak belirlemişti. Merkez ocak, Meşrutiyet Dönemi'nde düzenlediği eğitim-öğretim kurslarıyla vatandaşları birçok alanda aydınlatmayı ve bir kültür bilinci yaratmayı planlıyordu. Bir gazete haberine göre, ocak, herkese açık olmak üzere bazı alanlarda parasız kurslar düzenlemişti. Bu kurslara katılacaklardan aylık derslere devam mecburiyeti istenmiştir ki, bu da ocağın bu husustaki ciddiyetini göstermektedir. Kurs programına göre, pazartesi akşamı ve salı gecesi “*ulum-u içtimaiye ve diniye*”; salı akşamı ve perşembe gecesi de “*Türk ve Osmanlı tarihi*” derslerinin verilmesi planlanmıştı.²⁷

Bursa Türk Ocağı, Cumhuriyet Dönemi'nde eğitim faaliyetlerini daha yoğun ve profesyonel bir mahiyette gerçekleştirdi. Ocak 1923'te hiç eğitim almayan veya eğitimini tamamlayamayan Bursalı vatandaşlar için

parasız gece dersleri ile bir Çıracık Mektebi açarken, köylü çocuklar için de bir “*Leyli Numune Mektebi*” [Örnek Gece Okulu] açmayı kararlaştırdı.²⁸ Bursa Türk Ocağı, 1924'te 5 gece okulu daha açmış, bu okullarda *elifba, kıraat, imla, yazı, medeni bilgiler, Türk Tarihi ve coğrafyası* gibi dersler okutarak adeta bir eğitim-öğretim seferberliği başlatmıştı. 300'den fazla öğrencinin devam ettiği bu gece okullarının isimleri ve buralara devam eden öğrencilerin sayıları aşağıdaki gibidir:

Okulun Adı	Öğrenci Sayısı
Hoca Hasan	97
Muradiye	67
Reyhan	25
İncirli	62
Kazgani	52 ²⁹

Bursa Türk Ocağı'nın Açtığı Okullar, 1924

Bu okullara, 1925 yılında açılan ve 48 öğrencinin devam ettiği “*Ticaret Mektebi*” de ilave edildi.³⁰ Bu okulun kapasitesi 1926 yılında daha da genişletildi.³¹

Bursa Türk Ocağı, Bursa'nın farklı semtlerinde yabancı dil kursları açarak vatandaşların yabancı ülkelerde cereyan eden gelişmeleri kolaylıkla izleyebilmelerini amaçlıyordu. Bu doğrultuda, 1925 yılında Fransız Mühendis Mösyö Deno tarafından iki kur halinde verilen Fransızca kursuna 100'den fazla öğrenci katılırken, İngilizce kursuna da 30'dan fazla öğrenci devam etti.³² 1927 yılında, Fransızca kursuna 92, İngilizce kursuna da 57 öğrenci katıldı.³³ 1928'de Ocağın Dört Yol dershanesinde geceleri Fransızca ve İngilizce dersi verilirken, gündüzleri de kadın vatandaşlara Fransızca dersleri

27 “Bursa Türk Ocağının Dersleri”, *Ertuğrul*, 12 Mart 1914.

28 *Hâkimiyet-i Milliye*, 11 Kanun-ı Sani, 4 Şubat, 15 Teşrin-i Evvel 1923.

29 *Türk Yurdu*, Tütübay, 2001, C. 8 (15), 1924-1925, Şuun, s. 124.

30 *Hâkimiyet-i Milliye*, 30 Teşrin-i sani 1925.

31 *Babalık*, 29 Mart 1926, s.1.

32 *Hâkimiyet-i Milliye*, 30 Teşrin-i sani 1925.

33 *Türk Yurdu*, S. 196 (Şubat 1928), s. 53.

verildi.³⁴ 1927 yılı itibarıyla, Ticaret ve dil okullarından 16 öğrenci mezun olurken 71 yeni öğrenci daha okullara kaydedildi. Bu okulların tahsil süresi 2 sömestr olmak üzere 9 ay olarak belirlendi.³⁵

B. Atatürk İnkılaplarına Destek

Mustafa Kemal Paşa'nın himayesinde Bursa Türk Ocağı, Cumhuriyet inkılaplarını yakından takip ederek bunların millete indirgenmesinde ve benimsetilmesinde büyük mesailer harcadı. Mustafa Kemal Paşa'nın yine ilk işaretini 27 Ağustos 1925 tarihinde İnebolu Türk Ocağı'nda verdiği Şapka İnkılabı Bursa'da büyük yankı bulurken, 28 Eylül 1925'de Bursa Türk Ocağı tarafından organize edilen ve Şapka İnkılabı'nın anlatıldığı mitinge binlerce vatandaş katıldı.³⁶

Mustafa Kemal Paşa'nın 10 Ağustos 1928 tarihinde işaretini verdiği alfabe değişikliği, toplum hizmeti gören Türk Ocaklarına yeni vazifeler yüklemişti. Türk Ocakları Merkez Heyeti, 20 Ağustos 1928 tarihinde "Aziz kardeşlerim" hitabıyla yayımladığı tamimde Yeni Türk harflerini her sınıf vatandaşa öğretmenin ocaklar için bir "mefkure" olması gerektiğini vurgulayarak, Ocakların kurslarla bir okuma yazma seferberliği başlatmasını ve bu konudaki çalışmaların sistematik olarak genel merkeze bildirmesini istemişti.³⁷ Bu konuda ilk harekete geçen ocaklardan biri de İnegöl Türk Ocağı olmuştur. Ocak, Türk Ocakları Genel Merkezi'ne gönderdiği 28 Ağustos

1928 tarihli mektupta şunları yazıyordu:³⁸

"İnkılap hayatımızda yeni mesut bir safha açan yeni yazımızın her şeyden evvel halka neşir ve tamimini ocağımız en evvel ifası lazım gelen bir vazife bilerek derhal faaliyete başlamış ve beş gün evvel açtığımız dershaneye vaki hücum karşısında ikinci bir dersane daha açmak mecburiyetinde kalmıştır. Şimdi her iki dershanede muntazaman tedrisat ifa edilmektedir."

İnegöl Türk Ocağı'nın açmış olduğu iki dershaneye 155 öğrenci devam ederken kısa bir sürede öğrenciler okuma yazma seviyesine gelmişti.³⁹ Bursa Merkez Türk Ocağı, Eylül ayında açtığı üç kursla Bursalı vatandaşların eğitimine başlamış, bu kursların sayısı artan talepe üzerine hızla çoğalmıştı.⁴⁰ Mustafakemalpaşa Türk Ocağı da açtığı kursa 100 öğrenci kaydederek derhal çalışmalara başlamıştı.⁴¹

C. Konferanslar

Bursa Türk Ocağı'nın Meşrutiyet Dönemi faaliyetlerinin özellikle müsamere ve konferans gibi etkinliklerde yoğunlaştığı görülmektedir. Tarihi ve kültürel birikimiyle zengin bir şehrin temsilcisi olan Bursa Türk Ocağı, çarşamba ve perşembe akşamları gerçekleştirdiği çok sayıda konferansla dikkat çekmektedir. Bursa Mecmua-sına göre, Darülmualimat Kongre Salonu, her perşembe öğleden sonra Türk ve İslam Dünyası üzerine verilen konferanslarla dolmaktaydı. Bursa basınına göre, ocak,

34 Cumhuriyet, 10 Teşrin-i sani 1928.

35 Türk Yurdu, Tütibay, 13. Cilt (21), 1928, s. 121.

36 Hâkimiyet-i Milliye, 29-30 Eylül 1925; Cumhuriyet, 29-30 Eylül 1925.

37 Türk Yurdu, 202 (Ağustos 1928), s.46.

38 Türk Yurdu, Tütibay, 14. Cilt (22), 1928, s.98.

39 Türk Yurdu, Tütibay, 14. Cilt (22), 1928 s. 141.

40 Türk Yurdu, 203 (Eylül 1928).

41 Türk Yurdu, Tütibay, 13. Cilt (21), 1928 s. 70.

Yıl	Konferans Veren	Konferansın Konusu
1923	Yusuf Akçura	“En büyük cihad”
1925	1. Lisenin 2. Müdürü Salih Şevket Bey	“Elektrik ve Tatbikatı”
		“Telgraf, Telsiz- Telgraf ve Tatbikatı”
	Lise Kimya muallimi Salih Sami Bey	“Sabunculuk”
	Umur-u Hukukiye Müdürü Emrullah Bey	“Türk Lisanı”
	Dr. Feridun Şevket Bey	“Çocuk Bakımı”
		“Türklerin Ulum ve Fünuna Hizmetleri”
		“Yara, Bere, Kırık, Çıkık ve Buna Mümasil Hastalıklarda Yapılacak Tedabir-i Evveliye ve Sakınılacak Ahval”
		“Veraset Suretiyle evlada İntikal Eden Hastalıklar”
	Dr. Zekai Muammer Bey	“Verem ve Frengi”
	Müze Müdürü Hasan Fehmi	“Türk Ocaklarının Lüzumu”
		“Din ve Ahlak”
		“Hars”
	Kaymakam Şemseddin Bey	“Tayyarecilik”
		“Hurafeler ve Batıl itikadlar”
“Kalıtımla Geçen Hastalıklar”		
“Türk Dili”		
Darülfünundan Prof. Zühdü Bey	“Milli İktisadiyemiz”	
1927	Prof. Benafos	“Beynelmilel İktisat”
	Bursa Lisesi 2. Müdürü Salih Şevket	“Radyo, Telsiz, Telefon ve Telgraf”
1928	Ağaoğlu Ahmet	“Camilerde Türk Tarzı Mimarisinin seyri ve Tekâmülü”
1929	Mimar Hikmet Bey	“Türk Mimarisi”

Meşrutiyet Dönemi'nin en önemli kültür yuvası olarak faaliyet göstermekteydi.⁴² Bursa basını, Meşrutiyet yıllarında yapılan konferansları şöyle değerlendiriyordu:

*“Pek muazzam sayfalar ihtiva eden Türk ve İslam Tarihi ile aramızda meydana gelen açıklığı doldurmak, genç vicdanlarda dini ve milli bir iman vücuda getirmek amacıyla tertip edilen bu konferanslar muhtelif mektep talebe ve öğretmenlerinin katılımıyla gerçekleşti. Pek ziyade tevzi [genişleyerek] ve sükûn ile devam eden bu telkin ve terakki yarın Bursa'nın ictimai hayatında söylediğini bilir ve dinlediğini anlar zevatın âdetini arttıracak, idrak ve tahsis uçurumunu dolduracaktır.”*⁴³

Burs Türk Ocağı'nın hemen her alanda milleti bilinçlendirmeyi hedefleyen konferans faaliyetleri Cumhuriyet Dönemi'nde de zenginleşerek devam etti. Ocağın, bu dönemki konferanslarına Ahmet Ağaoğlu ve Yusuf Akçura gibi önde gelen Türkçü aydınlar da konuşmacı olarak katıldı. Basının kayıtlarına göre, Bursa Türk Ocağı'nın, 1923, 1925, 1927, 1928 ve 1929 yılları itibarıyla gerçekleştirdiği konferanslardan bazıları aşağıdaki gibidir:⁴⁴

D. Müsamereleler

Bursa Türk Ocağı'nın Meşrutiyet Dönemi'nde müsamere faaliyetlerine ağırlık verdiği ve değişik içerikte müsamereleler düzenlediği anlaşılmaktadır. Hüdavendigâr Gazetesi'nin *“Türk Ocağı'nın Birinci Müsamere-i Edebiyesi”* başlığıyla verdiği bir haberde, ocağın, vatandaşların ilgisini çekmek için zengin içerikte bir müsamere programı hazırladığı ve bunun vatandaşın büyük ilgisini çektiği görülmektedir. Programda yer alan, *“yeni ve eski çiftçilerle dertleşmesi, manzumeler inşadi, güreş, eski Türk musikisi, mızıkâ ile beraber şarkılar, ordugâh levhası, 3 perde yeni ve eski mektep piyesi ve sinema”* gibi faaliyetler, ocağın,

vatandaşların hem eğlenmesine hem de bilgilenebilmesine hizmet ettiğini göstermektedir.⁴⁵

Ocağın Meşrutiyet Dönemi'nde ilgiyle izlenen müsamereleleri, Cumhuriyet'ten sonra da aynı ilgi ve heyecanla takip edildi. 1927 yılında Bursa ve Gemlik Türk Ocaklarında iki müsamere tertip ederken Bursa'da verilen müsamereye ecnebi aileler, vilayet erkânı ve 2000 civarında vatandaş katıldı.⁴⁶ 1928'de Mudanya Türk Ocağı'nda da değişik müsamereleler düzenlendiği kaydediliyordu.⁴⁷

E. Bayram Kutlamaları

Bursa Türk Ocağı'nın Meşrutiyet Dönemi faaliyetlerinin en eskilerinden biri de katıldığı bayram kutlamaları olmuştur. Ocak, bu dönemde kutlanan *Meşrutiyet (Ayad-ı Milli)* ve *İstiklal-i Osmani* bayramlarına katılmış, bazen de bu bayramların kutlanmasına liderlik etmiştir. Ocak, ilk bayram faaliyetini Aralık 1913'te, *“İstiklal-i Osmani'nin sene-i devriyesi münasebetiyle ihyay-ı hatırat için”* düzenledi. Gazetelerin, *“Resmi İhtifal”* başlığıyla verdiği ve *“tertib-i merasim ve nümayiş-i milli pek mutantan olmuştur”* şeklinde vurguladığı törenler, halk arasında oldukça ilgi çekiyordu.⁴⁸

Bursa Türk Ocağı, 10 Temmuz 1914 tarihinde Bursa'da kutlanan ve yaklaşık 20 bin vatandaşın katıldığı Meşrutiyet Bayramı'na da katılırken Yeşil Meydanı'ndan başlayıp Osman Gazi Türbesi'ne giden kalabalık kortejde Türk Ocaklarını temsil etmişti.⁴⁹ Yine ocak, 1916 yılında *İstiklal-i Osmani'nin sene-i devriyesinde*, *“ümera-i erkân devlet, ulema, meşayih ve müteberan”*ın da katıldığı resmi bir ihtifal programı hazırlamıştı. Programa göre, *“Müessesat-ı Umumiye ve Cemiyat-ı Milliye mektebi şakirdani ve esnaf cemiyetlerinin kendi bayraklarıyla Ocak'ta toplanması*

42 Bursa Mecmuası, Sayı 4, 1918, s. 251.

43 Bursa Mecmuası, Sayı 4, 1918, s. 49.

44 Celil Bozkurt, *Bursa Türk Ocağı, (1913-1931)*, Türk Ocakları Bursa Şubesi Yayınları, Bursa 2020, s.118.

45 Hüdavendigâr, Sayı 2601, 1914, s. 3.

46 Cumhuriyet, 10 Kanun-ı Evvel 1927; *Türk Yurdu*. 196 (Şubat 1928), s.53.

47 *Türk Yurdu*, 199 (Mayıs 1928), s.43.

48 Hüdavendigâr, 30 Aralık 1913.

49 Ertuğrul, 30 Temmuz 1914.

ve heyetin saat onda Cam-î Kebir caddesini takiben Osman Gazi Hazretlerinin türbe-î şerifesine gitmesi” kararlaştırılmıştı.⁵⁰

F. Köycülük

Türk Ocaklı aydınlar, halkı yakından tanıyarak onların seviyelerini yükseltmeyi ve halkla aydın arasındaki uçurumu ortadan kaldırmayı amaçlamıştı. Ocaklarda görülen bu halka doğru hareket, öncelikle alt gelir gruplarına yönelik bir hareket olarak gelişmiştir. Birinci Dünya Savaşı ile birlikte Anadolu'nun gittikçe önemini artmasına paralel olarak gelişen halkçı hareket, Türk Ocaklarında, *Köycülük* hareketini doğurdu. Ocaklı aydınlara göre, milli hayatın ve milli değerlerin temeli olan ‘öz’ Türk kültürünü bakir bir kitle teşkil eden geniş köy yığınları yaşatmaktaydı. Hamdullah Suphi'nin, “*Türk köylüsü ırkımızın köküdür*” saptaması, bunu vurgulamaktadır.⁵¹

Bursa Türk Ocağı, Köycülükle ilgili ilk sistemli faaliyetleri başlatan ocak durumundaydı. 1923 yılına ait bir mecmuada, Ocağın, köylüyü aydınlatmak için bir “*İrşad Encümeni*” kurduğu belirtiliyor ve “*Bu encümenin vazifesini izaha hacet görmüyoruz*” deniliyordu. Ocak, köylüye yönelik olarak kurduğu “irşad encümenleri” ile köylere ulaşmış, buralarda yaptıkları sohbet ve konferanslarla köylüyü birçok alanda aydınlatmıştı.⁵² Ocak köylülerin şehirlerdeki sorunlarına da el atarken, “*rehbersizlik, mahcubiyet ve kimsesizlikle kıvranan köylülere ve fakirlere T.C'nin hak ve adalet nurlarını mahkemelerde, dairelerde hülasa işin düştüğü her yerde gösterebilmek için Bursa mahkemeleriyle Adliye memurlarının maddi ve manevi müzaheret ve yardımlarıyla bir zabt-ı dava ve takib-i mesalih odası*” tesis etmişti. Ocak, Bursa'nın Demirci Köyü ahalisinin Reji İdaresi'yle yaşadığı sorunları çözmüş, ayrıca, adı geçen köyün hükümete olan borçlarının ödenmesinde de aracılık yapmıştı. Kayıtlara göre, ocak, 20 günlük mesai programında 20 zabt-ı dava, 75 istida ve 75 müşavere olmak üzere 120 kişinin sorununu çözmüştü.⁵³

50 Ertuğrul, 28 Aralık 1916.

51 Karaer, a.g.e., s. 154.

52 Yeni Mecmua, 86 (10 Teşrin-i evvel 1923), s.418.

53 Türk Yurdu, 2001, 8. Cilt (15), 1924-1925, Şuun, s. 79-80.

54 Türk Yurdu, Tütibay, 2001, 10. Cilt (17), 1925-1926, Şuun, s. 162-163. Ayrıca bkz. *Hâkimiyet-i Milliye*. 10 Eylül 1925.

Bursa Türk Ocağı, 30 Ağustos 1341 [1925] tarihinde aldığı Heyet-i İdare kararıyla bir köy teşkilatı kurmuş, bu doğrultuda Bursa'nın doğusunda ve batısında yer alan, diğer köylere göre merkezi bir konumda olan İsa Bey, Çalı ve Sisi köylerini himayesine alarak örnek köy projeleri oluşturmuştu. Bu plan dâhilinde 10 Eylül 1341 [1925] tarihinde İsa Bey Köyü'ne giden ocak, köylülerle istişari mahiyette bir anlaşma yapmış ve köylüye diğer köylere medeni tekâmülde rehber olacak örnek köyler kurma amacında olduğunu anlatmıştır. 18 Eylül 1341'de [1925] Heyet-i İdare refakatinde Mühendis Rasih ve Doktor Cemal Ömer Beyler söz konusu köye gitmiş, köyü hane hane dolaşan ve bir sağlık taraması gerçekleştiren Cemal Ömer Bey, 42 hastanın tespitini yapmış ve bunlara gerekli ilaçları da parasız olarak dağıtmıştı. Diğer taraftan Mühendis Rasih Bey, köyün alt yapı sorunlarına dair bir proje yapmış, bu doğrultuda köyde ciddi sağlık sorunlarına neden olan bataklıkların ve açıkta akan kanalizasyon giderlerinin temizlenmesine ve bozulan kaldırımların tamirine yönelik yoğun bir mesai başlatmıştı. Ocak Heyet-i İdaresi, köy ihtiyar heyetiyle bir toplantı yapmış, kendilerine Köy Kanunu'nu okuyarak köy ihtiyar heyetinin sorumluluk ve yetkilerine dair aydınlatıcı bilgiler vermişti. Ocak, şeftali ve sebze üretimiyle ünlü İsa Bey Köyü'nde köylülerin de katkılarıyla bir konserve fabrikası kurmayı kararlaştırmıştı.⁵⁴

Bursa Türk Ocağı İdare Heyeti,⁵ Kasım 1341 [1925] tarihinde beraberinde ocaklı Vali Kemal Bey ve Defterdar Mustafa Bey olduğu halde Çalı Köyü'ne giderek köylünün sıcak ilgisiyle karşılandı. Köyde genel sağlık taraması yapan ocak doktoru, 36 hastanın muayenesini gerçekleştirip 2 müzmin frengili hastayı da acilen merkeze sevk etti. Köyün alt yapı sorunlarına da eğilen ocak idaresi, köyde bir kanalizasyon sistemi kurulmasına ve köydeki başıboş akan derelerin ıslahına karar verdi. Ayrıca, köy okulunda tadilat yapan ocak, tek salonda eğitim-öğretim

(19 Ağustos 1925- 31 Ağustos 1925)

Erkek		Kadın	
İlaç verilen	28	İlaç verilen	30
Kinin verilen	28	Kinin verilen	44
Reçete verilen	35	Reçete verilen	60
Hastaneye sevk	4	Hastaneye sevk	2
Yekûn	95	Yekûn	136
Umumi Yekûn		231	

1925 Eylül Ayında Müracaat Eden Hastalar

Erkek		Kadın	
İlaç verilen	72	İlaç verilen	110
Kinin verilen	71	Kinin verilen	139
Reçete verilen	47	Reçete verilen	123
Hastaneye sevk	10	Hastaneye sevk	8
Yekûn	200	Yekûn	380
Umumi Yekûn		580	

1925 Ekim Ayında Müracaat Eden Hastalar

Erkek		Kadın	
İlaç verilen	44	İlaç verilen	90
Kinin verilen	28	Kinin verilen	71
Reçete verilen	52	Reçete verilen	142
Hastaneye sevk	9	Hastaneye sevk	14
Yekûn	133	Yekun	317
Umumi Yekûn		450	

Türk Ocağı Tababeti

gören 3 sınıfın öğrencileri için 3 sınıflık bir okul inşası gerçekleştirdi.⁵⁵

2. Sağlık Alanındaki Faaliyetler

Türk Ocakları, uzun ve yıkıcı savaşların ardından bitkin düşmüş olan Türk milletinin sıhhatiyle yakından ilgilenip sağlam ve üretken bir toplumun öncelikle sağlıklı bireylerden meydana geleceğinden hareketle sağlık hizmetlerine büyük önem veriyordu. Ocaklar, sağlık hizmetlerini “Köycülük” bağlamında değerlendiriyordu. Bursa Türk Ocağı, ilk dispanserini 16 Ağustos 1924 tarihinde açarak bir buçuk aylık zaman zarfında 920 hastanın tedavisini gerçekleştirdi. Bu hastaların 402’si sıtma, 141’i iltihab-ı ema [bağırsak], 12’si romatizma, 37’si bağırsak ve 338’si de muhtelif hastalıklardan başvurmuştu. Ocak, sağlık hizmetlerini daha hızlı gerçekleştirmek amacıyla köyleri mıntikalara ayırıp doktoraları da köy köy gezdirerek hastalara ilaçları yerinde dağıtmayı kararlaştırdı.⁵⁶ Aralık 1924 verilerine göre Ocak dispanserinde, 178 sıtma, 34 mide, 71 bağırsak, 58 göğüs, 14 romatizma, 167 muhtelif hastalıklar olmak üzere toplam 542 hasta tedavi edildi. Bunlardan 382 hastanın ilaçları parasız olarak kendilerine verildi.⁵⁷

1925 yılının Ocak verilerine göre, 185 sıtma, 20 mide, 81 bağırsak, 71 göğüs, 24 romatizma ve 178 muhtelif hastalık olmak üzere 559 hasta muayene edilerek 378 hastanın ilaçları verildi. Şubat ayında, 201 sıtma, 96 göğüs, 31 mide, 60 bağırsak, 14 romatizma ve 177 muhtelif hastalık olmak üzere 579 hasta tedavi edilip bunların 361’ine gerekli ilaçları verildi.⁵⁸ Ocağın 1925 yılına ait Ağustos, Eylül ve Ekim aylarında tedavisini gerçekleştirdiği hastaların erkek ve kadınlar bazındaki istatistiği soldaki gibidir: ⁵⁹

55 Aynı yer.

56 *Türk Yurdu*, Tütibay, 2001, 8. Cilt (15), 1924-1925, Şuun, s. 79-80)

57 *Türk Yurdu*, Tütibay, 8. Cilt (15), 1924-1925, Şuun, s. 221

58 *Türk Yurdu*, Tütibay, 8. Cilt (15), 1924-1925, Şuun, s. 275.

59 *Türk Yurdu*, Tütibay, 10. Cilt (17), 1925-1926, Şuun, s. 164-165.

Hastalıklar	Çocuklar 1 Ay-10 Yaş			Büyükler 10 Yaş Üstü			Umum Muayene			
	Cinsiyet	Erkek	Kız	Yekûn	Erkek	Kız	Yekûn	Erkek	Kız	Yekûn
Sıtma	1510	98	249	258	773	1015	409	871	1280	17
Verem	18	12	30	65	152	217	83	164	243	3,7
Frengi	7	2	9	16	36	52	23	38	61	1,9
Bağırsak solucanları	104	107	211	38	223	261	142	330	442	7
İltihab-ı ema	184	159	343				184	159	343	5
Tahaldihamesi	25	29	54	87	240	327	112	269	381	5,6
Emraz-ı mütenevvia-i saire	228	205	433	832	2617	3449	1060	2822	3882	60,8
Yekun	718	612	1329	1296	4041	5327	2013	4653	6666	100

(mraz Üzerine Taksimat 1925)

Bursa Türk Ocağı'nın, 16 Ağustos 1924 tarihinde hayata geçirdiği dispanserin yıldönümü münasebetiyle 1925 yılı Ağustos ayında düzenlenen bir istatistiğe göre, 1 yıl içinde muayenesi yapılan hastaların sayısı, maruz kaldıkları hastalıklar ve tedavi usulleri sağdaki gibi gösterilmiştir.⁶⁰

1926 yılında Bursa'da Türk Ocağı ile Belediye'ye ait 4 sağlık ocağı bulunuyordu.⁶¹ Aynı yıl toplanan Türk Ocakları 3. Kurultay'a sunulan Merkez Heyeti Raporu'nda; Ankara, Adana, Antalya, Bursa, Trabzon, Samsun, Ayvalık gibi ocaklarda köycülük ve sıhhi faaliyetlerin yürütüldüğü belirtiliyordu.⁶² Aynı şekilde, 1928 yılında toplanan 5. Kurultaya sunulan Merkez Heyeti Raporu'nda Antalya, Adana, Ayvalık, İstanbul ve Bursa Ocaklarında açılan dispanserlerin faaliyetlerine devam ettiği, bunların dışında 29 Ocağın vatandaşın sağlık sorunlarıyla ilgilendiği, ocak

doktorlarının her gün hasta muayenesi yaptığı ve parasız ilaç dağıtıldığı kaydedilmişti. Raporla, Antalya Türk Ocağı'nda 5756, Bursa Ocağı'nda 4333 hastanın muayene ve tedavi edildiği, İzmir Türk Ocağı'nın çevre köylülerinin sağlık hizmetleri için 1000 lira harcadığı belirtilmiştir.⁶³ Yine, 1930 yılında 6. Kurultaya sunulan Merkez Heyeti Raporu'nda da Adana, Ayvalık, Aydın, İstanbul, Kilis ve Bursa Ocaklarında dispanser faaliyetlerinin sürdüğü, Adana'da 3000, Bursa'da ise 6464 hastanın muayene ve tedavi edildiği kaydediliyordu.⁶⁴

3. İktisadi Faaliyetler

Türkiye Cumhuriyeti'nin kalkındırılması, Türk insanının refah düzeyinin yükseltilmesi Türk Ocaklı aydınların en çok ilgilendiği konulardan biri olmuştu. Ocaklı aydınlar, Türkiye ekonomisi gelişmedikçe milletin

60 *Türk Yurdu*, Tütibay, 10. Cilt (17), 1925-1926, Şuun, s. 61.

61 Raif Kaplanoğlu, *Meşrutiyetten Cumhuriyete Bursa (1876-1926)*, Avrasya Etnografya Yayınları, İstanbul 2006, s. 295.

62 "Türk Ocakları 3. Kurultayı", *Ayın Tarihi*, 25 (1926), s. 1179.

63 *1928 Senesi Türk Ocakları Kurultayına Arz edilen Merkez, Hars ve Murakabe Heyeti Raporları*, Türk Ocakları Merkez Heyeti Matbaası, Ankara 1928, s. 11-12.

64 *Türk Ocakları 1930 Kurultayına Arz edilen Merkez, Murakabe, İlim ve San'at Heyeti Raporları*, Türk Ocakları Matbaası, Ankara, 1930, s. 8.

eğitim-öğretim, sağlık ve diğer sosyo-kültürel yönlerden gelişmesinin mümkün olmadığından hareketle, devletin ekonomiye azami özeni göstermesini istiyordu. Türk Ocaklarının milli bir ekonomi oluşturma düşüncesi, ocakların düzenlediği faaliyetlerde de göze çarpılmaktadır. 1925 yılında Bursa Türk Ocağı'nı ziyaret eden Yusuf Akçura, "En büyük Cihad" adlı konferansında, milli ekonominin önemini ve ocakların yapması gereken faaliyetleri verdiği bir konferansta ayrıntılı olarak dile getirmişti.⁶⁵

1926 tarihli Türk Ocakları Mesai Programı'nda ocakların buldukları coğrafyanın ekonomik potansiyeline göre esnaf arasında koordinasyon sağlayarak milli ekonomiyi özendirilmesi istenmişti.⁶⁶ Bursa Türk Ocağı, bu doğrultuda faaliyet göstererek vatandaşların milli ekonomiye katkılarına azami ölçüde geliştirmeye çalışmıştı. Ocak, bir toplantıda esnaf sorunlarına eğilmiş, arabacılık sektöründe karşılaşılan sorunlar ve bunların çözümü üzerinde durmuştur.⁶⁷

Türk Ocakları'nın ekonomi alanında en çok faaliyet gösterdiği ve başarılı olduğu konu yerli malları kullanımının teşvik edilmesidir. Bu doğrultuda Türk Ocakları Merkez Heyeti tarafından hazırlanan bir genelge, 20.000 adet basılarak ülke çapında dağıtılmıştır.⁶⁸ Bursa Türk Ocağı, bu genelgeden daha önce "Yerli Mallarını Koruma Cemiyeti" kurarak milletin yerli mallara rağbet etmesini ve milli üretime katkı sağlamasını teşvik eden çalışmalar yapmıştı.⁶⁹

Bursa Türk Ocağı'nın 1925 yılında Hariciye Nezareti'ne yaptığı bir başvurudan ocağın sadece ülke içindeki değil,

Bursa Türk Ocağı Spor Derneği'nin resmi açılışı, 29 Ekim 1926

yabancı ülkelerde meydana gelen kalkınma hamlelerini de takip ettiğini ve bu hususta vatandaşları bilgilendirdiği görülmektedir. Ocak, adı geçen Nezarete; "Japon hayat-ı ticariye ve sanaiyesinin en müttekâmil sanatını tesbit ve arane eden bir filmin memleketimiz halkının efkâr-ı istifadesine vaz edilmek üzere" Hariciye Vekaleti'ne "tevdî" edildiğini haber aldığını, bu hususta Bursalı mütefekkir gençlerin defalarca kendilerine müracaat ederek bu filmi izlemek istediklerini belirterek, "...halkımızın maddi ve manevi ihtiyacatının tatmini için" söz konusu filmin belli bir süreliğine Bursa Türk Ocağı'na da gönderilmesini, bu konuda gerekirse ticari bir şirketin filme kefil olabileceğini belirterek ricada bulunmuştu.⁷⁰

4. Spor Faaliyetleri

Türk Milletini her alanda geliştirmeyi hedefleyen Türk Ocakları, eğitim, sağlık ve kültürel alanlardaki faaliyetlerine paralel olarak spor faaliyetlerine de önem vererek Türk insanını bedenlen de geliştirmeyi amaçlıyordu. Türk Ocakları Mesai Programı'nda, Türk sporları

65 Akçuraoğlu Yusuf, *Siyaset ve İktisat Hakkında Birkaç Hitabe ve Makale*, İstanbul 1924, s.123-136.

66 *Türk Ocakları Mesai Programı*, s. 17-18.

67 Karaer, a.g.e., s. 162.

68 *Hâkimiyet-i Milliye*, 7, 12 Mart 1929.

69 *Türk Yurdu*, Tütübay, 13. Cilt (21), 1928, s. 122

70 BOA. HR.İM 134/26.

ile birlikte Batı kaynaklı sporların da geliştirilmesi teşvik edilmiş, ocakların, spor faaliyetleri için bir salon, duş ve oyun sahaları bulundurması gerektiği vurgulanmıştı.⁷¹

1930 verilerine göre, Türk Ocakları içinde 44 Ocağın *denizcilik, atıcılık, binicilik, futbol, basketbol, voleybol, izcilik* gibi alanlarda faaliyet gösterdiği görülmektedir.⁷² Bursa Türk Ocağı, diğer ocaklara nazaran spor faaliyetlerini belli bir disiplin ve yönetmelikler çerçevesinde yürütmüştür. Ocak, 1926'de Spor Derneğiyle birlikte "Bursa Türk Ocağı Spor Derneği Töreni" adıyla bir nizamname hazırlamış ve izcilik, fotoğraf, sahne, voleybol, futbol, milli raks ve musiki gibi muhtelif şubelerde faaliyet göstermiştir.⁷³ Bursa Türk Ocağı Spor Derneği, ocak binasından müstakil ve spor sahasına sahip olan başka bir binada hizmet vermiştir.

5. Sinema

Türk Ocakları, millet eğitiminde etkin bir eğitim aracı olarak sinemadan da faydalanırken gösterime sunduğu tarihi, milli, sosyal ve ekonomi konulu filmlerle Türk insanını eğlendirmekle birlikte eğitmeyi de hedefliyordu. Bursa Basını'na göre Bursa Türk Ocağı, sinema faaliyetlerini Meşrutiyet günlerinden beri devam ettiren ocaklardan biriydi. 1914 yılının Ocak ayında gerçekleştirilen bir sinema faaliyetinde ocağın, 2.240 kuruş hasılat elde ettiği, bunun 400 kuruşunu masrafa ayırdığı, 1.749 kuruşunu da "Ziraat Ameliyat Mektebinde okuyan bir efendinin altı aylık masraf-ı iasesi[geçinme masrafı] olarak ifraz ettiği [ayırdığı]" anlaşılmaktadır.⁷⁴

Bursa Türk Ocağı, Cumhuriyet Dönemi'nde Adana,

Ankara, Antalya, Bolu, Burhaniye, Isparta, İstanbul ve Ödemiş ocaklarıyla birlikte sinema gösterimleri sunan ocaklardan biriydi. Ocak, bir sinema makinası ile büyük bir sinema salonuna sahipti.⁷⁵

6. Balolar

Türk Ocakları; ocaklı vatandaşları kaynaştırmak, bazı hayır kurumlarına gelir elde etmek ve milleti eğlendirmek amacıyla ocaklarda balolar düzenlemiştir. Bu faaliyetlerin, bir sorumlu heyetin gözetiminde, belli bir program ve plan çerçevesinde yapıldığı görülmektedir. Balo faaliyeti gerçekleştiren ocaklardan biri de Bursa Türk Ocağı olmuştur. Gazete haberlerine göre Ocağın 1928 ve 1929 yıllarında değişik balolar düzenlediği görülmektedir.⁷⁶

Bursa Türk Ocağı'nın en dikkat çekici balosu, Mustafa Kemal Paşa'nın 1-9 Ekim 1927 tarihlerinde Bursa'da bulunduğu sırada Paşa'nın onuruna verdiği balo olmuştur. 7 Ekim'de verilen balonun açılış dansını Paşa, Bursa Valisi Fatin Bey'in eşi ile yapmıştı.⁷⁷

7. Piyango Faaliyetleri

Türk Ocakları Yasası'nın 6. Maddesi'nde bahsi geçen ocak gelirleri arasında "Piyangolar ve sair hasılat" hükmü gereğince, Türk Ocakları Genel Merkezi ve şubeler zaman zaman piyangolar düzenliyordu.⁷⁸ Bursa Türk Ocağı, ocağa bir gelir kaynağı olarak kimi zaman eşya piyangoları düzenleyip vatandaşları bunlara teşvik ediyordu. Bu piyangolarda kullanılan bir bilete göre, ocak, başkan

71 *Türk Ocakları Mesai Programı*, İstanbul 1926.

72 Mehmet Uzun (Baboğlu), *Bursa Türk Ocağı'nın Kuruluşu ve Faaliyetleri (12 Kasım 1913-25 Mart 2011)*, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı, İstanbul 2012, s. 31.

73 *Türk Yurdu*, Tütübay, 13. Cilt (21), 1928, s. 121

74 *Ertuğrul*, 7 Ocak 1914.

75 Karaer, *a.g.e.*, s. 168-169.

76 Karaer, *a.g.e.*, s. 171-172.

77 Yılmaz Akkılıç, *Atatürk ve Bursa*, Bursa, 1988, s. 73.

78 *Türk Ocakları Yasası*, 23 Nisan 1341 (1925) tarihinde Ankara'da ikinci içtimamı akd etmiş olan kurultayda tadil edilen yasadır, Ankara 1925, s. 1.

Dr. Nazif Şerif imzasıyla 1 Eylül 1926 yılında çekilmek üzere bir lira karşılığında biletler bastırmıştır.⁷⁹

Mudanya Türk Ocağı da 10 Şubat 1928'de ikramiye adedi 250 olan, 2500 bilet üzerinden eşya piyangosu düzenleyip Ocak Reisi Necati Bey bizzat piyangoya iştirak ederek vatandaşı teşvik etmişti. Bu çekilişte 85 lira değerindeki Singer dikiş makinesi 105 no'lu bilete isabet etmişti. Piango çekilişinden az önce Ocak Reisi Necati Bey, kendi namına almış olduğu üç bileti müzayedeye koymuş ve kısa bir müddet içinde *mezkur biletler 500 kuruşa kadar artırılarak banka memuru Saffet Bey'in üzerinde kalmıştır.*⁸⁰

8. Diğer Faaliyetler

Bursa Türk Ocağı, kendi faaliyetleri dışında, sahip olduğu sosyo-ekonomik imkânlar sayesinde başka kurumlara ev sahipliği yapmış ve bu kurumların faaliyetlerine ciddi destekler sunmuştur. 1918'de kurulan ve başkanlığını Avukat Muhiddin Baha Pars'ın yaptığı Bursa Muhipler Cemiyeti, Bursa Türk Ocağı binasından idare edilmekteydi. Bursa'nın tarihi ve kültürel zenginliklerini saptamayı hedefleyen Cemiyet, "*Maddi ve manevi her türlü gelişmeye layık olan, İstanbul'a yakınlığı ve tarihi zenginliklerine rağmen ekonomik ve sosyal konularda birçok vilayetten geri durumda olan Bursa'yı her alanda ileri götürmeyi*" amaçlamaktaydı.⁸¹

1924'te bir grup öğretmen tarafından kurulan ve coğrafya alanında bilimsel araştırmalar yapan Bursa Vilayeti Coğrafya Cemiyeti, ilk kongresini Bursa Türk Ocağı'nda yapmış ve faaliyetlerini ocaktan idare etmiştir.⁸²

79 Bkz. Baboğlu, *a.g.e.*, s. 39.

80 *Türk Yurdu*, Tütübay, 13. Cilt (21), 1928, s. 123.

81 *Ertuğrul*, 29 Ağustos 1918.

82 *Ertuğrul*, 27 Teşrin-i Sani 1924.

83 *Arkadaş*, 20 Kanun-ı Evvel 1924.

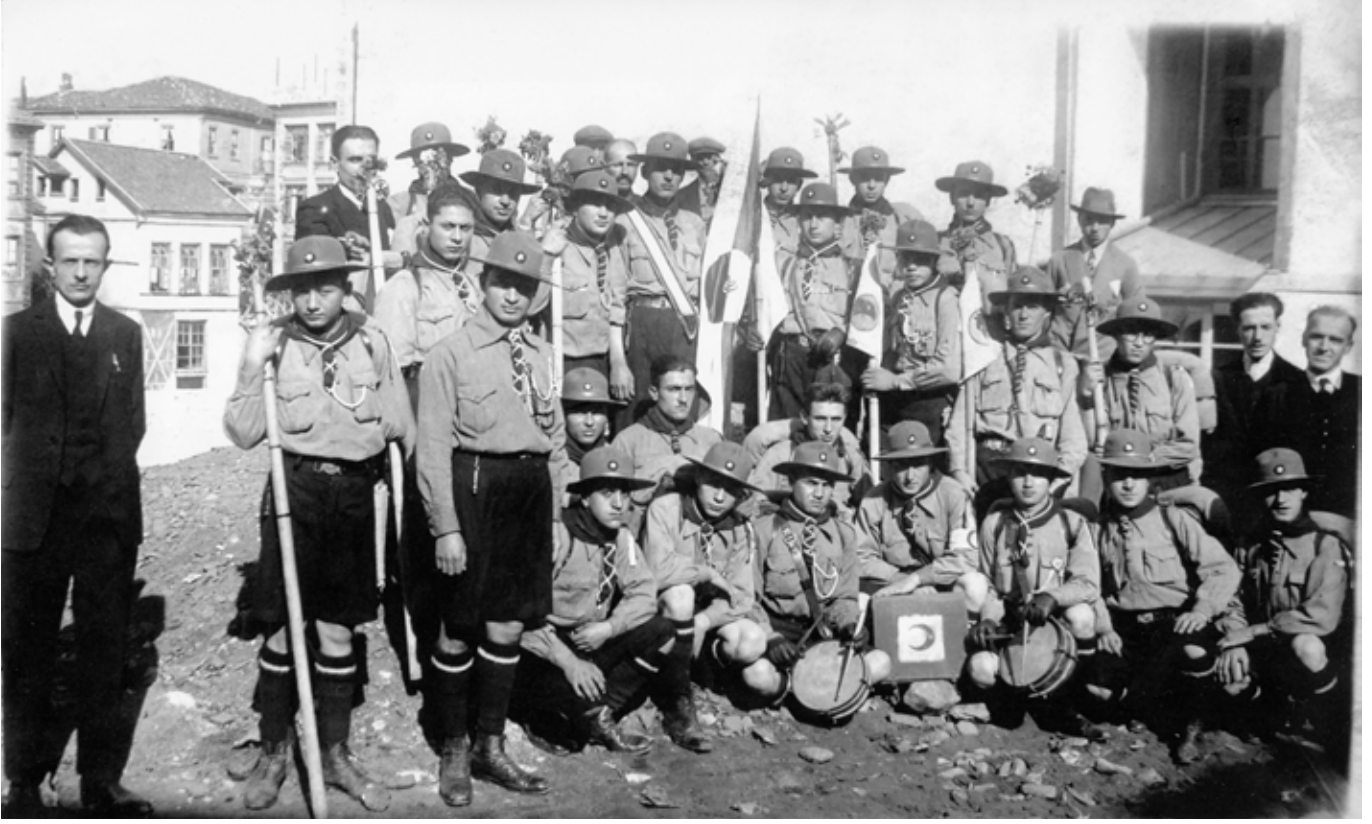

1 Haziran 1936'da Bursa Türk Ocağı oyuncularının *Mavi Yıldırım* oyununu sahneliyor

Cumhuriyet sonrasında birçok alanda örgütlenen Esnaf Dernekleri, 1924 yılında haftada üç kez Bursa Türk Ocağı'nda söyleşide bulunmaktaydı. Bursa Esnafı, ocak binasında 32 esnaf temsilcisiyle yaptığı toplantıda Bursa'da lonca kurulmasına karar vermiştir. Esnaf, sanat ve ticaretin gelişmesi ve tüzük faaliyetlerinin uygulanması için Bursa Türk Ocağı üyeleriyle yakın ilişkiler kurmuştur.⁸³

Sonuç

Türk Ocakları, Osmanlı İmparatorluğu'nun son döneminde milli bir bilinçten yoksun olan ve imparatorlukla birlikte belirsiz bir geleceğe sürüklenen Türk toplumuna sahip çıkmak amacıyla kurulmuştur. Türk insanını Türk milliyetçiliği etrafında toplamak ve ona Türklük bilincini kazandırarak tarih sahnesinde tutmak *Ocakların* temel görevi olmuştur. 1913'te kurulan ve Bursa gibi tarihi ve kültürel yönden zengin bir mirası temsil eden Bursa Türk Ocağı, sosyo-ekonomik potansiyel ve faaliyet zenginliğiyle Türk Ocaklarının önde gelenlerinden olmuştur. Bursa Türk Ocağı, farklı sahalarda ürettiği

Bursa Türk Ocağı İzçileri, 1928

hizmetlerle ve organize ettiği faaliyetlerle II. Meşrutiyet ve Cumhuriyet Dönemi'nde Bursa'nın en önemli eğitim kuruluşu haline gelmiştir.

Bursa Türk Ocağı, ağırlıklı olarak eğitim ve sağlığı, Türk kimliğinin inşasında en önemli faaliyet alanları olarak belirlemiştir. Ocak, yoğun olarak gerçekleştirdiği konferans, kurs ve müsamere vb. gibi faaliyetlere ilaveten, şehrin farklı mevkilerinde açtığı gece ve gündüz okullarıyla Türk insanının cehaletle mücadelesine öncülük etmiştir. İdeal Türk kimliğinin eğitimi olduğu kadar sağlıklı bireylerden oluştuğuna da inanan ocak, açtığı dispanserler ve sağladığı parasız sağlık hizmetleriyle savaş yorgunu Türk insanının en büyük destekçisi olmuştur. Ocak aynı zamanda, Türk *milli şuurunu* harekete geçirmek için sosyo-kültürel etkinlikler düzenlemiş ve vatandaşların bu faaliyetlere katılmasını sağlamıştır. Ocağın bu doğrultuda faaliyet gösteren spor derneği, gerçekleştirdiği kulüp müsabakaları, izcilik, musiki ve

milli raks gibi hizmetlerle Bursa'da bazı çağdaş kurumların doğuşuna zemin hazırlamıştır.

Bursa Türk Ocağı, Cumhuriyet Dönemi'nde Atatürk Devrimleri'nin yerleşmesinde ve Türk toplumunun çağdaşlaşmasında görev alan öncü ocaklardan olmuştur. Bu bağlamda sergilediği başarılı ve fedakâr çalışmalarıyla Mustafa Kemal Paşa'nın takdirini kazanan ocak, **Paşa'nın himayesine aldığı tek Türk Ocağı** olma ayrıcalığını kazanmıştır. Mustafa Kemal Paşa, yurt gezilerinde Bursa Türk Ocağı'nı ziyaret etmeyi ihmal etmemiş ve burada güncel devlet meselelerini vatandaşla paylaşma imkânı bulmuştur. Bursa'da eğitim ve sağlık sorunları yaşayan vatandaşların zaman zaman ocak yetkililerinden yardım talebinde bulunması, ocağın bazı kurumlara idari merkezlik yapması ve bu kurumların faaliyetlerine maddi destek sağlaması Bursa Türk Ocağı'nın ulaştığı sosyo-ekonomik gücü göstermesi bakımından önemlidir.

KAYNAKÇA

Arşiv Belgeleri

BOA, (Başbakanlık Osmanlı Arşivi), HR. İM (Hariciye Nezareti İstanbul Murahhaslığı), 71/23.

BOA. HR.İM 134/26

Cumhuriyet Arşivi

BCA, (Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi), 30-18-1-1. Kutu 9, Gömlek 26, Sıra 14.

Kitaplar

1928 Senesi Türk Ocakları Kurultayına Arz edilen Merkez, Hars ve Murakabe Heyeti Raporları, Türk Ocakları Merkez Heyeti Matbaası, Ankara 1928.

AKÇURAOĞLU, Yusuf, Siyaset ve İktisat Hakkında Birkaç Hitabe ve Makale, İstanbul 1924.

AKKILIÇ, Yılmaz, Atatürk ve Bursa, Bursa, 1988.

ARİF HİKMET BEY. Bursa Seyahati, (Osmanlıcadan Çeviren: Nezaket Özdemir), Sentez Yayıncılık, İstanbul 2008.

BABOĞLU, Mehmet Uzun, Bursa Türk Ocağı'nın Kuruluşu ve Faaliyetleri (12 Kasım 1913-25 Mart 2011), Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı, İstanbul 2012.

BOZKURT, Celil, Türk Ocakları Umumi Kâtibi Dr. Fethi Erden'in Ocak Hatıraları, Altınordu Yayınları, Ankara 2019.

BOZKURT, Celil, Bursa Türk Ocağı, (1913-1931), Türk Ocakları Bursa Şubesi Yayınları, Bursa 2020.

Bursa Türk Ocağı Esas ve Dâhili Nizamnameleri, Bursa Muini Hilal Matbaası, 1329-1332.

KAPLANOĞLU, Raif, Meşrutiyetten Cumhuriyete Bursa (1876-1926), Avrasya Etnografya Yayınları, İstanbul 2006.

KARAER, İbrahim, Türk Ocakları, Türk Yurdu Neşriyatı, Ankara 1992.

SARINAY, Yusuf, Türk Milliyetçiliğinin Tarihi Gelişimi ve Türk Ocakları (1912-1931), Ötügen, İstanbul 1994.

TUNAYA Tarık, Zafer, Türkiye'de Siyasi Partiler, İkinci Meşrutiyet Dönemi, Cilt 1, İletişim Yayınları, İstanbul 1998.

Türk Ocakları Tarihi, (Hazırlayanlar: Hüseyin Tuncer, Yücel Hacaloğlu, Ragıp Memişoğlu), Cilt 1, (1912-1931), Ankara 1998.

Türk Ocakları Yasası, 23 Nisan 1341 (1925) tarihinde Ankara'da ikinci içtimasını akd etmiş olan kurultayda tadil edilen yasadır, Ankara 1925.

Türk Ocakları 1930 Kurultayına Arz edilen Merkez, Murakabe, İlim ve San'at Heyeti Raporları, Türk Ocakları Matbaası, Ankara, 1930.

ÜSTEL, Füsun, İmparatorluktan Ulus-Devlete Türk Milliyetçiliği: Türk Ocakları (1912-1931), İletişim Yayınları, İstanbul 1997.

Dergi ve Gazeteler

Arkadaş (1924)

Ayın Tarihi (1926)

Babalık (1926)

Bursa Mecmuası (1918)

Cumhuriyet (1925, 1927, 1928)

Ertuğrul (1914, 1916, 1918, 1924)

Hâkimiyet-i Milliye (1923, 1925, 1929)

Hüdavendigâr (1913, 1914)

Tevhid-i Efkâr (1922)

Yeni Mecmua (1923)

Türk Yurdu (1924-1928)

Yeni Hüdavendigâr (1919)

Bursa Halkevi

—
Dr. Berrin Sarıtunç*
—

Cumhuriyet'in halkçılık ve kültür politikaları doğrultusunda, 19 Şubat 1932'de kurulan Halkevleri; toplumun eğitim düzeyini yükseltmek, kültürel katılımı artırmak ve çağdaşlaşma hedeflerini yaygınlaştırmak amacıyla yapılandırılmış çok yönlü kurumlardır.¹ Türk Ocaklarının kapatılmasının ardından oluşan kültürel boşluğu doldurmak üzere açılan bu kurumlar, bir yandan devletin ideolojik temellerini halka aktarmış, diğer yandan halk ile devlet arasındaki kültürel etkileşimi kurumsallaştırmıştır.² Dil-edebiyat çalışmaları, tiyatro gösterileri, müzik konserleri, sergiler, spor etkinlikleri ve halk dershaneleri gibi faaliyetler aracılığıyla Halkevleri, Cumhuriyet'in kültür seferberliğinde merkezi bir rol üstlenmiştir.³

Bu bağlamda Bursa Halkevi, yalnızca kent merkezinde değil, çevre köylerde de yürüttüğü çalışmalarla dikkat çeken örneklerden biridir.⁴ Sanayi ve ticaretin gelişmiş olduğu Bursa'da Halkevi; halk eğitimi, kültürel etkinlikler, sanat kursları, yayın faaliyetleri ve sağlık hizmetleri gibi çeşitli alanlarda önemli katkılar sunmuştur.⁵ Özellikle

Bursa Halkevi

konferanslar, tiyatro temsilleri, halk dansları ve *Uludağ Dergisi* aracılığıyla gerçekleştirilen yayın faaliyetleri, halkın kültürel donanımını artırmaya ve yerel kültürün korunmasına hizmet etmiştir.

Bu çalışma, 1943-1949 yılları arasında Bursa Halkevi tarafından gerçekleştirilen kültürel, sanatsal ve eğitsel etkinlikleri tarihsel bağlamı içerisinde incelemekte;

1 Çetinkaya, Y. (2010). *Cumhuriyet'in Kültürel Politikaları ve Halkevleri*. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, s. 45.

2 Sabahattin Özel, *Millî Mücadele'de İzmit-Adapazarı ve Atatürk*, 2. Derin Yayınları, İstanbul 2009, s. 20

3 Betül Batır, "Türkiye'de Mektep Müzesi'nin Açılışı ve Sergilenen Eşyaların Listesi", *ERDEM İnsan ve Toplum Bilimleri Dergisi*, S.75, 2018, s. 26.

4 Karpat, K. H. (2003). *Türk Demokrasi Tarihi: Sosyal, Ekonomik, Kültürel Temeller*. İstanbul: İmge Kitabevi, s. 112.

5 Ayşe Gül Altınay – Füsün Ardıç, *Cumhuriyet'in Hafızası: Halkevleri (1932-1951)*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2012, s. 175.

bu etkinliklerin, erken Cumhuriyet Dönemi'nin modernleşme politikaları ve *Halkçılık* ideolojisiyle nasıl örtüştüğünü çözümlenmeyi amaçlamaktadır. Böylece, yerel ölçekli bir kurumun, ulusal düzeydeki kültürel dönüşüm hamlelerine nasıl katkı sunduğu ortaya konulmaktadır. Konferanslar, sergiler, spor karşılaşmaları, kurslar ve temsil çalışmaları tarihsel bağlamı içinde ele alınmıştır.

Cumhuriyet'in toplumsal dönüşüm hedefleri doğrultusunda kurulan Halkevleri, halkla devlet ideolojisi arasında bir köprü işlevi görmüştür. Bursa Halkevi örneği, bu kurumların yerel düzeyde halkın eğitim ve kültür yaşamına olan etkisini göstermesi bakımından dikkat çekici bir örnek olarak değerlendirilmektedir.

Bursa Halkevi, bu yapılar içerisinde öne çıkan örneklerden biri olmuş; yalnızca kent merkezinde değil, köylere uzanan çalışmalarıyla da dikkat çekmiştir. Bursa gibi ticaret ve sanayinin yoğunlaştığı bir şehirde, Halkevi; eğitim, sanat ve sağlık alanlarında halkın katılımını sağlayarak toplumsal dönüşüme katkıda bulunmuştur. Özellikle Uludağ Dergisi, konferanslar, temsiller, halk dershaneleri ve sergiler aracılığıyla yürütülen faaliyetler hem yerel kültürün belgelenmesine hem de halka yönelik kültürel eğitim programlarının yaygınlaştırılmasına imkân tanımıştır.⁶ Bu bağlamda Bursa Halkevi, Cumhuriyet'in modernleşme ve halkla bütünleşme hedeflerinin yereldeki güçlü bir temsilcisi olmuş; eğitimin yaygınlaşmasına, sanatın tabana ulaşmasına ve kültürel belleğin inşasına doğrudan katkı sunmuştur.⁷

Bursa Halkevi yalnızca kent merkezinde değil,

17 Mayıs 1932, Akşam

köylere kadar uzanan çok yönlü etkinlikleriyle öne çıkmıştır. Okuma-yazma kurslarından dil ve sanat eğitimlerine, tiyatro gösterilerinden müzik ve resim çalışmalarına kadar geniş bir alanda faaliyet gösteren kurum, Bursa halkının kültürel ve zihinsel gelişimine önemli katkılar sunmuştur. Uludağ Dergisi aracılığıyla yürütülen yayıncılık faaliyeti hem de yerel kültürün görünür kılınmasına hizmet etmiştir.⁸ Özellikle kadınların ve gençlerin katılımına açık düzenlenen eğitim programları sayesinde Halkevi, Cumhuriyet'in eğitimde fırsat eşitliği ilkesini yerel düzeyde hayata geçirmiş; Bursa'nın sosyo-kültürel dönüşümünde etkili bir rol üstlenmiştir.⁹

Aşağıda kronolojik olarak sunulan faaliyet raporları, 1943-1949 yılları arasında Bursa Halkevi'nin düzenlediği çok yönlü etkinliklerin belge ve kayıtlarına dayalı dökümünü içermektedir. Bu bağlamda çalışmanın amacı, Bursa Halkevi'nin halk eğitimi ve kültürel kalkınma sürecine sunduğu katkıları dönemsel faaliyetler üzerinden ortaya koymaktır.

Bursa Halkevi Faaliyetlerinin (1943-1949) Kategorilere Göre Sınıflandırılması

Komite ve Seçimler

Halkevi şube komiteleri, görev sürelerini doldurmaları nedeniyle Mart ve Nisan aylarında yeniden yapılan

6 Yavuz Selim Karakışla, *Halkevleri (1932-1951)*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2009, s. 221-223.

7 Karakışla, *Halkevleri (1932-1951)*, s. 118-121.

8 Şahin Özgür, "Bursa Bir Sanat Şehri midir?", *Uludağ*, sayı 68-70, Kasım 1944 - Nisan 1945.

9 Ayşe Gül Altınay - Füsün Arıç, *Cumhuriyet'in Hafızası: Halkevleri (1932-1951)*, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2012, s. 175.

seçimlerle oluşturulmuştur. Aşağıda, seçilen üyeler ve görev dağılımları yer almaktadır:

Bu dönemde Halkevi bünyesinde çeşitli komiteler yeniden yapılandırılarak görevlerine başlamıştır. Tarih ve Müze Komitesi Başkanlığı'na Müze Müdürü Ali Rıza Yalçın getirilmiş; komite üyeliklerine ise Tüccar Hüseyin Kocabaş, Öğretmen Seniha Alper, Öğretmen Hilmi Erözden ve Sait Koçak seçilmiştir. Dil ve Edebiyat Komitesi, Dr. Neşati Üster başkanlığında; Sadrettin Çanga, Muzaffer Gürses, Rüknettin Akbulut ve Dr. Suat Mesut Özbudak'ın katılımıyla oluşturulmuştur. Güzel Sanatlar Komitesi'nde Hüsnü Ortaç başkanlık görevini üstlenmiş; üyeliklerde ise Niran Yetmen, Dr. Edip Rüştü Akyürek, İhsan Çizakça ve Hulusi Karadayı yer almıştır. Halk Dershaneleri Komitesi Rıfat Tokgöz başkanlığında; Fevzi Kumbaracı, Malik Adalan, Ali Çakır ve Natık Eke'nin katılımıyla faaliyetlerini yürütmüştür. Ayrıca yapılan ek seçimlerle oluşturulan bir diğer Tarih ve Müze Komitesi, Kazım Baykal başkanlığında; Hüseyin Kocabaş, İsmet Ebcioğlu, H. Hilmi Erözden ve Fahamettin Ulusoy'un katılımıyla yeniden teşekkül ettirilmiştir.¹⁰

Bursa Halkevi bünyesindeki kütüphane faaliyetleri, hem umumî (genel) kütüphane hem de çocuk kütüphanesi aracılığıyla sürdürülen yoğun bir okuma kültürünü yansıtmaktadır. Umumî kütüphaneye bir dönemde 647, çocuk kütüphanesine ise 1246 kişi -yetişkinler, öğrenciler ve çocuklar- gelerek çeşitli kitap, dergi ve gazetelerden faydalanmıştır. Başka bir dönemde ise umumî kütüphaneye 945, çocuk kütüphanesine 1893 kişi devam etmiş, böylece bu iki şube binlerce vatandaşa okuma imkânı sağlamıştır.¹¹

Kütüphane Komitesi, Öğretmen Mümtaz Ergin başkanlığında; Zehra Budunç ve Öğretmen Rahmi Karol'un üyeliğinde görev yapmıştır. Yayın faaliyetlerinin koordinasyonu ise Mümtaz Ergin başkanlığında oluşturulan Kütüphane Yayın Komitesi tarafından yürütülmüş;

Mehmet Gülbahar, Hüseyin Yurtaydın, Nadir Ricaloğlu ve Celal Avcıoğlu gibi isimler bu komitede yer almıştır.¹²

Kütüphane şubesi, mutad faaliyetlerine aksatmadan devam etmiş; çeşitli eserlerin yanı sıra dergi ve gazeteler de okuyucuların hizmetine sunulmuştur. Ancak mevcut kütüphane binasının fiziksel kapasitesi talebi karşılamakta yetersiz kalmıştır. En fazla 50 kişilik kapasiteye sahip okuma salonu neredeyse her gün dolmuş; yalnızca 5 ay içerisinde 7586 kişi bu salonda kitap okumuştur. 31 Mayıs 1949 itibarıyla kütüphanedeki kitap sayısı 8387'ye ulaşmıştır.¹³

Bu ihtiyaç doğrultusunda, 1000 kişilik, çağdaş donanımlara sahip ikinci bir kütüphane binasının inşasına başlanmıştır. Bu yeni yapının tamamlanmasıyla, Bursa halkının kültürel ihtiyaçlarını karşılayacak modern bir okuma mekânı oluşturulması hedeflenmiştir.¹⁴

Konferanslar

Bu tür faaliyetler, yalnızca bireysel düzeyde bilgi ve beceri kazandırmakla kalmamış; aynı zamanda Bursa'nın kültürel, eğitsel ve sosyal yaşamına doğrudan katkı sunmuştur. Açılan kurslar ve düzenlenen etkinlikler, halkın sanata ve eğitime erişimini kolaylaştırarak toplumsal katılımı artırmış; şehirde nitelikli bir kültürel kamusallığın gelişmesine zemin hazırlamıştır. Halkevi çatısı altında yürütülen tiyatro temsilleri, sergiler, konferanslar ve müzik etkinlikleri hem sanatın halkla buluşmasını sağlamış hem de yerel kültürel üretimi teşvik ederek kentin sosyo-kültürel dokusunu zenginleştirmiştir. 1943 yılı içerisinde düzenlenen ilk konferans, 4 Eylül 1943 tarihinde Bay Hayri Gürmen tarafından *Hava Kurumu* hakkında gerçekleştirilmiştir. Bunu, 9 Eylül'de Halkevi Reisi Dr. Şemsettin Dora'nın Cumhuriyet Halk Partisi'nin 20. yıldönümüne özel olarak Halkevi Gösteri Salonu'ndaki konuşması takip etmiştir. 23 Eylül'de Yüksek Mimar Sedat Çetintaş, *Yeşilay* konulu bir konferansla Erkek

10 Bursa Halkevi Mart-Nisan 1944 Dönemi Faaliyet Raporu, ss. 38-41

11 Bursa Halkevi Kütüphane Faaliyet Raporu, 1949, ss.12-15.

12 "Halkevi Haberleri", Bursa Halkevi Mecmuası, 2. Teşrin-1. Kanun 1943, s. 31.

13 Bursa Halkevi Kütüphane Faaliyet Raporu, 1949, s. 14

14 Bursa Halkevi Kütüphane Genişletme ve Yeni Bina İnşaat Raporu, 1949, s. 14

Lisesi öğrencilerine hitap etmiş; 28 Eylül'de ise İstanbul Üniversitesi Medeni Hukuk Profesörü Hıfzı Veldet Tayyare Sineması'nda "Evlenmenin Hukuki Neticeleri" konulu bir konuşma sunmuştur.¹⁵

Aynı ayın 25'inde, Bursa Milletvekili Dr. Sadi Konuk, Halkevi salonunda "Dünya Ahvalı" başlıklı bir sunum yapmış; 27 Eylül'de Lise Edebiyat Öğretmeni Mümtaz Ergin Dil Bayramı münasebetiyle bir konuşma gerçekleştirmiştir. Eylül sonlarında ise Ziya Gökalp'in vefatının 19. yılı vesilesiyle yine Mümtaz Ergin tarafından bir anma programı tertip edilmiştir.¹⁶

Kasım ayı içinde, 10 Kasım 1943'te Halkevi Reisi Dr. Şemsettin Dora ve çalışma arkadaşları tarafından Atatürk'ün vefatının 5. Ölüm yıl dönümünde Tayyare Sineması'nda bir anma gecesi organize edilmiştir. Etkinlikte, Atatürk'e dair filmler halka sunulmuştur. 22 Kasım 1943 tarihinde Güzel Sanatlar Akademisi öğretmenlerinden Cemal Tollu tarafından "Resim Sanatı" konulu bir konferans verilmiş; 13 Aralık'tan itibaren bir hafta boyunca süren Yerli Mallar Haftası kapsamında çeşitli konuşmacılar tarafından çok sayıda sunum gerçekleştirilmiştir.¹⁷

1944 yılı boyunca da konferanslar artarak devam etmiştir. 12 Ocak tarihinde İngiliz Kültür Heyeti Dil Müşaviri Prof. V.E. Gatin, "Dil Öğretiminde Doğal Metot" üzerine konuşmuş; 3 Şubat'ta ise Dr. C. Patri, "İngiliz Adalet Sistemi" hakkında sunum yapmıştır. Aynı sene içinde, Atatürk Meydanı ve Halkevi salonunda ses cihazları kullanılarak toplam 16 değişik konuda halka açık konuşmalar yapılmış bu konuşmalarda 23 Nisan Ulusal Egemenlik ve Çocuk Bayramı, Milli Hakimiyet, Çocuk Eğitimi, Kızılay'ın önemi, "Çocuk Ne Demektir?

“, "Çocuğun Nasıl Korunması Gerekir?" ve "Görgü Kuralları" gibi çeşitli konular ele alınmıştır.¹⁸

İngiliz Kültür Cemiyeti'yle beraber organize edilen altı ayrı sunumda; Fahri Dalsar "Para" üzerine, Ali Berk "Ormancılık" konusunda, İrfan Alıcıoğlu "Nasıl Bir Gençlik İstiyoruz" başlığıyla, Doktor Ali Ömer Yörük "Verem" hakkında, Niran Yetmen ise "Beethoven ve Weber" ile ilgili olarak halka seslendiler.¹⁹ 26 Ekim 1944'te Seyyar Başöğretmen Mahir Çağla'nın "Arıcılık" konusundaki konferansının bitiminde, gece yarısına dek süren görüşmeler sonucu, Ziraat Okulu Müdürü Ekrem Bey'in liderliğinde bir girişim kurulu meydana getirildi ve bu kurul, Köycülük Şubesi'ne bağlı olarak çalışmalarını sürdürdü.²⁰ İstanbul Arkeoloji Enstitüsü'nden Prof. Dr. Bossert tarafından *Eti Sanatı* üzerine iki Almanca konferans verilmiş, bu konferanslar Bahadır Alkım tarafından Türkçeye çevrilerek sunulmuştur.²¹

10 Ocak 1944'te Hayri Gürmen, Birinci İnönü Zaferi'ni anlatan bir konuşmayı hoparlörle halka duyurmuştur.²²

1949'a gelindiğinde, Uludağ Dergisi bünyesinde daha çok bilimsel nitelikli toplantılara odaklanılmıştır. Örneğin, Dr. Selami Karaboncuk "Dil ve Dilimiz" konusunda bir sunum yaparken, Dr. Arif Sözen de "Ahlak ve Terbiye" başlığı altında bir konuşma gerçekleştirmiştir. Sözen'in sunduğu konferans, beklenenin üzerinde ilgi görünce tekrarlanmıştır. 7 Haziran 1949 tarihinde ise Bursa Milletvekili B. Faik Yılmazipek, "Gelir Vergisi, Emeklilik ve Orman Kanunları" üzerine bir konuşma yaptı. Aynı gün, Ordinaryüs Prof. Ali Fuat Başgil de "İnsan Hakları ve Dünya Beyannamesi" konulu bir konferans vermiştir.²³

Ankara Milletvekili Muammer Eriş, "1950 Bütçesi ve O Seneki Değişimler" konusunda bir konuşma yaparken Prof.

15 "Halkevi Konferans Faaliyetleri Defteri", Bursa Halkevi Arşivi, Eylül 1943, s. 1-4.

16 "Dil Bayramı ve Ziya Gökalp Anma Programı", Bursa Halkevi Arşivi, Eylül 1943, s. 16.

17 "Yerli Mallar Haftası Konferans Kayıtları", Bursa Halkevi Arşivi, Aralık 1943, s. 7-10.

18 "Çocuk ve Terbiye Konferansları Listesi", Bursa Halkevi Arşivi, 1944, s. 55-57.

19 Halkevi Çalışmaları", Bursa Halkevi Mecmuası, Mayıs-Haziran 1945, ss. 31-32.

20 Arıcılık Konferansı ve Teşebbüs Komisyonu Tutanakları", Bursa Halkevi Arşivi, Ekim 1944, s. 21-23.

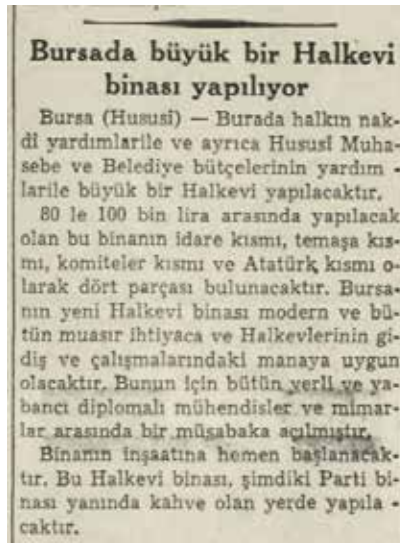
21 "Eti Sanatı Konferans Tercüme Metni", Bursa Halkevi Arşivi, 1944, s. 24-25.

22 "Halkevi Haberleri", Bursa Halkevi Mecmuası, Mart-İlk Teşrin (Mart-Ekim) 1944, s. 65.

23 Halkevinde Ayın Olayları, Uludağ Dergisi, Mart- Nisan 1949, ss.29-32.

İsmet Alkan da “*Türkiye'nin Gelişiminde Ekonomik Olanaklar*” üzerine bir sunum gerçekleştirmiştir. Millî Türk Talebe Birliği İktisat Derneği'nin Genel Sekreteri Fahrettin Tunçöz, “*Milliyetçilik*” temasını ele alırken, İstanbul Üniversitesi Talebe Cemiyeti Başkan Vekili Mehmet Taşdemiroğlu ise “*Uludağ'ın Oluşumu, Jeolojik Özellikleri ve Mevcut Hali*” hakkında bir konferans vermiş. Sigorta İşleri Müdürü Sadri Aksoy, “*Güncellenen Analık ve Kaza Sigortaları Yasası*” hakkında iki gün süren bir dizi sunum yapmıştır. Etkinliğin sonunda, Ordinaryüs Prof. Dr. Mustafa Şekip Tunç, “*Doğa Evreni ve İnsanlık Âlemi*” başlıklı sunumuyla çok sayıda dinleyiciye seslenmiştir ²⁴.

1944 yılı başında Bursa Halkevi, tarih ve toplum konulu bir konferans dizisine ev sahipliği yapmıştır. Muhtar Şevket İsca tarafından Halkevi salonunda verilen bu 4 oturumluk sunumlar sırasıyla 13 Ocak, 24 Ocak, 3 Şubat ve 10 Şubat 1944 tarihlerinde gerçekleştirilmiştir. Dizinin bütünü için “*İnsanlık Tarihinde Dönüm Noktaları ve Öncüleri*” adı uygun görüldü. Her bir toplantıda da tarihin farklı konuları incelendi. ²⁵ Halkevi kayıtlarında o günlerde dikkat çeken bir diğer husus da Bursa'daki Işıklar Lisesi'nin geçmişi. Bu okulun kuruluş hikayesi, Sultan Abdülmecid'in 3 Mayıs 1845'te yayımladığı, idadi okullarının açılması emrini içeren fermanla başlamıştır. Süleyman Paşa Konağı ve arsası bu eğitim girişimi için uygun görülmüş; yapı taşları Cilimboz Deresi ve Kaynarca Kaplıcaları civarından, keresteleri ise İnegöl ormanlarından temin edilmiştir. Zamanla farklı amaçlarla kullanılan bu bina, askerî idadiden rüştiyeye, oradan ilkokula dönüştürülmüş ve 1930'lu yıllarda yıkılarak yerine hükümet konağı yapılmıştır. Okul binası 1896'da yeniden

12 Temmuz 1937, Cumhuriyet

inşa edilmiş, 1911'de hastane kısmı ayrılmış, 1922'de yeniden açılmış ve 1930-1931 yıllarında sadece lise ikinci sınıflarıyla eğitime devam etmiştir. Akçağlayan suyu, çelik borularla okul bahçesine getirilerek dönemin altyapı çalışmaları da tamamlanmıştır. ²⁶

1947 yılında, Sıhhat Vekâleti tarafından başlatılan bir dil politikası çalışması kapsamında, 12.000'i aşkın tıp teriminin Türkçeye çevrilmesi amacıyla önemli bir dil bilimsel girişim yürütülmüştür. Bu çalışmalarda Ali Ulvi Elöve ile Dr.

Şefik İbrahim, Bursa'dan aktif olarak görev almış; yürütülen üç yıllık çalışma sonucunda 11.000'den fazla tıp teriminin Türkçe karşılığı belirlenmiş ve bu karşılıklar sistematik biçimde Türk Dil Kurumu'na iletilmiştir. ²⁷

Kurslar

1943-1949 yılları arasında Bursa Halkevi bünyesinde halkın eğitim ihtiyaçlarını karşılamaya yönelik olarak farklı alanlarda çok sayıda kurs düzenlenmiştir. *Ticaret, İngilizce, Fransızca, Almanca* gibi yabancı dil derslerinin yanı sıra *fizik, kimya, matematik, okuma-yazma* gibi temel bilim ve beceri alanlarında programlar sunulmuştur. Ayrıca *piyano, resim, keman, mandolin* gibi sanat dersleri; *kılıç-kalkan, halk türküleri* ve *saz* gibi geleneksel kültürel alanlar ile *koza-ipek işleme* ve *filatör* gibi zanaat dallarında da kurslar açılmıştır. Sekiz aylık periyotlarla düzenlenen bu kurslardan yüzlerce şehirli ve köylü vatandaş faydalanmış; Halkevi, bu yönüyle yaygın eğitimin en etkin kurumlarından biri haline gelmiştir. ²⁸

24 “Uludağ Dergisi Konferans Serileri”, *Uludağ Dergisi*, Sayı 73-76, 1949, s. 10-18.

25 “Beşer Tarihinde İnkılaplar Konferans Dizisi”, Bursa Halkevi Arşivi, 1949, s. 8-11.

26 Hayri Gürmen , Işıklar Lisesi 2.Kanun-Şubat 1944,S.5.

27 *Tıp Terimlerini Türkçeleştirme Komisyonu Faaliyet Raporu*, Türk Dil Kurumu Arşivi, 1947.

28 “Kurs Faaliyetleri Raporu”, Bursa Halkevi Arşivi, 1944, s. 6; bkz. *Uludağ Dergisi*, Sayı 68-70, Kasım 1944 - Nisan 1945, s. 10, Murat Atama-

Halkevi'nin 4 farklı bölgesinde halk için gece dersleri düzenlenmiş; ayrıca cezaevinde A ve B düzeylerinde okuma-yazma kursları açılmıştır. Bu kurslara toplamda 685 kişi katılmış, 126 ders gerçekleştirilmiştir.²⁹ Mayıs ayı sonunda yapılan sınavlarda başarılı olan kursiyerlere belgeleri törenle takdim edilmiştir.³⁰ Özellikle Almanca kursunun sonunda, kursiyerlerin katılımıyla Almanca bir kukla oyunu sahnelenmiş, dekorlar da yine kursiyerler tarafından hazırlanmıştır.

Güzel Sanatlar Komitesi, orkestra konserlerinin yanı sıra keman, mandolin, piyano, resim, halk türküleri ve saz kursları düzenlemiş; Halk Dershaneleri Komitesi ise cezaevinde okuma kursları açmıştır. Bununla birlikte İngilizce ve Fransızca dil kursları da başarıyla yürütülmüştür.

1949 yılı içerisinde, okula gidememiş veya eğitimi ni yarım bırakmış bireyler için özel *ilkokul tamamlama kursları* başlatılmıştır. 2 Ocak 1949 tarihinde açılan bu kurslara özellikle çıraklık yapan veya sokakta çalışan gençler davet edilmiştir. Kurs materyalleri Halkevi tarafından temin edilmiş; 32 öğrenciden 15'i başarıyla mezun olmuş ve Millî Eğitim Müfettişliği huzurunda

yapılan sınav sonucu diplomalarını almıştır. Mezunlar arasında Sanat Enstitüsü'ne ve Gedikli Erbaş Okulu'na başvuranlar da olmuştur.

Aynı yıl içinde Fransızca kursuna 24 kişi, üç farklı seviyede açılan İngilizce kurslarına ise 113 kişi devam etmiştir. Ticaret alanına yönelik olarak *muhasabe, muhaberat, steno, ticaret aritmetiği* ve *belge hazırlama* konularında verilen akşam dersleri 15 Mart 1949 tarihinde tamamlanmış ve bu programdan 38 öğrenci mezun olmuştur.³¹

Spor eğitimi alanında da çeşitli faaliyetler gerçekleştirilmiştir. Boks ve eskrim kurslarının yanı sıra, 6000 metre ve 4000 metre koşu yarışmaları düzenlenmiştir.³²

Köycülük

1943-1949 yılları arasında Bursa Halkevi'nin Köycülük Komitesi, kırsal bölgelerde kültürel, sosyal ve eğitsel faaliyetlerin yaygınlaştırılması amacıyla son derece aktif bir çalışma yürütmüştür. Komite Başkanlığı'na Dr. Cevat Tahsin Peksun getirilmiş; üyeliklere ise Baki Tümer, Rüştü Akkerman, Ticaret Lisesi Müdürü Rıza Akbora ve Nevzat Köroğlu seçilmiştir. Daha sonraki bir dönemde ise komite; Hüsamettin Arkan başkanlığında, Mehmet Ertan, Rifat Vural, Şeref Erler ve Şükrü Akmansoy'dan oluşmuştur.

Komite üyeleri, çeşitli köylere düzenli olarak ziyaretler gerçekleştirmiş; köylü vatandaşlarla sosyal, sağlık ve kültürel konular üzerine görüşmeler yapmışlardır. Bu ziyaretlerde yerinde gözlemlerle kırsal kesimin ihtiyaçları tespit edilmiş ve çözüm yolları üzerine bilgilendirici çalışmalar yürütülmüştür.

Köy bayramları da bu dönemin öne çıkan etkinliklerinden biri olmuştur. Halkevi üyeleri, belirli tarihlerde çeşitli köylerde bir araya gelerek, binlerce köylünün katılımıyla coşkulu ve kapsamlı bayram kutlamaları gerçekleştirmiştir. Bu etkinlikler hem halkın sosyalleşmesini

laca, "Halk Dershaneleri ve Kurslar", Bursa Halkevi Mecmuası, Ocak-Şubat 1948, s. 5.

29 "Gece Dersleri ve Cezaevi Kursları Raporu", Bursa Halkevi Arşivi, 1944, s. 11.

30 *Uludağ Dergisi*, Sayı 69, Şubat 1945, s. 8.

31 "Ticaret Kursları Mezuniyet Raporu", Bursa Halkevi Arşivi, 1949, s. 14, Murat Atamalaca, "Halk Dershaneleri ve Kurslar", *Bursa Halkevi Mecmuası*, Ocak-Şubat 1948, s. 5.

32 *Uludağ Dergisi*, Sayı 75, Eylül 1949, s. 5.

sağlamış hem de Halkevi'nin kırsal alandaki etkisini pekiştirmiştir.

Komite ayrıca, "Son Yedi Gün" adlı süreli yayını düzenli olarak yayımlamış; bu yayın aracılığıyla köylülere yönelik eğitici ve bilgilendirici içerikler sunmuştur. Yayının köy halkı üzerinde olumlu etkiler yarattığı ve kültürel farkındalığı artırdığı gözlemlenmiştir.

Köycülük faaliyetleri kapsamında gerçekleştirilen sanat etkinliklerinde, kırsal hayat temalı görseller de dikkat çekmiştir. Bu kapsamda sunulan görseller arasında Bursa Ovası, Yeşil Türbe, Uludağ, köy çeşmeleri, köylü kadınlar, marangozlar, tarlada çalışan işçiler, fabrika işçileri, halı dokuyan kadınlar ve çeşitli doğa manzaraları yer almıştır. Bu görseller, halkın yaşam tarzını ve köylerin gündelik hayatını yansıtan önemli görsel belgeler niteliğindedir.

Kütüphane

Bursa Halkevi bünyesinde yürütülen kütüphane faaliyetleri, umumî (genel) kütüphane ve çocuk kütüphanesi aracılığıyla sürdürülen yoğun bir okuma kültürünü yansıtmaktadır. Belirli bir dönemde umumî kütüphaneye 647, çocuk kütüphanesine ise 1246 kişi -yetişkinler, öğrenciler ve çocuklar- gelerek çeşitli kitap, dergi ve gazetelerden yararlanmışlardır.³³ Bir başka faaliyet döneminde umumî kütüphaneye 945, çocuk kütüphanesine ise 1893 kişi devam etmiş; böylece Halkevi'nin bu iki şubesi, binlerce vatandaşa düzenli okuma ve araştırma olanağı sunmuştur.³⁴

Bursa Halkevi'nde kütüphane faaliyetlerini yürüten Kütüphane Komitesi; Öğretmen Mümtaz Ergin başkanlığında, Zehra Budunç ve Öğretmen Rahmi Karol'un katılımıyla görev yapmıştır. Yayın faaliyetlerinin eşgüdümünden sorumlu olan Kütüphane Yayın Komitesi de

yine Mümtaz Ergin'in başkanlığında teşkil edilmiş; bu birimde Mehmet Gülbahar, Hüseyin Yurtaydın, Nadir Ricaloğlu ve Celal Avcıoğlu gibi dönemin aydın isimleri yer almıştır.³⁵

Kütüphane hizmetlerine yönelik artan toplumsal ilgi ve yoğun talep doğrultusunda, Halkevi yönetimi tarafından 1000 kişilik kapasiteye sahip, çağdaş donanımlarla desteklenen ikinci bir kütüphane binasının inşasına başlanmıştır.³⁶ Bu yeni yapının tamamlanmasıyla birlikte, Bursa halkına daha geniş, düzenli ve modern bir okuma ve araştırma ortamı sunulması amaçlanmıştır.³⁷

Bursa Halkevi bünyesindeki yapısal gelişim projeleri kapsamında, Süleyman Paşa Konağı ve ona ait arsanın değerlendirilmesi amacıyla kapsamlı bir yapı projesi hazırlanmıştır. Bu plan, içinde 60 öğrencinin kalabileceği bir yurt, 50'şer kişilik iki sınıf, bir okuma salonu, bir ambar, okul idaresi için bir büro, öğretmenlerin kullanabileceği iki oda, hizmetliler için üç ayrı oda, mutfak ve erzak deposu, sekiz koridor, on çeşme ve yaklaşık 1150 metrekarelik bir bahçe olacak şekilde düzenlenmiş, projenin tahmini giderleri ve maliyet hesaplamalarının yapılması görevi ise Harp Binbaşısı Mazhar Efendi'ye verilmiştir.³⁸

Müzik ve Konserler

Bursa Halkevi, 1943-1949 yılları arasında müzik ve sahne sanatları alanında dikkat çekici etkinlikler düzenlemiştir. Bu faaliyetler, 12 Kasım 1943 tarihinde Öğr. Münir Heper tarafından Halkevi salonunda verilen piyano konseriyle başlamış; 31 Ocak 1944 ve 14 Şubat 1944 tarihlerinde Halkevi Orkestrası tarafından düzenlenen konserlerle aylık konser dizisi resmen başlatılmıştır. Ardından, 20 Mart-29 Eylül 1944 tarihleri arasında Müzik Öğretmeni Hüsnü Ortaç yönetiminde 8 konser verilerek

33 Bursa Halkevi Arşivi, 1944, s. 12.

34 *Uludağ Dergisi*, Sayı 70, Nisan 1945, s. 18.

35 "Halkevi Haberleri", *Bursa Halkevi Mecmuası*, Kasım-Aralık 1944, Ocak-Şubat, Mart-Nisan 1945, s. 32.

36 Bursa Halkevi Arşivi, 1949, s. 19.

37 *Uludağ Dergisi*, Sayı 75, Eylül 1949, s. 12.

38 *Uludağ Dergisi*, Sayı 75, Eylül 1949, ss.17-22.

bu diziler süreklilik kazanmıştır.³⁹

Halkevi Orkestrası'nın dinletilerinin haricinde, 17 Ocak ve 17 Şubat 1944'te Niran Yetmen Hanımefendi, "Batı Müziği Sanatçılarını Keşfedelim" adıyla bir konferans-konser serisine başlamış bu serinin ilk iki etkinliği, sırasıyla Mozart ve Beethoven'ı konu almıştır. 1944 yılının Mart ayında ise Özger Gökçe isimli sanatçı, Czerny, Bach, Beethoven, Mozart ve Chopin'in bestelerinden oluşan bir piyano resitali vermiş, aynı zamanda, o sene Halkevi'nin ses sistemi üzerinden, ilkokul korolarının öğrencileri tarafından hazırlanan konserler halka açık bir şekilde yayınlanmış böylece çocukların müzikteki becerileri toplumla paylaşılma imkanı bulunmuştur.⁴⁰

Halkevi Orkestrası, 1949'da müzik etkinliklerini il sınırları dışına taşımış ilk olarak 29 Mayıs 1949'da İnegöl Halkevi'nde sahne almış ardından Mudanya, Gemlik, Eskişehir, Kütahya ve Balıkesir'deki halkevlerinde bir dizi konser vermek için turneye çıkmıştır. Bu yıl içinde Solist Yılmaz Baykal, Piyanist Safa Tangör eşliğinde bir keman konseri vermiş; salon tamamen dolmuş, halk büyük ilgi göstermiştir. 1. Keman sanatçısı Cezmi Ertürk de yine Tangör eşliğinde ikinci bir konser daha sunmuştur. Ses sanatçısı Bayan Akile Artun tarafından verilen konserde 650 lira gelir elde edilmiştir. İnegöl konserine Kaymakam, Belediye Başkanı ve Halkevi Edebiyat Kolu Başkanı Faruk Üsküdarlı gibi protokol üyeleri de katılmış; etkinlik yoğun alkış almıştır.⁴¹

Bu dönemde Halkevi müzik faaliyetleri Müzikeyi'nde merkezileştirilmiş; keman ve piyano dersleri sona erdirilerek yalnızca mandolin dersi ve orkestra çalışmaları süreklilik kazanmıştır. Halkevi Salon Orkestrası, 13 kişilik kadrosuyla her ay konserler düzenlemiş ve 1949 yılı itibarıyla bu konserleri toplam 4.860 kişi izlemiştir.⁴²

Halkevi'nde bu faaliyetlerin yönetiminden sorumlu olan Güzel Sanatlar Komitesi; Lise Müzik Öğretmeni Hüsnü

Ortaç başkanlığında, Ticaret Lisesi Resim Öğretmeni İhsan Çızakça, Mühendis Hulusi Karadaya, İkinci Ortaokul Resim Öğretmeni Esat Bilenoğlu ve Öğretmen Münür Er'den oluşmuştur.⁴³

Ayrıca bu dönemde Bursa'da Güzel Sanatlar Akademisi'nin kurulmasının ardından bir şehir tiyatrosu ve konservatuvar açılması da gündeme gelmiş; Millî Eğitim Bakanı Reşat Şemsettin Sırer'in akademi kuruluşuna öncülük etmesi büyük bir hizmet olarak değerlendirilmiştir. Bursa Valisi Haşim İşcan'ın da bu yönde adım atması durumunda, Ahmet Vefik Paşa kadar önemli bir katkı sunmuş olacağı kamuoyunda ifade edilmiştir.⁴⁴

Sergiler

1943'ten 1949'a dek Bursa Halkevi, sanat ve kültür etkinlikleriyle dolup taşarken birçok farklı sergiye mekân olmuştur. Bu sergilerden ilki ise, 1943 yılının Ekim ayında kapılarını açan *Yerli Çocuk Oyuncakları Sergisi*'dir. Sergi, dönemin yerli üretim politikaları ve kültürel değerleri doğrultusunda hazırlanmış; yüzlerce vatandaşın ziyaretine açılmış ve kamuoyundan büyük beğeni kazanmıştır. Bursa Halkevi, sanat alanındaki etkinliklerini yalnızca kurslar ve konserlerle sınırlı tutmamış; aynı zamanda nitelikli sergi organizasyonlarıyla da kültürel hayata katkı sağlamıştır. 20 Kasım 1943 tarihinde, Güzel Sanatlar Akademisi öğretmenlerinden Cemal Tollu ve Celal Uzman tarafından düzenlenen *yağlı boya resim sergisi*, büyük ilgi görmüş ve yoğun bir katılımı gerçekleştirmiştir. Aynı dönemde Halkevi bünyesinde yürütülen sosyal hizmet faaliyetleri kapsamında, dış muayenehanesinde 170, kulak burun boğaz muayenehanesinde 9 ve cilt muayenehanesinde 16 yoksul vatandaş ücretsiz olarak muayene edilmiş; bu hizmetlerle sağlık alanında da doğrudan topluma yönelik katkı sunulmuştur. 1943-1949 yılları arasında Bursa Halkevi'nde düzenlenen sergiler,

39 Hüsnü Ortaç, "Sanat Hareketleri (Piyano Konseri)", Bursa Halkevi Mecmuası, Temmuz-Ağustos 1946, s. 16.

40 Bursa Halkevi Arşivi, 1944, s. 12.

41 "1949 Turne Konserleri ve Gelir Kütüğü Raporu", Bursa Halkevi Arşivi, 1949, s. 18.

42 *Uludağ Dergisi*, Sayı 74, Ağustos 1949, s. 11.

43 Bursa Halkevi Arşivi, 1944, s. 3.

44 Bursa Halkevi Arşivi, 1949, s. 21; *Uludağ Dergisi*, Sayı 75, Eylül 1949, s. 14.

sadece Halkevi'nin kendi imkânlarıyla değil; farklı eğitim kurumları ve sanatçı öğretmenlerin katkılarıyla da zenginleşmiştir. Bu dönemde, İngiliz Kültür Derneği'nin düzenlediği *İngilizce Resim Sergisi*, resim hocası İhsan Çizakça'nın *Ticaret Lisesi Afiş ve Tanıtım Sergisi* ve aynı hocanın *Halkevi Resim Sergisi*, kentte görsel sanatların daha da sevilmesine yardımcı olmuş ilaveten İkinci Ortaokul resim öğretmeni Esat Bilenoglu'nun öğrencileriyle hazırladığı sergi, Sanat Okulu resim hocasının *Türk Süsleme Sanatları Sergisi* ve Kız Öğretmen Okulu resim hocasının açtığı sergi de Halkevi'ndeki sanat etkinliklerini zenginleştirmiştir. Bu sergiler, Halkevi'nin eğitim kurumlarıyla kurduğu iş birliği ağının somut örnekleri olarak değerlendirilmektedir.⁴⁵

Bursa Halkevi'nin 1946 yılı sergi takvimi, kentte kültürel hayatın süreklilik kazandığını göstermesi bakımından oldukça dikkat çekicidir. Yıl boyunca düzenlenen sergiler hem uluslararası hem de yerel eğitim kurumlarının katılımıyla gerçekleştirilmiştir. 24 Ocak'ta kapılarını açan "*İngiliz Çocukların Gözünden*" resim sergisiyle başlayan etkinlikler, 4 Mart'ta "*İngiliz Okul Binaları Fotoğrafları*" sergisiyle, 6 Mart'ta Hulusi Mercan'ın resimlerinin sergilendiği etkinlikle ve 17 Mart'ta Galatasaray Lisesi öğrencilerinin resim sergisiyle devam etmiştir. Daha sonra, 29 Mayıs'ta Arif Kaptan'ın resimleri sergilenmiş, 17 Haziran'da Ticaret Lisesi'nin afişleri görücüye çıktı, 23 Haziran'da Necatibey Kız Enstitüsü'nün sergisi yapıldı, 29 Temmuz'da Güneş Biçki Dikiş Yurdu'nun eserleri sergilendi, 11 Ağustos'ta Bilgi Biçki Yurdu'nun sergisi düzenlendi ve son olarak 15 Ağustos'ta *Yazı ve Resim Sergisi* ziyaretçilere açılmıştır. Bu kapsamlı sergi dizisi, Halkevi'nin yalnızca sanatsal bir vitrin değil, aynı zamanda eğitim kurumlarıyla etkileşim hâlinde bir kültür platformu olduğunu ortaya koymaktadır. Bursa Halkevi bünyesinde Kenan Özbel yönetiminde faaliyet gösteren Resim Atölyesi, sanat eğitiminin uygulamalı yönünü destekleyen nitelikli çalışmalara imza atmıştır. Atölyede bir yıl boyunca hazırlanan 150'den fazla eserin

yer aldığı sergi, 10.039 kişi tarafından ziyaret edilerek büyük bir ilgiyle karşılanmıştır. Aynı yıl, Spor Komitesi Başkanı İhsan Celal Antel tarafından hazırlanan fotoğraf sergisi, Bursa'nın tarihî ve doğal güzelliklerini belgeleyen tematik bir seçki sunmuştur. Halkevi'nin kültürel sınırları aşan bir diğer önemli etkinliği ise Bursa Kız Öğretmen Okulu öğrencileri tarafından Amerika Birleşik Devletleri'nde açılan resim sergisidir. Resim Öğretmeni Şahin Özgür rehberliğinde hazırlanan bu sergi, önce Kaliforniya Üniversitesi'nde, ardından Palo Alto şehrinde halkın beğenisine sunulmuştur. Sergiyi dolaşan Amerikalı konuklar, Türk öğrencilerin renk seçimlerindeki özgüveni takdir ederek, "*Renkleri kullanmaktan çekinmiyorlar*," şeklinde olumlu yorumlarda bulunmuşlardır.⁴⁶

Amerika Birleşik Devletleri'nde açılan bu sergide, Bursa Kız Öğretmen Okulu öğrencilerinin eserleri sanatsal çeşitlilik ve anlatım derinliği açısından dikkat çekmiştir. En çok beğeni toplayan çalışmalar arasında; *Bursa Ovası*, *Suda Akisler*, *Çekirge'de Yeni Kaplıca*, *Sürahi ve Kibrit Kutusu* (natürmort), *Yeşil Türbe*, *Çay Takımı*, *Köy Çeşmesi*, *Uludağ'a Gel* (afiş), *Köylü Kadın*, *Marangoz*, *Sultanahmet Meydanı*, *Tarlada Çalışanlar*, *Fabrika Ameleleri*, *Bursa'dan Uludağ'a Bakış*, *Kırşehir Halıları*, *Kır Kahvesi*, *Fakirlere Yemek*, *Denizde Fırtına*, *Sokak Manzarası*, *Yelkenli Kayıklar* ve *Güneşli Sokak* gibi tematik eserler yer almıştır. 1948 yılı gösterim takvimi kapsamında bu sergi, Berkeley ve Palo Alto şehirlerindeki sunumlarının ardından Nevada Üniversitesi'ne gönderilmek üzere hazırlanmış; hatta eserlerin filme alınarak Türkiye'ye gönderilmesi konusu da gündeme gelmiştir. Bu uluslararası kültürel etkileşim, Kasım-Aralık 1948 tarihli Bursa Halkevi faaliyet raporlarında detaylı biçimde belgelenmiştir. 1948 yılı, Bursa Halkevi'nde düzenlenen yerel sanat sergilerinin geniş kitlelerce takip edildiği bir dönem olmuştur. 19 Mayıs 1948 tarihinde, Halkevi Resim Atölyesi öğrencileri tarafından açılan 60 parçalık sergi 8.090 kişi tarafından ziyaret edilerek dikkat çekici bir izlenme oranına ulaşmıştır. Aynı yıl içinde Güzel Sanatlar Derneği tarafından tertip edilen bir başka sergi ise 5.628

45 Bursa Halkevi Arşivi, 1943, s. 4, 6, 9; 1943-1945, s. 11-16; 1944, s. 3; 1949, s. 21; *Uludağ Dergisi*, Sayı 75, Eylül 1949, s. 14.

46 Bursa Halkevi Arşivi, 1946, s. 18-27; *Uludağ Dergisi*, Sayı 62-65, Ocak-Ağustos 1946, s. 9-15.

kişilik bir izleyici kitlesine hitap etmiştir. Her iki sergi de Bursa halkının sanatsal üretime ve kültürel katılıma yönelik ilgisini ortaya koyması bakımından kayda değer örneklerdir.⁴⁷

Spor

Bursa Halkevi bünyesinde faaliyet gösteren Spor Komitesi, 1943-1949 yılları arasında beden eğitimi temelli çalışmalarla gençleri fiziksel aktivitelere yönlendirmeyi hedeflemiştir. Komite, ilk olarak CHP Kaza İdare Heyeti Reisi Turgut Karatal başkanlığında; Mustafa Tahtakıran, Vecihi Aykaç, Rahmi Ersavaş ve Cemal Topaç'tan oluşan bir heyetle göreve başlamıştır. Takip eden dönemde, Vecihi Aykaç başkanlığında yeniden yapılandırılan komitede bu kez Dr. Ali Ömer Yörük, Dr. Tahir Yetmen, Halit Kılıçeri ve Reşat Esmer yer almıştır. Yeni çalışma yılına dair yapılan değerlendirmelerde komitenin faaliyetlerinin dört ana eksen üzerinde yürütülmesine karar verilmiş; bu doğrultuda kayakçılık ve dağcılık branşları öne çıkmıştır. Bu alandaki kurs ve eğitim çalışmalarını B. Aykaç yürütmüştür. Ayrıca yeniden kurulan atletizm şubesi ile bu branşta gençlerin bilimsel ve metodik biçimde eğitilmesi hedeflenmiş; bu görev, Gazi Terbiye Enstitüsü mezunu B. Akbaş tarafından üstlenilmiştir. Komite aynı zamanda *boks, eskrim, güreş ve dağcılık seyahatleri* gibi çeşitli branşlarda halkı sporla buluşturan organizasyonlar düzenleyerek hem fiziksel gelişime hem de sosyal etkileşime katkı sağlamıştır.⁴⁸

Köycülük Faaliyetleri ve Sosyal Toplantılar

Köy Bayramları

1944 yılı boyunca Bursa Halkevi, kırsal alanlara yönelik sosyal ve kültürel açılımlar çerçevesinde 3 büyük

köy bayramı tertip etmiştir. Bu kapsamda; 16 Mayıs 1944 tarihinde Çeltik Köyü'nde, 15 Haziran 1944'te Biladî Yunus Köyü'nde ve 8 Ekim 1944 (Birinci Teşrin) tarihinde Misi Köyü'nde geniş katılımlı bayram kutlamaları gerçekleştirilmiştir. Bu etkinliklerde Halkevi üyeleri bizzat köylülerle bir araya gelmiş; binlerce vatandaşın katılımıyla çeşitli gösteriler, halk oyunları, müzik dinletileri ve sosyal paylaşımlar düzenlenmiştir. Söz konusu köy bayramları, yalnızca birer eğlence faaliyeti değil; aynı zamanda halk kültürünün yaşatılması, yerel sanatların tanıtılması ve şehir-köy etkileşiminin güçlendirilmesi bakımından dönemin halkçılık ilkesini somutlaştıran uygulamalar arasında yer almıştır.⁴⁹

Çaylı Toplantılar

Bursa Halkevi'nin sosyal bütünleşmeyi ve üyeler arası etkileşimi artırmaya yönelik olarak düzenlediği etkinlikler arasında çaylı toplantılar da özel bir yer tutmuştur. Bu bağlamda, 25 Mart 1944 tarihinde Halkevi'nin Kılıç-Kalkan Topluluğu onuruna, müzikli ve çay ikramlı bir aile toplantısı tertip edilmiştir. Takip eden hafta, 31 Mart 1944 tarihinde bu kez Halkevi üyelerine yönelik benzer içerikli bir buluşma gerçekleştirilmiştir. Her iki etkinlikte de dostluk, dayanışma, müzik ve eğlence unsurları ön planda tutulmuş; sosyal aidiyetin güçlendirilmesine yönelik samimi bir atmosfer yaratılmıştır.⁵⁰

Temsil ve Gösteriler

1943-1949 yılları arasında Bursa Halkevi, tiyatro, sinema ve sahne sanatları aracılığıyla halkın kültürel gelişimine nitelikli katkılar sunmuştur. Bu bağlamda, Cumhuriyet'in 20. yıldönümü kutlamaları çerçevesinde, 28-30 Eylül 1943 tarihleri arasında "Yapışkanlar" ve "Himmetin Oğlu" adlı tiyatro oyunları sahnelenmiş; öğrencilere yönelik teknik film gösterimleri gerçekleştirilmiştir. Aynı yıl, 10 Kasım 1943 tarihinde Tayyare Sineması'nda Halkevi Reisi Dr. Şemsettin Dora ve çalışma arkadaşlarının

47 Bursa Halkevi Arşivi, 1948, s. 12-19; *Uludağ Dergisi*, Sayı 90-92, Kasım-Aralık 1948, s. 8-13.

48 Bursa Halkevi Arşivi, 1943-1949, s. 5-11.

49 Bursa Halkevi Arşivi, 1944, s. 14-17.

50 Bursa Halkevi Arşivi, 1944, s. 18.

katkılarıyla, Atatürk'ün vefatının 5. yılı dolayısıyla anma programı düzenlenmiş; etkinlikte Atatürk'ün yaşamına dair belgesel nitelikli filmler gösterilmiştir.⁵¹

1943 Aralık ayında Halkevi Gösteri Salonu'nda bir hafta süren özel film haftası düzenlenmiş, çeşitli okullardan öğrenciler kültürel içerikli yapımlarla buluşturulmuştur. Bu gösterimlerin sürdürülebilirliği için İngiliz Kültür Heyeti'nden sağlanan 16 mm'lik filmler, Halkevi'nin taşınabilir sinema makinesi aracılığıyla okullarda ücretsiz olarak gösterilmiş; böylece görsel eğitim yaygınlaştırılmıştır. Temsil ve Gösteri Komitesi; Maarif Müdür Muavini Halit Berk başkanlığında, Niran Yetmen, Nazım Yücelt, Ali Ulvi ve Ekrem Çalışkan gibi isimlerden oluşmuştur. Komite tarafından sahnelenen “*Kanun Adamı*”, “*Akıl Tâciri*”, “*Çifte Keramet*”, “*Süt Kardeşler*” ve “*Yanlı Yol*” gibi oyunlar dönemin sosyal meselelerine dikkat çekerken, Karagöz gösterileri sayesinde, geleneksel halk tiyatrosu geleneği de günümüze kadar korunmuştur. Ayrıca, Temsil Şubesi, her ayın 10'unda düzenli tiyatro temsilleri organize etmiş; tiyatro salonunun tamamlanmaması ve yüksek salon kiraları gibi zorluklara rağmen bu temsiller, Yönetmen Sadık Şendil'in katkılarıyla başarıyla gerçekleştirilmiştir. Bu süreçte, Temsil Komitesi; Faruk Üsküdari başkanlığında, Ekrem Çalışkan, Şükrü Serener, Hilmi Çevik ve Turgut Simer'den oluşmuştur.⁵²

1944 yılı içinde de kültürel faaliyetler sürmüştür. 14 Ocak 1944'te İngiliz Kültür Heyeti Dil Müşaviri V.E. Gatin, “*Dil Öğretiminin Umumi Prensipleri*” başlıklı bir sunum yapmış; 19 Şubat 1944'te ise Halkevi'nin kuruluş yıldönümünde müzik kolu tarafından koro ve orkestra konseri gerçekleştirilmiştir. Tüm bu faaliyetler, Halkevi'nin çağdaş sanat anlayışını yaygınlaştırma, halkı bilinçlendirme ve kültürel etkileşimi artırma işlevini başarıyla yerine getirdiğini göstermektedir.

Toplantılar

1943-1949 yılları arasında Bursa Halkevi, düzenli komite toplantıları ve sosyal etkinlikler aracılığıyla

halkı bir araya getiren önemli bir kültürel merkez işlevi görmüştür. Komiteler belirlenen tarihlerde periyodik olarak toplanmış ve yürütülecek faaliyetleri bu toplantılar doğrultusunda organize etmişlerdir.

Bursa Halkevi salonları, yalnızca kendi komitelelerinin çalışmalarına değil; aynı zamanda çeşitli birlik ve teşekküllere de ev sahipliği yaparak çok sayıda sosyal ve kültürel toplantının düzenlenmesine imkân tanımıştır. Bu çerçevede, 25 Mart 1944 tarihinde Kılıç-Kalkan Topluluğu için ve 31 Mart 1944 tarihinde Halkevi üyeleri için çaylı ve müzikli aile toplantıları tertip edilmiştir. Bu tür etkinlikler, Halkevi'nin üyeler arası dayanışmayı ve sosyal bağları güçlendirme işlevini pekiştirmiştir. Ayrıca, 20 Şubat 1944 tarihinde *halkevlerinin kuruluş yıldönümü* dolayısıyla Atatürk Alanı'nda geniş katılımlı bir tören düzenlenmiş; törende Atatürk Anıtı'na çelenk sunulmuş, ardından Nazım Yücelt tarafından halka hitaben bir konuşma yapılmıştır. Aynı akşam ise Belediye Salonu'nda bir aile toplantısı gerçekleştirilmiştir. Bunun yanı sıra, Halkevi salonlarında 6 farklı sivil ve meslekî teşekkül tarafından düzenlenen çeşitli toplantılara toplam 486 kişi katılmıştır.⁵³

Törenler

1943-1949 yılları arasında Bursa Halkevi, yalnızca kültürel değil; aynı zamanda millî tarih bilinci ve toplumsal bütünleşme açısından da önemli etkinliklere öncülük etmiştir. 11 Eylül 1943 tarihinde Bursa'nın düşman işgalinden kurtuluşu, büyük bir halk katılımıyla ve temsili ordunun giriş töreniyle kutlanmıştır. 1 Şubat 1944 gecesi, Halkevi Salonu'nda şair ve fikir adamı Mehmet Emin Yurdakul anısına bir tören düzenlenmiş; Başkan Dr. Şemsettin Dora ve arkadaşları konuşmalar yaparak şiirler okumuştur. Aynı dönemde Dil ve Edebiyat Kolu hem Atatürk hem de Namık Kemal için anma törenleri düzenlemiş; bu çerçevede özel bir dergi yayımlamıştır. Spor Komitesi ise yalnızca sportif organizasyonlarla değil, aynı zamanda bu tür törensel etkinliklerdeki katkılarıyla

51 “Cumhuriyet'in 20. Yılı Tiyatro Programı ve 10 Kasım Anma Gecesi Raporu”, Bursa Halkevi Arşivi, 1943, s. 3-7.

52 Halkevi Haberleri, *Uludağ Dergisi*, 1943, s. 31, sayı 68-69-70, 1945, s. 27.

53 Bursa Halkevi Arşivi, 1944, s. 22-23.

Uludağ, Bursa Halkevi Dergisi

da öne çıkmıştır.

1949 yılı içerisinde Bursa Halkevi, millî duyguları pekiştiren çok sayıda anma ve kutlama programı gerçekleştirmiştir. 9 Ocak'ta 1. İnönü Zaferi, 15 Ocak'ta Mehmet Emin Yurdakul, 27 Şubat'ta karikatürist Cemal Nadir, 18 Mart'ta Çanakkale Zaferi ve 31 Mart'ta 2. İnönü Zaferi anılmıştır. Ayrıca, 19 Mayıs 1949'da Atatürk'ü Anma, Gençlik ve Spor Bayramı vesilesiyle liseler arası "Atatürk İnkılapları" konulu bir güzel konuşma yarışması düzenlenmiş; dereceye giren öğrencilere Halkevi tarafından armağanlar verilmiştir. Aynı akşam düzenlenen şiir gecesine yüzlerce genç katılmış; Bursa'nın önde gelen

şair ve edebiyatçıları bu anlamlı etkinlikte yer almıştır. Bu kapsamlı anma ve kutlama programları, Halkevi'nin halkı bilinçlendirme ve tarihsel hafızayı canlı tutma konusundaki misyonunu başarıyla yerine getirdiğini ortaya koymaktadır.⁵⁴

Yayın Faaliyetleri

Bursa Halkevi, 1943-1949 yılları arasında yayın faaliyetlerine kesintisiz şekilde devam etmiş; bu çerçevede Uludağ Dergisi, dönem içerisinde Bursa'nın en önemli kültürel yayın organlarından biri hâline gelmiştir. Ancak bu yayın sürecinde kâğıt ve matbaa imkânlarındaki yetersizlikler nedeniyle derginin bazı sayıları üç sayı bir arada ve yaklaşık dört aylık bir gecikmeyle yayımlanabilmiştir. Yayın döneminde, İsmet Bozdağ'ın kaleme aldığı "Bugünkü Edebiyat" ve Suat Salih Arsal'ın "Şiir Telakkimiz" başlıklı yazıları etrafında Uludağ Neşriyatı kapsamında çeşitli söyleşiler düzenlenmiş; bu metinler etrafında entelektüel tartışma ve etkileşim ortamı oluşmuştur. Uludağ Dergisi, özellikle *memleket gençliği*, *dilde sadeleşme*, *edebî yenilikler* ve *devrimci kültür anlayışı* gibi temalar etrafında şekillenmiş; Bursa'daki kültürel hareketliliğin süreli yayın alanındaki taşıyıcısı olmuştur.⁵⁵

Ziyaretler ve Konuklar

1943 yılının son çeyreğinde Bursa Halkevi, yalnızca kültürel faaliyetleriyle değil, aynı zamanda merkezî yöneticiler nezdindeki itibarıyla da dikkat çekici bir konumda yer almıştır. 5-25 Eylül 1943 tarihleri arasında Bursa Milletvekili Dr. Sadi Konuk tarafından Halkevi salonunda verilen "Dünya Ahvali" başlıklı konferans, dönemin iç ve dış siyasi gelişmelerine dair halkı bilgilendirmeyi amaçlayan nitelikli bir sunum olarak ilgiyle takip edilmiştir. Aynı dönemde Halkevi, Millî Eğitim Bakanı Hasan Âli Yücel ve İstanbul Valisi tarafından da ziyaret edilmiştir. Bu üst düzey ziyaretler, Bursa Halkevi'nin yalnızca yerel değil, merkezî kültür politikaları açısından da önem taşıyan bir kurumsal yapı hâline geldiğini göstermektedir. Ayrıca,

54 Bursa Halkevi Arşivi, 1949, s. 14-18.

55 Uludağ Dergisi, Sayı 70-74, 1948-1949; Bursa Halkevi Arşivi, 1949.

Eczacı Okulu öğrencilerinin Bursa'ya düzenledikleri eğitim gezisi kapsamında, kafile başkanı Kimyager Prof. Sarım Çelebioğlu tarafından verilen “Bursa'nın Toprak Altı ve Toprak Üstü Kıymetleri” başlıklı bilimsel konferans hem akademik içeriği hem de yerel değerleri tanıtıcı yönüyle özel bir nitelik taşımıştır.⁵⁶

Bursa Halkevi'nin Özel Faaliyetleri (1943-1949)

Bursa Halkevi, 1943 ile 1949 seneleri arasında sadece kültürel etkinlikler ve eğitim faaliyetleriyle yetinmeyip, ulusal ve tarihi değerleri koruma görevini de içtenlikle üstlenmiştir. 6 Eylül'den 27 Eylül 1943'e dek, *Dil Bayramı* nedeniyle Lise Edebiyat Hocası Mümtaz Ergin birtakım söyleşiler gerçekleştirmiş; benzer biçimde, aynı sene Ziya Gökalp'in ölümünün 19. senesi münasebetiyle Mümtaz Ergin'in tertip ettiği anma törenleriyle milli düşünce adamlarının anıları canlı tutulmuştur.⁵⁷

Dil ve Edebiyat Şubesi, Maarif Müdürü İrfan Alıcı başkanlığında, İbrahim Dekak ve Haşim Nezihî Okay'ın üyeliğinde düzenli biçimde faaliyetlerini sürdürmüş; bu çalışmalar Uludağ Dergisi'nde yayımlanan yazılarla da kamuoyuna sunulmuştur. Ocak Şubat 1947 81. sayısında Şahin Özgür imzasıyla yayımlanan “Bursa Bir Sanat Şehri midir?” başlıklı makale, şehrin sanatsal potansiyeline dikkat çekmiştir.

Bu süreçte Bursa'daki eğitim kurumlarının yapısı da detaylı şekilde belgelenmiştir. Askerî lise, kız ve erkek liseleri, ticaret ve öğretmen okulları, sanat enstitüleri, ziraat ve orman okulları, biçki-dikiş yurtları ve 28 ilkokul kayıt altına alınmış; küçük yaştaki çocuklara yönelik bir çocuk yuvası da hizmet vermiştir. Ayrıca, Türkiye'de ikinci Güzel Sanatlar Akademisi'nin 64 yıl aradan sonra

Bursa'da açılması kararlaştırılmış; bu girişimin halk ve yerel sermaye tarafından desteklenmesi gerektiği vurgulanmıştır.⁵⁸

Halk kültürünü yaşatmaya yönelik olarak kılıç-kalkan ve bengi gibi geleneksel halk oyunları, B. Tahtakıran ve B. Baturel tarafından öğretilmiş; voleybol ve basketbol faaliyetleri ise spor salonlarında B. Topaç koordinasyonunda yürütülmüştür.⁵⁹ Musiki Kolu, Niran Yetmen'in katkılarıyla Garp Musikisi üzerine halkı bilgilendirici etkinlikler düzenlemiş, Batı müziğinin tanıtımı yönünde önemli bir zemin oluşturmuştur.⁶⁰

Bursa'daki askerî okul binalarının tarihî gelişimi de detaylı olarak belgelenmiş; Süleyman Paşa Konağı'ndan başlayarak 1930'lu yıllardaki su şebekesi ve bina inşaatlarına kadar uzanan süreç kapsamlı şekilde raporlanmıştır. Öte yandan, Sıhhat Vekâleti tarafından 1947 yılında başlatılan tıp terimlerinin öz Türkçeye çevrilmesi çalışmalarına Ali Ulvi Elöve ve Dr. Şefik İbrahim aktif katkı sunmuş; 3 yıl içinde 11.000'i aşkın terim Türk Dil Kurumu'na raporlanmıştır.⁶¹

Spor alanında da önemli faaliyetler gerçekleştiren Halkevi; sokak koşuları, bisiklet yarışları, güreş müsabakaları, zeybek oyunları (Balıkesir) ve cirit (Eskişehir) gibi etkinliklerle gençleri teşvik etmiştir. Halkevleri'nin yalnızca kültürel değil; aynı zamanda millî bilinç, sosyal kalkınma ve eğitsel gelişim alanlarında da önemli bir işlev gördüğü, bu dönemde Rüknettin Akbulut tarafından kaleme alınan yazılarda da vurgulanmıştır.⁶²

Tüm bu faaliyetler 10 Haziran 1949 tarihine kadar detaylı olarak raporlanmış; 20 Şubat 1949'da halkevlerinin yıldönümünde Bursa halkıyla paylaşılmıştır.⁶³

56 “Halkevi Haberleri”, *Bursa Halkevi Mecmuası*, Eylül – 1. Teşrin 1943, s. 46.

57 “Halkevi Haberleri”, *Bursa Halkevi Mecmuası*, Eylül – 1. Teşrin 1943, s. 47.

58 *Uludağ Dergisi*, Sayı 81, 1947, ss. 16-17.

59 *Halk Oyunları ve Spor Faaliyetleri Raporu*, Bursa Halkevi Arşivi, 1946, s. 14.

60 “Halkevimizde Musiki Hareketleri”, *Bursa Halkevi Mecmuası*, 2. Kanun-Şubat 1944, s. 55.

61 *Bursa Halkevi Mecmuası*, Mart-İlk Teşrin 1944, s. 65.

62 *Bursa Halkevi Mecmuası*, Mart-İlk Teşrin 1944, s. 65.

63 “Halkevinde Ayın Olayları: Mayıs-Haziran”, *Bursa Halkevi Mecmuası*, Haziran 1949, s. 12-27.

Sonuç

Bursa Halkevi'nin 1943 ile 1949 seneleri arasındaki kapsamlı çalışmaları, Cumhuriyet'in halkçılık ve kültür alanındaki hedeflerinin yerelde nasıl hayat bulduğunun önemli bir kanıtıdır. Halkevi, sadece bir sanat ve kültür merkezi olmanın ötesinde, halkı eğiten, bilinçlendiren ve çağdaş değerlerle tanıştıran bir kurum olarak görev yapmıştır. Konferanslar, tiyatro oyunları, spor karşılaşmaları, sağlık hizmetleri, köylerdeki çalışmalar ve cezaevlerindeki eğitimler Halkevi'nin çok yönlü bir amaca hizmet ettiğini göstermektedir.

Bursa Halkevi'nin özelliği, şehrin tarihi, kültürel ve ekonomik yapısına uygun yerel uygulamalar geliştirmesidir. Örneğin, Uludağ Dergisi etrafında yapılan yayınlar, sadece Bursa'da değil, Türkiye genelinde de edebiyat ve sanat alanında bilgi birikimini artırmıştır. Geniş katılımlı sergiler, uluslararası iş birlikleri ve yurt dışındaki öğrenci sergileri, Bursa Halkevi'nin yerel kültürü korumakla kalmayıp Türk sanatını tanıtan bir rol üstlendiğini de kanıtlar.

Bu özelliğiyle Bursa Halkevi, Ankara Halkevi'nin merkezi rolünü yerelde tamamlayan, İzmir Halkevi'nin canlı kültürel yapısını, Adana Halkevi'nin kırsal kalkınma projelerini ve Erzurum Halkevi'nin eğitime odaklı çalışmalarını bir araya getiren bir örnektir. Bursa'daki

Halkevi, sanayileşmiş bir şehirde modern vatandaşlık bilincini geliştirme hedefiyle, eğitimde fırsat eşitliği ve kültürel erişim konusunda önemli bir rol oynamıştır. Özellikle kadınlara, gençlere ve köylülere yönelik çalışmalar, Cumhuriyet'in '*gelişen vatandaş*' idealine uygun bir şekilde hayata geçirilmiştir.

Cezaevindeki kurslar, halka açık konserler, köy şenlikleri ve müze çalışmaları sadece o dönemin ihtiyaçlarını karşılamakla kalmamış, aynı zamanda kültürel gelişme için örnekler sunmuştur. Bursa Halkevi'nin bu çalışmaları, sanatı, bilgiyi ve halkı bir araya getirerek şehrin ortak hafızasına katkıda bulunmuş; kültürün sadece tüketilen değil, üretilen bir değer olduğunu göstermiştir.

Günümüzden geriye dönüp baktığımızda, Halkevleri anlayışı; bilhassa yöresel iştirak, kültürel yaratıcılık ve halkın bilinçlendirilmesi konularında bugünkü sosyal ve kültürel yaklaşımlara yol gösterebilecek değerli bir tarihi birikim olarak göze çarpmaktadır. Bursa Halkevi örneği, bu birikimin yerelde ne denli başarılı bir uygulamaya dönüştürüldüğünü açıkça göstermektedir. Bu sebeple Halkevleri, yalnızca maziye ait kurumlar şeklinde değil, gelecekteki kültürel tasarımlar için dikkate alınabilecek, kapsayıcı, çok sesli ve geliştirici kamuya ait örnekler olarak tekrar ele alınmalıdır.

KAYNAKÇA

Kitaplar

Altınay, A. G., & Ardıç, F. (2012). Cumhuriyet'in hafızası: Halkevleri (1932-1951). İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.

Bora, T., & Gültekingil, M. (2005). Modern Türkiye'de siyasi düşünce: Milliyetçilik (Cilt 4). İstanbul: İletişim Yayınları.

Karakışla, Y. S. (2009). Halkevleri (1932-1951). Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.

Özel, S. (2009). Millî Mücadele'de İzmit-Adapazarı ve Atatürk (2. bs.). İstanbul: Derin Yayınları.

Parlak, B. (2002). Cumhuriyet'in kültür politikaları ve Halkevleri. İstanbul: İletişim Yayınları.

Makaleler

Akbulut, R. (1948). Halkevleri'nin kıymeti üzerine. *Uludağ Dergisi*, (92), 4-6.

Akbulut, R. (1949). Halkevleri'nin misyonu. *Uludağ Dergisi*, (74), 14.

Artun, A. (1999). Halkevleri üzerine bir inceleme: Kurumlar ve kültür politikası. *Toplum ve Bilim*, (83), 45-67.

Batır, B. (2018). Türkiye'de Mektep Müzesi'nin açılışı ve sergilenen eşyaların listesi. *ERDEM İnsan ve Toplum Bilimleri Dergisi*, (75), 26.

Bursa Halkevi Arşiv Belgeleri

Arıcılık Konferansı ve Teşebbüs Komisyonu Tutanakları. (1944, Ekim). s. 21-23.

Çocuk ve Terbiye Konferansları Listesi. (1944). s. 13-15.

Dünya Ahvali Konferansı ve Eczacı Okulu Ziyareti Raporu. (1943, Eylül). s. 4-7.

Eti Sanatı Konferans Tercüme Metni. (1944). s. 24-25.

Gece Dersleri ve Cezaevi Kursları Raporu. (1944). s. 11.

İngiliz Kültür Heyeti İş birliği Raporu. (1944). s. 16-20.

Kurs Faaliyetleri Raporu. (1944). s. 6.

Kütüphane Okuyucu İstatistikleri (Ocak-Mayıs 1949). (1949). s. 10.

Ticaret Kursları Mezuniyet Raporu. (1949). s. 14.

Uluslararası Turne Konserleri ve Gelir Kütüğü Raporu. (1949). s. 18.

Uludağ Dergisi Konferans Serileri. (1949). *Uludağ Dergisi*, (73-76), 10-18.

Bursa İş Yaşamının
Uzman Kaynağı:
Bursa Ticaret Meslek Lisesi

Anadolu coğrafyası, tarih boyunca dünyanın en önemli ticaret merkezlerinden biri olarak ekonomik ve kültürel etkileşimlerin odak noktasında yer aldı. Ancak Osmanlı Devleti, geniş topraklarına rağmen kapitülasyonların etkisi, yabancı dillerin bilinmemesi ve bazı idari nedenlerle ticari faaliyetleri büyük ölçüde gayrimüslim ve yabancı tüccarlara bırakmak zorunda kaldı. XIX. yüzyılda ticaretin ve sermayenin dünya ekonomisinde belirleyici hâle gelmesiyle birlikte Osmanlı yönetimi, bu durumu

değiştirme amacıyla 16 Ocak 1883'te İstanbul'da Hamidiye Ticaret Mekteb-i Âlisi'ni kurdu. Üç yıllık bir eğitim süresine sahip olan bu okulda Fransızca öğretimine özel önem verildi, 1902'de bir yıllık hazırlık sınıfı açıldı. Türkiye'de modern ticaret eğitiminin başlangıcı sayılan bu kurumun müfredatına 1910'da mali cebir, daktilografi ve stenografi gibi çağdaş dersler eklendi, 1914'te ticaret hukuku ve muhasebe alanlarında uygulamalı kurslar düzenlendi.

1915 yılında adı İstanbul Ticaret Mekteb-i Âlisi olarak değiştirilen okul, Tanzimat ve II. Meşrutiyet dönemlerinde ticaret eğitiminin en köklü merkezi konumuna geldi. Lozan Antlaşması'nın ardından Adana, Ankara, İzmir ve Samsun gibi şehirlerde yeni ticaret mektepleri açıldı; Cumhuriyet'in ilk yıllarında bu okullarda öğrenciler sabah teorik, öğleden sonra ise ticarethane ve bankalarda uygulamalı eğitim aldı. 1927'de Milli Eğitim Bakanlığı'na bağlanan bu kurumlarda öğrenim süresi dört yıla çıkarıldı, 1933'te iki yıllık ticaret liseleri kuruldu. 1941'de orta ticaret

Dönemin Cumhurbaşkanı Celal Bayar'ın Ticaret Lisesi'ni ziyareti, 13 Kasım 1952

Okulun ana giriş kapısı, 21 Mart 2012

okullarının süresi üç yıla indirilirken, ticaret liseleri üç yıla yükseltildi; aynı dönemde ülke genelinde yeni ticaret okulları açıldı. Bursa'da da ilk Ticaret Lisesi 1942 yılında faaliyete geçerek bu eğitim geleneğini sürdürdü.

Bursa Ticaret Lisesi'nin Tarihsel Gelişimi ve Kurumsal Dönüşümü

Bursa'da ticaret eğitiminin kurumsallaşması, Cumhuriyet Döneminde mesleki eğitimin güçlendirilmesi yönünde atılan adımların bir uzantısı olarak 1942-1943 öğretim yılında gerçekleşti. Aynı yıl açılan Bursa Ticaret Lisesi, Hocaalızade Mahallesi'nde, Birinci Kocaali Sokak üzerinde, Atatürk İlköğretim Okulu'nun karşısındaki üç katlı ahşap bir binada faaliyete başladı. Kurucu Müdür A. Rıza Akbora yönetiminde eğitim-öğretim hayatına başlayan okulun ilk yılında, 52'si orta 1. sınıfa, 116'sı lise

1. sınıfa olmak üzere toplam 168 öğrenci öğrenim gördü.

Artan öğrenci sayısı ve nitelikli eğitim ihtiyacı doğrultusunda 1950-1951 öğretim yılından itibaren okul, Veli Şemsettin Mahallesi, Öğreten Sokak'ta inşa edilen yeni binasına taşındı. Ortasında geniş bir avlu bulunan kare planlı bu yapı; iki katlı, altı derslik, bir fen laboratuvarı, bir daktilografi salonu, bir kütüphane, idari birimler ve yardımcı mekânlardan oluşuyordu. Bu dönemde Bursa Ticaret Lisesi, çağın gereklerine uygun modern bir eğitim kurumu olarak kısa sürede kentin önde gelen meslek okullarından biri hâline geldi.

Okulun müfredatında hem kültür hem de mesleki dersler dengeli bir biçimde yer aldı. Tarih, coğrafya, edebiyat, cebir, geometri, fizik, kimya, resim, askerlik, Almanca, İngilizce ve Fransızca gibi teorik derslerin yanı sıra; muhasebe, ekonomi, steno, daktilografi, finans, ticaret hukuku, mal bilgisi ve büro uygulamaları gibi

Ticaret Lisesi öğrencilerinin okul bahçesinde tören provaları hazırlığı, İsmail Ataygeldi arşivi, 1953

mesleki dersler okutuldu. Bu dönemde eğitim kadrosunda yer alan Alâeddin Atasoy, Cemal Soyman, Faruk Üsküdari, Hilal Şimay, İhsan Çizakça, Nadir Bürküt, Reşat Kadioğlu, Rüknettin Akbulut gibi öğretmenler, kurumun akademik niteliğinin yükselmesinde önemli rol oynadılar. Karma eğitim verilen okulda öğrenciler, sabahları derslere katılırken öğleden sonra spor etkinliklerine veya çeşitli işletmelerde staj çalışmalarına yönlendirildiler. Böylece öğrenciler, teorik bilgilerini iş yaşamına doğrudan aktarma imkânı buldu.

1950'li yıllarda Bursa Ticaret Lisesi, yalnızca bir eğitim kurumu değil, aynı zamanda sosyal ve kültürel faaliyetleriyle de dikkat çekti. Tarih öğretmeni Rüknettin Akbulut okulu, "Modern öğretim yöntemleriyle eğitim veren, mezunları ekonomik hayatta önemli mevkilere yükselen, şehirde karma eğitim uygulayan tek lise" diye

tanımlanmıştı. Bu yıllarda okulun müdürlüğünü sırasıyla Raşit Tunca ve Ebazer Berksoy üstlendi, öğretim kadrosu çoğunlukla İstanbul ve Ankara Üniversiteleri ile Gazi Eğitim Enstitüsü mezunlarından oluşuyordu.

Artan öğrenci sayısı karşısında mevcut bina yetersiz kalınca, 1973-1974 öğretim yılında okulun arka bahçesine 10 derslik, bir konferans salonu, bir bilgisayar sınıfı, spor odası, rehberlik birimi, öğretmenler ve yöneticiler için ofisler içeren yeni bir ek bina yapıldı. 1982-1983 öğretim yılında Türkiye'de ilk kez uygulanan Mesleki ve Teknik Eğitim Projesi (METEP), Bursa Ticaret Lisesi'nde başlatıldı; 1984'te ise yine ülke genelinde ilk Dış Ticaret ve Kambiyo Kursu, Bursa Ticaret ve Sanayi Odası iş birliğiyle bu okulda açıldı. 26 yıl süren bu kurs, bölgedeki ticari eğitim ve iş dünyası ilişkilerinin gelişmesine önemli katkı sağladı.

1986 yılında okulun adı, dönemin eğitim politikalarına

Ticaret Lisesi öğretmenleri İlhan Hanım, Rüknettin Akbulut ve öğrencileri okul bahçesinde, Hüseyin Yıldız arşivi, 1962-1963

Ticaret tarihi dersi öğretmeni Rüknettin Akbulut 6-A sınıfında öğrencileri ile birlikte, Hüseyin Yıldız arşivi, 1962

paralel olarak Bursa Ticaret Meslek Lisesi olarak değiştirildi, aynı yıl okulun mezun ve öğretmenlerinden oluşan BUTİTAŞ (Bursa Ticaret Liseliler Tekstil Turizm Anonim Şirketi) kuruldu. 1991'de ise kurum bünyesinde Sekreterlik Meslek Lisesi, ardından Anadolu Sekreterlik Meslek Lisesi adını alarak İngilizce hazırlık sınıfı dâhil dört yıllık eğitim modeline geçti. 2005 yılında bu program

Anadolu Ticaret Meslek Lisesi olarak yeniden yapılandırıldı. Başlangıçta üç yıl ortaokul, üç yıl lise olmak üzere altı yıllık bir öğrenim süresine sahip olan Bursa Ticaret Lisesi, 1980'li yıllarda ortaokul kısmının ayrılmasıyla üç yıllık lise hâline geldi. 2005-2006 öğretim yılında ise dört yıllık eğitim sistemine geçti.

Okul öğrencileri orta bahçede, 24 Şubat 2006

Bursa Eğitim Enstitüsü

—
Doç. Dr. Sabri Becerikli*
—

1 940'lı yıllardan itibaren ülke genelinde ortaokulların sayılarının artırılması üzerine dönemin iktidarı önemli çalışmalar yürütmüştür. Bu durum ortaokul öğretmeni yetiştirme konusunda da gelişmelere yön vermiştir. Nitekim artan ortaokul sayıları, ortaokullara öğretmen yetiştirme ihtiyacında da artışa sebebiyet vermiştir. Böylelikle 1946 yılı itibariyle Milli Eğitim Bakanlığı bünyesinde ortaokullara branş öğretmeni yetiştiren eğitim enstitüleri açılmaya başlanmıştır.¹ Türkiye'nin ilk yıllarında öğretmen yetiştiren kurumlar Osmanlının mirası olarak ifade edileceği gibi² eğitim enstitüleri için Cumhuriyet Türkiye'sinin eserleri demek yanlış olmayacaktır.

Türkiye eğitim tarihinde farklı kademelere öğretmen yetiştirmek için açılmış olan iki tip eğitim enstitüsünden bahsetmek mümkündür. 1946 yılı itibariyle

açılmaya başlanan ortaokul branş öğretmeni yetiştiren eğitim enstitüleri ve 1974-1975 öğretim yılından itibaren açılmaya başlanan sınıf öğretmeni yetiştiren iki yıllık eğitim enstitüleri bahsi geçen farklılığın somut örnekleridir.³ Bursa Eğitim Enstitüsü yukarıda bahsi geçen kategorilerden ortaokul branş öğretmeni yetiştiren kısmına girmektedir.

Enstitüler her ne kadar branş öğretmeni yetiştirse de farklı kademelerde de kendilerinden yararlanmışlardır. Enstitülerin diğer görevleri, ilköğretmen okullarına öğretmen, ilköğretime müfettiş, ilköğretmen okulları uygulama okullarına başöğretmen⁴ yetiştirmek ayrıca ilk, ortaokul ve ilköğretmen okulları ile ilgili problemlere akademik düzeyde çözüm getirmek olarak tanımlanmıştır.⁵

Milli Eğitim Bakanlığı tarafından enstitülere, “*milli ahlaka, değerlere sahip, pozitif bilimleri önceleyen, mesleğini*

1 Sabri Becerikli, “Türkiye’de Ortaokul Öğretmeni Yetiştiren Orta Öğretmen Okullarının Kısa Tarihçesi-(1923-1946)”, *Türk Eğitim Bilimleri Dergisi*, C. 18., S. 1., 2020, s. 382-384.

2 Sabri Becerikli ve Muammer Demirel, “Osmanlı’dan Cumhuriyet Bursa’sına Miras Kalan Öğretmen Okulları (1883-1975)”, *History Studies*, C. 9., S. 1., 2017, s. 73.; Becerikli, Türkiye’de Ortaokul..., a.g.m., s. 369.

3 Betül Batır, “Eğitim Enstitülerinden Eğitim Fakültelerine Türkiye’de Öğretmen Yetiştirmek”, *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, C. 6., S. 2., 2008, s. 521-537.; Sabri Becerikli, Eğitim Enstitüleri, *Türk Maarif Ansiklopedisi*, <https://turkmaarifansiklopedisi.org.tr/egitim-enstituleri> (Erişim tarihi: 25 Haziran 2025).

4 1969 Yönetmeliğinde Müdür olarak değiştirilmiştir. *Resmi Gazete*, Eğitim Enstitüsü Yönetmeliği, 16.06.1969, s. 4.

5 *Eğitim Enstitüsü Yönetmeliği*, Matbaacılık Okulu, İstanbul 1955, s. 3.

severek yapacak, örnek bir yaşama sahip, bedence ve karakterce kaliteli bireyler yetiştirme” görevi verilmiştir.⁶ Enstitüler tüm organizasyonlarını eğitim bakanlığının bir öğretmenenden beklediği vasıflarda öğretmen yetiştirmek için gerçekleştirmekle yükümlü tutulmuştur.

Enstitülerin kurulması kararından sonra ilk etapta Ankara’daki (Gazi), Balıkesir’deki (Necati Bey) Orta Öğretmen Okulları, eğitim enstitülerine dönüştürülmüş aynı sene içerisinde İstanbul’da (1946) bir eğitim enstitüsü açılmıştır. Ankara, Balıkesir ve İstanbul’dan sonra Bursa (1958) ve İzmir’de (Buca, 1959) eğitim enstitüsü açılmıştır.⁷

Enstitü’nün Açılışı

10 Ekim 1958 tarihinde dönemin Maarif Vekili Celal Yardımcı tarafından günümüzde kaymakamlık binası olarak kullanılan binada Bursa Eğitim Enstitüsü’nün açılışı yapılmıştır. Enstitü, *Fen ve Edebiyat* olmak üzere iki bölümle eğitim-öğretime başlamıştır.⁸

Yukarıda da bahsi geçtiği gibi ortaokul branş öğretmenini yetiştiren eğitim enstitüleri üçer yıllık okullar olarak eğitim-öğretim yapmışlardır. Fakat bu enstitüler önce ikişer yıllık olarak öğretim yapmışlar,⁹ 1967 yılında alınan Talim ve Terbiye Kurulu kararı doğrultusunda üçer yıllık enstitülere dönüştürülmüşlerdir.¹⁰ Bursa Eğitim Enstitüsü de diğerleri gibi benzer süreçten geçmiştir.

Bursa Eğitim Enstitüsü’nün *ilk müdürü* olma şerefine Halis Özgü nail olmuştur.¹¹ Enstitü idari kadroları, müdür, yardımcılarını, yatılı okul organizasyonunu

gerçekleştirebilecek kadar memurlardan oluşturulması planlanmıştır. Ayrıca öğrenci ve personelin sağlık işleri ile ilgilenecek doktor kadroları da oluşturulmuştur.¹²

Bursa Eğitim Enstitüsü öğretmen yetiştiren yatılı bir kurumdur. Yatılı olmayan öğrencilerde öğrenim görmüşlerdir. Enstitülerin yatılı öğrenci dışında gündüzlü öğrenci alabilmeleri kapasitelerine bağlı bırakılmıştır. Bursa Eğitim Enstitüsü de kalabalık öğrenci grubuna hizmet verebilecek kapasiteye sahip olduğu için yatılı ve gündüzlü öğrenci alabilmiştir.¹³

Fen ve Edebiyat bölümleri ile öğretime başlayan enstitünün tarihsel süreci içerisinde bölüm sayısında çeşitlilik olmuş, enstitü kadro, öğrenci, bölüm kapasitesi açısından büyümüştür. Enstitüde, öğretmen yetiştiren bir kurum olarak öğrencilerinin alanları ile ilgili derslerin yansırı öğretmenlik meslek dersleri de okutulmuştur. Ayrıca enstitüde öğrencilerine çeşitli kurumlarda öğretmenlik stajı yapma imkânı sağlanmıştır. Bursa Eğitim Enstitüsü örgün öğretim kurumu olmakla birlikte Türkiye’de öğretmen yetiştirmek amacıyla 1974 yılında uygulamaya konan mektupla öğretim programında da yer almıştır.¹⁴

Enstitünün Eğitim-Öğretim İşleri

Enstitü Bölümleri

Enstitü, iki bölümlü (Fen ve Edebiyat) olarak eğitim-öğretime başlamıştır.¹⁵ 1966 yılında Talim ve Terbiye Ku-

6 *Eğitim Enstitüsü Yönetmeliği*, s. 3.; A.g.y., 1969, s. 4.

7 Becerikli, Türkiye’de Ortaokul..., a.g.m., s. 384.

8 *Bursa Eğitim Enstitüsü Haberler Bülteni*, S. 4., 01.12.1966, s. 5.; Muammer Demirel ve Sabri Becerikli, “Bursa Eğitim Enstitüsü”, *Uludağ Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, C. 30., S. 1., 2017, 344.

9 Demirel ve Becerikli, a.g.m., s. 344.

10 *T. C. Milli Eğitim Bakanlığı Tebliğler Dergisi*, C. 30., S. 1474., 16.10.1967, s. 363.

11 *Bursa İl Yıllığı*, 1973, s. 100.

12 *Eğitim Enstitüsü Yönetmeliği*, s. 9-15.; A.g.y., 1969, s. 5-6.

13 Demirel ve Becerikli, a.g.m., s. 348-349.

14 Detaylı Bilgi İçin Bknz., Demirel ve Becerikli, a.g.m.

15 *Bursa İl Yıllığı*, 1973, s. 100.

rule kararıyla enstitülerin bölüm yapılarında değişiklik olmuştur.¹⁶ Türkiye'deki diğer enstitüler gibi Bursa'da da *Türkçe, Sosyal Bilgiler, Matematik, Fen ve Tabiat Bilgileri* bölümleri açılmıştır.¹⁷ 1974-1975 öğretim yılından başlamak üzere enstitüde beşinci bir branş olarak *Resim-İş Bölümü* açılmıştır.¹⁸

Enstitüde Okutulan Dersler

Enstitünün bölümleri özelinde değerlendirildiğinde, Türkçe, Sosyal Bilgiler, Matematik, Resim-İş, Fen ve Tabiat Bölümü'nde okuyan öğrencilere branşlarının alan öğretimi verilmiş, öğretmenlik becerilerinin geliştirilmesi adına ise onlara meslek bilgisi dersleri okutulmuştur. Fen ve Tabiat Bölümü'nde fizik, kimya, biyoloji gibi alan dersleri, Sosyal Bilgiler'de tarih ve coğrafya ağırlıklı dersler, Matematik Bölümü'nde cebir, geometri, analiz gibi dersler, Türkçe Bölümü'nde edebiyat ve gramer dersleri okutulmuştur. Resim-İş Bölümü'nde sanat formasyonu, sanat bilgisi ile ilgili derslere yer verilmiş, ayrıca bu bölümde öğrenciler ikinci sınıfta yeteneklerine göre grafik ve resim gruplarına ayrılmıştır. Bölümlerin alan bilgisi dersleri *genel dersler* diye tanımlanmıştır. Bunlar dışında her bölümün öğrencisinin okuması gereken öğretmenlik meslek dersleri müfredatta yer almıştır. Tüm bölümlerde eğitim psikolojisi, ruh sağlığı ve rehberlik, ölçme ve değerlendirme, eğitim sosyolojisi, genel öğretim bilgisi dersleri okutulmuş, ayrıca genel dersler kategorisinde alan derslerinin yanı sıra özel öğretim metodu ve uygulama dersi her bölüm özelinde okutulmuştur. *Türkçe, Yabancı Dil, Türkiye Devrim Tarihi* dersleri diğer kategoride gösterilmiştir. Sosyal Bilgiler'in diğer derslerde bir istisnası olmuş, alan itibariyle tarih ve coğrafya dersleri görmelerinden kaynaklı olacak ki

Türkiye Devrim Tarihi, Sosyal Bilgiler Bölümü'nün diğer dersler kapsamında okutulmamıştır.¹⁹

Öğretmenlik Uygulaması

Günümüzde öğretmen yetiştiren kurumlarda öğretmenlik uygulaması adı ile geçen öğretmenlik mesleği stajı, Osmanlı Dönemi'nden süregelen bir öğretmen yetiştirme geleneğidir. Uygulama dersinde öğretmen adaylarının sahada yapacağı çalışmalarla birlikte mesleki bilgi ve görgülerinin artırılması hedeflenmiştir. Ders kapsamında öğretmen adayları, okullarında görmüş oldukları dersleri sahada gerçekleştirme fırsatı bulmuşlardır.²⁰

Bursa Eğitim Enstitüsü, iki yıllık iken ikinci sınıfta, üç yıllık iken üçüncü sınıfta sürekli uygulama adıyla Bursa şehrinde çeşitli okullara stajyer göndermiştir. 28.02.1966-19.03.1966 tarihleri arasında uygulama okulu olarak Çelebi Mehmet Orta Okulu, Osman Gazi Orta Okulu ve Erkek Sanat Enstitüsü'ne stajyer gönderilmiştir. 06.03.1967-18.03.1967 tarihleri arasında Kız Lisesi, Bursa Erkek Lisesi, Çelebi Mehmet Orta Okulu, Özel İhsan Çizakça Bursa Koleji, Özel Örnek Orta Okullarına stajyer göndermişlerdir.²¹ Tarihler dikkate alındığında öğretmenlik uygulamalarının süresi günümüzdeki gibi bir yarıyıl boyunca haftalık olarak döneme yayılmamış, dönem içerisinde belirlenen 15-20 günlük bir süreci kapsamıştır. Ayrıca özel okul, lise dahil şehirdeki farklı kademelere de öğrenci gönderilmiştir.

Mektupla Öğretim

1974 yılında Türkiye öğretmen yetiştirme sisteminde yeni bir uygulama başlatılmıştır. Bu uygulama, okuyacak öğrencilere ders notlarını posta yoluyla göndermek üzerine gerçekleştirilmiştir. Mektupla öğretmen yetiştirme diye

16 T. C. Milli Eğitim Bakanlığı Tebliğler Dergisi, C. 29., S. 1419., 05.09.1966, s. 221.

17 Bursa Eğitim Enstitüsü Haberler Bülteni, 01.12.1966, s. 1.; Bursa İl Yıllığı, 1973, s. 100.

18 M. Cahit Onur, "Resim-İş Bölümü Açılırken", *Alkım*, S. 58, 15.05.1975, s. 23-24.

19 T.C. Milli Eğitim Bakanlığı Tebliğler Dergisi, C. 31, S, 1508, 24.06.1968, s. 292.; S., 1509, 01.07.1968, s. 299.; S., 1510, 08.07.1968, s. 307.; S. 1511, 15.07.1968, s. 319.; Onur, a.g.m., s. 23-24.

20 Demirel ve Becerikli, a.g.m., s. 352.; Becerikli, Sabri ve Demirel, Muammer, "İstanbul Yüksek Öğretmen Okulunun Kısa Tarihiçesi", *Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim Dergisi*, C. 8., S. 1., 2019, s. 614-615.; Becerikli, Sabri, "A Historical Study On Courses On Teaching Profession Taught in Ottoman Teacher Training Schools", *International Journal of Eurasian Education and Culture*, C. 7., S. 16, 2022, s. 542, 557.

21 Demirel ve Becerikli, a.g.m., s. 352-353.

adlandırılan sistem sayesinde üniversitelerini bitirme imkânı olmayan, üniversiteyi kazanamamış olan kişilere öğretmen olma yolu açılmıştır. 2 yıllık bir program sürecinde yıllık olarak kendilerine gönderilecek 11 fasikülden sorumlu olacak olan mektupla öğretim öğrencilerine, yaz aylarında okullarında yüz yüze çalışmalarda bulunma imkânı verilmiştir. Enstitülerde danışman öğretmenin kontrolünde yürütülecek uygulamalar öğrencilerin tüm yıl boyunca fasiküllerinden görmüş olduğu konuların çalışmaları ile ilgili olmuştur. Mektupla öğretimden mezun olacaklara, örgün öğretim öğrencileri ile aynı haklar verilmiştir. Fakat mektupla öğretim öğrencileri, öğretmenlik stajı gibi örgün öğretimin dersleri ile alakalı bazı sorumluluklardan yükümlü tutulmamışlardır.²²

Bursa Eğitim Enstitüsü'nde de 1975 yılında mektupla öğretmen yetiştirme başlatılmıştır.²³ Bursa'ya, Gazi Eğitim Enstitüsü'nden sonra 4150 kişi ile Türkiye'de ikinci en fazla kontenjan verilmiştir. Fakat verilen kontenjan ilk etapta dolmamış, kontenjan ikinci alımla doldurulmaya çalışılmıştır. 1975 yılında kayıt ücreti, ilk yıl için 500 lira, ikinci yıl için 500 lira olarak belirlenmiş, sınıf tekrarı olması durumunda tekrar alınan sınıf için 250 liralık ek bir ücret belirlenmiştir. 6 Ocak 1975 itibariyle de öğrencilere ilk mektuplar gönderilmeye başlanmıştır.²⁴

Enstitünün Öğretim ve İdari Kadrosu

Enstitünün kurucu müdürlüğünü Halis Özgü (1958-1963) yapmıştır.²⁵ Tarih bazında tam olarak tespit edilemedi ise de belirlenebildiği kadarıyla, 1963 yılında Muammer Yüzbaşıoğlu, 1963-1964 yılları arasında Ferruh Sanır, 1964-1970 yılları arasında Turan Birinci, 1970-1971 yıllarında Mazhar Kükey, 1971-1973 yıllarında Kemal Onur, 1973-1977 yılları arasında Yusuf Ziya Beyzadeoğlu, 1977 yılında Himmet Coşkun Çakır, 1979 yılında Adil Ural, müdürlük görevini ifa etmiştir.²⁶

Okulun idari işlerinin yürütülmesinde müdüre yardımcı olacak birimler oluşturulmuş, müdür yardımcılığı ve diğer idari işlerden sorumlu memur kadroları ihdas edilmiştir. Okuldaki memurlar yatılı okul organizasyonunu sağlayabilecek şekilde satın-alma, muhasebat, demirbaş gibi işlerle ilgilenmişlerdir. Enstitüde, görevliler ve öğrencilerin sağlık durumlarının kontrolü amacıyla doktor istihdam edilmiştir. Enstitüde, kuruluşundan 1970 yılına kadar Füzuran Pagan'a, onun ardından da Zeki Özoğuz'a *Enstitü Doktorluğu* görevi verilmiştir.²⁷

Enstitünün eğitim-öğretimi müdürün öncülüğünde öğretmen kadrosu ve ilgili kurullar aracılığıyla yürütülmüştür. Bölümlerde iki yılda bir seçilmiş olan bölüm şefleri ilgili programın öğretim işlerini koordine etmekle yükümlü tutulmuş, bölüm şeflerinin olmadığı yerde bölüm temsilcileri bölüm şefinin görevlerini üstlenmiş, ayrıca öğretmenler kurulu, enstitü kurulu gibi kurullar öğretim faaliyetlerini planlamışlardır.²⁸

22 Yusuf Z. Beyzadeoğlu, "Mektupla Öğretimin Sonu", *Alkım*, S. 63-64, 15.08.1976-15.11.1976, s. 17.; Sabri Becerikli, "Mektupla Öğretmen Yetiştirme", *Belgi Dergisi*, S. 21, 2021, s. 279-299.

23 Yılmaz Akkılıç, *Bursa Ansiklopedisi*, C. 2, Bursa 2002, s. 594.

24 *Bursa Hâkimiyet*, 13.12.1974, s. 1.; *Bursa Hâkimiyet*, 01.02.1975, s. 1.; "Bursa Eğitim Enstitüsü'nden Haberler", *Alkım*, S. 57, 15.02.1975, s. 26.; *Bursa Hâkimiyet*, 29.09.1975, s. 1.; "Bursa Eğitim Enstitüsü'nden Haberler", *Alkım*, S. 59-60, 15.08-11.1975, s. 47.

25 *Bursa İl Yıllığı*, 1973, s. 100.

26 Turan Birinci, "Veda Ediyorum", *Alkım*, S. 31, 15.10.1970, s. 1.; *Alkım*, S. 45, 15.02.1972, s. İç Kapak.; "Bursa Eğitim Enstitüsü'nden Haberler", *Alkım*, S. 52, 15.11.1973, s. 56.; "Bursa Eğitim Enstitüsü'nden Haberler", *Alkım*, S. 58, 15.05.1975, s. 42.; *Alkım*, S. 63-64, 15.08.1976, s. İç Kapak.; Meral Kayabaşı, *Eğitim Enstitüleri (1949-1979)*, Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Tokat 2024, s. 218.

27 *Eğitim Enstitüsü Yönetmeliği*, s. 9-15.; *Bursa Eğitim Enstitüsü Haberler Bülteni*, S. 1, 01.04.1966, s. 3.; A.g.y., 1969, s. 5-7.; "Bursa Eğitim Enstitüsünden Haberler", *Alkım*, S. 25, 15.04.1970, s. 24.

28 A.g.y., 1969, s. 8-9.; Fatih Demirel ve Rukiye Köse, "Eğitim Enstitülerinde Yönetim", *Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, C. 21, S. 2., 2019, s. 518-526.

Yıl	Öğretim Elemanları			Yıl	Öğretim Elemanları		
	E	K	T		E	K	T
1960-1961	13	5	18	1970-1971	4	1	5
1961-1962	16	6	22	1971-1972	26	8	34
1962-1963	1	-	1	1972-1973	35	10	45
1963-1964	5	-	5	1973-1974	35	10	45
1964-1965	6	-	6	1974-1975	43	13	56
1965-1966	7	-	7	1975-1976	59	14	73
1966-1967	7	-	7	1976-1977	74	12	86
1967-1968	7	-	7	1977-1978	81	16	97
1968-1969	5	-	5	1978-1979	99	19	118
1969-1970	4	1	5	Toplam	527	112	639

Tablo 1: Enstitü Öğretmen Sayıları²⁹

Yukarıdaki tabloda²⁹ Bursa Eğitim Enstitüsü'nün 1960 yılından 1979 yılına kadarki öğretmen kadroları hakkında istatistiksel bilgiler aktarılmıştır. Tabloda verilen rakamlar enstitünün kendi kadrolarında görev yapmış olan öğretmenlerin sayılarıdır.

Enstitü kendi kadrosunda olmayıp, farklı öğretim kurumlarının kadrosunda bulunan öğretmenlerden ihtiyaç halinde faydalanmıştır. Örnek vermek gerekirse 1967-1968 yılları arasında 16 erkek, 9 kadın, 1968-1969 yılları arasında 19 erkek, 9 kadın öğretim görevlisi olarak enstitüde görev yapmıştır. 1969-1970 yılları arasında 18 erkek, 10 kadın ayrıca 1 erkek, 3 kadın vekil öğretmen, kadrosu enstitüde olmamasına rağmen enstitünün öğretmenliğini yapmıştır. Enstitüde öğretmenlik yapanlar istatistiklerde öğretmen, öğretim görevlisi, doçent şeklinde unvanlarla yer almıştır. 1963-1964 yılları arasında enstitüde kadrosu bulunanlar arasında bir doçent³⁰ öğretim elemanı olarak

görev yapmıştır.

Enstitü Öğrencileri Öğrenci Alım Usulü

Eğitim enstitülerine alınacak öğrenciler eleme ve giriş sınavlarından başarılı olmak zorundaydı. Eleme sınavlarının il merkezlerinde, giriş sınavlarının adaylara verilen sınav giriş belgesinde yazılı olan şehirlerde gerçekleşmesine karar verilmiştir. Eleme sınavlarına girecek adayların sınav kâğıtları, isimleri gözükmecek şekilde kapalı olmak şartıyla adayın girmek istediği bölümün belirtildiği bir şekilde düzenlenmesi planlanmıştır. Sınavdan sonra kâğıtların tutanaklarla birlikte Milli Eğitim Bakanlığı'nın Test Bürosu'na iletilmesinin sağlanması hedeflenmiştir. Başarılı olanlar girecekleri bölümlerde derecelerine göre sıralanarak bir sonraki

29 Şunu belirtmek gerekir ki tablonun verileri Devlet İstatistik Enstitüsü'nün yayınlamış olduğu kitaplardan elde edilmiştir. Devletin farklı kaynaklarında verilerin farklılaşması mümkündür. Burada genel bir fikir oluşturması açısından Devlet İstatistik Enstitüsü'nü verileri kullanılmıştır. Okullar ile ilgili yapılan çalışmalara bakıldığında okulların kendilerinin, Öğretmen Okulları Genel Müdürlüğü'nün, Devlet İstatistik Enstitüsü'nün vermiş olduğu bilgilerde küçük farklılıklar ortaya çıkabiliyor. Bu da okulların yaşayan bir varlık olarak sürekli değişmesi ve dönüşmesinden kaynaklanmıştır. Bir kurum bilgiyi verirken kısa süre içerisinde okullarda değişiklik yapıldığında bilgilerde farklılaşma çıkabiliyor. Dolayısıyla istatistikler yüzde yüz bir doğruluk vermemekle birlikte genel çerçeveyi sunmuştur.

30 Bu kişi yüksek ihtimalle bahsi geçen yıllarda enstitünün müdürlüğünü yapmış olan Doç. Dr. Ferruh Sanır'dır.

aşama olan giriş sınavına girmeye hak kazanmışlardır.³¹

Eleme sınavının yazılı olması zorunlu olmakla birlikte giriş sınavının sürecine ise kurumun tercihi doğrultusunda yazılı ya da sözlü şeklinde tasarlanmasına imkân verilmiştir. Nitekim enstitünün ilk giriş sınavı sözlü yapılmıştır. Yalnız şunu da belirtmek gerekir bazen de hem yazılı hem de sözlü sınav usulü aynı anda kullanılmış, yetenek bölümlerine öğrenci alınacağı zaman adayın yeteneğini tespit edebilmek amacıyla hizmet edecek şekilde sınav planlaması yapılmıştır. 1974'te Üniversitelerarası Öğrenci Seçme ve Yerleştirme Merkezi (ÜSYM) kurulması ile birlikte Bakanlık tarafından gerçekleştirilen eleme sınavları ÜSYM uhdesine bırakılmıştır. Eleme sınavının başka bir kuruma devredilmesine

rağmen giriş sınav usulünde enstitü yetkisine müdahale edilmemiş, enstitülerin kendi öğrencilerini seçme imkânı ellerinden alınmamıştır.³²

Bursa Eğitim Enstitüsü ve ülke genelindeki tüm öğretmen yetiştiren kurumların tarihine bakıldığında öğrenci alım süreçlerinde kendi sınavlarını yapmayı tercih ettiklerini söylemek yanlış bir ifade olmayacaktır.³³ Fakat 70'li yıllara gelindiğinde bu durum güçlü itiraz görmüştür. Nitekim merkezi sınavdan yüksek puan alanların enstitü sınavlarından elenmesi, merkezi sınavdan düşük puan alanların enstitüye kabul edilmesi tartışmalara sebebiyet vermiş, Tartışmalara son vermek için olsa gerek tüm öğrenci alımları 1978'den itibaren sadece merkezi sınavla bağlanmıştır.³⁴

Yıl	Yeni Kayıt			Toplam Öğrenci			Mezuniyet		
	E	K	T	E	K	T	E	K	T
1958-1959	149	11	160	146	9	155	-	-	-
1959-1960	153	13	166	295	22	317	126	9	135
1960-1961	161	15	176	284	25	309	122	6	128
1961-1962	149	17	166	310	31	341	127	14	141
1962-1963	175	24	199	314	36	350	136	11	147
1963-1964	145	21	166	312	46	358	181	20	201
1964-1965	167	12	179	321	34	355	133	21	154
1965-1966	375	29	404	535	41	576	179	17	196
1966-1967	307	26	333	577	47	624	243	19	262
1967-1968	138	30	168	486	60	546	376	31	407
1968-1969	299	26	325	419	56	475	24	2	26
1969-1970	113	24	137	457	75	532	98	28	126

31 Demirel ve Becerikli, a.g.m., s. 346-348.

32 Demirel ve Becerikli, a.g.m., s. 346-348.

33 Sabri Becerikli, *İstanbul Yüksek Öğretmen Okulu (1924-1978)*, Astana Yayınları, Ankara 2020, s. 36-40.; Zafer Tangülü ve Sabri Becerikli, "Müsilki Muallim Mektebi (1924-1937)", *Asia Minor Studies*, C. 8., S. 2., 2020, s. 460.

34 Demirel ve Becerikli, a.g.m., s. 348.

1970-1971	225	24	249	602	70	672	225	22	247
1971-1972	253	19	272	619	65	684	138	25	163
1972-1973	160	23	183	563	61	624	176	21	197
1973-1974	444	50	494	843	83	926	230	21	251
1974-1975	726	148	874	1233	218	1451	152	14	166
1975-1976	220	72	292	1256	247	1503	332	53	385
1976-1977	677	274	951	1688	440	2128	446	102	548
1977-1978	940	228	1168	2038	507	2545	337	78	415
1978-1979	-	-	-	2511	793	3304	677	274	951
Toplam	5976	1086	7062	15809	2966	18775	4458	788	5246

Tablo 2: Enstitü Öğrenci Sayıları³⁶

Tabloya bakıldığında öğrenci sayıları ve mezun sayıları genel itibariyle her yıl yukarıya doğru ivme göstermiştir. Yalnız 1968-1970 yılları arasında tabloda görüldüğü gibi mezun sayılarında keskin bir düşüş yaşanmıştır.³⁶ Bunda o yıllardaki öğrenci hareketlerinin etkisi olmuştur. Nitekim öğrenci olaylarından kaynaklı dönemin okullarında eğitim-öğretim yapmak çok güçleşmiştir. Bursa Eğitim Enstitüsü de öğrenci hareketlerinden etkilenmiş, yaşanan öğrenci boykotları nedeniyle dönem dönem enstitü tatil edilmek zorunda kalmıştır.³⁷ Dolayısıyla öğrenci sayısının düşüşünün, yaşanan olayların neticesi olduğu yönünde yorum yapılabilir.

1973-1974 öğretim yılı itibariyle akşam öğretimi başlatılmıştır. Bu durumda öğrenci sayılarının artmasını sağlamıştır. 1975 yılında uygulamaya girmiş olan mektupla öğretimde okumaya başlayanlar Bursa Eğitim Enstitüsü'nün öğrenci niceliğini artırmıştır. Yalnız tablo 2'de mektupla öğretim öğrencileri ile ilgili rakamlara yer verilmemiştir. Sadece gündüz ve akşam olmak üzere örgün öğretimde okuyanların sayısı verilmiştir. Yine Tablo 2'den anlaşılacağı üzere 1978-1979 öğretim yılından sonra enstitüye yeni kayıt yapılmamıştır. Yeni kayıtların gelmemiş olması enstitülerin bahsi geçen tarihlerde bir dönüşüm süreci yaşamasından kaynaklanmıştır.

35 Türkiye Cumhuriyeti Başvekalet Devlet İstatistik Enstitüsü, Milli Eğitim İstatistikleri Meslek, Teknik ve Yükseköğretim, 1953-1960, Ankara 1963, s. 742.; T.C. Başbakanlık Devlet İstatistik Enstitüsü, ...1960-1961, a.g.e., s. 404, 411.; ...1961-1965, a.g.e., s. 516;...1965-1967, a.g.e., s. 23;...1967-1970, a.g.e., s. 43;...1970-1974, a.g.e., s. 47;...1974-1978, a.g.e., s. 20, 29, 36, 40, 52;...1978-1979, a.g.e., s. 9, 13.

36 T.C. Başbakanlık Devlet İstatistik Enstitüsü, ...1967-1970, a.g.e., s. 43.

37 Demirel ve Becerikli, a.g.m., s. 362-364.

Yıl	Yeni Kayıt			Toplam Öğrenci			Mezuniyet		
	E	K	T	E	K	T	E	K	T
1975-1976	627	205	832	1754	466	2220	-	-	-
1976-1977	-	-	-	1562	585	2147	44	12	56
1977-1978	-	-	-	616	188	804	265	79	344
1978-1979	-	-	-	506	140	646	-	-	-
Toplam	627	205	832	4438	1379	5817	309	91	400

Tablo 3: Mektupla Öğretim Gören Öğrenci Sayıları³⁹

Tablo 3’de görüldüğü gibi Bursa Eğitim Enstitüsü’nde mektupla öğretimin başlatılmış olduğu ilk yılında öğrenci alımı yapılmış, daha sonraki tarihlerde kayıtlı öğrencilerin mezun olmaları beklenmiştir. Zaten mektupla öğretim, öğretmen yetiştiren kurumlar için fazla uzun ömürlü bir uygulama olmamıştır. 70’li yıllarda çok sık hükümet değişikliği yaşanmasının mektupla öğretmen yetiştirmeyi etkilemiş olduğu şeklinde yorum yapmak yanlış olmayacaktır. Nitekim 1976 yılından sonraki süreçte öğrenci alınmaması siyasi³⁹ değişikliğin bir yansıması olarak düşünülebilir.

Enstitünün Fiziki Yapısı ve İmkânları

Enstitü Binaları

Bursa Eğitim Enstitüsü, 1958’de bir ilkokulun kullanmış olduğu, günümüzde Altıparmak’ta bulunan Osmangazi Kaymakamlığı binasında eğitim-öğretime başlamıştır. Bursa Eğitim Enstitüsü ilk iki yılında ilkokulun ikinci ve üçüncü katını eğitim-öğretim faaliyetleri için kullanmıştır. İlkokulun taşınması ile birlikte bir müddet daha bahsi geçen binada kalan enstitü kendi için Yıldırım’da yaptırılmış olan kampüse 1966 yılında taşınmıştır. Alan içerisinde spor salonu ve konferans salonu, lojman, ya-

takhane, yemekhane, derslik ve laboratuvarlar yapılmıştır.⁴⁰ Enstitünün kampüsü, bugün 152 Evler’de Bursa Teknik Üniversitesi’nin kullanmış olduğu binalardır.

Enstitü Kütüphanesi

Bütün eğitim kurumlarında olması gerektiği gibi enstitüde öğrencilerinin ve personelinin yararlanabileceği kütüphane kurulmuştur. Kütüphane, enstitünün ilk açıldığı yılda alınan 211 kitapla faaliyete başlamış, ilk yılından itibaren her yıl giderek kitap sayısı artırılmıştır. 1977 yılına gelindiğinde kütüphane, 17 bin 840 kitap sayısına ulaştırılmıştır. Kütüphanede felsefe, din, dil, uygulamalı bilimler, tarih, coğrafya ve biyoloji, güzel sanatlar, edebiyat gibi alanlarda eserler yer almıştır. Enstitü kütüphanesi satın alma yoluyla geliştirildiği gibi bağış yoluyla da zenginleştirilmiştir. Enstitüye Zühtü Seren tarafından 420 kitap, Malik ve Leman Ongan tarafından 330 kitap, Ankara Hasanoğlan İlköğretmen Okulu’ndan 150 kitap, Selahattin Sezencan tarafından 25 kitap ve çeşitli kuruluşlardan 510 kitap bağışı yapılmıştır.⁴¹ Günümüzde, enstitünün kütüphanesi Bursa Uludağ Üniversitesi Eğitim Fakültesi A Bloğunda yer almaktadır.

38 T.C. Başbakanlık Devlet İstatistik Enstitüsü, ...1974-1978, a.g.e., s. 20, 29, 36, 40, 52.; ...1978-1979, a.g.e., s. 9, 13.

39 Paragrafta açıklanmaya çalışılan durumun daha iyi anlaşılması için Bknz. Becerikli, a.g.m., s. 282-283.; Sabri Becerikli, “Türk Eğitim Tarihinde Bir Uzaktan Öğretim Deneyimi- (YAYKUR)-”, *MSGSÜ Sosyal Bilimler Dergisi*, S. 23, 2021, s. 461-475.

40 *Bursa Eğitim Enstitüsü Haberler Bülteni*, S. 3, 01.06.1966, s. 2.; *Bursa Eğitim Enstitüsü Haberler Bülteni*, S. 4, 01.12.1966, s. 5.; *Bursa Eğitim Enstitüsü Haberler Bülteni*, S.10, 01.11.1967, s. 2.; Hilmi Serim, “Bursa Eğitim Enstitüsü’nden Haberler”, *Alkım*, S. 14, 15.05.1969, s. 24.; *Bursa İl Yıllığı*, 1973, s. 100.; Yılmaz Akkılıç, *Bursa Ansiklopedisi*, C. 2, Bursa 2002, s. 594.; Demirel ve Becerikli, a.g.m., s. 348-349.

41 *Millî Eğitim İstatistikleri*, *Millî, Halk, Çocuk, Üniversite ve Okul Kütüphaneleri 1959-1968*, Devlet İstatistik Enstitüsü, Devlet İstatistik Enstitüsü Matbaası, Ankara 1972, s. 120, 152.; Salih Altıntaş, “Okulumuzun Kitaplığı”, *Alkım*, S. 66, 15.05.1977, s. 62.; Demirel ve Becerikli, a.g.m., s. 351.

Bursa Eğitim Enstitüsü Yıldırım Yerleşkesinden Bir Görüntü ⁴³

Enstitüde Sosyal Faaliyetler

Eğitim Enstitüsü çeşitli sosyal, kültürel ve sportif faaliyetlerde öğrencilerini organize etmiş ve onların kişisel gelişimlerine destek olmuştur. Enstitüde voleybol, futbol ve basketbol gibi takım sporları, tekvando, boks, güreş gibi bireysel sporlar yapılmış, ulusal yarışmalarda öğrenciler tarafından dereceler alınmıştır.⁴³

Enstitü spor takımları şehirdeki okullar ve çeşitli spor kulüpleri ile müsabakalar yapmışlardır. 1972 yılında Erkek Lisesi ile yapılan futbol ve voleybol karşılaşmalarında enstitü galip gelmiş, Ticaret Lisesi basketbolda mağlup edilmiştir. İktisadi ve Ticari İlimler Akademisi ile yapılan futbol maçında ise mağlup olunmuştur.⁴⁴ 1976 yılında enstitünün kız voleybol takımı yüksekokullar turnuvasında ikincilik, güreş takımı da birincilik elde etmiştir. Ayrıca enstitü içerisinde öğrenciler arasında

da çeşitli sportif karşılaşmalar yapılmış, 1976 yılında enstitü öğrencileri arasında masa tenisi turnuvası düzenlenmiştir.⁴⁵ Bu ve benzer durumlar ile ilgili birçok örnek verilebilir.

Öğrencilerin, öğretmen olarak atandıklarında gittikleri okullarda yararlı kulüpler açmasını sağlamak amacıyla enstitüde çeşitli kulüpler kurulmuş, öğrenciler bu tarz faaliyetlere alıştırılmaya çalışılmıştır. Nitekim *Tiyatro, Folklor Kulübü, Halk Müziği Kulübü, Klasik Türk Müziği Kulübü, Hafif Batı Müziği* kulüpleri açılmıştır. Bu kulüplerden başka enstitüde bir de *Kitap Kulübü* kurulmuştur. Kitap Kulübü kurulduğu yıl olan 1967 itibaren bir yıl içerisinde 528 üyeye ulaşmıştır. Kulübün amacı yaynevleri ile anlaşarak öğrencilere indirimli ve taksitle

⁴² *Bursa İl Yıllığı*, 1973, s. 97.

⁴³ Demirel ve Becerikli, a.g.m., 364.

⁴⁴ "Bursa Eğitim Enstitüsü'nden Haberler", *Alkım*, S. 45, 15.02.1972, s. 24.

⁴⁵ "Bursa Eğitim Enstitüsü'nden Haberler", *Alkım*, S. 62, 15.05.1976, s. 62-63.

kitap temin etmek olmuştur.⁴⁶

Enstitü öğrencileri tarafından kurulmuş olan öğrenci dernekleri de enstitünün sosyo-kültürel faaliyetlerinde katkıda bulunmuştur. Onlardan biri 1966 yılında 200 kişinin katılım gösterdiği İstanbul gezisi olup talebe cemiyeti tarafından organize edilmiştir. Bir başkası da 1973 yılında İstanbul Üniversitesi öğretim üyelerinden Necmettin Hacıeminoğlu talebe cemiyetinin davetiyle “Tarih Boyunca Türk Milliyetçiliği” konusunda konferans vermiş olmasındır.⁴⁷

1965 yılında bir öğretmen nezaretinde öğrenciler tarafından idare edilmiş olan radyo kurulmuştur. Radyoda *Türk Müziği*, *Batı Müziği*, *Şiir Saati*, *Edebiyat Saati*, *Tercüme Saati*, *Fen Saati*, *Haberler*, *Trafik* ve *Hava Durumu* gibi yayınlar yapılmıştır.⁴⁸ Radyo pazartesi günleri hariç her gün 13:00-14:00 arasında, pazar günleri 13:00-15:00 arasında yayın yapmıştır.⁴⁹ Yayınlar zaman zaman değişiklik göstermiştir.⁵⁰

Enstitü Yayıncılığı

Enstitünün öğrenci ve öğretmenlerinin yayıncılık faaliyetlerine önem vermiş olduğunu söylemek mümkündür. Nitekim öğrenciler *Bursada Zaman*, *Petek* isimli dergiler çıkarmış, *İmtiyaz Sahibi*'nin enstitünün müdürü olduğu *Alkım Dergisi* ve 'enstitünün resmi yayın organı' diye tanımlanan *Bursa Eğitim Enstitüsü Haberler Bülteni* yayınlanmıştır.⁵¹

Talebe Cemiyeti adına İmtiyaz Sahibi Alaaddin Korkmaz, Yayın Müdürü cemiyetin Kültür Kolu Başkanı Oyhan Hasan Bıldırcı tarafından cemiyetin üye öğrencileri ile birlikte fikir, sanat, gençlik ve haber dergisi diye adlandırılan *Bursada Zaman Dergisi* yayınlanmıştır. Dergide edebiyat, tarih, eğitim, felsefe konularında yazılara yer verilmiş, enstitü ve diğer okullar ile ilgili bilgilere

Bursada Zaman Dergisi

verilmiş, talebe cemiyetleri ve dönemin bazı olayları ile ilgili haberlerin üzerinde durulmuştur. Dergideki yazılardan anlaşılacağı üzere dönemin öğrencileri arasında cereyan eden siyasi fikir hareketliliğine de dergide yer ayrılmıştır. Ayrıca Türk Edebiyatı'nın önemli isimlerinin eserleri dergide ciddi derecede yer kaplamıştır.⁵²

Eğitim Enstitüsü öğrencilerinin çıkarmış olduğu bir diğer dergi ise *Petek*'dir. Bu dergi eğitim, bilim, sanat dergisi olarak tanımlanmıştır. *Bursa Eğitim Enstitüsü Öğrenci Örgütü* adına Raif Tombul tarafından çıkarılmıştır. Yazı İşleri Sorumluluğu'nu ise Bahaeddin Arık üstlenmiştir. Bu dergide kendi isimlerinde ifade edildiği gibi eğitim, bilim, sanat yazıları yer almıştır. Ayrıca enstitüden ve

46 *Bursa Eğitim Enstitüsü Haberler Bülteni*, 01.01.1967, s. 2.; Demirel ve Becerikli, a.g.m., 364-365.

47 *Bursa Eğitim Enstitüsü Haberler Bülteni*, 01.01.1967, s. 3.; “Bursa Eğitim Enstitüsü'nden Haberler”, *Alkım*, S. 52, 15.11.1973, s. 58.

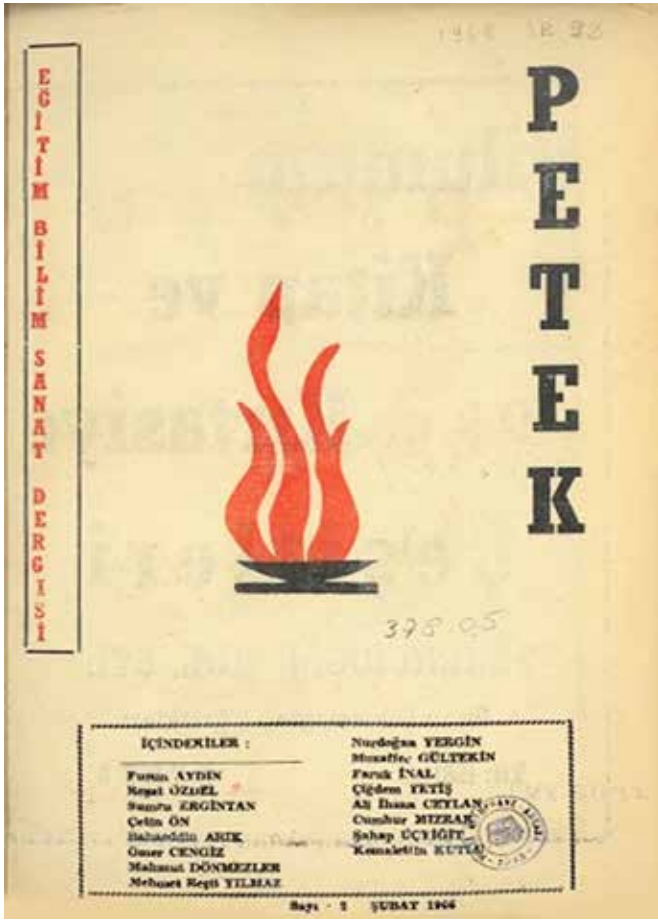
48 Demirel ve Becerikli, a.g.m., 365.

49 *Bursa Eğitim Enstitüsü Haberler Bülteni*, 01.04.1966, s. 5.

50 *Bursa Eğitim Enstitüsü Haberler Bülteni*, S. 4, 01.12.1966, s. 4.

51 Detaylı Bilgi için Bknz. *Bursada Zaman*, *Petek*, *Alkım*, *Bursa Eğitim Enstitüsü Haberler Bülteni*.

52 *Bursada Zaman*, S. 1, Haziran 1969.; S. 2, Temmuz 1969.; S. 3, Ağustos 1969.; S. 4, Eylül 1969.; S. 5, Ekim 1969.; S. 6, Kasım 1969.

Petek Dergisi

ülkeden haberler, enstitüye atanan öğretmenler, enstitüdeki sosyal ve sportif faaliyetler hakkında ve uluslararası olaylar ile ilgili bilgilere yer verilmiştir.⁵³

Enstitünün kendine ait yayın organı diye ifade edilen Bursa Eğitim Enstitüsü Haberler Bülteni'nde enstitüden çeşitli haberler verilmiş, öğrencilerin faaliyetlerinden bahsedilmiş, eğitsel kolların çalışmaları hakkında haberler yapılmıştır. Bültende öğretmenlerden öğütler yer almış, öğretmenlerin hayat hikâyeleri anlatılmış, mezunlar tanıtılmış, mezunlardan mektuplara yer verilmiş, mezun olan öğrencilerin öğretmen olarak atandığı okullar listeleri halinde yayınlanmıştır.⁵⁴

53 Petek, S. 2, Şubat 1966.

54 Bursa Eğitim Enstitüsü Haberler Bülteni, 01.04.1966.; 01.06.1966.; 01.12.1966.

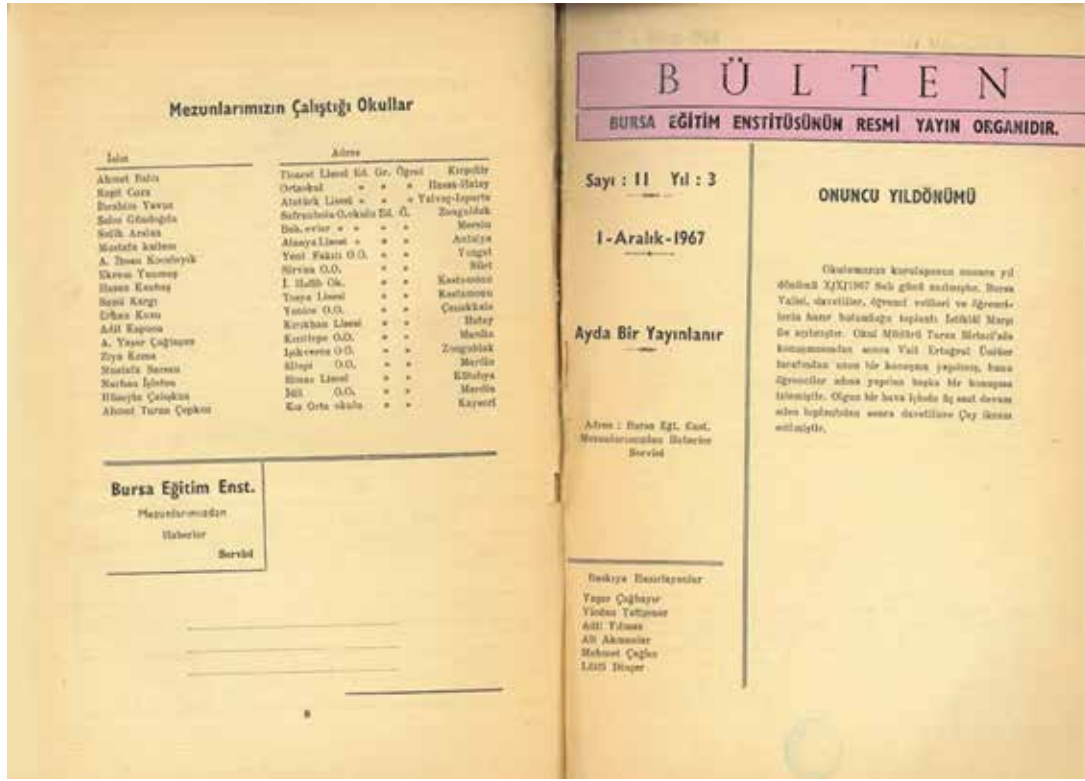
55 Detaylı Bilgi için bkz. Alkım.

56 Alkım, S. 62, 15.05.1976.

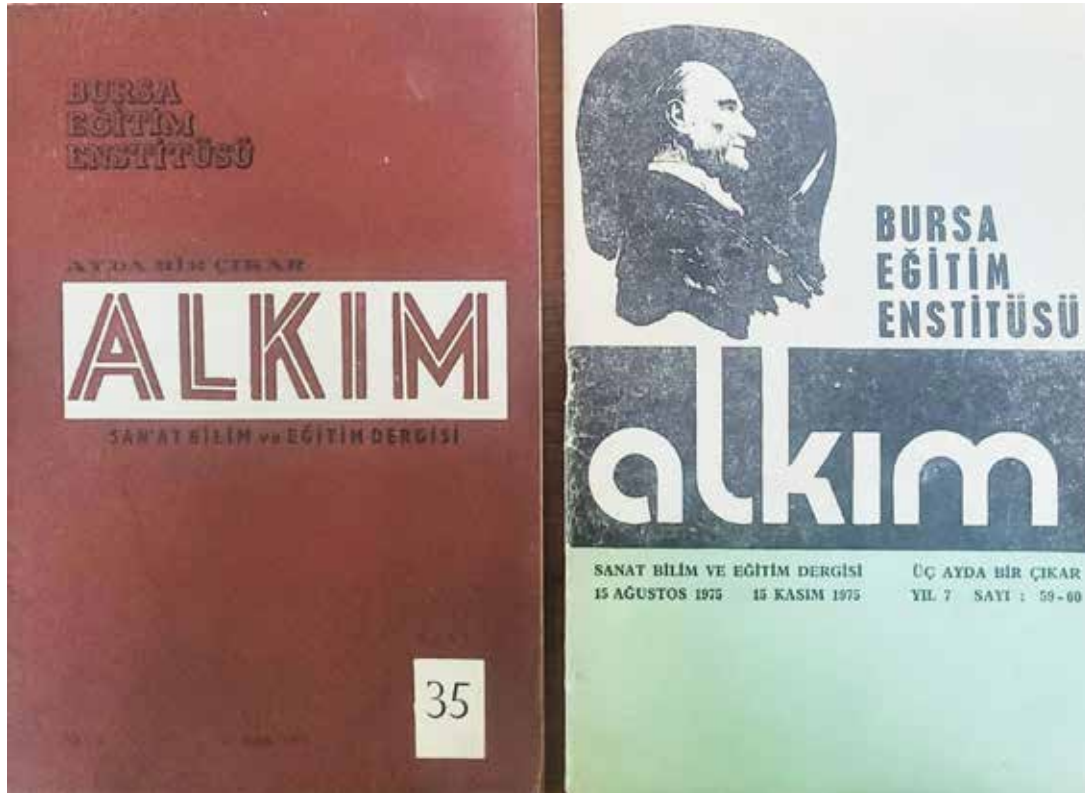
Enstitünün bir diğer yayın organı Alkım Dergisi'dir. Dergide diğer dergiler gibi kültür, sanat, eğitim konularına üzerine yazılar yayınlanmıştır. Atanan öğrencilerinin hangi kurumlara atandığı, enstitüye yeni atanan öğretmenlerin kimler olduğu yazılmış, bazı dersler hakkında çeşitli bilgilere yer verilmiştir. Alkım imtiyaz sahipliğini okul müdürünün üstlenmiş olduğu bir dergi olarak uzun süre yayın hayatında kalmıştır.⁵⁵ Enstitü müdürlerinden Turan Birinci Derginin 62. sayısında misyonunu anlatırken, Alkım'ın 15 Nisan 1968 yılı itibarıyla çıkarılmaya başlandığı, bilim, sanat, eğitim konularında yazılar yayınlandığı hakkında bilgiler vermiştir. Alkım isminin gökkuşağı demek olduğunu, içerik olarak gökkuşağı gibi birçok alanın rengini barındırdığını, dergide sadece politikanın renginin olmadığını ifade etmiştir. Böylece Alkım'ın çıkarılmasındaki amacın politik değil, kültür, sanat ve bilim üzerine olduğu anlatmaya çalışmıştır.⁵⁶

Enstitünün Eğitim Fakültesi'ne Dönüştürülmesi

Yedinci Maarif Şûrası'nda (1962) Yüksek Öğretmen Okullarının, Eğitim Fakültelerine dönüştürülmesi gündeme gelmiştir. Bu durum öğretmen yetiştirme işinin üniversiteler bünyesinde, akademik bir yapıya kavuşturulması yönünde fikirlerin eğitim camiasında yer edinmiş olduğunu göstermektedir. Nitekim 1964'te Ankara Üniversitesi'ne bağlı eğitim fakültesi kurulması, öğretmen yetiştirme işinde farklı bir boyuta geçilmesi gerektiği yönünde inanç sahibi olanların varlığının göstergesi olmuştur. 1973 yılında yürürlüğe konan Milli Eğitim Temel Kanunu'nda öğretmenlik mesleğini yapmak isteyenler için bir yükseköğretim kurumundan mezun olunması gerekliliği vurgulanmıştır. Bahsi geçen kanunun ifadeleri ilköğretmen okulları ile ilgili olsa da öğretmenlik mesleğinde yapısal bir dönüşümün habercisi olmuştur.

Bursa Eğitim Enstitüsü Haberler Bülteni

Alkım Dergisinin 35. ve 59-60. Sayılarının Kapağı

Ayrıca Dokuzuncu Milli Eğitim Şûrası'nda (1974) da öğretmen yetiştiren kurumların yeniden düzenlemesi gerektiğine vurgu yapılmıştır.⁵⁷ Nitekim 18 Ekim 1978 tarihinde Bakanlık bazı eğitim enstitülerinin öğretim sürelerini 4 yıl olarak belirlemiştir.⁵⁸ Enstitü süreleri ile başlayan bu süreci eğitim fakültelerine gidişatın bir yolu olarak görmek mümkündür.

4 yıllık eğitim enstitüleri, 1980 yılı itibarıyla yüksek öğretmen okulu adıyla teşkilatlandırılmaya başlanmıştır. Ankara Gazi, Balıkesir Necati, Diyarbakır, Edirne, Erzurum Kazım Karabekir, İzmir Buca, Konya Selçuk, Samsun, Trabzon Fatih, İstanbul Atatürk, Bursa Eğitim Enstitüsü 4 yıllık bir programla yüksek öğretmen okulu olarak adlandırılmıştır. 4 yıllık bir kuruma dönüşüm sürecinde Bursa Eğitim Enstitüsü'ne 1977-1978 öğretim yılında son kez öğrenci kaydı yapılmış, 1978-1979, 1979-1980 ve 1980-1981 dönemlerinde yeni öğrenci alınmamıştır. Enstitü 1981-1982 döneminde yüksek öğretmen okuluna dönüştürülmüş, okulun birinci sınıfına 184 erkek, 207 kız öğrencinin kaydı yapılmıştır.⁵⁹

6 Kasım 1981'de 2547 sayılı Yükseköğretim Kanunu çıkarılmış, kanun üniversitelerde birtakım düzenlemelerin yolunu açmıştır. Kanun doğrultusunda yükseköğretim kurumlarının sayısını artırmak ve üniversite dışında

kalan yükseköğretim kurumlarını tek bir çatı altında birleştirmek hedeflenmiştir.⁶⁰ Üniversite bünyesine dahil edilmesi planlanan kurumlar içerisinde eski eğitim enstitüleri ve bahsi geçen tarihte yüksek öğretmen okulları diye adlandırılan kurumlar da olmuştur. 2547 sayılı Yükseköğretim Kanunu'nu geçici 28. Maddesi'nde, öğretmen yetiştiren kurumların üniversitelere bağlanması üzerine gerekli tedbirlerin alınıp ilk altı 6 içerisinde Milli Eğitim Bakanlığı'na sunulması planlanmıştır.⁶¹ 1982'de yürürlüğe giren Yükseköğretim Kurumları Teşkilâtı Hakkında Kanun Hükmünde Kararname'de geçici 28. Madde'ye atıf yapılarak eğitim fakülteleri kurulmuştur. Kararname Yüksek Öğretmen Okulu ve Yabancı Diller Yüksekokulu'nu birleştirip, Uludağ Üniversitesi Eğitim Fakültesi'ne⁶² dönüştürmüş, fakülteye bağlı olacak şekilde bir Eğitim Yüksekokulu kurmuştur.⁶³ Eğitim Yüksekokulu sadece sınıf öğretmeni yetiştirmek üzere 2 yıllık olarak teşkilatlandırılmıştır.⁶⁴

1987 yılında Yüksek Öğretim Kurulu tarafından ülkedeki tüm eğitim yüksekokullarının öğretim sürelerinin 4 yıla çıkarılması kararlaştırılmış, 1989-1990 eğitim-öğretim yılında süreleri 4 yıl olarak belirlenmiştir. 1992'de eğitim yüksekokulları kapatılmış, yüksekokulların bölümleri eğitim fakültesi bölümlerine dönüştürülmüştür.⁶⁵

57 *Resmi Gazete*, Milli Eğitim Temel Kanunu, 24.06.1973, s. 4.; Musa Çadircı ve Azmi Süslü, *Ankara Üniversitesi Gelişim Tarihi*, Ankara Üniversitesi Rektörlüğü Yayınları, Ankara 1982, s. 408.; *Milli Eğitim Bakanlığı, Dokuzuncu Milli Eğitim Şurası*, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul 1991, s. 321.; Becerikli, *a.g.e.*, s. 220-221.

58 Cahit Kavcar, "Tarihe Karışan Bir Öğretmen Yetiştirme Modeli: Yüksek Öğretmen Okulu", *Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Dergisi*, C. 15., S. 1., 1982, s. 207.; Batır, *a.g.m.*, s. 530.

59 Demirel ve Becerikli, *a.g.m.*, s. 345.

60 *Yüksek Öğretim Kurulu*, Kasım 1981-Kasım 1988 Döneminde Yükseköğretimdeki Gelişmeler, Ankara 1988, s. 18.

61 *Resmi Gazete*, Yükseköğretim Kanunu, 06.11.1981, s. 30.

62 Yükseköğretim Kurumları Teşkilâtı Hakkında Kanun Hükmünde Kararname Balıkesir Necati Yüksek öğretmen Okulu, Necatibey Eğitim Fakültesine dönüştürülmüş ve Uludağ Üniversitesine bağlanmıştır. Böylelikle Uludağ Üniversitesine bağlı iki Eğitim Fakültesi öğretim yapmıştır. *Resmi Gazete*, *a.g.y.*, 20.07.1982, s. 10.; Necatibey Eğitim Fakültesi günümüzde Balıkesir Üniversitesine bağlıdır.

63 *Resmi Gazete*, Yükseköğretim Kurumları Teşkilâtı Hakkında Kanun Hükmünde Kararname, 20.07.1982, s. 2, 10.

64 *Resmi Gazete*, Uludağ Üniversitesi Eğitim Fakültesi Eğitim Yüksekokulu Öğrenci «Eğitim-öğretim ve Sınava» Yönetmeliği, 22.07.1983, s. 5.; *Uludağ Üniversitesi Kataloğu*, 1986-1987, Uludağ Üniversitesi Yayınları, s. 323-324.; *Uludağ Üniversitesi Kataloğu*, 1990-1991, Uludağ Üniversitesi Yayınları, s. 299-300.

65 Cemil Öztürk, *Dünden Bugüne Türkiye'de Öğretmen Yetiştiren Kurumlar*, Marmara Üniversitesi Atatürk Eğitim Fakültesi Yayınları, İstanbul 1998, s. 132-134.

Sonuç yerine

Bursa'da öğretmen yetiştiren okulların tarihi 1883 yılında açılan *Darülmualimin*'e kadar götürülebilir. 1926 yılında lodosun vurması ile binası yıkılmış olduğundan, okul öğrencilerini civar illere göndermiştir. Yaşanan felaketten sonra Bursa'da tekrardan büyük bir öğretmen okulu açılması planlanmış fakat şartlar imkân vermemiştir. Bu plana ithafen midir bilinmez ama yıllar sonra Bursa'da büyük bir öğretmen yetiştiren kurum açılmıştır. Bursa Eğitim Enstitüsü, Türkiye'nin açılan ilk enstitülerinden biridir. Başlangıçta iki yıllık eğitim-öğretim süreci gerçekleştirilse de 1967 yılında alınan kararla enstitünün öğretim süresi 3 yıl olarak planlanmıştır. Enstitüler sayıları artırılmak istenen ortaokulların öğretmen açığının oluşmadan giderilmesi isteği üzerine kurulmuştur. Sadece ortaokulda değil aynı zamanda ilköğretim ve liselerde de enstitülerden yararlanılmıştır. Fakat enstitülerin mezun kadrolarının külliyatlı kısmı ve açılma sebebi ortaokullar ile alakalıdır. Enstitüler kurulmaya başlandığı yılda Türkiye'de resmi 217 ortaokul eğitim-öğretim faaliyetleri

içerisinde yer almıştır. Zamanla artan sayıyla birlikte Bursa Eğitim Enstitüsü'nün açıldığı yıl olan 1958'de 610 resmi, 6 özel ortaokul öğretim gerçekleştirmiştir. Resmi ve özel olmak üzere toplamda yaklaşık olarak 222 bin öğrenci ortaokullarda öğrenim görmüştür.

Bursa Eğitim Enstitüsü, Cumhuriyet Dönemi öğretmen okullarının kültürünü yansıtmadaki güzel örneklerdendir. Enstitünün öğrenci derneklerinin yaptıkları, öğrencilerin organize ettiği etkinlikler, Kitap Kulübü'nün çalışmaları aktif bir sosyo-kültürel hayatın göstergesidir. Öğrencilerin ve okulun öğretmenlerinin öncülüğünde çıkarılan dergiler enstitüdeki yayın hayatının hareketliliğine işarettir. Belki de yayın hayatı bu derecede canlı olan okullara bugün denk gelmek güçleşmiştir. Dergiler bize şunu da göstermektedir. Enstitünün öğrencileri, öğretmenleri, yazar öğretmen ve adaylarıdır. Bursa Eğitim Enstitüsü'nün öğrenci ve öğretmenlerinin kültür hayatındaki dinamizmi Cumhuriyet'in öğretmen okullarının kadrolarının kültürel seviyesini gösterme bakımından dikkat çekici bir durumdur.

KAYNAKÇA

Kitap ve Tezler

Becerikli, Sabri, İstanbul Yüksek Öğretmen Okulu (1924-1978), Astana Yayınları, Ankara 2020.

Çadırcı, Musa ve Süslü, Azmi, Ankara Üniversitesi Gelişim Tarihi, Ankara Üniversitesi Rektörlüğü Yayınları, Ankara 1982.

Kayabaşı, Meral, Eğitim Enstitüleri (1949-1979), Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Tokat 2024.

Öztürk, Cemil, Dünden Bugüne Türkiye’de Öğretmen Yetiştiren Kurumlar, Marmara Üniversitesi Atatürk Eğitim Fakültesi Yayınları, İstanbul 1998.

Ansiklopedi Maddeleri, Bildiri ve Makaleler

Akkılıç, Yılmaz, Bursa Ansiklopedisi, C. 2, Bursa 2002.

Altıntaş, Salih, “Okulumuzun Kitaplığı”, Alkım, S. 66, 15.05.1977.

Batır, Betül, “Eğitim Enstitülerinden Eğitim Fakültelerine Türkiye’de Öğretmen Yetiştirmek”, Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi, C. 6., S. 2., 2008, s. 521-537.

Becerikli, Sabri, Eğitim Enstitüleri, Türk Maarif Ansiklopedisi, <https://turkmaarifansiklopedisi.org.tr/egitim-enstituleri> (Erişim tarihi: 25 Haziran 2025).

“A Historical Study On Courses On Teaching Profession Taught in Ottoman Teacher Training Schools”, International Journal of Eurasian Education and Culture, C. 7., S. 16, 2022, s. 532-562.

“Mektupla Öğretmen Yetiştirme”, Belgi Dergisi, S. 21, 2021, s. 279-299.

“Türk Eğitim Tarihinde Bir Uzaktan Öğretim Deneyimi- (YAYKUR) MSGSÜ Sosyal Bilimler Dergisi, S. 23, 2021, s. 461-475.

“Türkiye’de Ortaokul Öğretmeni Yetiştiren Orta Öğretmen Okullarının Kısa Tarihçesi-(1923-1946)”, Türk Eğitim Bilimleri Dergisi, C. 18., S. 1., 2020, s. 368-391.

Becerikli, Sabri ve Demirel, Muammer, “ İstanbul Yüksek Öğretmen Okulunun Kısa Tarihçesi”, Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim Dergisi, C. 8., S. 1., 2019, s. 603-631.

“Osmanlı’dan Cumhuriyet Bursa’sına Miras Kalan Öğretmen Okulları (1883-1975)”, History Studies, C. 9., S. 1., 2017, s. 65-84.

Beyzadeoğlu, Yusuf Z., “Mektupla Öğretimin Sonu”, Alkım, S., 63-64, 15.08.1976-15.11.1976.

Birinci, Turan, “Veda Ediyorum”, Alkım, S. 31, 15.10.1970.

Bildiri ve Makaleler

- Demirel, Fatih ve Köse, Rukiye, “Eğitim Enstitülerinde Yönetim”, Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, C. 21, S. 2., 2019, s. 515-528.
- Demirel, Muammer ve Becerikli, Sabri, “Bursa Eğitim Enstitüsü”, Uludağ Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi, C. 30., S. 1., 2017, s. 341-374.
- Hilmi Serim, “Bursa Eğitim Enstitüsü’nden Haberler”, Alkım, S. 14, 15.05.1969.
- Kavcar, Cahit, “Tarihe Karışan Bir Öğretmen Yetiştirme Modeli: Yüksek Öğretmen Okulu”, Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Dergisi, C. 15., S. 1., 1982, s. 197-214.
- Onur, M. Cahit, “Resim-İş Bölümü Açılırken”, Alkım, S. 58, 15.05.1975.
- Tangülü, Zafer ve Becerikli, Sabri, “Musiki Muallim Mektebi (1924-1937)”, Asia Minor Studies, C. 8., S. 2., 2020, s. 458-466.

Resmi Yayınlar

- Bursa İl Yıllığı, 1973.
- Eğitim Enstitüsü Yönetmeliği, Matbaacılık Okulu, İstanbul 1955.
- Milli Eğitim Bakanlığı, Dokuzuncu Milli Eğitim Şurası, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul 1991.
- Millî Eğitim İstatistikleri, Millî, Halk, Çocuk, Üniversite ve Okul Kütüphaneleri 1959-1968, Devlet İstatistik Enstitüsü, Devlet İstatistik Enstitüsü Matbaası, Ankara 1972.
- Eğitim Enstitüsü Yönetmeliği, 16.06.1969.
- Milli Eğitim Temel Kanunu, 24.06.1973.
- Uludağ Üniversitesi Eğitim Fakültesi Eğitim Yüksekokulu Öğrenci «Eğitim-öğretim ve Sınav» Yönetmeliği, 22.07.1983.
- Yükseköğretim Kanunu, 06.11.1981.
- Yükseköğretim Kurumları Teşkilâtı Hakkında Kanun Hükmünde Kararname, 20.07.1982.
- T.C. Başbakanlık Devlet İstatistik Enstitüsü, Milli Eğitim İstatistikleri, Meslek, Teknik ve Yüksek Öğretim, 1960-1961, Devlet İstatistik Enstitüsü Matbaası, Ankara 1965.
- Milli Eğitim İstatistikleri, Meslek, Teknik ve Yüksek Öğretim, 1961-1965, Devlet İstatistik Enstitüsü Matbaası, Ankara 1968.
- Milli Eğitim İstatistikleri, Yüksek Öğretim 1965-1967, Devlet İstatistik Enstitüsü, Devlet İstatistik Enstitüsü Matbaası, Ankara 1969.
- Milli Eğitim İstatistikleri, Yüksek Öğretim 1967-1970, Devlet İstatistik Enstitüsü, Başvekâlet Devlet İstatistik Enstitüsü Matbaası, Ankara 1972.
- Milli Eğitim İstatistikleri, Yüksek Öğretim 1970-1974, Başbakanlık Devlet İstatistik Enstitüsü, Devlet İstatistik Enstitüsü Matbaası, Ankara 1977.

Gazete ve Dergiler

Milli Eğitim İstatistikleri, Yüksek Öğretim 1974-1978, Başbakanlık Devlet İstatistik Enstitüsü, Devlet İstatistik Enstitüsü Matbaası, Ankara 1980.

Milli Eğitim İstatistikleri, Yüksek Öğretim 1978-1979, Başbakanlık Devlet İstatistik Enstitüsü, Devlet İstatistik Enstitüsü Matbaası, Ankara 1980.

T. C. Milli Eğitim Bakanlığı Tebliğler Dergisi, C. 29., S. 1419., 05.09.1966.

C. 30., S. 1474., 16.10.1967.

C. 31, S, 1508, 24.06.1968.

C. 31, S, 1509, 01.07.1968.

C. 31, S, 1510, 08.07.1968.

C. 31, S, 1511, 15.07.1968.

Türkiye Cumhuriyeti Başvekâlet Devlet İstatistik Enstitüsü, Milli Eğitim İstatistikleri Meslek, Teknik ve Yükseköğretim, 1953-1960, Ankara 1963.

Uludağ Üniversitesi Kataloğu, 1986-1987, Uludağ Üniversitesi Yayınları.

Kataloğu, 1990-1991, Uludağ Üniversitesi Yayınları.

Yüksek Öğretim Kurulu, Kasım 1981-Kasım 1988 Döneminde Yükseköğretimdeki Gelişmeler, Ankara 1988.

Alkım (1970-1976).

Bursa Eğitim Enstitüsü Haberler Bülteni (1966-1967).

Bursa Hâkimiyet (1974-1975).

Bursada Zaman (1969).

Petek (1966).

Bursa Maarifinden Örnek Bir Eğitimci Ertuğrul Seyhan'ın Bursa Eğitimine Katkıları

—
Aytül Seyhan Dursunoğlu*
—

* Mimar, Ertuğrul Seyhan'ın Kızı

2 Nisan 1930 tarihinde Bursa-Gemlik/Umurbey Köyü'nde dünyaya gelen merhum Ertuğrul Seyhan, hayatını hizmete adanmış, ilkokul öğretmenliğinden *İlköğretim Genel Müdürlüğü*'ne kadar basamak basamak yükselen, idealist ve çalışkan bir eğitimciydi. İlkokulu Umurbey'de, ortaokulu Gemlik'te bitirdikten sonra parasız yatılı olarak okuduğu Erzurum Erkek Öğretmen Okulu'ndan 1948 yılında mezun oldu. Öğretmenliğe Kars/Posof'ta başladı ve orada 3 yıl çalıştı. Yedeksubaylıktan sonra Siirt/Şırnak'a tayin oldu. Şırnak'ta teftişe gelen bir müfettişin ısrarıyla Gazi Eğitim Enstitüsü Pedagoji Bölümü'nün sınavına girerek kazandı ve 1955 yılında mezun olup Tunceli'ye İlköğretim Müfettişi olarak tayin edildi. İki yıl çalıştıktan sonra Bursa İlköğretim

Ertuğrul Seyhan (1930-2018)

Müfettişliği'ne nakli çıktı. 1963 yılında Ankara'da açılan ve altı ay devam eden '*Rehberlik Kursu*'nu bitirip, 1964'te Bursa Rehberlik ve Araştırma Merkezi'nin *Kurucu Müdürlüğüne* getirildi ve iki yıl görev yaptı. 15 Mart 1966'da Bursa Milli Eğitim Müdürü olarak görevlendirildi. 18 Nisan 1972'ye kadar süren bu görevi, tam da 1968-1972 yıllarını kapsayan II. Beş Yıllık Kalkınma Planı'nın yürürlüğe girdiği ve tüm Türkiye'de bilhassa eğitim alanında büyük adımların atıldığı bir döneme denk geliyordu. Bursa özelinde ise eğitimin başında Milli Eğitim Müdürü olarak Ertuğrul Seyhan vardı. Bursa'nın eğitim hayatına yaptığı çok değerli hizmetlerini, kendisinin kaleme aldığı anılarından anekdotlarla, bunları destekleyen dönemin gazete haberleri ve fotoğraflarıyla birlikte aktarmaya çalışacağım.

şimin de dahil olduğu Havlucular Kooperatifi hey'eti dün Romanya'ya gitmiştir.

Havlucular Kooperatifi Başkanı Zekeriya Tilbe'nin başkanlığındaki üç kişilik heyet Romanya'ya yeniden 300 bin dolarlık Bursa havlusu ihracı için temaslara yapacaktır. İşgiller, bundan önce Kooperatifi'nin ihracı ettiği 150 bin dolarlık havlunun Romanya'da rağbet gördüğünü belirtmişlerdir.

Öte yandan, Kanada'ya havlu ihracı için temaslara devam etmektedir.

MILLİ EĞİTİM MÜDÜRLÜĞÜNE ERTUĞRUL SEYHAN ATANDI Seyhan, hafta sonunda görevine başlıyor

Millî Eğitim Müdürlüğüne, Rehberlik ve Araştırma Merkezi Müdürü Ertuğrul Seyhan atanmıştır.

Millî Eğitim Bakanlığında dün villayere gelen kararnameye esas olan atama emri öğleden sonra Ertuğrul Seyhan'a tebliğ edilmiştir. Ankara İl Öğretim Şube Müdürlüğüne atanan İhsak Bakiler ise ölmüştür.

15 Mart 1966, Hakimiyet

Göreve Başlama ve İlk Hizmet: Eğitim Araçları Salonu

“Bursa Millî Eğitim Müdürlüğü’nün makamı yani Dairem; Ahmet Vefik Paşa Tiyatrosu’nun üst katında idi. Göreve başladıktan 3-4 gün sonraydı. Dairemin yanından, aşağı doğru iniyorum, binamızın en alt katı Marmara Sineması idi ve kapanmıştı. Öğrendiğime göre Hazine’ye devredilmişti. Boşaltılmış ve bir mezbelelik haline dönmüştü. İçeri girip dolaşayım dedim, yanımda da bir öğretmen arkadaşım var. Beraber girdik, bacaklarımızı pireler sardı.

Yine de bu fırsatı kaçırmak istemedim çünkü kültürel faaliyetler için bir salona şiddetle ihtiyaç vardı. Hemen Vali Celalettin Ünseli’ye gittim, o da yeni vali olmuştu. Meramımı anlattım ve ‘bu salonu istiyorum’ dedim. Yazılı onayını alarak Defterdar Rıza Evcî’nin yanına gittim. Rıza Bey’in hanımı da öğretmen, tanıyorum. Rıza Bey; ‘biz orayı kiraya vermeyi düşünüyoruz’ dedi. ‘Kira falan olmaz, bana konferans salonu lazım’ diye üsteledim. Sonunda salonun Millî Eğitim’e tahsisini sağladım ama dört duvar, bomboş, ne sahne, ne koltuk, ne perde, hiçbir şey yok. Elektrik tesisatı bile yok, giderken sökülmüşler. Salonu kullanılabilir hale getirebilmek için bir kuruş ödenek yok...”

“Vali Celalettin Ünseli’nin oluruyla, Stadyum’daki 19 Mayıs gösterilerini paralı yaptım. Amacım oradan gelecek

parayla salonu kullanılabilir hale getirmektir. Bazı gazeteler aleyhime neşriyata başladı; ‘Millî Bayram paralı olur mu?’ diye... Haklı, bayram paralı olmaz tabii ama niyetimi bilmiyorlar. Yaklaşık 43.000 Lira para toplandı. Bu paranın 3.000 lirasını amatör sporlara harcanmak üzere Beden Terbiyesi Bölge Müdürlüğü’ne bıraktım. Önce sahnesini yaptırdım. Perdesi için Öğretmenler Bankası’na dedim ki; *sizin reklamınızı yapacağım, perdeyi de siz yapın*. Bir perde deyip geçilemez, ağır, kadife, onun rayları falan epey pahalı, yaptılar. Salonu Eğitim Araçları Başkanlığı’na devrettim, ardından ‘Eğitim Araçları Derneği’ kurdum. Derneğin başına Öğretmen İsmail İrfan’ı getirdim. Benim bir prensibim var; paraya elimi sürmem. Dernekteki arkadaşlar gereken her şeyi yaptılar, son derece dürüst çalıştılar. Bütün işleri Dernek üzerinden hallettik.”

“Sıra geldi, kolçaklı koltuklara... Bakanlığa bir yazı yazdım, dedim *bana bir yetkili gönderin, görsün, ondan sonra isteyeceğim*. Geldi bir şube müdürü, görevlendirmişler. Anlattım; Bu salonu ne şekilde aldığımı, ne şekilde sahne ve perde yaptırdığımı. *Koltukların parasını istiyorum sizden, vermezseniz yine imkan yaratır yaparım ama gecikir. Gecikmeye tahammülüm yok, bir an evvel konferanslara başlamak istiyorum*’ dedim. Gönderdiler parayı, o parayla da koltukları yaptırdım.”

Açılış töreninde bir konuşma yapan Millî Eğitim Müdürü Ertuğrul Seyhan ve Sebahat İbkoğlu öğrencileri gösteri sırasında görülmüyor. (Fotograf: EKİZİKLİ)

Gösteri salonu hizmete girdi...

Eğitim Araçları Merkezine bağlı «Gösteri salonu» dün hizmete girmiştir. Ahmet Vefik Paşa Devleti Tiyatrosu altındaki eski Marmara Sinemasında faaliyete geçen gösteri salonunun açılışını münaşeretle düzenlenen gösterileri Vali Ertuğrul Ünlü ve kalabalık bir davetli topluluğu ilgi ile takip etmiştir. Bu münaşeretle bir konuşma yapan Millî Eğitim Müdürü Ertuğrul Seyhan, gösteri salonunun halkın ve öğrencilerin eğitilmesi, sosyal, ekonomik ve kültürel yönleri den gelişmesi konusunda önemli bir yer tutacağını ifade etmiş, 65 bin 100 Lirası Millî Eğitim Bakanlığına yardım olmak üzere salonun düzenlenmesi için gittiği... Devamı S. 4. S. 5 de •

31 Ekim 1967, Hakimiyet

“Eğitim Araçları Salonu’nda; başta Ord. Prof. Dr. Süheyl Ünver olmak üzere değerli pek çok üstad konferans verdi. Okulların öğrenci müsamereleri, halk dansları gösterileri yapılıyor, salon hiç boş kalmıyordu. Böyle bir salon hiçbir İl Milli Eğitim Müdürlüğü’nde yoktu. Türkiye’de bir ilktir...”

Bursa’da İlk Çocuk Tiyatrosu ve Sineması

“Baktım o sırada bütün okul müsamereleri büyük ilgi görüyor, salon doluyor, taşıyor. Sadece o okulun velileri değil, dışardan da geliyorlar. Ben dedim, *burada bir Çocuk Tiyatrosu açayım, hazır sahnesi var, herşeyi var, imkan var.* Sahneye koyduğumuz ilk eser ‘*Leylek Sultan*’dı. Başrolde 9 yaşındaki büyük kızım Aytül ve Dernek Başkanı İsmail İrfan’ın oğlu Tayfun vardı. Öğretmen Ayhan Bilgin rejisörlük yapıyordu, galası 23 Nisan 1968’de yapıldı, Vali Ertuğrul Ünlüer de katılmıştı.”

“Bir gün, Gemlikli hemşerim ve aziz dostum Necmi Yazıcıoğlu beni sinemasına davet etti, eşimle birlikte gittik. Esas film den önce ‘*Yaşayan Çöl*’ adında çok

enteresan bir belgesel film gösterildi. Akrepler karşılıklı dansediyor, yakın plan çekmişler. Arka plana da çok güzel bir müzik verilmiş. O çöl ıssız, bomboş zannedilir. Ufak ufak böcekler, ne hareketler, ne mücadeleler. Yılanlar var, kumun altına giriyor, avına alttan gidiyor. Avını bulunca toprağın üstüne çıkıyor, fareyi kapıyor falan... Çok beğendim, Necmi Bey’den bu filmi 15 günlüğüne bana vermesini istedim. Ne yapacağımı sordu; gülerek ‘*bir çocuk sineması açacak ve seninle rekabete girişeceğim*’ dedim ve niyetimi açıkladım. Memnuniyetle kabul etti.”

“Birisinin bir film makinesi varmış, salon faaliyete geçtikten sonra bana gelmişti. ‘*Gece salon boş duruyor, bana kiraya verin, ben orada film oynatayım*’ teklifinde bulunmuştu. Ben kabul etmedim, onun yerine; ‘*Sana ben kira vereyim, makinen için. Filmi ben temin edeceğim, sen oynatacaksın*’ teklifinde bulundum. ‘*Olur*’ dedi, fiyatında da anlaştık. Böylelikle Çocuk Sineması’nı da faaliyete geçirmiş olduk. İlk filmimiz Necmi Bey’den aldığım ‘*Yaşayan Çöl*’ isimli belgesel oldu. Sinemanın girişi 10 kuruş ve öğrencilerin yüzde 10’u da ücretsiz... Dernekdeki arkadaşlara talimat verdim, *okulları sıraya koyun* dedim. Bütün okullar sırayla filmi izleme imkanı buldular. Çocuklar ve öğretmenler bundan son derece

24 Nisan 1968, Hakimiyet

25 Nisan 1968, Hakimiyet

memnun oldular. Salonun her saati dolup boşalıyordu. Derneğe de gelir sağlanıyordu.”

“Baktım ki sinema büyük bir ihtiyacı karşılıyor, Eğitim Araçları Başkanlığı’na bir film makinesi almaya karar verdim. Fakat yeterli paramız yoktu. Eğitim Araçları Derneği Başkanı İsmail İrfan ile İstanbul’a gittik. Beyoğlu’nda dolaşıyoruz, Galatasaray Lisesi’nin yanından inen bir sokak var, onun köşesinde varmış, öğrendik, gittik. Sahibine kendimizi tanıttım, durumu ve maksadımızı anlatıp, bize taksitle film makinesi verip veremeyeceğini sordum ve şayet kabul ederse bizzat kendimin senet vereceğini söyledim. Sahibi iyi bir insanmış, bize güvendi. *‘Senet de istemem, bu hayırlı işe benim de katkımlar olsun, münasip göreceğiniz taksitle verdim gitti’* dedi. Kartvizitimizi bıraktık ve makineyi alıp döndük. Yine Necmi Bey’e müracaatla bir *‘Deniz Belgeseli’* temin ettim. Çok uzun sürmeyen bir sürede makinenin taksitlerini de ödeyebildik ve bu yolda faaliyetimiz devam etti. Okulların müsamereleri, gösterileri, kültürel toplantıları hep bu

salonda yapılıyordu. Bursa için yaptığım hizmetlerin en başında *‘Eğitim Araçları Salonu’*nu açmam gelir...”

Cumhurbaşkanı Cevdet Sunay’ın Bursa Ziyareti ve Bursa Üniversitesi Kurma Çalışmaları

“Bursa’da üniversite kurulması çalışmaları 1965 yılında başlamıştı. Bir taraftan Bursalı milletvekilleri ve senatörler TBMM’ye kanun teklifleri verirken, diğer taraftan da Bursa Üniversitesi Kurma Derneği 20 Kasım 1965’te avukat Zeki Yücel başkanlığında kuruldu. Kurucu üyeler arasında benden önce görev yapan Milli Eğitim Müdürü İshak Bakiler de vardı. 15 Mart 1966’da göreve geldiğimde, kendisinin yaklaşık 4 ay süren dernek üyeliği sona erdi ve yerine ben seçildim. Dernek üyelerinden Ertuğrul Mat, Bursa’da üniversite kurulması için kamuoyu oluşturmak için gazetede köşesinde yazılar yazıyordu. Ayrıca 14 Mayıs 1966’da bir miting düzenledi.”

Milli Eğitim Müdürü Ertuğrul Seyhan, Cumhurbaşkanı Cevdet Sunay’a brifing verirken, 19 Temmuz 1966

2 Kasım 1968, Hakimiyet

4 Ağustos 1969 tarihli Hakimiyet Gazetesi Feridun Evrenosoğlu haberi

“Bu araziyi mutlu bir tesadüf sonucu bulmuştum. Bir gün Görükle’den üç kişilik bir heyet gelerek, benden kasabalarında bir ortaokul açılmasını istediler. Gelenlerden biri; İl Genel Meclisi üyesi Ramiz Bey idi. Ortaokula tahsis edilecek binayı görmeye gittiğimde, hemen karşıdaki geniş araziye görüp, arazi hakkında sorular sormaya başladım. Arazi 7-8.000 dönüm kadarmış ve Görükle ile İnesi’ye (Özlüce) mer’a olarak tahsis edilmiş olup Hazine’ye aitmiş. Üniversite için çok yer aramış, uygun ve geniş bir yer bulamamıştık. Üniversite’yi kaçırmak üzereydik. Heyete; ‘Ortaokulu, bulduğunuz binada veya ilkokul binasında açarız ama size müjdeyi vereyim; mer’a hakkından vazgeçerseniz, bu arazide Bursa Üniversitesi’ni açarız’ dedim. Bu sözümü

4 Ağustos 1969, Hakimiyet Feridun Evrenosoğlu haberi

“BURSA ÜNİVERSİTESİ 2nci 5 YILLIK PLAN DÖNEMİNDE GERÇEKLEŞECEK” başlığıyla; DPT’den Nevzat YALÇINTAŞ başkanlığında şehrimize gelen heyet, Bursa Üniversitesi’nin kurulacağı Görükle’deki sahayı gezerek ilgililerden bilgi almışlardır.

10 Eylül 1969, Millet

10 Eylül 1969 tarihli Millet Gazetesi

“ÜNİVERSİTE SAHASINDA ARSALARI OLANLARIN PARALARI ÖDENİYOR” başlığıyla; Bursa Üniversite Yaptırma Derneği dün sabahtan itibaren, Üniversite sahası olarak ayrılan bölgede arazileri olan vatandaşlara istimlak bedellerini ödemeye başlamıştır. Dernek 1800 dönüm sahipli arazilerin parasını bir hafta içinde ödeyecektir. Derneğin bütçesinde, Özel İdare Müdürlüğü, Ticaret ve Sanayi Odası ve Belediye tarafından verilen 300'er bin liralarla 900 bin lira bulunmaktadır.

memnuniyet ve sevinçle karşılayıp, ‘Eğer Üniversite buraya açılırsa, bu meydana senin heykelini dikeriz’ dediler. Beraberce merayı dolaştık, sonra hak sahibi olan Özlüce Köyü’nün İhtiyar Heyetini topladım. Onlara da üniversite meselesini anlatıp, muvafakat yazısını aldım ve doğruca Vali Konağı’na gidip Vali Enver Saatçigil’e müjdeyi verdim. O gün 1 Mayıs ve tatil olmasına rağmen, söz verdiğim için gidişim isabetli olmuştu. İstanbul Üniversitesi Tıp Fakültesi’nden bir heyet tekrar geldi, Bursa’ya 18 km uzaklıkta olan bu yeri beğendiler. Ancak Devlet Planlama Müsteşarlığı’nın da beğenmesi gerektiğini söylediler. Hemen müracaatımızı yaptık, o zaman Sosyal Planlama Şube Müdürü olan Nevzat Yalçıntaş konuyu incelemek üzere geldi. Sahayı beraber dolaştık. O da uygun buldu ancak İzmir Yolu’na bir cephe açılması ve aradaki şahıs yerlerinin satın alınması gerektiğini bildirdi.’

10 Eylül 1969 tarihli Millet Gazetesi

“Vali Enver Saatçigil başkanlığında Belediye Başkanı, Ticaret ve Sanayi Odası Başkanı, İl Özel İdare Müdürü ve benim iştirakimle bir toplantı yapıldı. Gelişmeler hakkında bilgi verdim ve satın alınması istenen yerlerin alınması için Üniversite Kurma Derneği’ne para yardımı yapılmasının şart olduğunu bildirdim. Yardım etmeye söz verdiler ve sözlerinde durdular. Dernek 2. Başkanı olarak mal sahipleriyle pazarlığı ben yapıyor, ikna ederek el sıkışıyordum. Bir pusula ile Tapu Müdürü Osman Aktan’a gönderiyor, o da hemen tapu muamelesini yapıyor, Muhasip Üye parasını ödüyordu. Köylüler büyük anlayış gösterdiler ve fedakarlık ettiler. Kısa zamanda İzmir Yolu’na kadar olan yerlerin çoğunu satın aldık. Daha sonra 1972’den, üniversite resmen kuruluncaya kadar geçen 3 yıllık sürede; bizim paramız bittiği için alamadığımız arazinin bir kısmı kamulaştırılmıştır. Fiyatlarda pek büyük fark meydana gelince, satın aldığımız mülk sahipleri öfke ile bana lanet okumuşlar ve açılışa katılmam halinde taş tutacaklarını alenen beyan etmişlerdir. Neyse ki, açılışa davet edilmediğimiz için taşlanmaktan kurtulduk.”

25 Şubat 1970, Hakimiyet

“TIP FAKÜLTESİ 1970 EYLÜL’ünde AÇILIYOR” başlığıyla; Görükle civarında Üniversite sahası için ayrılan 10 Bin dönümlük arazinin kadastro planlaması devam ediyor... Görükle Bucağı ile Göbelye ve İnesi köyleri arasında tespit edilen 10 bin dönümlük Üniversite sahasının kadastro planlaması Tapu Kadastro Genel Müdürlüğüne yapılmaktadır. Buradaki arazilerin Hazine adına, Üniversite kurulmak üzere tavrileri alınmaktadır.

’BURSA TIP FAKÜLTESİ’NE BU SENE ELLİ ÖĞRENCİ ALINACAK” başlığıyla; Kuruluş hazırlıkları devam eden Bursa Üniversitesi Tıp Fakültesi’ne önümüzdeki ders yılında 50 öğrenci alınacaktır. Verilen bilgiye göre bu öğrenciler; Bursa Tıp Fakültesi adına İstanbul Tıp Fakültesi’nde öğrenim yapacaklardır. –Öte yandan, Bursa Üniversitesi’nin kurulacağı sahada istimlak ve tapulama işlerine devam edilmektedir. Görükle Bucağı’na bağlı Göbelye – İnesi köyleri arasında bir kısmı Hazine’ye ait 5.000 dönüm arazinin tapulama işlemi tamamlanmıştır. Daha 5.000 dönümlük bir arazinin istimlak edileceğini belirten Vali Saatçigil; tarlaları istimlak edilen köylülerin büyük anlayış içinde kuruluşa yardımcı olduğunu söylemiştir.

6 Ekim 1970, Hakimiyet

’ORHAN OĞUZ ‘BURSA ÜNİVERSİTESİ MUTLAKA KURULACAKTIR’ DEDİ” başlığıyla

Milli Eğitim Bakanı Bursa’da kurulacak Maarif Koleji konusunda da Bakanlığı’nın yardımında bulunacağını söyledi.

Önceki gün Balıkesir’den şehrimize gelen Milli Eğitim Bakanı Prof. Orhan Oğuz dün sabah beraberinde Vali Enver Saatçigil, Milli Eğitim Müdürü Ertuğrul Seyhan ve bazı ilgililer olduğu halde Bursa Üniversitesi’nin kurulacağı Görükle’deki sahayı gezerek ilgililerden bilgi almıştır. Bursa Üniversitesi kuruluş hazırlıklarının olumlu bir dönemde bulunduğunu ifade eden Milli Eğitim Bakanı, daha sonra Vilayet’te Bursa Üniversitesi kuruluş hazırlıkları konusunda düzenlenen toplantıya başkanlık ettiler.

Vali Enver Saatçigil, Belediye Reisi Kemal Bengü, Milli Eğitim Müdürü Ertuğrul Seyhan, Ticaret Odası Başkanı Hüseyin Sungur, Esnaf Dernekleri Başkanı Memduh Üreyen, Bursa Üniversitesi ve Bursa Maarif Koleji Kurma Dernekleri yöneticilerinin katıldığı toplantıda konuşan Milli Eğitim Bakanı, Bakanlığı’nın bölge üniversitelerine büyük önem verdiğini ve Bursa Üniversitesi’nin kendi Bakanlığı devresinde gerçekleşmesi için çaba sarf edeceğini söylemiştir. Milli Eğitim Bakanı Orhan Oğuz, Bursa’da kurulması kararlaştırılan Maarif Koleji konusunda Bakanlığı’nın yardımcı olacağını da sözlerine eklemiştir.

Bursa Maarif Koleji'nin Kuruluşu

"1969 yılında, Erzurum Öğretmen Okulu'ndan sınıf arkadaşım Zeki, Eskişehir Milli Eğitim Müdürü idi. Karşılıklı vilayetler arası yapılan Daire Müdürleri ziyaretlerinin gereği olarak Eskişehir'e gittiğimde, Eskişehir Maarif Koleji'ni inceledim ve imrendim. *Eskişehir gibi nüfusu ve gelişmişliği Bursa'ya göre daha düşük seviyede olan bir ilde Maarif Koleji var da, Bursa'da neden yok* diye hayıflandım ve hemen harekete geçmeye karar verdim.

Prof. Dr. Orhan Oğuz'un Milli Eğitim Bakanlığı yaptığı dönem, Maarif Koleji açılmış olan 6 ilden bazılarının nüfuslarının Bursa'dan az olduğunu belirterek, resmi bir yazı ile ilimizde de bir Maarif Koleji açılmasını talep ettim. Bu yazıyı gönderdikten kısa bir süre sonra, konuyu ilgililerle bizzat görüşmek ve olgunlaştırmak üzere birkaç kez Ankara'ya gittim. İlk önce uygun bir bina isteyeceklerini biliyordum. Düşündüğüm bir bina vardı ama kolej için uygun görülme-yebilirdi. Konuyla ilgili olan Genel Müdür Yardımcısı Hasan Diker iyi anlaştığım bir bürokrattı.

Binayı görmesi için bizzat gelmesini rica ettim. Kendisine, Çekirge Ortaokulu'ndan boşalan, I. Murad

Hasan Diker'in Kartviziti

Camii'nin karşısındaki ahşap, iki katlı binayı gösterdim. Tahmin ettiğim gibi, 'Uygun değil' dedi ama bu okulu açmaya o kadar istekliydim ki, bir çözüm bulmak için Hasan Bey'e, 'Siz şimdi uygun raporu verin. Eğer tahsisat gönderirseniz, iki sene içinde arsasını temin edip yeni binasını hizmete hazır hale getiririm. Bu süre içinde koleje alınacak kız öğrenciler Kız Lisesi'nde, erkek öğrenciler de Erkek Lisesi'nde öğrenime devam ederler' diye söz verdim. Hasan Bey; 'Bursa'da Maarif Koleji açılmasını ben de sizin kadar istiyorum ve sözünüzü yerine getireceğinize inanıyorum, onun için uygun raporu vereceğim' dedi."

"Böylece, Bakanlıkça Bursa Maarif Koleji'nin kendi

20 Ekim 1970, Hakimiyet

'RESMİ BURSA KOLEJİ TEDRİSATA BAŞLIYOR' başlığıyla verilen haberde; 'Bir süreden beri kurulmasına çalışılan Resmi Bursa Koleji'nin önümüzdeki ay içinde tedrisata başlaması tekarrür etmiştir (karar verilmiştir).

Bütün hazırlıkları tamamlanan ve öğretim üyeleri de tespit edilmiş olan Resmi Bursa Koleji'ne alınacak öğrencileri tespit etmek üzere 28 Ekim Çarşamba günü test usulü ile bir kabul imtihanı yapılacaktır. İmtihana 1957 doğumlu ilkokul mezunları ile halen Orta 1'de okuyan öğrenciler kabul edilecek ve başarı gösterenlerden 30 kız ve 30 erkek olmak üzere bu sene hazırlık sınıfına 60 öğrenci alınacaktır. Kız öğrenciler Kız Lisesi'nde, erkek öğrencilerin Erkek Lisesi'nde okuyacakları Hazırlık Sınıfı'nı müteakip yeni inşa edilecek kolej binasında önümüzdeki ders yılından itibaren yatılı öğrenci kabulüne de başlanacaktır. Bu sene Erkek ve Kız Lisesi'nde Hazırlık Sınıfı'okuyacak öğrenciler sadece gündüzcü olacaklardır.

binası yapılan kadar iki okul bünyesinde birer sınıf olarak açılmasına karar verildi. 1970-1971 ders yılında Bursa Maarif Koleji resmen açıldı. Milli Eğitim Müdürlüğü' müzce okul bünyesinde kurulan Sınav Komisyonu tarafından hazırlanan imtihanı kazanan 30 kız öğrenci Kız Lisesi'nde, 30 erkek öğrenci ise Erkek Lisesi'nde öğrenime başladılar. Türkçe ve Sosyal Bilgiler derslerini bu liselerin öğretmenleri veriyordu. İngilizce ve İngilizce okutulan Fen Bilimleri ve Matematik derslerini ise, Bakanlık tarafından Maarif Koleji'ne tayin edilen öğretmenler veriyordu.”

“Cumhuriyet Lisesi'nin arsasını, Kemal Bengü'nün Başkanlığı zamanında, Belediye'den çok sembolik bir fiyata satın almıştık. Kalan geniş arazinin bir kısmını da Maarif Koleji için düşünüyordum. Bu konuda Belediye'den söz almıştım ancak; 12 Mart 1971'te hükümete verilen muhtıra sonrası hükümet düştü, önce birçok ilde olduğu gibi Bursa'da da Vali Enver Saatçigil görevden alındı, sonra da aylar süren birçok tahkikat sonucunda hiçbir yolsuzluk ve usülsüzlük bulamamalarına rağmen, beni Manisa Rehberlik ve Araştırma Merkezi Uzmanlığı'na tayin ettiler. Ben de bu adaletsiz karara tepkimi göstermek için memuriyetten istifa edip köşeme çekildim ve bu sebeple Maarif Koleji'ni yeni binaya taşıma sözümü yerine getirememiş oldum. 1970 yılında açtığım Maarif Koleji; 1975-1976 ders yılında Kız ve Erkek Lisesi'nden ayrılarak Mithatpaşa İlkokulu'nda karma öğrenime devam etti, 26 Ocak 1976 tarihinde Türkiye'deki tüm Maarif Kolejleri'nin adı Anadolu Lisesi olarak değiştirildi. Böylece Bursa Maarif Koleji'nin adı 'Bursa Anadolu Lisesi' oldu. Şu an kullanılan binasına ise 1976-1977 ders yılında geçildi. Mühim olan; Bursa Anadolu Lisesi'ni kimin açtığı değil, okulun açılmış ve pek çok değerli ve millete faydalı insanların yetişmiş olmasıdır. Bu çorbada benim de tuzumun bulunmasından büyük mutluluk duyuyorum.”

Bursa İktisadi ve Ticari İlimler Akademisi'nin Açılması

“Ekim 1970'te şehrimize gelen Milli Eğitim Bakanı Bakan Prof. Dr. Orhan Oğuz, Senatör Cahit Ortaç, ben ve

Kız Öğretmen Okulu Müdürü Kadir Çağal, öğle yemeğini Öğretmen Okulu'nda yedik. Adalet Partisi İl Başkanı'nın, beni Bakan'a şikayet edip 'İstanbul'a müdür yapın, Genel Müdür yapın ama Bursa'dan alın' dediğini işitmişim. Onun için Bakan'a; görevden ayrılmak ve eski görevime dönmek istediğimi söylediğimde Bakan; 'Senden üç şey istiyorum. Bu üç şeyi tahakkuk ettir, sonra dile benden ne dersen' dedi.

- Üniversitenin açılma işlemleri tamamlanacak.
- Bursa Maarif Koleji kurulacak.
- Bursa İktisadi ve Ticari İlimler Akademisi açılacak.

Bakan'ın talimatı ile hemen faaliyete geçip, Eskişehir Akademi Başkanlığı ile temas kurduk. Bursa Maarif Koleji Ekim sonunda açılmış, Tıp Fakültesi resmen kurulmuştu. Fakülte'nin Bursa'ya nakli ancak iki yıl sonra mümkün olabilecekti. Göğüs Hastalıkları Hastanesi Başhekimisi Dr. Ali Rıza Özden ile görüştüm. Fakülte'nin Bursa'ya nakli halinde, Hastane'nin Tıp Fakültesi'ne devrinin mümkün ve yeterli olduğunu öğrendim.

Bunun üzerine Altıparmak'ta eski adı Haşim İşcan İlkokulu olan, daha sonra Eğitim Enstitüsü binası olarak kullanılan 11 Eylül İlkokulu binasının Akademi'ye tahsisinde Vali Enver Saatçigil ile mutabık kaldık. Eskişehir'den Prof. Dr. Halil Dirimtekin geldi. Binayı uygun buldu, yalnız bazı şartların yerine getirilmesini istiyordu, kabul ettik.”

BURSA ÜNİVERSİTESİ'NİN NÜVESİNİ TEŞKİL EDEN BURSA İKTİSADİ VE TİCARİ İLİMLER AKADEMİSİ KURULDU...

“Bir üniversitenin açılabilmesi için en az iki fakülteye ihtiyaç vardı. Tıp Fakültesi açılmıştı, Bursa İktisadi ve Ticari Akademisi ise daha sonra açılacak ve üniversite olmayı sağlayacak İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi'nin nüvesini teşkil edecekti.”

“Ayrıca üniversite seçme imtihanına girme ve puan şartı aranmayacak, liseyi bitirenler kaydedilecekti. Alınacak öğrencinin 400'ü Bursalı, 50'si dışardan olacaktı. Bu bilgiyi bütün Kaymakamlık ve Belediyelere duyurdum. Açılacak bina çıplaktı. Sıra, masa ve sandalye yoktu, kısa zamanda hazırlanması gerekiyordu. Sanat Enstitüsü Müdürü İhsan Torol ile görüştüm. Başka bir il lisesi için yapılmış çok sayıda sıra gördüm, onları

Akademi'ye aktardım. Kürsü ve yazı tahtalarını *Enstitü* öğrencileri yaptı. Aynı ve nakdi yardımlar toplayarak şartları yerine getirdik. Yardımları teker teker gidip birilerinin toplaması gerekiyordu. O sıkışık işlerime rağmen yılmadan, usanmadan dolaştım. Vadedilen parayı alabilmek için 3-5 defa gittiklerim oldu. Bazen yarı şaka '*Tahsildar geldi*' denirdi. İtiraf edeyim; bu ziyaretler kişileri daha iyi tanımama ve aramızda dostluklar kurulmasına da hayırlı vesile oldu. Bursalı Doçent Dr.Erhan Kotar hepsine şahittir. Kayıt için Daire'den bir memur görevlendirdim. Böylece Akademi açıldı. Kısa zamanda Bakan Orhan Oğuz'un üç emri de yerine getirilmiş oldu."

Türkiye'de İlk Köy Ortaokulu Açıldı

25 Ağustos 1967, *Hakimiyet*

TÜRKİYE'DE İLK KÖY ORTAOKULU başlığıyla verilen haberde;

"...Daha önce de 1861 yılında, Sultan Abdülaziz'in fermanı ile köyde ilk Rüştîye gene Umurbey'de kurulmuştu. Böylece Umurbey eğitim tarihimizde ilk Rüştîye ve ilk Ortaokul açılan köy olarak geçme şerefine de hak kazanmış olmaktadır. Açılmasına karar verilen Ortaokul, eski Rüştîye binasında faaliyet gösterecektir."

Hasanağa Koyu'nda Modern Bir Gençlik Kampı

Gemlik Körfezi, Hasanağa Koyu'ndaki Gençlik Kampı'nın yerinin kamulaştırılması ve tesislerinin yapılması Bursa Milli Eğitim Müdürlüğü'nce sağlanmıştır.

15 Mayıs 1969, *Hakimiyet*

31 Ekim 1970, *Hakimiyet*

Bursa Araştırmaları
Kent Tarihi ve Kültürü
Dergisi
24. Sayı
Bahar 2009
(Nevzat Çalığışu Makalesi)

Bursa Dergileri

Eski Bursa Dergileri: BURSA EĞİTİM DERGISİ

Nevezat ÇALIKUŞU
Şair - Yazar

Söz: Sizin değerli bir topluluk halinde Bursa'ya gelmeniz, yalnız Bursa'yı değil, bütün Anadolu'daki kardeşlerimizi memnun etti. İstanbul'dan getirdiğiniz selamları bütün millete ulaştıracağız. Ben de sizden rica edeceğim ki oradaki kardeşlerimize selamlarımızı bildiriniz. İstanbul'un talihi, İstanbul'da yaşayan halis Türklerin kalb ve vicdanlarındaki arzu gibi tecelli edecektir."

"Bursa Eğitim Dergisi" aylık meslek, fikir ve sanat dergisidir. Şubat 1968-Şubat 1969 tarihleri arasında altı sayı yayımlanmıştır.

Bursa Eğitim Araçları Merkezi Kuruma ve Yardım Derneği yayın organı olan derginin sahibi, dernek başkanı ve o dönemin Bursa Milli Eğitim Müdürü Ertuğrul Seyhan'dır. Genel yayın müdürü ise dönemin Milli Eğitim Müdür Yardımcısı Ahmet Pala'dır. Derginin Mesul yazışmaları müdürlüğünü ise daha sonraları Bursa yerel basınında da yazılar yazan Tefvik Turan yürütür.

Derginin ilk sayısında yer alan Ertuğrul Seyhan'ın "Çikarken" başlıklı yazısı derginin çıkış amacını açıklar: "Hemen hemen her ilde milli eğitim müdürlükleri bir 'haber bülteni' çıkarmakta.... Biz istedik ki kültür faaliyetleri tatminkâr olmayan eski ve büyük bir kültür merkezi olan Bursamızda 'haber bülteni' yerine ilmi, ciddi ve hacimli bir 'meslek ve fikir dergisi' çıkaralım ve en ücrâ köy okuluna kadar bu dergiyi parasız olarak göndereyim, meslektaşlarımıza hizmet edelim."

Bu ilk sayıda Atatürk'ün, milli kurtuluş zaferini kutlamak için İstanbul'dan Bursa'ya gelen öğretmenlerle, Bursa'lı öğretmenlere 27 Ekim 1922'de Bursa'daki Şark (sonraları Saray) sinemasında yaptığı konuşma "Atatürk'ten Öğretmen'e" başlığı altında yayımlanır. Mustafa Kemal Atatürk o gün yaptığı tarihi konuşmada bir durum değerlendirmesi yapar ve şunları belirtir: "Muallim hanımlarımız, muallim beylerimiz, şairlerimiz, ediplerimiz, yazarlarımız sürekli olarak millete bu felâket günlerini ve onun gerçek sebeplerini açık ve kesin olarak anlatacaklar, yazacaklar; bu kara günlerin dönmemesi için dünya yüzünde medeni ve modern bir Türkiye'nin varlığını tanımak istemeyenlere, onu tanıtmak zorunluluğunda olduğumuzu ihtar edeceğiz.... Hanımlar, beyler! Ordularımızın elde ettiği zafer, si-

zin ve sizin ordularımızın zaferi için yalnız zemin hazırladı. Gerçek zaferi sizler elde edecek ve yaşatacaksınız. Muhakkak surette başan kazanacaksınız... Son bir söz: Sizin değerli bir topluluk halinde Bursa'ya gelmeniz, yalnız Bursa'yı değil, bütün Anadolu'daki kardeşlerimizi memnun etti. İstanbul'dan getirdiğiniz selamları bütün millete ulaştıracağız. Ben de sizden rica edeceğim ki oradaki kardeşlerimize selamlarımızı bildiriniz. İstanbul'un talihi, İstanbul'da yaşayan halis Türklerin kalb ve vicdanlarındaki arzu gibi tecelli edecektir."

Yine bu ilk sayıda Ertuğrul Seyhan'ın "Okuma Öğretimi", Robert Bear'ın "Okumada Sürat", Selman Gerçeksever çevirisi "Zihni Disiplin ve Zeka", Hazım Akalın imzalı "İstirap ve Bilgi", M.Necmettin Hacıminoğlu'nun "Okullarda Disiplin Meselesi", İsmail İrfan'ın "Eğitim Araçları", Prof. İbrahim Kafesoğlu'nun "Türk Milliyetçiliğinde Zafere Doğru", M.Fahri Öğretici'nin "Mürâi", Tefvik Maral'ın "Eğitimde Koruyucu ve Yapıcı Düşünce" başlıklı yazıları da yer alır.

Derginin eğitimci ağırlıklı imzaları arasında yukarıda belirtilen imzaların dışında Hikmet Tannsever, Ziya Ünsel, Recep Çakır, İbrahim N. Özgür, Aydın Çakır, Muammer Biçe, Hüseyin Ayar, Ali Ulvi Toprak, Mahmut Çamayı adları da değişik sayılarda göze çarpar. Tanınmış şair ve yazarlardan yapılan alıntılar, tarihten fıkralar, vecdeler, güzel sözler ve eğitimle ilgili mesleki metinler dergiyi bütünler.

Bursa Kardeşler Matbaası'nda basılan dergiyi ikinci sayıdan itibaren dönemin Bankalarından "Türkiye Öğretmenler Bankası" da arka kapak reklamı vererek destek sağlar. Bursa Eğitim Dergisi Şubat 1969'da yayımlanan altıncı sayısıyla yayımına son verir.

13 Mart 1971, Hakimiyet

“12 MART 1971: Hükümete Muhtıra verildi. Süleyman Demirel Hükümeti istifa etti ve Nihat Erim Başbakan oldu. Bütün Sivil Toplum Kuruluşları ve Dernekler gibi, 'BURSA ÜNİVERSİTESİ KURMA DERNEĞİ' nin de faaliyetleri uzunca bir süre askıya alındı...”

“1971 Mart muhtırası ile işbaşına gelen Hükümet, ilk iş olarak Vali Enver Saatçigil'i görevden aldı, yerine Sedat Tolga Vali olarak tayin edildi. Sedat Tolga benim dördüncü valim oldu. Kibar bir insandı. Benim de hakkımda pek çok tahkikat açıldı. Bütün gayretlerine rağmen en ufak bir suistimal veya usulsüzlüğümü bulamadılar. Sonunda 'Partizan' suçlamasıyla görevden alındım ki; dikkatinizi çekerim Adalet Partisi İl Başkanı tarafından Bakan'a şikayet edilmiştim.

Tenzil-i rütbe ile Manisa Rehberlik ve Araştırma Merkezi'ne *Uzman* olarak tayin edildim. Aldığım sağlık raporu hitamında 1972'de hem görevimden hem de memuriyetten istifa ettim ve bütün sosyal faaliyetlerden el

çektim. Tabii Üniversite Kurma Derneği ile de ilişkiyi kestim.

Aradan yıllar geçti, Türk Eğitim Vakfı'nın Bursa Şube Müdürü olup, 5.000 dönümlük çiftliğini TEV'e bağışlayan merhum Rıza Biçen'in vakıf senedini incelediğimde, bir öğrenci yurdu yapımını da şart koştuğunu gördüm. Hemen teşebbüse geçerek yurt binasının Uludağ Üniversitesi Kampüs sahasında yapılmasını istedim. Teklifim kabul edildi ve açılmasında emeğim geçen üniversitenin bir de yurt binasına kavuşmasına aracılık yapmış oldum.”

Memuriyetten İstifa Ettikten Sonra...

“Bir dostum, çalışıyor gösterip primimi ödedi ve iki yıl sonra *sigortadan* emekli oldum. Köyde annemin tarlasını, kardeşim Alparslan ile birlikte zeytinlik yaptık. Bir süre zeytincilik yaptım. Bir ara Bursa Eğitim Enstitüsü'nde Ruh Sağlığı öğretmeni olarak memuriyete döndüysem de iktidara gelen Ecevit Hükümeti 20 öğretmen hakkında tahkikat açtı. Aralarında benim de ismim vardı. Okul hep boykotta olduğundan, derse daha bir kere girebilmişim. Öğretmen arkadaşların büyük bir kısmı ile henüz tanışmamıştık. İsnat edilen suçlarla ilgim olmadığı bilindiği halde aleyhte rapor verildi ve sürgüne gönderildik. Benim şansım Sinop Lisesi çıkmıştı. Tatilden sonra gitmeyip, müstafı durumuna düştüm, yani istifa etmiş sayıldım.”

İlköğretim Genel Müdürlüğü

“Aradan fazla zaman geçmedi, Süleyman Demirel *Azınlık Hükümeti* kuruldu. Yakın ve eski arkadaşlarım Cemal Külahlı; Tarım, Barlas Küntay; Turizm ve Avukat Orhan Cemal Fersoy; Milli Eğitim Bakanı olmuşlardı. Umurbeyli büyüğüm Celal Bayar'ın kızı Milletvekili Nilüfer Gürsoy Hanımefendi'nin de istek ve ısrarları üzerine İlköğretim Genel Müdürlüğü görevini kabul ettim. Orhan Cemal Fersoy; Adalet Bakanlığı bekliyormuş. Milli Eğitim Bakanı olarak ilan edilince, Bakanlık mensupları arasında en yakından tanıdığı kimse ben olduğumdan, beni ısrarla Ankara'ya davet ediyordu. Araya diğer arkadaşlar da girip

Uludağ Üniversitesi Vamtes Tesisleri. Uludağ Üniversitesi'nin 40.Yıl Kutlamalarında, Bursa Üniversite Kurma Derneği'nin çeşitli dönemlerinde görev almış üyelerine teşekkür plaketi verilmesi töreni. Soldan Sağa: Kemal Türkün, Ertuğrul Seyhan, Nurhan Hüryaşar, Rektör Mustafa Yurtkuran, Necati Akgün, Recai Dinçer, Turhan Tayan, Ferruh Ulukardeşler, 27 Eylül 2005

ısrar edince Ankara'ya gittim. Niyetim; üç beş gün kalıp kadrosunun kurulmasında Bakan'a yardımcı olduktan sonra dönmektir. Bırakmadılar, 6 ay kadar İlköğretim Genel Müdürü olarak görev yaptım.

Daha kararnamem çıkmadan, Genel Müdürlük personeli adımları öğrenmiş ve beni Genel Müdürlük makamına oturtmayacaklarını söylemeye ve tehdit etmeye başlamışlardı. Köşk'ten kararnameler bir türlü çıkmıyordu. Nihayet tehditlerden korkmadığımı göstermek için selefim Genel Müdür'ü ziyarete gittim. 'Gel kardeşim, bir an önce görevi devral. Günlerden beri telefonlar seni tebrik etmek isteyenler tarafından meşgul ediliyor' dedim. Bir kahvesini içip çıktım, personelden çit çıkmadı."

"Bakan Bey, Müsteşar Abdullah Nişancı ve ben kısa zamanda kadroyu kurup çalışmaya başladık. Çözdüğümüz en önemli meselelerden biri; yedek subay öğretmenlerin

düşükleri asker kaçağı durumundan kurtarmaktır. Benden önceki dönemde, Eğitim Enstitüsü'nden mezun olamayıp ikmale kalmış olanların dahi öğretmenliğe tayin olduklarına tesadüfen muttali oldum. Mağdur öğretmenlerin mağduriyetlerini giderdim. Yapılan haksızlıkları çözdükçe, tehditler almaya başladım, beni vurmak için çok takip ettiler. Yattığım devlete ait 4 misafırhaneyi değiştirdim. Nihayet matbaa sahibi bir arkadaşımın tahsis ettiği bir odada kaldım.

Ankara'da daha fazla kalmak istemiyordum, bir an önce Bursa'ya dönmek istiyordum; çünkü ailemi Bursa'da bırakmıştım. Devamlı olaylar oluyordu; çocuklarımdan hayatından endişeliydim. Nihayet 6 ay sonra kesin dönme kararımı Bakan Bey'e bildirdim. O, beni Almanya'ya Eğitim Müşaviri olarak göndermeyi teklif etti. Eşimle görüşüp, kabul ettim. Almanya'ya gittikten kısa bir süre sonra 12

*İlköğretim Genel Müdürü olarak Milli Eğitim Bakanı Orhan Cemal Fersoy ile birlikte Ankara'da...
Ortada; Orhan Cemal Fersoy, Sağda; Ertuğrul Seyhan, 1979*

Eylül 1980 Darbesi oldu. Orada da piyango bize çıktı, geri çağırılan iki kişiden biri bendim. Üç seneliğine gittiğim halde mecburen döndüm. Atandığım Bilecik Lisesi'ndeki

azimle çalışarak geçiren rahmetli babam Ertuğrul Seyhan' rahmet ve minnetle anıyorum.

göreve gitmeyerek, yine müstafâ durumuna düştüm.”

Hakk'ın rahmetine kavuştuğu 29 Ocak 2018 tarihinde, yerel basında 'Bursa'nın efsane Milli Eğitim Müdürü vefat etti' yazıları çıkmış ve aynı yıl Milli Eğitim Bakanlığı tarafından, Nilüfer Özlüce'de adına "ERTUĞRUL SEYHAN ANADOLU LİSESİ" açılmıştır.

Gemlik Belediyesi ise 29 Ocak 2020'de, doğduğu köy olan Umurbey'de bir sokağa adını vermiştir. Kadirşinaslık gösteren bütün kurumlara teşekkür ederim.

Daha 36 yaşındayken Bursa Milli Eğitim Müdürü olarak göreve başlayan, hayatının büyük bölümünü eğitime hizmet için fedakârca ve

Ertuğrul Seyhan Anadolu Lisesi açılışı, 17 Eylül 2018

Gemlik Belediyesi, Ertuğrul Seyhan ismini bir sokağa verdi, 2020

KAYNAKÇA

Ertuğrul Seyhan'ın Yazılı ve Sözlü Anıları

Ertuğrul Seyhan ve Aytül Seyhan Dursunoğlu'nun Fotoğraf Arşivi

Bursa İl Halk Kütüphanesi Gazete Arşivleri

Bursa'daki Lise Eğitiminin
Akademik ve Kültürel ncs:
Bursa Anadolu Lisesi

Cumhuriyet'in ilk yarım yüzyılı, Türkiye'nin eğitimde çağdaşlaşma ve nitelikli insan gücü yetiştirme yönünde attığı adımlarla şekillenmiştir. 1950'li yılların sonlarından itibaren, özellikle yabancı dille eğitim yapan kurumların yerli bir alternatifini oluşturmak amacıyla "Maarif Kolejleri" projesi hayata geçirilmiştir. Bu kolejler, Türkiye'nin farklı bölgelerinde seçkin öğrencileri sınavla kabul eden, fen ve sosyal bilimler alanında derinlemesine eğitim veren ve yabancı dil becerisine önem gösteren örnek okullar olarak planlanmıştır.

Bursa gibi köklü bir kültür ve ticaret kentinin, bu girişimden mahrum kalması düşünülemezdi. Dönemin Bursa İl Millî Eğitim Müdürü Ertuğrul Seyhan, 1960'ların ortalarında yaptığı girişimlerle, Bursa'da bir *Maarif Koleji* açılmasının gerekliliğini bakanlığa bildirmiştir. Seyhan'ın ısrarlı çabaları sonucunda, 1970 yılında Bursa Maarif Koleji'nin temelleri atılmıştır.

Kuruluş ve İlk Yıllar (1970-1976)

Bursa Maarif Koleji 1970 yılında resmen faaliyete geçmiş, ancak henüz kendine ait bir binaya sahip olmadığından kız öğrenciler Bursa Kız Lisesi'nde, erkek öğrenciler ise Bursa Erkek Lisesi'nde eğitim görmüştür. Yatılı öğren-

ciler, bu okulların pansiyonlarında konaklamıştır.

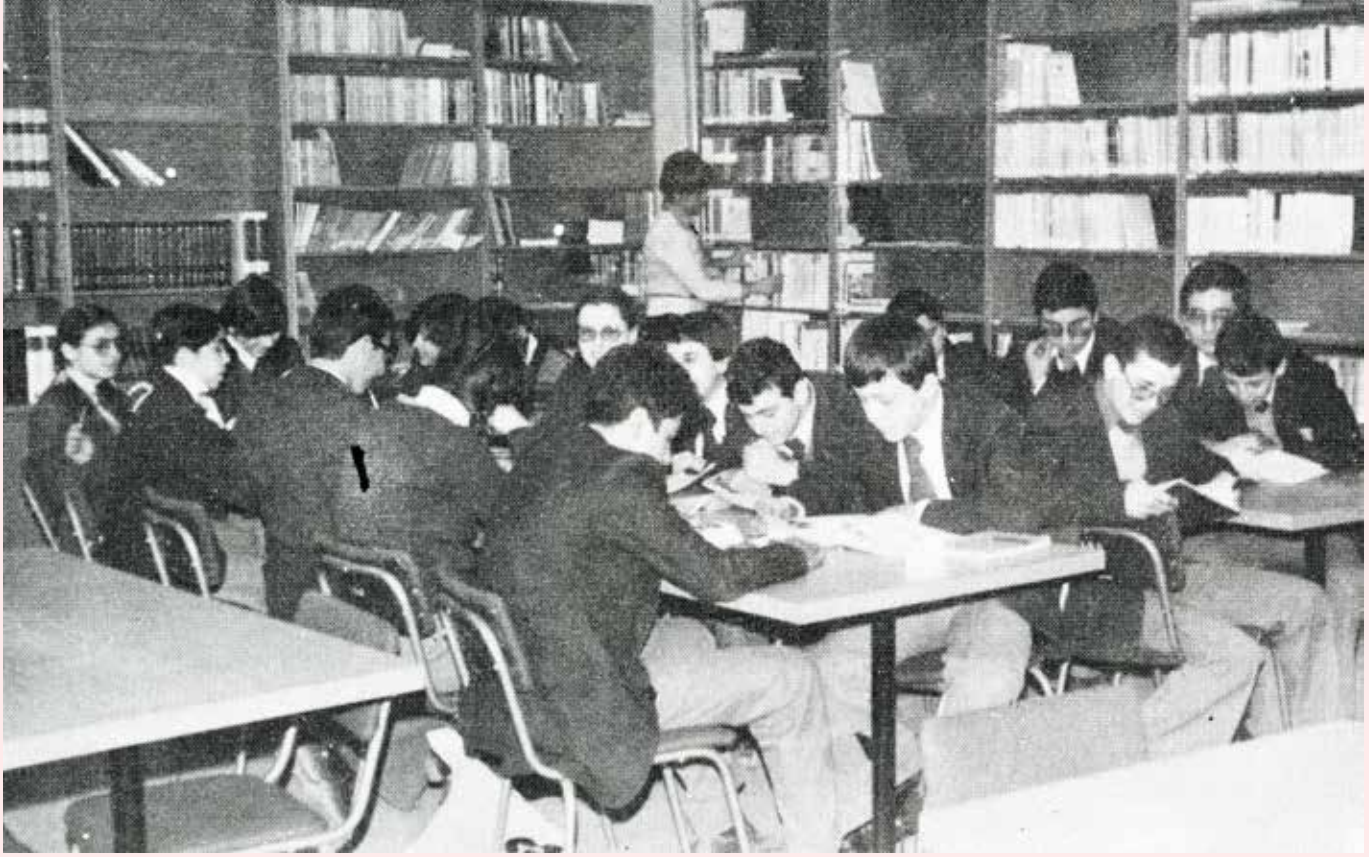
1970-1975 yılları arasında okul geçici binalarda faaliyet göstermiş, 1975-1976 öğretim yılında ise Mithatpaşa İlkokulu binasında ilk kez karma eğitime geçilmiştir. Bu dönem, okulun kimliğinin ve geleneklerinin oluşmaya başladığı yıllar olmuştur.

Okulun kendi binasına kavuşması 1976-1977 öğretim yılında gerçekleşmiştir. Yeni bina, dönemin şartlarına göre oldukça modern olanaklara sahipti. Kısa süre içinde yatılı kız ve erkek pansiyonları hizmete açılmış, dersliklerin yanı sıra laboratuvar, kütüphane ve spor sahalarıyla güçlü bir altyapı oluşturulmuştur.

Bursa Anadolu Lisesi Adının Benimsenmesi ve Kurumsallaşma (1975-1980)

1975 yılı hem Türkiye'de hem de Bursa Maarif Koleji tarihinde bir dönüm noktası olmuştur. Millî Eğitim Bakanlığının aldığı karar doğrultusunda, tüm *Maarif Koleji* ismi taşıyan tüm okulların adı Anadolu Lisesi olarak değiştirilmiştir. Böylece kurumun yeni adı Bursa Anadolu Lisesi olmuştur.

1976'da okulun ilk müdürü Nadir Gezer görevine başlamış, onun önderliğinde Bursa Anadolu Lisesi kısa

Nilay Demirer Kütüphanesi'nde ders çalışan öğrenciler, 1978 yılı

sürede akademik disiplini ve özgün kültürüyle öne çıkmıştır. Aynı dönemde öğretmenlerin özverisiyle bir kreş kurulmuş, öğretmen-öğrenci ilişkilerinde dayanışmacı bir anlayış hâkim olmuştur.

Okulun ilk mezunlarını verdiği 1977 yılı, tarihçesinde özel bir yere sahiptir. Bu mezunlar hem akademik hem de kültürel anlamda Türkiye'nin çeşitli üniversitelerinde başarı göstererek okulun adını duyurmuşlardır. 1970'li yılların sonunda öğrenciler, İngilizce hazırlık eğitimiyle birlikte bilimsel ve sanatsal açıdan da donanımlı bireyler olarak yetiştirilmeye başlanmıştır.

Gelişme Dönemi ve Eğitimde Yenilikler (1980-2000)

1980'li yıllar, Bursa Anadolu Lisesi'nin hem fiziksel hem de akademik açıdan büyüdüğü bir dönem olmuştur. Bu yıllarda okul, yalnızca ders başarısıyla değil; kültür,

sanat ve spor alanlarında da adından söz ettirmiştir. Basketbol, voleybol ve atletizm takımları Türkiye dereceleri elde etmiş; müzik ve halk oyunları ekipleri ulusal yarışmalarda ödüller kazanmıştır.

Bu yıllar aynı zamanda demokratik okul kültürünün yerleştiği, öğrenci kulüplerinin aktifleştiği bir dönemdir. Öğrencilerin gazete ve dergi çıkarma, tiyatro oyunları sergileme ve kitap yayımlama gibi faaliyetleri, okulun entelektüel kimliğini güçlendirmiştir. Nitekim Bursa Anadolu Lisesi öğrencileri, 2000'li yıllara gelindiğinde üç önemli edebiyat eseri yayımlamıştır: Türk Kahvesi (öykü kitabı, 2007), Rafadan Şiirler (şiir kitabı, 2007) ve Renkli Bir Düş (masal kitabı, 2009).

1980'lerin ikinci yarısında okulun sportif başarıları ulusal düzeye taşınmıştır. 1986 yılında erkek basketbol takımı Türkiye birincisi olmuş, aynı yıl kurulan Bursa Anadolu Lisesi Mezunlar Derneği, mezunlar arasındaki dayanışmayı kurumsallaştırmıştır.

10-B sınıfı Zeki Alasya ve Metin Akpınar'la, 1985 yılı

Modernleşme ve Kalite Çalışmaları (2000-2015)

2000'li yıllarda Bursa Anadolu Lisesi, çağın gerektirdiği yeniliklere hızla uyum sağlamıştır. Eğitim süresi, 1998'e kadar yedi yıl (1 hazırlık + 3 ortaokul + 3 lise) olarak sürerken, 2005 yılında yapılan düzenlemeyle yalnızca dört yıla indirilmiştir. İngilizce hazırlık sınıfının kaldırılması, dil eğitiminde bazı zorluklar yaratmış; ancak okul yönetimi bu açığı telafi etmek için özel kurslar ve etüt programları başlatmıştır.

Okul, akademik mükemmeliyetin yanı sıra sosyal sorumluluk bilincini de önemsemiş; öğrencilerini bilimsel, sanatsal ve toplumsal duyarlılıkla

yetiştirmeyi amaçlamıştır. 2007 yılında KalDer Bursa Kalite Büyük Ödülünü kazanması, bu vizyonun kurumsal düzeyde takdir edildiğinin göstergesi olmuştur.

Eğitim Felsefesi ve Kurumsal Kimlik

Bursa Anadolu Lisesi'nin eğitim anlayışı, yalnızca akademik başarıya değil; aynı zamanda insani, kültürel ve etik değerlere de dayanmaktadır. Öğrencilerin düşünme, tartışma ve sorgulama becerilerini geliştirmeye odaklanan bu anlayış, "İnsana meslek kazandırmanın ötesinde, insana insan olmayı öğretmek" ilkesiyle şekillenmiştir.

Bu yaklaşım, öğretmen-öğrenci ilişkilerinde karşılıklı saygı, dayanışma ve özgüven temelleri üzerine kurulmuştur. Mezunların üniversite yaşamına ve iş dünyasına hızlı uyum sağlaması, okulun rehberlik sisteminin başarısını da ortaya koymaktadır.

Kültürel ve Sanatsal Miras

Bursa Anadolu Lisesi, kuruluşundan bu yana kültür-sanat faaliyetlerini eğitimin ayrılmaz bir parçası olarak görmüştür. Okulun kütüphanesi, 1977'de trafik kazasında yaşamını yitiren öğrencisi Nilay Demirer'in anısına

Voleybol takımı, 1977 yılı

Boru trampet takımı Gençlik ve Spor Bayramı kutlamasında, Atatürk Stadyumu, 1985, Deniz Dalgıç arşivi

kurulmuş; bu yönüyle hem duygusal hem de sembolik bir anlam taşımaktadır.

Öğrenciler, yıllar boyunca tiyatrodan müziğe, resimden şiire uzanan geniş bir yelpazede etkinlikler düzenlemiş, kentin kültürel yaşamına katkı sunmuştur. Her yıl düzenlenen şiir günleri, münazara yarışmaları, halk oyunları ve konserler; okulun sosyal dinamizmini yansıtan geleneksel etkinlikler hâline gelmiştir.

Spor Kültürü ve Başarılar

Bursa Anadolu Lisesi, Türkiye’de akademik başarı ile sportif başarıyı birlikte yürütebilen az sayıda okuldan biridir. 1970’lerden itibaren basketbol, voleybol ve atletizm dallarında kazandığı derecelerle sporun disiplin ve ekip ruhunu öğrencilerine kazandırmıştır. Bu süreçte beden eğitimi öğretmenlerinin yanı sıra, yerel spor kulüplerinin de desteği önemli rol oynamıştır.

Spor yalnızca bir fiziksel aktivite değil, okulun değerler sisteminin de bir parçası olarak görülmüştür. Adil rekabet, takım çalışması ve centilmenlik ilkeleri, Bursa Anadolu Lisesi öğrencilerinin yaşam biçimine dönüşmüştür.

Günümüzde Bursa Anadolu Lisesi

Bugün Bursa Anadolu Lisesi, yaklaşık 15 dönümlük bir kampüs üzerinde yer almakta ve Bursa’nın en saygın eğitim kurumlarından biri olarak varlığını sürdürmektedir. Modern eğitim teknolojileriyle donatılmış derslikleri, laboratuvarları, sosyal alanları ve güçlü öğretmen kadrosuyla hem akademik hem de kültürel açıdan öncü bir kimliğe sahiptir.

Bursa Anadolu Lisesi, yalnızca bir okul değil; aynı zamanda yarım asrı aşan bir eğitim geleneğinin, birikimin ve kimliğin temsilcisidir. Mezunları arasında

Okulun ana binası, 2015

akademisyenler, doktorlar, mühendisler, sanatçılar ve kamu yöneticileri yer almakta; her biri, okulun bilgi, ahlak ve kültürle donanmış birey idealini yaşatmaktadır.

1970'ten günümüze Bursa Anadolu Lisesi, yalnızca bir eğitim kurumu olarak değil, aynı zamanda bir kültür ocağı olarak kentin ve ülkenin eğitim tarihinde yerini almıştır. Cumhuriyet'in aydınlanma hedefleri doğrultusunda, özgür düşünebilen, bilimsel yaklaşımı

benimseyen, sanatı ve sporu yaşam biçimi hâline getiren bireyler yetiştirmeyi sürdürmektedir.

Bu tarihçe, Bursa Anadolu Lisesi'nin geçmişten bugüne uzanan yolculuğunu, Türkiye'de nitelikli eğitim anlayışının bir aynası olarak göstermektedir. Bursa Anadolu Lisesi'nin hikâyesi; kararlılıkla, fedakârlıkla ve vizyonla örülmüş bir başarı öyküsüdür.

Bilgisayar odası. 2000'li yıllar